

el-Mâtürîdî
Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (Ö. 333 / 944)
(Çev. S. Kemal Sandıkçı) 2. bs. - İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020
c. 14; s. 432; 23,5 cm.
ISBN: 978-605-70017-1-9
1. İslâm Dini-Tefsir; 2. Ayetler ve sureler
297.211 DC20
Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)’ye göre yapılmıştır.

ÜMRANİYE BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI - 60

ISBN: 978-605-70017-1-9 (Takım)
Sertifika No: 48324

Proje
Ümraniye Belediye Başkanlığı Adına
İsmet YILDIRIM
Ümraniye Belediye Başkanı

Proje Yönetimi
Kültür İşleri Müdürlüğü

Müellif
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi

Derleyen
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Ajans
PROJESANAT
www.projesanat.com.tr

Baskı
Sistem Matbaacılık
Sertifika No: 16086

Ümraniye Belediye Başkanlığı
Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No. 63
Ümraniye / İstanbul Tel: 0 (216) 443 56 00 / Dahili: 1137-1184
www.umraniye.bel.tr - kultur@umraniye.bel.tr

ARALIK 2020 - İSTANBUL

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 14

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar 15

FETİH SÛRESİ

Fetih Sûresi 19

[*Hudeybiye Seferindeki İki Mûcize*] 19

[*Peygamberlerin Günahları*] 21

[*Huzur ve Güven: Sekînet*] 24

[*Münafıkların Mal Hırsı ve Allah'ın Hükmünü Değiştirme İstekleri*] 40

[*Engellilerin Sorumluluğu Farklıdır*] 43

[*Sekînet*] 57

[*Peygamberleri İsmiyle veya Vasfıyla Belirtmenin Anlamı ve Tafdîl Konusu*] 64

[*Şefkat ve Merhamet Müslümanın Vasfıdır*] 65

[*Namazın Yüzlere Yansıması*] 66

HUCURÂT SÛRESİ

Hucurât Sûresi 71

[*Allah ve Resûlünün Önüne Geçmek*] 71

[*Mâsum Olmakla, Yasak Koyma İlişkisi*] 74

[*Hz. Peygamber'e Saygısızlık Yapmak Küfre Götürür*] 74

[*Gelen Haberleri Tahkik Etmek Gerekir*] 77

[*Âdil Birinin Getirdiği Haber-i Vâhidin Kabulü Gerekir*] 78

[*İcmâın Delil Oluşu*] 80

[*Müminlerin Vasfı*] 81

[*Allah'ın İnsanlara İmanı Sevdirmesi ve Mûtezile'nin Yorumu*] 82

[*İnsanları Barıştırmak Bir Vecîbedir*] 83

[*Büyük Günah İşleyen Müslüman Kâfir Olmaz*] 84

[*Âsilerle Savaşmak Meşrudur*] 84

[*İnsanların Arasını Adaletle Düzeltmek*] 85

[*Müminler Ancak Kardeştirler*] 86
[*Tâife Kelimesinin Anlamı ve Delâleti*] 87
[*İnsanlarla Alay Etmek Yasaklanmıştır*] 88
[*Kötü Lakap Takmak*] 89
[*Zan, Şüphe ve Yakîn Kelimelerinin Anlamı*] 91
[*Zannın Çoğu Günahtır*] 91
[*Tecessüs Yasaklanmıştır*] 91
[*Gıybet Etmenin Haram Oluşu*] 92
[*Bütün İnsanlar Aynı Kaynaktan Yaratılmıştır*] 93
[*İnsanların Milletlere Ayrılması Birbirleriyle Tanışmaları İçindir*] 93
[*Faziletin ve Değerin Ölçüsü Takvâdır*] 94
[*İman - İslâm Aynıdır*] 95
[*Müminlerin Vasıfları*] 97
[*Aslah ve Hidâyet Meselesi*] 99

KĀF SÛRESİ

Kāf Sûresi 103
[*Kāf Harfinin Anlamı*] 103
[*Mukattaa Harfleri*] 104
[*Kur'ân'da Geçen Yemin Lafızları ve Üzerine Yemin Edilen Varlıklar*] 104
[*Peygamberler Niçin İnsan Cinsinden Seçildiler?*] 105
[*İmanın Özgür İradeyle Yapılması İçin Ceza ve Mükâfat Âhirete Ertelenmiştir*] 106
[*Kur'ân'ın Farklı Sıfatlarla Anılması*] 107
[*Evrenin Yaratılışı Allah'ın Varlığına Delildir*] 109
[*Res Ehli*] 114
[*Tübba' Kavmi*] 114
[*Vesveseden Kurtulmanın Yolu*] 115
[*Kulun Allah'a Yakın Olmasının Anlamı*] 116
[*Yazıcı Meleklerin Amelleri Yazması*] 117
[*Ölüm Kaçınılmaz Bir Gerçektir*] 121
[*Sûra Üfürmek*] 122
[*Sevkedici ve Şahit*] 123

[*Âhirette Gözlerden Perdelerin Kaldırılması*] 124
[*Cehennemin Konuşması*] 130
[*Evvâb ve Hafîz Kelimelerinin Anlamı*] 133

ZÂRİYÂT SÛRESİ

Zâriyât Sûresi 145
[*Rüzgârın Faydaları*] 147
[*Bulutların Faydaları*] 147
[*Gemilerin Faydaları*] 148
[*Allah'ın Nesneler Adına Yemin Etmesi*] 148
[*Dinî Değerlerle Alay Etmek*] 153
[*Hüküm Her Zaman Zâhire Göre Değildir*] 154
[*Seher Vaktinde İstiğfar*] 156
[*Mahrum ve Sâil Kelimelerinin Delâleti*] 157
[*Yeryüzünde Bulunan Kanıtlar*] 158
[*İnsanın Yaratılışındak Kanıtlar*] 158
[*Rızkınız Göktedir*] 160
[*Âyetlerdeki Soru Edatları Gereklilik Anlamına Gelir*] 161
[*Hz. İbrahim'in Misafirleri*] 161
[*Öğretilmiş Taşlar*] 166
[*Firavun ve Ordusunun Helâki*] 160
[*Âd Kavminin Helâk Edilmesi*] 160
[*Her Şeyi Silip Süpüren Rüzgâr*] 161
[*Semûd Kavminin Helâk Edilmesi*] 171
[*Her Şeyi Çift Yarattık*] 173
[*Resûlullah'ın (s.a.) Hatalardan Mâsum Oluşu - Ismet Sıfatı*] 177
[*Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Amacı*] 178
[*İbadetin Hakikati*] 178
[*İbadetin Mânası*] 180
[*Herkese Rızkını Veren Allah'tır*] 181

TÛR SÛRESİ

Tûr Sûresi 185
[*Yemin*] 185
[*Beytülma'mûr*] 187
[*Çocukların Taklidî İmanı*] 194
[*Kâfirlerin İnatçılıkları*] 205

NECM SÛRESİ

Necm Sûresi 211
[*Yıldızlar*] 211
[*Hz. Peygamber Cibrîl'i Gördü*] 215
[*Hz. Peygamber'in Rabbini Görmesi Meselesi*] 217
[*Sidretü'l-müntehâ*] 219
[*Ğarânik Olayı*] 223
[*Zanlara ve Kişisel Kuruntulara Uymanın Sakıncaları*] 225
[*"Lemem"in Mahiyeti*] 230

KAMER SÛRESİ

Kamer Sûresi 247
[*Ayın Yarılması*] 247
[*İman Yolundaki Engel: İnatçılık*] 249
[*Peygamberlerin Beddua Etmesi*] 254
[*Nuh Tûfanı*] 255
[*Hz. Nuh'un Gemisi*] 257
[*Âd Kavminin Helâki*] 259
[*Salih Peygamberin Devesi*] 264
[*Lût Kavminin Helâki*] 267

RAHMÂN SÛRESİ

Rahmân Sûresi 279
[*Rahmân İsmi*] 279
[*Beyân*] 281
[*Yıldızların ve Ağaçların Secde Etmeleri*] 282

[*Mîzan*] 283
[*Âhiret Âleminin ve Risâletin Gerekliliği*] 287
[*Cinlerin Yaratılışı*] 288
[*Bohçalanıp Cehenneme Akıtan Günahkârlar*] 302

VÂKIA SÛRESİ

Vâkıa Sûresi 315
[*Vâkıa Kelimesinin Anlamı*] 315
[*Hâfida ve Râfia Kelimelerinin Anlamı*] 316
[*Ashâb-ı Yemîn ve Ashâb-ı Şimâl*] 318
[*İnsanlarin Üç Gruba Ayrılması*] 319
[*Küfür Tek Millettir*] 319
[*Hûriler*] 324
[*İnsanın Kendisi İçin Yaptığını Allah Kendine Yapılmış Gibi Ödüllendirmektedir*] 324
[*Cennet Şarabı*] 325
[*Selâm*] 325
[*Cennetin Meyveleri*] 328
[*Cennetliklerin Eşleri*] 328
[*Ashâb-ı Şimâl*] 331
[*Günahta Israr Etmek*] 333
[*Zakkum Ağacı*] 334
[*Ölüm, Dünya Hayatının Değişmez Gerçeğidir*] 337
[*Öldürülen İnsan Kendi Eceliyle Mi Ölmüştür?*] 337
[*Mûtezile ve Kulların Fiiline Dair İddiası*] 341
[*Mûtezile ve Aslah İddiası*] 341
[*Rızık Şükretmeyi Gerektirir*] 346
[*Müdahene ve Müdârât*] 347
[*Allah'a Yakın Olanların Mükâfatı*] 350

HADÎD SÛRESİ

Hadîd Sûresi 355

[*Tesbih kelimesinin Anlamı*] 355

[*Azîz ve Hakîm Kelimelerinin Anlamı*] 356

[*Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın Kelimelerinin Anlamı ve Bâtıniyye İddiaları*] 357

[*Âlemin Altı Günde Yaratılması*] 358

[*Geceyi Gündüze, Gündüzü Geceye Çevirmek*] 361

[*Allah'a ve Resûlüne İman*] 362

[*Allah Yolunda İnfak*] 363

[*Allah'ın İnsanlardan Söz Alması*] 364

[*Allah Yolunda Harcama Yapmak*] 366

[*Mekke'nin Fethinden Önce İman Edenlerle Sonrakilerin Durumu*] 367

[*Allah'a Borç Vermek*] 368

[*Mahşerde Müminlerin Nurları*] 369

[*Âhirette Nur Arayacak Olan Münafıklar*] 371

[*Mûtezile ve Büyük Günah Meselesi*] 374

[*Sıddıkın Mahiyeti*] 379

[*Şahitler Kimlerdir*] 380

[*Dünya Hayatı Oyun ve Eğlencedir*] 381

[*Âhiret Hayatı Gereklidir*] 382

[*Dünya Sevgisi Nasıl Olmalıdır?*] 384

[*Hayırda Yarışmak*] 385

[*Cennetin Genişliği*] 386

[Olayların Vuku Bulmadan Yazılması] 387

[*Kullara Ait Fiillerin Yaratılmış Olması Meselesi*] 388

[*Kaybettiğine Üzülmek, Bulduğuna Sevinmek*] 389

[*Allah Kibirlenenleri ve Nankörleri Sevmez*] 392

[*Mal ve İlimde Cimrilik*] 392

[*Mîzan*] 394

[*Adalet*] 395

[*Demir*] 395

[*Allah'a Yardım Etmenin Anlamı*] 396
[*Ruhbanlık*] 400
[*Amellere Verilen İki Kat Mükâfat*] 403
[*Allah'ın Meşîeti, Lütfu ve Mûtezile*] 405

Bibliyografya 407
Dizin 411

KISALTMALAR

§	:	Arapça orijinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
r.a.	:	Radıyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd

el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

CİLT: XIV

(Fetih, Hucurât, Kāf, Zâriyât, Tûr, Necm,
Kamer, Rahmân, Vâkıa, Hadîd)

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

[§]FETİH SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Sana apaçık bir fetih ihsan ettik."

[Hudeybiye Seferindeki İki Mûcize]

Bazıları bu âyette sözü edilen fetihten maksadın Mekke'nin fethi olduğunu söylemiş, bazıları da şöyle demiştir: Bundan maksat, umre için gelen müslümanların Mekke'ye girip Kâbe'yi tavaf etmelerine müşriklerin engel oldukları sırada Resûlullah (s.a.) ile Mekkeliler arasında imzalanan barış anlaşmasıdır[1]. Onda, yani Hudeybiye kıssasında iki olay vardır; iki büyük ve açık mûcize! Birincisi, Hz. Peygamber (s.a.) ve yanındaki ashabı susuz kalmışlardı, kendilerine bir tas su getirilmişti, o tastan 1500 civarındaki ashabın hepsinin su ihtiyacını karşılayacak derecede su fışkırmıştı[2]. Hiç şüphesiz bu, Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletine işaret eden büyük bir hissî mûcize idi. İkincisi, Hz. Peygamber (s.a.) daha önce Bizanslılar'ın İranlılar'a galip geleceğini söylemişti. Bu, gayba ait bir bilgi idi ve bu olay Resûlullah'ın (s.a.) belirttiği ve haber verdiği şekilde o zaman gerçekleşmişti. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.) bunu ancak Allah Teâlâ'nın öğretmesi sayesinde bildiğini gösterir.

---

1 "Sana apaçık bir fetih ihsan ettik" meâlindeki âyet hakkında Katâde, Enes'in (r.a.) şöyle dediğini rivayet eder: Ondan maksat Hudeybiye'dir (bk. Buhârî, "Megâzî", 35, "Tefsîr", 48).

2 Câbir b. Abdullah (r.a.) anlatıyor: Hudeybiye gününde insanlar çok susamıştı, Hz. Peygamber'in önünde de küçük bir su kabı vardı. Resûlullah (s.a.) oradan abdestini aldı. İnsanlar ona yalvaran gözlerle bakıyordu. Hz. Peygamber; "Neyiniz var?" diye sordu. İnsanlar dediler ki: Şu senin önündeki kaptan başka ne abdest alacak ve ne de içecek suyumuz var! Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) elini o su kabına koydu; birden parmaklarının arasından pınarlar gibi sular fışkırmaya başladı. O sudan hem içtik, hem de abdest aldık (Râvî Sâlim der ki:) Ben Câbir'e sordum: O gün orada kaç kişi idiniz? Cabir şu cevabı verdi: Yüz bin kişi bile olsaydık, su hepimize yeterdi; ama bizler o gün bin beş yüz kişi idik (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 329; Buhârî, "Menâkıb", 25).

8 [§]Hudeybiye kıssası Mücemmi‘ b. Câriye[3] adlı birisi tarafından rivayet edilmiştir. O, şöyle anlatır: Hudeybiye seferinde Resûlullah'la (s.a.) beraberdim. Oradan ayrıldığımızda bazı kişiler birden binitlerini koşturdular. İnsanlar birbirlerine; bunlara ne oluyor? diye sordu, Resûlullah'a (s.a.) vahiy geldi dediler. Biz de insanlarla birlikte koşturduk, Resûlullah'a (s.a.) Kürâülğamîm mevkiinde ayakta dururken yetiştik. Hz. Peygamber'in gelmesini arzu ettiği bazı kişiler de gelip toplanınca, onlara şu âyeti okudu: **Sana apaçık bir fetih ihsan ettik.** Bunun üzerine Resûlullah'ın (s.a.) ashabından biri sordu: Fetih bu mudur, yâ Resûlallah? Hz. Peygamber (s.a.) şu cevabı verdi: "Evet, hayatım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bu fetihtir". Sonra Hudeybiye on sekiz hisseye ayrıldı, orduda bin beş yüz kişi vardı[4]. Bazı rivayetlerde onun, Resûlullah (s.a.) ile müşrikler arasında yapılan barış anlaşması olduğu belirtilir. O gün savaş görmemiştik, fakat gerekirse savaşırdık. Fetih sûresi o sırada nâzil oldu. Resûlullah (s.a.) Hz. Ömer'e (r.a.) haber gönderip bu sûreyi ona okuttu. Hz. Ömer (r.a.) dedi ki: Yâ Resûlallah, o fetih midir? Hz. Peygamber, "Evet" buyurdu[5]. Âmir'den[6] rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Hudeybiye'de iken **sana apaçık bir fetih ihsan ettik** meâlindeki âyetler geldi. Bunun üzerine oradakilerden biri; o fetih midir? diye sordu. Hz. Peygamber, "Evet" buyurdu[7]. Câbir'in (r.a.) de şöyle dediği rivayet edilir: Biz, Hudeybiye
9 gününden başka hiçbir günü fetih saymıyorduk[8]. [§]Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Sana apaçık bir fetih ihsan ettik** meâlindeki âyet Hudeybiye'de nâzil oldu[9]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilir: İslâm'da Hudeybiye barış anlaşmasından daha büyük fetih yoktur; bu barış anlaşması ile savaş bütün yüklerini indirmiş, bütün insanlar güven ve

---

3 O, Mücemmi‘ b. Câriye b. Âmir -yahut b. Yezîd b. Câriye b. Âmir- adında, ensârın Evs kabilesinin Itâf b. Dubey‘a oğullarından biridir. Sahâbîdir, az bir kısmı hariç Kur'ân'ı Resûlullah'tan (s.a.) dinleyip cemedenlerdendir. Bu husus, onun çocukluk yıllarında gerçekleşmişti. Hz. Ömer'in (r.a.), halifeliği sırasında onu halka Kur'ân öğretmesi için Kûfe'ye gönderdiği söylenmiştir. Muâviye'nin halifeliği döneminde Medine'de 50/670 yılı civarında vefat etti (bk. Ziriklî, *el-A‘lâm*, V, 287).

4 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 420.

5 Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, XXVI, 93.

6 "Âmir b. Şerâhîl, Ebû Amr eş-Şa‘bî; Hemedân halkındandır, Kûfeliler'in allâmesidir. Hz. Ömer'in halifeliğinin ortalarında dünyaya geldi. Hz. Ali'den az miktarda rivayeti vardır; Muğîre b. Şu‘be, İmrân b. Husayn, Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Adî b. Hâtim, İbn Abbâs, Mesrûk ve diğer pek çok kişiden rivayetleri vardır" (Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, XVI, 587).

7 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 510.

8 Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, XXVI, 93; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 307.

9 Bu söz Şa‘bî'den rivayet edilmiştir (Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, XXVI, 93).

emniyete kavuşmuşlardı. Barışı takip eden iki sene içinde İslâm'a girenlerin sayısı, o zamana kadar müslüman olanlardan daha fazla idi. Resûlullah (s.a.) Hudeybiye'den Medine'ye dönünce… Hayli uzun olan bu rivayetin tamamını burada anlatmaya gerek görmedik[10]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sana apaçık bir fetih ihsan ettik. Bu ilâhî beyan üç şekilde yorumlanır. Birincisi, senin davanda haklı olduğun ve doğru söylediğin bilinsin diye risâletini ve nübüvvetini açık deliller ve kanıtlarla hükme bağladık; bunu da Cenâb-ı Hakk'ın sana ikram ettiği ve şanını yücelttiği risâlet ve nübüvvetle senin günahlarını bağışlamak için yaptı. Yani Allah, geçmiş gelecek bütün günahlarını bağışlamak için bunu sana ikram etti ve lütfetti.

İkincisi, **sana apaçık bir fetih ihsan ettik,** yani Allah'ın sana verdiği bu fethin benzerini yaratılanlardan hiçbiri beklemesin diye Allah senin geçmiş gelecek bütün günahlarını bağışladı.

Üçüncüsü, **sana bir fetih ihsan ettik,** yani Allah seni bağışlamak için bütün hikmet ve ilim kapılarını, bütün hayır ve güzellik yollarını sana açtı. Bütün hikmet ve hayır kapılarını sana ikram etmekle seni bağışlamış oldu. İşte tevilini yaptığımız âyet, bu üç şekilde yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ
وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

2. "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi için…"

[Peygamberlerin Günahları]

Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için. Bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, Hz. Peygamber'in günahlarını ifade eder, yani burada Allah onun günahlarını bağışladığını haber vermektedir. Ancak bizim, Hz. Peygamber'in günahlarını araştırmamız ve onun ne günah işlediğini
ve hangi kusuru yaptığını tespit etmeye çalışmamız caiz değildir. [§]Çünkü 10
onun kusurlarını araştırmak, onun şahsında eksiklik aramayı gerektiren davranışlardandır, dolayısıyla böyle bir araştırmaya koyulanın küfre düşmesinden korkulur. Sonra Resûlullah'ın (s.a.) ve diğer peygamberlerin günahları bizim günahlarımıza benzemez, çünkü onların işlediği günah, mübah olan bir fiili

10 bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXVI, 140.

yapmak konumunda bulunur, ancak onlara yine de bu yasaklanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için** meâlindeki beyan, onun günahlarını işin başında affetmiştir, yani onu günah işlemekten korumuştur mânasına gelmesi de mümkündür. Bu, dilbilim açısından caiz olan bir ifade tarzıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, burada Allah, onun ümmetinin günahlarını kastetmektedir, yani Allah ümmetinin günahlarını sana bağışlayacaktır mânasındadır. Bundan maksat da ümmetine şefaat etmesi ve ümmetini onunla, yani onun şefaatiyle bağışlamasıdır. Bu mânayı teyit eden şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Müezzin için, sesinin ulaştığı yere kadarki insanlar bağışlanır"[11]. Yani Allah onun için insanlara şefaat eder. Buna göre **senin için Allah bağışlar** sözünün, onun şefaatiyle ümmetini bağışlar mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı müfessirlerin söylediği gibi **senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için** meâlindeki âyet, ümmetinin günahlarını bağışlaması için mânasına da gelebilir; böylece her türlü hayrı, emniyeti ve kâfirlerin onları yok etmekten ümitlerini kesmesini sağlayarak onlara nimetlerini tam olarak vermiş olur.

Sana nimetini eksiksiz vermesi için. Bu beyandan maksat, muhtemelen sözünü ettiğimiz risâlet ve nübüvvet nimetini tamamlaması, Cenâb-ı Hakk'ın bahsettiği hayır kapılarını açması ile dünya ve âhiret hikmetini vermesidir. Yahut âhirette kendisine şefaat imkânı tanımasıdır. Veyahut onun dinini diğer bütün dinlere galip getirmesi ve kâfirlerin, müminlerin tekrar eski dinlerine döneceklerine dair olan ümitlerini tamamen bitirmesidir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim"[12]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Seni dosdoğru yolda yürütmesi için. Bu cümle, açıklamaya ihtiyaç duymayacak kadar açıktır.

وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾

11 "Müezzin için, sesinin ulaştığı yere kadarki insanlar bağışlanır, yaş ve kuru her şey duyduğunu tasdik eder. Ayrıca ona, kendisiyle birlikte namaz kılanların aldığı sevap kadar da sevap verilir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 136, 266; ayrıca bk. Buhârî, "Ezân", 5; Ebû Dâvûd, "Salât", 35. "مدّ" ve "مدى" kelimelerini de İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs* adlı eserinde karşılaştırınız).

12 el-Mâide, 5/3.

[§]***3. "Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik."*** 11

Bu ilâhî beyan muhtemelen, düşmanlarına karşı sulh ve anlaşma yoluyla değil de onları kahretmek, zafer kazanmak ve galip gelmek yoluyla sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için mânasına gelir. Müfessirlerin yorumuna göre **güçlü bir şekilde yardım** ifadesi, zillete düşürülemeyen ve rezil olmaya mahkum edilemeyen yardım mânasına gelir. Âyet-i kerîmenin zâhiri ise bu mânaya gelmemektedir, çünkü **sana apaçık bir fetih ihsan ettik** cümlesinden sonra **senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için** buyurmaktadır; hayırlar ve güzellikler ise bağışlanmaya vesiledir. Dolayısıyla burada sözü edilen fetih ve bağışlamanın, müfessirlerin sözünü ettiği mânaya gelmemesi muhtemeldir, ancak şöyle denilebilir: Fetih sebepleri ortaya çıkınca müslümanlar Hz. Peygamber'e (s.a.) fethi, yani kâfirlerle savaşmayı ve benzeri konuları soruyorlardı. Bu hal, bağışlamaya vesile olan hayırlar cümlesindendir. Ancak burada Cenâb-ı Hak, **sana apaçık bir fetih ihsan ettik** cümlesiyle fethi kendi zatına nispet etmektedir; çünkü o sebepleri yaratan, cihat etme ve kâfirlerle savaşma fiilini vareden kendisidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın burada fethi, onu bağışlamak amacı taşıyan bir eylem olarak belirtmiş olmasının sebebi, muhtemelen bâtıl ehlinin şüphelerini yok etmek içindi; çünkü "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[13] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi eliyle bir yazı yazamayan ve okumayı da bilmeyen birini elçi olarak seçmişti.

Sonra, onu böyle yapmakla birlikte, yaratılan bütün filozofların ve geçmiş Ehl-i Kitab'ın da ona indirilen kitabın muhtevasını bilmek ve onun kendilerine elçi gönderildiğini anlamak için ona daha çok muhtaç idiler. Buna göre Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Biz sana nübüvveti, hikmeti, çeşitli ilimleri, hayırları ve güzellikleri verdik. **Allah'ın seni bağışlaması için.** Yani bu sayılanları yalnızca seni bağışlamak, sana verdiği nübüvvet ve hikmet nimetini tamamlamak, dinini bütün dinlere galip kılmak, seni en doğru yola iletmek ve güçlü bir şekilde yardım etmek için bir fetih ihsan etti. Cenâb-ı Hak bahsettiğimiz bu lütufları kendisine vermişti; bütün bunlar da güçlü bir yardım idi. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Allah müminleri en doğru yola iletmiş ve onlara güçlü bir 12
yardımda bulunmuştu; yani sözünü ettiği lütufları sana ümmetin için vermişti, onları bağışlamak, nimetini tamamlamak, kendilerini doğru yola iletmek ve

13 el-Ankebût, 29/48.

onlara güçlü bir yardımda bulunmak için; yani onları dünya hayatlarında da ölümden sonra âhiret hayatlarında da aziz kılmak için vermişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlardan bazıları şöyle der: Şanı yüce olan Allah, resûlünü (salât ve selâm ona olsun) başlangıçta korku ile imtihan etmişti; Hz. Peygamber (s.a.) “Ben, bana ve size ne yapılacağını bilemem”[14] dediğinde şiddetli bir korku duymuştu, Cenâb-ı Hak da bunun arkasından **senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah’ın bağışlaması… için sana apaçık bir fetih ihsan ettik** meâlindeki âyeti indirmişti. Bunun üzerine de Resûlullah (s.a.) şöyle söylemişti: “Bana, yeryüzünde olan her şeyden daha çok sevdiğim bir âyet indirildi”. Sonra da bu âyeti okumuştu. İnsanlar da; kutlarız, mübarek olsun ey Allah’ın elçisi, dediler; Allah sana ne yapacağını açıkladı, fakat bize ne yapacağını açıklamadı. Bunun üzerine de Allah; “Mümin erkekleri ve mümin kadınları cennetlere sokmak için…”[15] meâlindeki âyeti indirmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ السَّكٖينَةَ فٖى قُلُوبِ الْمُؤْمِنٖينَ لِيَزْدَادُٓوا اٖيمَانًا مَعَ اٖيمَانِهِمْ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٖيمًا حَكٖيمًا ﴿٤﴾

4. “İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O’dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah’a aittir ve Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır.”

[Huzur ve Güven: Sekînet]

İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O’dur. Bazıları şöyle dedi: Sekînet, rüzgâr gibi bir özellik taşır, iki

14 el-Ahkāf, 46/9.

15 el-Feth, 48/5. Enes’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah’ın bağışlaması için” meâlindeki âyet Hudeybiye’den dönerken nâzil olmuştu. Bu âyet geldiğinde Hz. Peygamber (s.a.); “Bana, yeryüzünde olan her şeyden daha çok sevdiğim bir âyet indirildi” demiş, sonra da bu âyeti okumuştu. İnsanlar da; kutlarız, mübarek olsun ey Allah’ın elçisi! Allah sana ne yapacağını açıkladı, ancak acaba bize ne yapacak? demişlerdi. Bunun üzerine de Allah; “Mümin erkekleri ve mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koysun ve onların kötü fiillerinin üstünü örtsün. Bu Allah katında (onlar için) büyük bir kazançtır” meâlindeki âyeti indirmişti. Bu hadis Mücemmi‘ b. Câriye’den de rivayet edilmiştir (Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 48).

kanadı ve kedi kafası gibi bir başı vardır. Ancak bu sözün bir değeri yoktur, çünkü Allah, **sekîneti müminlerin kalplerine indirdi,** buyurmaktadır. Onların sekîneti böyle tefsir etmeleri kabul edilecek olursa, onu kalplere nasıl indirdiği sorusunu sormak gerekir. Bunu bilmek de mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle de söylenmiştir: **Sekîneti indirdi**; bundan maksat, huzuru ve rahmeti indirdi demektir. Sekînetin aslı, kalplerin kendisiyle sükûna kavuştuğu bir haldir. Bu âyet-i kerîme, aynı zamanda Mûtezile'nin aleyhine delildir; çünkü Cenâb-ı Hak, **sekîneti müminlerin kalplerine indirdi;** yani
dinin hakikatini indirdi buyurmaktadır. [§]Bu ise ilmin tefsiridir. Dolayısıyla 13
istidlâle dayanan ilmi yaratanın da onu indirenin de kaynağının da Allah olduğu anlamına gelir. Halbuki Mûtezile şöyle demektedir: İlmi yaratan, istidlâlde bulunan kişidir. İşte bu yüzden âyet, onların aleyhine bir delil niteliğindedir. Mûtezile'den bazıları şöyle der: Sekîneti indirmenin O'na nispet edilmesi, hakikat değil mecaz anlamındadır. Nitekim, falan adam falan kişiyi kendi evine veya meskenine indirdi denilir; hakikaten onu evine indirmese bile böyle denilir. Fakat bu indirme fiilinin ona nispet edilmesi, onun evine ve meskenine gitmesine yol açan bir iş ve sebep olduğundan dolayıdır. İşte sekînetin, imanlarına iman katsın diye müminlerin kalplerine indirilmesinin Allah'a nispet edilmesi de böyledir. Burada onların kalplerine hakiki mânada bir indirmek ve bilgi yaratmak söz konusu değildir, bir iş ve bir sebep yüzündendir. Fakat biz deriz ki: Bir şeyi bir nesneye indirmek, onların söylediği mânada olmadığı gibi o şeyi bir nesnede yaratmak mânasına da gelmez. Cenâb-ı Hak sekîneti, müminlerin imanlarını arttırmak için indirdi. Böyle bir konuda, kendisinden kaynaklanan bir iş veya onda meydana gelen bir sebep yüzünden indirdi denilemez. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği gibidir: "Allah'ın, günahlarını bağışlaması için sana apaçık bir fetih ihsan ettik"[16]. Böyle bir söz, ancak sözünü ettiği günahı bağışlaması için o fethi ihsan etmesi, haber verdiği anlamda ve indirmenin hakiki mânasında kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İmanlarına iman katsınlar diye. Bu ilâhî beyan, farklı mânalara gelir. Birincisi, Ebû Hanîfe'nin (r.h.) söylediği gibi onların icmalî imanını tafsilî imanla ziyadeleştirmek için mânasına gelir. İkincisi, onların diğer peygamberlere ve inanıp tasdik ettikleri kitaplara olan **imanlarını**, Muhammed aleyhisselâma ve onun kitabına **imanla ziyadeleştirmek** için mânasına gelir. Bu yorum, özellikle Ehl-i Kitab'ı ifade eder. Üçüncüsü, geçmiş zamanlarda var olan **imanlarını**, o andaki **imanlarıyla ziyadeleştirmek** için anlamına gelir. Dolayısıyla bu

---

16 el-Feth, 48/1-2.

iman önceki imana katıldığında, imanda bir artış mânası ortaya çıkar. İstersen bunu başlangıçtaki iman yerine de koyabilirsin; çünkü imanın her an yenilenmesi ve yeniden varedilmesi söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir. Bazı müfessirlerin söylediğine göre bu âyet, bir münafığın, arkadaşlarına söylediği şu söz üzerine
14 gelmişti: Muhammed, Allah'ın kendisini bağışladığını, [§]onu düşmanlarına karşı muzaffer kılacağını, kendisini en doğru yola ileteceğini ve ona çok güçlü bir şekilde yardım edeceğini iddia ediyor. Heyhat! Heyhat! Onun düşmanlarının sayısı çok, pek çoktur. Nerede İranlılar ve Rumlar? Onlar sayıca çok daha fazladırlar. İşte o zaman **göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir** meâlindeki âyet nâzil oldu. Bunun mânası şudur: Göklerin ve yerin ordularını yönetip idare eden Allah'tır, O dilediğini dilediği kişilere karşı muzaffer kılar. Dilediği kişilerin idaresini dilediği kişiye verir. Her şeyi yönetmek ve işi istediklerine vermek onların elinde değildir, bu iş yüce Allah'a aittir. Bu ilâhî beyan, "Bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır"[17] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelir. Yani onların tuzaklarını önlemek Allah'a ait bir iştir, dolayısıyla Allah'tan başka hiç kimse onların tuzaklarının gerçekleşmesini sağlayamaz. İşte yukarıdaki âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır. Yani Cenâb-ı Hak onların, Allah'a dostluk yerine düşmanlığı seçtiklerini, kendilerini yaratana muhalefeti tercih ettiklerini bilmektedir, habersiz değildir. Şunu bilsinler diye: Onları kendi ihtiyacı ve menfaati için yaratmamış, gönderdiği emirleri ve onları imtihan etmesini kendi ihtiyacı için yapmamış, aksine onların kendi ihtiyaçları ve menfaatleri için varetmiştir. Bundan dolayı Allah, **her şeyi yerinde yapmaktadır** buyurmuştur. Çünkü hakîm olana, tedbir ve idaresinde hata bulaşmaz. Cenâb-ı Hakk'ın insanları kendi ihtiyacı ve menfaati için yaratmadığı, onlara verdiği emir ve yasakları da kendi menfaati için değil fakat insanların ihtiyacı ve menfaati için gönderdiği ortaya çıkınca, onların Allah'a dostluk yerine düşmanlığı seçeceklerini, O'na muhalefeti ve isyanı tercih edeceklerini bildiği halde kendilerini yaratmasında bir hikmet olduğu anlaşılır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

[17] er-Ra'd, 13/42.

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ فَوْزًا
عَظِيمًا

5. "Böyle yapmıştır ki, mümin erkekleri ve mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koysun ve onların kötü fiillerinin üstünü örtsün. Bu Allah katında (onlar için) ***büyük bir kazançtır."***

Böyle yapmıştır ki, mümin erkekleri ve mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koysun. Bu cümle sanki "İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan O'dur"[18] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Allah, müminlerin kalplerine, **mümin erkekleri ve mümin kadınları cennetlere koymak için** sekîneti koydu. Yani imanları artsın diye onların kalplerini huzur ve sükûna kavuşturdu, aynı zamanda onları sözünü ettiği cennetlere koymak için O sekîneti indirdi. Nitekim Resûlullah (s.a.) hakkında da şöyle buyurmuştu: "Allah'ın seni bağışlaması için biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik"[19]. Yani kendisini bağışlaması
için bu fethi ona ihsan etti. [§]Buna göre de onların kalplerine sekîneti, iman- 15
larını arttırmak ve onları niteliğini beyan ettiği cennetlere koymak için indirdi. Sonra da bunun onlar için büyük bir kazanç olduğunu, bunda helâk ve yorgunluğun söz konusu olmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ
الظَّانِّينَ بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

6. "Erkek olsun, kadın olsun, Allah hakkında kötü zan besleyen münafıkları ve müşrikleri de cezalandırsın. Kötülük ve belâ çemberi asıl onların boyunlarına geçmiştir. Allah onlara gazap etmiş, kendilerini lânetlemiş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir!"

---

18 el-Feth, 48/4.

19 el-Feth, 48//1-2.

Erkek olsun, kadın olsun, münafıkları ve müşrikleri de cezalandırsın. Cenâb-ı Hak, müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayacağını ve onları cennete sokacağını haber vermesine mukabil bu âyette münafıkların ve müşriklerin azaba uğratılacağını söylemektedir. Yani müminlerin kalplerini huzur ve güvene kavuşturan sekînetten onları mahrum etmektedir; çünkü onların Allah'a dostluk yerine düşmanlığı, Allah'ın dostlarına dostluk yerine de onlara düşmanlığı seçeceklerini, müminlerin ise Allah'a düşmanlık yapmaya karşı O'na dost olmayı ve Allah dostlarına düşmanlık yapmak yerine onlara dost olmayı tercih edeceklerini biliyordu. Bundan dolayı müminlerin kalplerine sekîneti indirdi, fakat onlara indirmedi. Bu da imanı Allah'ın sözünü ettiği seviyeye ulaşan birinin, buna ancak Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde ulaştığı bilinsin diyedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Allah hakkında kötü zan besleyen. Bu ilâhî beyanın, başka bir âyet-i kerîmede zikredilen münafıkları işaret ediyor olması mümkündür: "Tam aksine siz, resûlün ve müminlerin artık ailelerine hiç dönemeyeceklerini sandınız, bu gönlünüze hoş geldi. Kötü zanna kapıldınız ve kaybedenler siz oldunuz!"[20] Münafıklar, Resûlullah'ın (s.a.) ve müminlerin bir daha ailelerine geri dönemeyeceklerini zannediyorlardı. Arkasından Cenâb-ı Hak, bu düşüncenin, onların kötü bir zannı olduğunu haber veriyor. Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın ifade buyurduğu **Allah hakkında kötü zan besleyen** sözünden maksat, muhtemelen bahsettiğimiz kişilerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah hakkında kötü zan besleyen** sözünden maksadın müşrikler olması da mümkündür. Şayet
16 münafıklar kastedilmişse, [§]o zaman onların Allah hakkındaki kötü zanları, Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının asla ailelerine geri dönemeyeceklerini düşünmeleridir. Şayet maksat Resûlullah'ı (s.a.) yalanlayanlar ise o zaman onların Allah hakkındaki kötü zanlarından maksat, Cenâb-ı Hakk'ın Muhammed aleyhisselâma risâleti ikram etmeyeceği, onu nübüvvetle şereflendirmeyeceği ve insanlar tarafından tercih edilen başka birine karşı onu seçmeyeceğidir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya! dediler"[21]. Buna göre onların Allah hakkındaki kötü zanları işte budur: Muhammed aleyhisselâma risâleti ve nübüvveti ikram etmeyeceği ve bunlarla onu şereflendirmeyeceğidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyet-i kerîmede sözü edilen kişiler, ölümden sonra dirilmeye inanmayan ve onu inkâr edenlerse o zaman onların Allah hakkındaki **kötü zan**ları sözüyle Cenâb-ı Hakk'ın insanları ölümden sonra tekrar diriltmeye muktedir olamayacağı kastedilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, kötülük ve belâ çemberi onların bo-

---

20 el-Feth, 48/12.

21 ez-Zuhruf, 43/31.

yunlarına dolanacağını haber vermektedir. Eğer âyet-i kerîmede münafıkların, Resûlullah'ın (s.a.) asla ailesine dönemeyeceği şeklindeki zanları kastedilmişse, onların Resûlullah (s.a.) hakkında düşündükleri şey kendi başlarına gelmişti, vatanlarından kopup paramparça olmuşlar, hayalleri de parçalanmıştı. Şayet Resûlullah'ı (s.a.) inkâr edenler ve ona risâletin verilmeyeceğini düşünenler kastedilmişse, onların zanları da kendi aleyhlerine dönmüştür; çünkü peygamber olarak onların seçip tercih ettiği biri değil, Muhammed aleyhisselâm gönderilmişti. Eğer ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler kastedilmişse, kıyâmet gününün azabı onların başına gelmiş ve onlar helâke uğramışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onlara gazap etmiş, kendilerini lânetlemiş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir! Cenâb-ı Hak burada, onların Allah ve resûlü hakkındaki kötü zanları yüzünden ilâhî gazaba ve lânete uğradıklarını, Allah'ın onlar için cehennemi hazırladığını ve orasının çok kötü bir dönüş yeri olduğunu haber vermektedir.

وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَز۪يزًا حَك۪يمًا ﴿٧﴾

[§]*7. "Göklerin ve yerin askerleri yalnızca Allah'a aittir; O sonsuz güç* 17
ve hikmet sahibidir."

Cenâb-ı Hak, önce geçen âyetlerin peşinden kendisinin Azîz ve Hakîm olduğunu, yani **sonsuz güç ve hikmet sahibi olduğunu** söylemektedir. Bunu da O'nun sahip olduğu sonsuz gücü, göklerin ve yerin orduları sayesinde kazanmadığı, O'nun zatından dolayı Azîz olduğu ve izzetinin de zatî ve ezelî olduğu bilinsin diye söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذ۪يرًا ﴿٨﴾

8. "Biz seni, şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir."

Buradaki **şahit** kelimesi, Allah'a ve insanların birbirlerine karşı durumlarına şahit olasın diye mânasına gelir. Bu yoruma göre **şahit** kelimesi açıklayan anlamına gelir; yani Allah'ın hakkını ve insanların birbirlerine karşı haklarını açıklaman için demektir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür[22]. Bazıları şöy-

---

22 Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam (ö. 200/816). Mûtezilî fakih ve müfessirdir. *Tefsîru'l-Kur'ân*, usule dair *Makâlât* ve *Münâzarât me'a'l-Allâf* adlı çalışmaları vardır. Onun *Enbâ' fi'r-rafd ve't-tecsîm* adlı bir eseri de vardır (bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 519).

le dedi: Peygamberlerin tebliğlerini kabul edenlere ve kabul etmeyip reddedenlere **şahit** olarak gönderdik mânasına gelir. Bu yoruma göre **şahit** kelimesi, gerçekten şahitlik yapmak anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle söyledi: Biz seni ümmetine, peygamberlerin tebliğ ettiklerine ve sözünü ettiğimiz kişilere şahit olarak gönderdik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müjdeci ve uyarıcı olarak. Müjdelemek, iyiliklerin ve güzelliklerin âkıbetini hatırlatmak, özendirmek amacıyla onların hallerini haber vermek ve bunları yapanların nereye gideceklerini bildirmek demektir. Korkutmak ise kötülük ve çirkinliğin âkıbetini hatırlatmak, sakındırmak amacıyla onların ahvalini haber vermek ve bunları yapanların nereye gideceklerini bildirmek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً
وَاَص۪يلًا

18 **[§]*9. “Allah’a ve peygamberine iman edesiniz, O’nu destekleyip büyüklüğü karşısında eğilesiniz ve akşam sabah O’nu tenzih ederek anasınız diye…”***

Allah’a ve peygamberine iman edesiniz diye. Bu beyanda, Cenâb-ı Hak bütün insanlara hitap etmektedir. Önceki âyette ise Resûlullah’a (s.a.) hitap ediyordu. Allah Teâlâ hem Hz. Peygamber’i (s.a.) ve hem de bütün insanları muhatap alarak şunu söylemektedir: Resûlüm, seni elçi ve şahit olarak gönderdik; ey insanlar, siz de Allah’a ve peygamberine iman edin diye onu gönderdik. Burada gizli bir cümlenin bulunmuş olması da muhtemeldir. Buna göre biz seni müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik, bu bakımdan insanlara de ki: Ben ancak, sizin Allah’a ve resûlüne iman etmeniz için gönderildim. Bu âyet sanki, “Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın!”[23] meâlindeki âyete benzemektedir. Bunun anlamı şudur: Ey peygamber! Onlara de ki: Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın! Buna göre yukarıda söylediğimiz mâna da mümkün olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Açıklamaya çalıştığımız âyet-i kerîmedeki “litü’minû” (لِتُؤْمِنُوا) kelimesi “liyu’minû” (لِيُؤْمِنُوا) diye de okunmuştur[24], bu açık ve anlaşılır bir durumdur.

---

23 et-Talâk, 65/1.

24 İbn Kesîr ve Ebû Amr bütün fiilleri gaip sigasıyla “liyu’minû billâhi ve resûlihî ve yu‘azzirûhu ve yuvakkırûhu ve yusebbihûhu” (لِيُؤْمِنُوا بِاللهِ ورَسُولِهِ ويُعَزِّرُوه ويُوَقِّرُوه ويُسَبِّحُوهُ) diye okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fî’l-kırââti’l-‘aşr*, s. 410).

Sonra yüce Allah'a imandan maksat, O'nun birliğine, ulûhiyetine, her şeyi O'nun yarattığına, her işi ve her emri O'nun verdiğine inanmaktır. Resûlüne imandan maksat da her konuda onun doğruluğuna şahitlik etmek, verdiği kararlarda ve hükümlerde âdil davrandığına, söylediği her sözün doğru olduğuna inanmak, davet ettiği her şeyi kabul etmek, her emrine ve yasağına itaat etmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nu desteklemeniz için… Bu beyanın işaret ettiği mânalara dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Ona yardım etmeniz için demektir. Bazıları da şöyle dedi: Ona itaat etmeniz için mânasına gelir. Bazıları da ona saygı duymanız için anlamına gelir, dedi. Bu cümlenin yardım etmek değil de saygı duymak veya itaat etmek mânasına geldiğini söyleyenler, başka bir beyanda geçen "Onu koruyup destekleyen ve ona yardım eden"[25] meâlindeki âyeti delil gösterir. Cenâb-ı Hak bu âyette önce "ta'zîr" (التعزير) kelimesini belirtmekte, sonra da yardım anlamına gelen "nasr" (النصر) sözcüğünü ona atfetmektedir. Atfedilen bir kelimenin, kendisine atfedilenden farklı bir anlamı olur; buna göre "ta'zîr" kelimesi yardım etmekten farklı bir mânaya gelir. Böyle olmakla birlikte tek bir mânayı ifade etmek için iki farklı lafzın kullanılması da caizdir, bu durumda her ikisinin de anlamı aynıdır, tekit anlamı ifade eder. Bu kelimeye saygı mânasını verenler için de aynı durum söz konusudur, Cenâb-ı Hak her iki kelime ile de saygıyı emretmektedir; bununla "ve tü'azzirûhu ve tüvakkırûhu" (وتَعَزِّرُوهُ وتُوَقِّرُوه) kelimelerini kastediyorum. Bu türlü kullanımlar konuşma esnasında caizdir. [§]"Ta'zîr" (تعزير) kelimesinin itaat, "tevkīr" (توقير) kelimesinin ise 19
saygı mânasına gelmesi de muhtemeldir; ona itaatte saygı mânası da vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Tebliğde yardım ve destek mânasını verenlerin maksadı, risâleti halka tebliğ etmek, onu destekleyip savunmak, kalben ve bütün organlarıyla ona saygı göstermektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

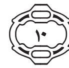
Akşam sabah O'nu tenzih ederek anasınız diye… Bu cümlenin Allah'a râci olduğu konusunda bütün müfessirler aynı görüştedir. Nitekim bazı kırâatlerde, "ve tüsebbihûnellâhe bukraten ve esîlâ" (وتسبّحون الله بكرة وأصيلا) akşam-sabah Allah'ı tenzih ederek anasınız diye şeklinde okunmuştur. Âyetteki tesbih kelimesi, ayıplardan ve kusurlardan tenzih etmek anlamına gelir. Şayet bu kelime ile fiillerde ve sözlerde tenzih etmek mânası murat edilmiş ise o zaman cümlenin Resûlullah'a (s.a.) râci olması da caizdir; çünkü Resûlullah (s.a.) da sözlerinde ve fiillerinde ayıplardan berî idi, onun sözlerine ve fiillerine

---

[25] "O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler" (el-A'râf, 7/157).

ayıp ve kusur giremez. Allah’ın zatına gelecek olan sonradanlık (hâdis olmak), yokluk ve âfetlerden münezzeh olmak mânası murat edilmişse, o zaman da cümle sadece Azîz ve Celîl olan Allah’a nispet edilir. Dolayısıyla bu mânanın Allah’tan başkasına nispet edilmesi caiz değildir. Bunun aslı, müfessirlerin söyledikleri gibi âyetteki mânanın Cenâb-ı Hakk’a yönelik olmasıdır.

Âyet-i kerîmede geçen “bukraten ve esîlâ” (بكرة وأصيلا) ibaresindeki “bukraten” kelimesine müfessirler sabah namazı mânasını, “esîlâ” kelimesine de akşam ve yatsı namazları mânasını vermişlerdir. Ancak “bukraten” kelimesinin gündüzden, “esîlâ” kelimesinin geceden kinâye olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Gece ve gündüz, kısaca her an O’nu tenzih edin! *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ فَمَنْ
نَكَثَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهِ وَمَنْ اَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ
فَسَيُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا

10. “Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar, Allah’ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah’a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.”

Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar. Bütün müfessirler yahut onların geneli, bu âyette geçen bîat etmekle kastedilen mâna, Hudeybiye’de ashâb-ı kirâmın düşmanla karşılaştıklarında asla kaçmayacaklarına dair söz vermeleridir. **[§]**Mâkıl b. Yesâr şöyle dedi: Resûlullah’ın (s.a.), o ağacın altında insanlarla bîat alırken beni görmeliydin; ağacın en üst dallarından birine çıkmıştım. O gün biz bin dört yüz kişi idik. Biz, ölmek için değil, kaçmamak için söz vermiştik[26]. Bu sözleşmenin, başka bir âyette de ifade edildiği üzere kaçmamak şartıyla yapılmış olması mümkündür: “Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah’a söz vermişlerdi”[27]. “Mubâyaa” (المبايعة) kelimesi, “muâhede” (المعاهدة), yani antlaşma demektir; görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Kim Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirirse…** “Mubâyaa” ile muahedenin

20

[26] Müslim, “İmâret”, 76.

[27] el-Ahzâb, 33/15.

aynı mânaya geldiği bilinsin diye Cenâb-ı Hak âyetin baş tarafında “mubâyaa” kelimesini kullanmış, sonunda da “muâhede” kelimesini kullanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra insanların Resûlullah’a (s.a.) verdikleri sözü Cenâb-ı Hakk’ın kendine nispet etmesi, iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bu sözleşme, Allah’ın emriyle yapıldığı içindir. İkincisi de Resûlullah’ın (s.a.), kendi katındaki değerinin büyüklüğünü ve şanının yüceliğini göstermek için bu sözleşmeyi kendi zatına nispet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah’ın eli onların elleri üzerindedir. Bazıları şöyle dedi: Yapılan sözleşmenin karşılığını vermek anlamında, Allah’ın eli sözleşme sırasında onların ellerinin üzerinde idi. **Allah’ın eli onların elleri üzerindedir** sözünün, Resûlullah’a (s.a.) verdikleri sözde vefa gösterdikleri takdirde, onun mükâfatını vermek için Allah’ın eli de onların elleri üzerinde idi, mânasına gelmesi de mümkündür; çünkü onlar Resûlullah’a (s.a.) bîat ettikleri sırada, onlar için Hz. Peygamber’in (s.a.) yanında başka bir el daha vardı. Böylece Allah, sözleşmeye vefâ göstermelerinin mükâfatını kendilerine vereceğini haber veriyordu. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada bahsedilen Allah’ın eli ibaresinde, elin Allah’a nispet edilmesi ile muhtemelen Resûlullah (s.a.) kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Sizin söz verdiğiniz sırada Hz. Peygamber’in (s.a.) eli, sizin elinizin üzerinde idi. Çünkü bîat ettikleri sırada Hz. Peygamber’in (s.a.) elinin yanında başka bir elin daha var olduğu fikrinin uyanması ihtimal dâhilinde idi. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: “Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar”[28]. [§]Cenâb-ı Hak, 21
yaptığınız sözleşme sırasında Resûlullah’ın (s.a.) eli de orada, sizin yanınızda idi demektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sözleşme sırasında Hz. Peygamber’in (s.a.) eli de sizin ellerinizin üzerine uzanmıştı mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah’ın eli onların elleri üzerindedir** sözü, resûlüne verdiğiniz sözde Allah’ın sizi ulaştıracağı başarı ve size yapacağı yardım, sizin verdiğiniz söze vefa göstermenizden daha üstün ve daha hayırlıdır anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki **Allah’ın eli** sözünün, Resûlullah’a (s.a.) yardım konusunda Allah’ın eli sizin ellerinizin üzerindedir mânasına da gelebilir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: “Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir”[29]. Gerçek zafer, ancak şânı yüce olan Allah’tan gelendir. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

---

[28] el-Hucurât, 49/17.

[29] Âl-i İmrân, 3/126.

Kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi kısaca, Allah'ın şu âyet-i kerîmede söylediği mânaya gelir: "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[30]. Buna göre; kim sözünden dönerse, ona ancak sözünden dönmesinin cezası vardır, ki o da cehennemdir. Sözünde vefâ gösterene de vefakârlığın mükâfatı olarak bu âyette belirtilen müjde vardır. İkincisi, **kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur** cümlesi şu mânaya gelir: Kim Allah'a verdiği sözden dönerse, bu dönekliğinin zararını, Resûlullah (s.a.) ve ashabı -Allah hepsinden razı olsun- değil, sözünden dönen kişi görecektir. Çünkü şanı yüce olan Allah, peygamberine yardım edeceğini ve onları muzaffer kılacağını vadetmişti. Dolayısıyla sözünden dönen, dönmesinin zararını sadece kendisi çeker. Zira Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e (s.a.) vermiş olduğu yardım vâdine vefa gösterecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَٓا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فٖى قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرًا ﴿١١﴾

11. "Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyerek, 'Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, bu yüzden Allah'ın bizi bağışlamasını iste' diyecekler. Onlara şöyle de: Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat ederse, sizin için Allah'a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter? Hayır! Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir."

Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla diyecekler ki… Cenâb-ı Hak burada Arap kabilelerinden savaşa katılmayıp geride kalanları "muhallef" (مُخَلّف), yani geri bırakılanlar diye isimlendirmiştir. Onları Resûlullah (s.a.) ve ashabı geri bırakmamış, Allah geri bırakmıştı; çünkü onların kendi iradeleriyle geride kalmayı tercih edeceklerini Cenâb-ı Hak bildiği için, onlar hakkında geride kalmak fiilini yaratmıştı. Bu,

[30] Fussılet, 41/46.

Allah'ın şu âyet-i kerîmede ifade buyurduğu gibidir: [§]"Fakat Allah, onların 22
sefere çıkmalarını istemedi ve onları geri koydu"[31]. Yani sefere çıkmalarına engel oldu. Buna göre âyette bahsedilen geri bırakılanları, her türlü noksanlıktan münezzeh olan yüce Allah geri bırakmıştı. Onlar, kendileri için geride kalmak fiilini iktisap etmişlerdi. Bu yorum, kulların fiillerini yaratanın da yüce Allah olduğuna işaret eder. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Azîz ve Celîl olan Allah'ın kelâmı, onların durumlarını haber vermektedir: **Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu.** Onlar bu sözü, mazeret olarak söylemişlerdi ve mazeretlerinin Resûlullah (s.a.) tarafından kabul edilmesini istiyorlardı. Onlar, **Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu** şeklindeki itiraflarıyla savaştan geri kalmalarına dair mazeretlerini açıklamaları yanında, **Allah'ın bizi bağışlamasını iste** sözleri ile de Hz. Peygamber'den kendileri için mağfiret dilemesini istiyorlardı. Yani diyorlardı ki; her ne kadar bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu ise de bizim senden geri kalmamız söz konusu değildir, dolayısıyla **Allah'ın bizi bağışlamasını iste.** Fakat böyle olmakla birlikte onların mazeretleri kabul edilmedi. Onlar, bağışlanma talebinde gerçeği söylemiyorlardı, çünkü onlar münafık idiler; mağfiretin âhirette kendilerine fayda vermesi için gerekli olan "Hz. Peygamber'in risâletine ve ölümden sonra dirilmeye" inanmıyorlardı. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Onlara, 'Gelin, Allah'ın resûlü sizin için bağışlama dilesin' dendiğinde başlarını çevirirler"[32]. Onların bu tavırları, **Allah'ın bizi bağışlamasını iste** sözleri ile Hz. Peygamber'den talep ettikleri bağışlanmada gerçeği söylemediklerine işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak onlar için şöyle buyurmaktadır: **Onlar gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyecekler.** Yani onlar, kalplerinde gerçekten bağışlanma arzusu bulunmadığı halde, dillerinin ucuyla **Allah'ın bizi bağışlamasını iste** diyecekler. **Onlar gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyecekler** cümlesinin, **Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu** diyerek öne sürdükleri mazeretlerine bağlanması caiz değildir. Yani onlar ileri sürdükleri mazeretlerinde yalan söylüyorlardı, fakat bağışlanma talebi yalan değil gerçekti. Dolayısıyla onları savaştan mallarının ve ailelerinin alıkoyduğu şeklindeki mazeretlerinde doğru söyledikleri iddia edilemez; bu itibarla âyetin bu cümleye bağlanması isabetli olmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

31 "Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu, onlara 'Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!' denildi" (et-Tevbe, 9/46).

32 el-Münâfikûn, 63/5.

23 **[§]Onlara şöyle de: Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat ederse, sizin için Allah'a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter?** Allah hakkında kullanılan soru edatının, ilgili ifadeyi soru cümlesi yapmadığını, aksine normal bir cevap cümlesi mânasına geldiğini daha önce söylemiştik. Düşünülsün ki, eğer bu sual, soruyu sorandan geliyorsa, O'nun adına nasıl cevap verilecektir? Bu yüzden Cenâb-ı Hak'tan gelen soru cümleleri, cevabı olumlu bir cümle anlamına gelir. Buna göre yukarıdaki âyet, şayet Allah size bir zarar vermek isterse kimsenin faydası olmaz, şayet Allah size bir fayda vermek isterse kimse onu engelleyemez demektir. Cenâb-ı Hak haber vermektedir ki; sizler mallarınızı ve ailelerinizi korumak amacıyla savaştan geri kaldıysanız, Allah size bir zarar verecek olsa onu kendi şahsınızdan defetmeye bile gücünüz yetmeyecektir; şayet geri kalmaz ve Peygamber'le birlikte sefere çıkarsanız, hiç kimsenin size zarar vermeye gücü yetmez. Şu kadar var ki, onların Resûlullah'tan (s.a.) geri kalmalarını gerektiren hiçbir mazeretleri yoktu.

Cenâb-ı Hak sonra bir tehdit ifadesi olarak onlara şunu söylemektedir: **Hayır! Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir.** Cenâb-ı Hak, münafıkların kendilerini ve davranışlarını, Resûlullah'ın (s.a.) risâletine delil ve alâmet yapmıştır; Allah, onların içlerinde sakladıkları ve kalplerinde gizledikleri düşüncelere, peygamberini muttali kılmıştır. Bunu da bu bilgileri ona ancak Cenâb-ı Hak tarafından verildiğinin bilinmesi için yapmıştır. Aynı zamanda onların yaptıklarını yapmayan ve onların gizlediklerini gizlemeyen diğer kâfirler hakkında da Hz. Peygamber için bir alâmet kılmıştır, bu sayede onlar da Allah'ın bütün bunlara kādir olduğunu anlayacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirler şöyle dediler: Allah size bir zarar gelmesini isterse, yani sizin hezimete uğramanızı isterse, yahut size iyilik etmeyi murat ederse, yani düşmanlarınıza galip gelmenizi ve ganimet elde etmenizi dilerse, buna engel olacak kimse yoktur. Bu yoruma göre muhtemelen âyet-i kerîme iman ehline hitap etmekte ve onlara öğüt vermektedir. Çünkü münafıklar zaten Resûlullah'a (s.a.) iman etmiyorlar, onun verdiği öğütleri ve diğer tebligatını zaten kabul etmiyorlardı.

بَلْ ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ اِلٰٓى اَهْل۪يهِمْ اَبَدًا
وَزُيِّنَ ذٰلِكَ ف۪ى قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾

12. "Tam aksine siz, resûlün ve müminlerin artık ailelerine hiç dönemeyeceklerini sandınız, bu gönlünüze hoş geldi. Kötü zanna kapıldınız ve kaybedenler siz oldunuz!"

Tam aksine siz, resûlün ve müminlerin artık ailelerine hiç dönemeyeceklerini sandınız. Şöyle bir soru sorulabilir: Burada Hudeybiye seferi kastedildiğine göre onları, Resûlullah'ın (s.a.) ve müminlerin artık ailelerine hiç dönemeyecekleri kanaatine götüren ne idi? Müfessirler, [§]bu olayın Hudeybi- 24
ye seferinde vuku bulduğunu belirtirler. Halbuki bu sefere müslümanlar savaş maksadıyla değil, umre ibadetini yerine getirmek için çıkmışlardı. Böyle iken onlarda, hiçbirinin geri dönemeyeceği ve hepsinin helâk olacağı kanaati nasıl uyandı? Bilindiği üzere Mekkeliler, hac ve umre niyetiyle diğer memleketlerden gelen hiç kimseye engel olmuyorlardı.

Buna şu cevap verilir: Çünkü münafıklar, Mekkeliler'e bir mektup göndermişler; Resûlullah (s.a.) ve ashabı (r.a.) hac ve Beytullah'ı ziyaret için size geliyorlar diye haber vermişlerdi. Bunun üzerine müşrikler de onların Mekke'ye girmelerine müsaade etmeyiz, aksine onlarla savaşırız ve onları Mekke'ye sokmayız, demişlerdi. Durum böyle olunca, onların da sözünü ettiğimiz o kanaate varmış olmaları mümkündür. Fakat durum bundan farklı ise o zaman müfessirlerin, onlarda bu kanaatin oluşmasının Hudeybiye seferi ile alâkalı olduğu görüşünde birleşmeleri ihtimali doğru olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kötü zanna kapıldınız. Yani Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının ailelerine dönemeyecekleri şeklinde kötü bir kanaate vardınız. Bu cümlenin, Cenâb-ı Hak, peygamberine yardımcı olmayacak ve destek vermeyecek şeklinde Allah hakkında kötü bir zanna kapıldınız, mânasına gelmesi de muhtemeldir.

Kaybedenler siz oldunuz! Bazıları şöyle dedi: Buradaki "bûran" (بورا) kelimesi, helâk olmak mânasına gelir. Yani siz, helâke mahkûm bir kavimsiniz. Onların münafık olarak ölmeleri de bu görüşün delilidir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Kaybedenler siz oldunuz** cümlesi, siz bozgunculuk yapanlar oldunuz ve sizde hiç hayır yoktur, demektir. İbn Abbâs (r.a.) da aynı şeyi söyler: "Bûr" kelimesi, fasit anlamına gelir[33]. Bazıları da "bûr" kelimesi Arapça'da, yok hükmünde olmak mânasına gelir[34]. İbn Kuteybe de "bûr" helâk olmak demektir, dedi[35].

وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ فَاِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا

13. Kim Allah'a ve resûlüne iman etmezse bilsin ki biz, kâfirler için kavurucu bir ateş hazırladık.

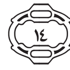
Bu âyet-i kerîme gayet açıktır ve herhangi bir yoruma ihtiyaç yoktur.

---

33 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 66; İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 412.

34 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 412.

35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 412.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ
يَشَٓاءُ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا

25 **[§]*14. Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir; dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Bununla beraber O, ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir.***

Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir. Bu âyet-i kerîme hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Birincisi, göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir mânasına gelebilir. Nitekim İbn Mesûd (r.a.) mushafında âyeti şu lafızla okurdu: "Ve lillâhi hazâinü's-semâvâti ve'l-ard" (ولله خزائن السموات والاض): Göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir. İkincisi, göklerde ve yerde olan her nesnenin mülkiyeti, Allah'a aittir mânasına gelebilir. Yani göklerde ve yerde olan her varlığın gerçek mülkiyeti Allah'ındır. Üçüncüsü, göklerde ve yeryüzünde yaşayan herkesin idaresi ve hükümranlığı Allah'a aittir, anlamına gelir. Yani göklerde ve yerde yaşayanların idaresi ve hükümranlığı Allah'a aittir. Sonra bunu belirtmesinin iki sebebi olabilir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara bazı fiilleri emretmesi ve bazı eylemleri yasaklaması, ayrıca onları çeşitli şekillerde imtihan etmesi, kendi menfaati için ve kendi zatının buna ihtiyacı olduğundan değildir; çünkü göklerin ve yeryüzünün mülkiyeti zaten O'na aittir. Bunların mülkiyetine sahip olan birinin, sözü edilen menfaate ihtiyacı olması muhtemel değildir, çünkü O, zatıyla zengindir ve her şeyden müstağnidir. Fakat Allah, insanların ihtiyaçları ve menfaatleri için, onlara bazı fiilleri emretmekte ve bazı eylemleri de yasaklamakta, ayrıca onları çeşitli yollarla imtihan etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Cenâb-ı Hak bunu, müminlerin, yaratılanların ellerinde bulunan imkânlardan ümitlerini kesmeleri, ümitlerini ve arzularını sadece yüce Allah'a bağlamaları için söylemiş olabilir. Sahip olmak istedikleri her türlü menfaati ve hayrı kendilerine sadece O'nun verebileceğine inanacaklar, korkulması gereken her konuda sadece O'ndan korkacaklar, O'ndan başkasından asla endişe etmeyecekler ve O'ndan başkasından bir şey beklemeyecekler. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur"[36]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

[36] Fâtır, 35/15.

Allah dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Allah dilediğini bağışlar, çünkü O'nun buna gücü yeter; dilediğine de azap eder. Yani birinin günahlarını bağışlamaya veya ona azap etmeye O'ndan başka kimsenin gücü yetmez. Buna ancak Allah'ın gücü yeter, çünkü bunların mülkiyetine sahip olan O'dur ve istediğini yapmak da sadece O'nun elindedir, yaratılanların değil. Böylece Cenâb-ı Hak, müminlerin her konudaki arzularını ve ümitlerini yüce Allah'a yönlendirmektedir. Onlar da korkulması gereken her konuda sadece Allah'tan korkarlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah, ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir.** Yani Allah sürekli bağışlayıp esirgemektedir, yaratılanlara rahmetle muamele etmesi onları yaratması sebebiyle ortaya çıkmış değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ اِلٰى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا
نَتَّبِعْكُمْ يُر۪يدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ قَالَ
اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ اِلَّا
قَل۪يلًا ﴿١٥﴾

[§]*15. "Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde, savaştan geri duranlar, 'Bırakın bizi, size katılalım' diyecekler. Onlar, Allah'ın hükmünü değiştirmek istiyorlar. De ki: Asla bizim peşimize takılamayacaksınız, Allah sizin için daha önce böyle buyurdu. 'Hayır, bizi kıskanıyorsunuz' diyecekler. Oysa onlar (işin hakikatini) kavramakta güçlük çekiyorlar."* 26

Savaştan geri duranlar diyecekler ki. Yani geride kalmayı tercih edeceklerini bildiği için Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini Hudeybiye'den geri bıraktığı kimseler. **Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde, savaştan geri duranlar, 'Bırakın bizi, size katılalım' diyecekler.** Müfessirlerin söylediklerine göre Resûlullah (s.a.) Hudeybiye yılında Mekkeliler'le barış imzalayıp geri döndüğü ve bu barış şartlarının ashâb-ı kirâmın (r.a.) zoruna gittiği, Mekke'ye girip Beytullah'ı ziyaret etmek istediklerinde, Allah, peygamberine Hayber fethini ve kazanacakları ganimetleri müjdelemişti. İşte Hudeybiye'den geri kalan münafıklara Hayber'in fethedileceğine dair bu müjdenin haberi ulaşınca, **bırakın bizi, size katılalım,** biz de sizinle birlikte ganimetten pay alalım

demişlerdi. Onlar, Resûlullah (s.a.) Hayber’in fethedileceği, savaşsız ve zahmetsiz olarak ganimet elde edecekleri müjdesini verdiğinde, Hz. Peygamber’in de daima doğru söylediğini bildikleri için, sadece ganimetlere sahip olmak arzusuyla müslümanlara katılmak istemişlerdi.

[Münafıkların Mal Hırsı ve Allah’ın Hükmünü Değiştirme İstekleri]

Onlar, Allah’ın hükmünü değiştirmek istiyorlar. Çünkü Hayber’in fethedileceği ve elde edilecek olan ganimetin Hudeybiye’ye katılanlara dağıtılacağı müjdesi gelmişti, Hudeybiye’ye katılmayanlara ise pay verilmeyecekti. Cenâb-ı Hak, vâdetmiş olduğu Hayber fethine ve ganimetlere sadece Hudeybiye seferine katılan müminlerin ortak olacağı hükmünü verince, münafıkların bu hükmü değiştirmek istediklerini Allah haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onların arzusu, Allah’ın vâdini değiştirmekti; çünkü onlar Hudeybiye seferine katılmamışlardı. Hayber’in fethi müjdesi ise sadece Hudeybiye seferine katılanlara verilmiş, katılmayanlara verilmemişti. Bazıları şöyle dedi: Allah’ın hükmünü değiştirmekten maksat, Cenâb-ı Hakk’ın Berâe [Tevbe] sûresindeki şu âyetidir: “Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana
27 karşı asla savaşmayacaksınız”[37]. **[§]** Münafıklar, müslümanlarla birlikte Hayber savaşına katılmak istediklerinde, Cenâb-ı Hak onların müslümanlara katılmalarını ebediyen yasaklamıştı. Bundan dolayı münafıklar, Berâe sûresinde kendileri için getirilen bu yasağı değiştirmek istiyorlardı. Bu konuda kaydetmiş olduğumuz bu iki durum da ihtimal dâhilindedir.

Hocamız (rahimehullah) şunu da belirtti: Tefsircilerin geneli, “Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız”[38] meâlindeki âyetin Tebük Gazvesi hakkında geldiğini kaydederler. Tebük Gazvesi, Hayber seferinden sonra vuku bulmuştur. Münafıklar, kendilerine getirilen savaşa katılma yasağının değiştirilmesi için Resûlullah (s.a.) ile birlikte Hayber seferine çıkmamışlardı. Ancak (Mâtürîdî’ye) sanki (hocamıza göre) bu âyetin Tebük Gazvesi hakkında geldiği sabit değildir yahut talebeleri bunu hocadan alırken yanlış anlamışlar ve öyle yazmışlar. *En doğrusunu Allah bilir*[39].

---

[37] et-Tevbe, 9/83.

[38] et-Tevbe, 9/83.

[39] Görülüyor ki bu paragraf, merhum imamın imlâsı değildir, aksine *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’ın tam olmasını isteyen nâsihler tarafından nakledilmiştir.

De ki: Asla bizim peşimize takılamayacaksınız, Allah sizin için daha önce böyle buyurdu. Buradaki **Allah sizin için daha önce böyle buyurdu** ibaresi ile muhtemelen, yukarıda Hudeybiye seferine katılanlara verildiğini söylediğimiz müjde kastedilmiştir; Cenâb-ı Hak, “Hayber ganimetleri” Hudeybiye seferine katılanlara verilecek, katılmayanlara pay verilmeyecektir, buyurmaktadır. Âyetteki **daha önce** kaydı ile, Berâe [Tevbe] sûresinde geçen âyet-i kerîme de kastedilmiş olabilir: “De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız”[40]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayır, bizi kıskanıyorsunuz, diyecekler. Oysa onlar (işin hakikatini) kavramakta güçlük çekiyorlar. Onlar, Resûlullah’ın (s.a.) ashabını (r.a.) kendileriyle mukayese ediyorlardı. Çünkü kendileri, yani münafıklar bir mal elde ettiklerinde Resûlullah’ın (s.a.) ashabını (r.a.) kıskanıyorlardı, kıskançlıklarından dolayı bu maldan onlara da pay verilmesini istemiyorlardı. Şöyle diyorlardı: Aksine o ganimetleri sahiplenmek konusunda siz bizi kıskanıyorsunuz, yoksa Allah bizim sizinle sefere çıkmamızı yasaklamış değildir. Onlar mü'minleri kendileriyle kıyaslıyorlardı. **Oysa onlar (işin hakikatini) kavramakta güçlük çekiyorlar.** [§]Bu âyette geçen “fıkıh” kelimesi, âlimlerin bildikleri 28
ve gözlemlerine konu olan bilgiler, bilmediklerine ve duyuları ötesinde bulunanlara delil getirmeleridir. Cenâb-ı Hak, münafıkların bilmediklerini haber vermektedir. Bazılarına göre fıkıh, bir meseleyi başka bir hükme işaret eden benzeriyle bilmek mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ لِلْمُخَلَّفٖينَ مِنَ الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُو۬لٖى بَاْسٍ شَدٖيدٍ
تُقَاتِلُونَهُمْ اَوْ يُسْلِمُونَ فَاِنْ تُطٖيعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ اَجْرًا حَسَنًا وَاِنْ
تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٦﴾

16. “Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak.”

---

[40] et-Tevbe, 9/83.

Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki. Burada sözü edilen kabileler, Hudeybiye seferine katılmayanlardır. **Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız.** İbn Abbâs (r.a.) ve Mukātil'in görüşüne göre onlar, Müseylimetülkezzâb'ın mensubu olduğu Benî Hanîfe kabilesidir; bedevîler Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra onlara karşı savaşa çağrıldı, onları savaşa Hz. Ebû Bekir çağırmıştı[41]. Hasan-ı Basrî, âyette kastedilen topluluğun İranlılar ve Bizanslılar olduğunu söyler. Katâde ve diğerleri şöyle derler: İnsanlar Huneyn'de Hevâzin ve Sakîf kabilesine karşı savaşa çağrılmışlardı. Câbir b. Abdullah'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Huneyn günü insanlar Hevâzin ve Sakîf kabilesine karşı savaşa çağrıldılar; bazı kabileler cihada katılmak arzusuyla bu davete hemen icabet ettiler, fakat bazıları katılmadı[42]. Ancak Katâde'nin söylediği şey mümkün değildir, çünkü Huneyn günü Hevâzin ve Sakîf kabilesiyle yapılan savaş, Resûlullah (s.a.) döneminde vuku bulmuş, savaşı da bizzat kendisi yönetmişti. Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız"[43]. Onlarla savaşı bizzat Resûlullah (s.a.) yönettiği halde, bu âyete göre o insanların bu savaşa davet edilmiş olmaları mümkün değildir. Aynı beyanında Cenâb-ı Hak, "Benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız" buyurarak, onların Hz. Peygamber'le birlikte savaşa katılamayacaklarını haber vermektedir. Bu durumda Huneyn savaşı ihtimali ortadan kalktığına göre geriye İbn Abbâs (r.a.) ve Mukātil'in söyledikleri kalmaktadır: Onlar ancak Yemâme savaşına davet edilmişlerdi; bu savaş da Benî Hanîfe kabilesiyle yapılmıştı ve onları savaşa Hz. Ebû Bekir çağırmıştı. Ancak, eğer müfessirlerin "De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız"[44] meâlindeki âyetin Tebük Gazvesi hakkında geldiği görüşlerini dikkate alırsak, Tebük savaşı Huneyn'den sonra yapılmıştı, bu durumda Katâde'nin görüşünün doğru olma ihtimali vardır. *En doğrusunu Al-*
29 *lah bilir.* [§]Yahut "Benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız" meâlindeki âyet, belli bir kabile hakkında gelmiştir, ona da "İçlerinde imkânı olanlar bile kalmak için senden izin istediler"[45] meâlindeki âyette işaret edilmiştir. Bu âyette zengin ve varlıklı olan insanlara işaret edilmektedir. Cenâb-ı Hak bunu ancak, varlıklı olan insanlar bile, oturanlarla birlikte geride kalmak

41 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 250.

42 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 108.

43 et-Tevbe, 9/83.

44 et-Tevbe, 9/83.

45 "Allah'a iman edin ve resûlünün maiyetinde cihat edin buyruğunu içeren bir sûre indirildiğinde, içlerinde imkânı olanlar bile kalmak için senden izin istediler ve 'Bırak bizi, oturanlarla birlikte olalım' dediler" (et-Tevbe, 9/86).

için Resûlullah'tan (s.a.) izin istedikleri için söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız** ilâhî kelâmının, Hasan-ı Basrî'nin söylediğine göre İranlılar ve Bizanslılar ile ilgili olması muhtemeldir. Bu yerler de Hz. Ömer (r.a.) zamanında fethedilmişti. **Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut onlar müslüman olacaklar.** Buradaki "yüslimûne" (يسلمون) kelimesini "yüslimû" (يسلموا) diye okuyanlar vardır, buna göre de âyet, onlarla müslüman oluncaya kadar savaşacaksınız mânasına gelir[46].

Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecektir. Yani cihada davet edildiğinizde itaat ederseniz, Allah size güzel bir karşılık verecektir. Burada Cenâb-ı Hak onlara güzel bir karşılık vereceğini söylemektedir, çünkü onların tövbeleri, küfürdeki halleri hakkında idi; münafıklıkları ise ancak cihaddan geri kaldıklarında ortaya çıkmıştı. Buna göre bu seferki tövbeleri, cihadı gerçekleştirmek konusunda yapılmıştı. Eğer daha önce Hudeybiye ve diğer seferlerde **geri durduğunuz gibi** cihada çağrıldığınızda **yine geri durursanız, Allah sizi acı bir şekilde cezalandıracaktır.**

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى
الْمَر۪يضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا اَل۪يمًا

17. "Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur. Kim Allah ve resûlünün sözlerini dinlerse onları, altından ırmaklar akan cennetlere sokar; kim de yüz çevirirse onu acı bir şekilde cezalandırır."

[Engellilerin Sorumluluğu Farklıdır]

Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur. Müminlerden mazereti olanlar, "Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için sorumluluk yoktur"[47] meâlindeki âyet-i kerîmede onların savaşa katılmamakta mâzur oldukları ifade buyurulduğu

---

[46] Bu kırâati Kurtubî, Übeyy'e nispet eder (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 109; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 273).

[47] et-Tevbe, 9/91.

gibi burada geçen **Kim Allah ve resûlünün sözlerini dinlerse onları, altından ırmaklar akan cennetlere sokar; kim de yüz çevirirse onu acı bir şekilde cezalandırır** meâlindeki âyetle da onların mâzur oldukları teyit edilmektedir; çünkü döndükleri zaman onlar yine önceki hallerini koruyorlardı.

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ
مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾
وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾

30 **[§]*18-19. "O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah, izzet ve hikmet sahibidir."***

O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur. Buradaki **müminlerden Allah razı olmuştur** ifadesi, muhtemelen onlar Resûlullah'a (s.a.) yaptıkları biatte canları pahasına dahi olsa vefa gösterdikleri, doğru söyledikleri ve gerçekten ahitlerine sadık kaldıkları için söylenmiştir. İşte bu özelliklerinden dolayı Cenâb-ı Hak, onlardan razı olduğunu haber vermektedir. Her ne kadar Allah, onların verdikleri sözde, kararlılıkla durduklarını bize haber vermiyorsa da bu ifadeden biz, onların doğru söyledikleri ve sözlerinde durdukları neticesini çıkarıyoruz. Dolayısıyla bizim, onların yaptıkları bîata azimle vefa gösterdiklerine ve gerçekten doğru söylediklerine şahitlik etmemiz caizdir. Buna benzer bazı durumlarda onun hak ve gerçek olduğuna şahitlik etmeye istidlâlde bulunmak caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onların gönüllerinde olanı bilmiştir. Bu cümlenin birkaç mânaya işaret etmesi ihtimali vardır. Birincisi, az önce söylediğimiz gibi kendi iradeleriyle ellerini Resûlullah'a (s.a.) uzattıkları için Allah onların kalplerindeki vefa ve doğruluk azmini bilmiştir, mânasına gelebilir.

İkincisi, Cenâb-ı Hak onların kalplerindeki korku ve endişeyi bilmiştir, mânasına gelebilir. Bu korku da ikiye ayrılır. Birincisi, onlar Mekkeliler'le savaşmaya hazırlıklı olmadıklarından korkuyorlardı; çünkü Mekkeliler savaşa hazırlıklı idiler, fakat onlar umre yapmak ve Kâbe'yi ziyaret etmek niyetiyle

Medine'den yola çıkmışlardı. Bu yüzden onlara karşı duramayıp ahitlerine vefa gösterememekten korkuyorlardı. İkincisi de onlar bîatlarına ve verdikleri söze vefa gösterememekten korkuyorlardı, çünkü bu bîatta bütün din ve mezhep ehline karşı savaşmak ihtimali vardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, müfessirlerin söylemiş olduğu gibi Allah onların kalplerindeki hoşnutsuzluğu biliyordu mânasına da gelebilir. Ancak bu hoşnutsuzluk, iradî bir tavır değil, tabiî bir hal idi. Çünkü onlar Mekke'ye girmeyi ve Kâbe'ye varmayı çok istiyorlardı. Fakat Hudeybiye'de sulh yapılarak o sene Mekke'ye giremeyip geri dönecekleri hükme bağlanınca, bu onlara çok ağır geldi ve bundan
hiç memnun olmadılar. [§]Fakat tekrar söyleyelim ki bu, iradî bir tavır değil, 31
tabiî bir hoşnutsuzluk hali idi. Çünkü insan tabiati bazan bir halden hoşlanmaz, bu yüzden diğerini tercih eder. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Kadınlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir durumdan da hoşlanmamış olabilirsiniz"[48]. Hz. Yûsuf da şöyle söylemişti: "Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir"[49]. Zindanda kalmayı arzu etmek, insan tabiatının tercihi değil, tamamen iradî bir tercihtir; çünkü insan tabiatı, zindanda kalmak yerine çevresindekilerin Yûsuf aleyhisselâmdan istediklerine daha çok arzu duyar.

Allah onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir. Yani Allah, Resûlullah'a (s.a.) bîat ettiklerinde ashabın gerçekten buna vefa göstereceklerini ve kendi iradeleriyle vermiş oldukları sözde duracaklarını bildiği için, kalplerini rahatlatacak ve sükûnete erdirecek manevî desteği onlara indirmişti. **Onları ödüllendirmiştir,** yani umdukları ve çok arzu ettikleri Mekke'ye girmek ve canlarının hiç hoşlanmadığı halde geri dönmek yerine onları **pek yakın bir fetihle,** yani Mekke'nin fethi ile veya Hayber'in fethi ile ödüllendirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onları pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle ödüllendirmiştir. Bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları burada sözü edilen yakın fetihten maksadın Hayber'in fethi ve Hayber ganimetleri olduğunu söyler. Onlar, Mekke'ye girmelerinin engellenmesine ve gayelerine varmaya mani olunmasına karşılık Hudeybiye'de Hayber'in fethi ile ve Hayber ganimetlerine sahip olmakla müjdelenmişlerdi. Yahut konuyla ilgili rivayetlerde belirtildiği üzere bu müjde onlara Hudeybiye'den dö-

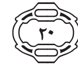
---

48 en-Nisâ, 4/19.

49 Yûsuf, 12/33.

nüş yolunda verilmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da buradaki fetihten maksadın Mekke'nin fethi olduğunu söyler. Çünkü bu konudaki rivayetlerde ifade edildiği üzere onlar, Hudeybiye'den dönüş yolunda Mekke'nin fethi ile müjdelenmişlerdi. Bu mânaya göre burada ödüllendirdi anlamına gelen "esâbehum" (أثابهم) kelimesi, ödüllendirecek "yüsîbuhum" (يُثيبهم) mânasında kullanılmıştır. Mâzi bir fiilin geniş zaman mânasında kullanılması, dilbilim açısından mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak da meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah şöyle buyurdu: Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi dedin?…"[50] Burada "Allah buyurdu" diye dili geçmiş zaman olarak kullanılan fiil, "buyuracak" mânasına gelmek üzere geniş zaman mânasında kullanılmıştır.

Allah onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir. Bu beyanın Bizans ve İran'ın fethi mânasına gelmesi de mümkündür. Çünkü müminlere Hudeybiye'de Bizans ve İran'ın fethi müjdesinin verildiği de rivayet edilmiştir. Şu âyet-i kerîme buna işaret etmektedir: "O gün müminlerin Allah'ın kendilerine yardım etmesi vesilesiyle sevinecekler"[51]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ كَث۪يرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِه۪ وَكَفَّ اَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِن۪ينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَق۪يمًاۙ

32 **[§]*20. "Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş ve şunları şimdi vermiş, insanların ellerini de üzerinizden çekmiştir ki, bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun ve Allah sizi dosdoğru yola iletsin."***

Elde edeceğiniz birçok ganimet… Bu ifadeye göre başka yerlerdeki ganimetler kastedilmektedir, çünkü Mekke'de ganimet elde edilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle der: "Allah onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir"[52] ilâhî kelâmında, Resûlullah'ın (s.a.) ve ümmetinin yaptığı ve yapacağı bütün fetihler kastedilmiştir. "Elde edecekleri birçok ganimetle ödüllendirmiştir"[53] sözü de aynı konuya işaret etmektedir. Bu yoruma göre **Al-**

---

50 "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin, dedin?' buyurduğu zaman…" (el-Mâide, 5/116).

51 er-Rûm, 30/4-5.

52 el-Feth, 48/18.

53 el-Feth, 48/19.

lah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş ilâhî buyruğu ile **şunları şimdi size vermiş** sözü de aynı olaya işaret etmektedir. Yani Allah bu fetihleri ve ganimetleri size dünyada iken vermiş, âhirette de sizi büyük bir mükâfatla ödüllendirecektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: **Allah şunları şimdi size vermiş** sözü, Hayber ganimetlerini vermiş mânasına gelir. Sonra **Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş** cümlesi de ondan sonra kıyâmete kadar elde edeceğiniz ganimetler anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanların ellerini de üzerinizden çekmiştir ki, bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun. Bu âyet-i kerîme çeşitli mânalara gelebilir. Birincisi, Hudeybiye yılında Mekkeliler'in ellerini onların üzerinden çekmişti, çünkü Mekkeliler savaşa hazırlanmışlardı. Müminler ise savaşa hazır değildiler, yanlarında silâhları yoktu, çünkü onlar hac ve Kâbe'yi ziyaret etmek için yola çıkmışlardı. Durum böyle olmasına rağmen Allah onların, yani Mekkeliler'in kalplerine korku salmış ve onları anlaşma yapmaya mecbur etmişti. Bu durum, müminler için bir kanıt idi. İkincisi, bazıları şöyle dedi: Allah, Gatafân ve Esed kabilelerinin ellerini müminlerin üzerinden çekmişti. Çünkü Gatafân ve Esed kabileleri, Hayberliler'le beraber idiler ve onlara yardım ediyorlardı. Onlar, Hayberliler'in "halîf"i, yani yeminli dostları idiler. Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de yaptığını gördüklerinde onlar da barış istediler, savaş yapmamak ve mallarını bırakıp Hayber'den çıkmak şartıyla Resûlullah (s.a.) ile barış yaptılar. Dolayısıyla Hayber ehli, barış şartlarına uyarak savaşmadan orayı terkettiler. İşte **İnsanların ellerini üzerinizden çekmiştir** meâlindeki âyet buna işaret etmektedir. Onlar, Hayberliler'in yeminli dostları olmalarına rağmen Resûlullah (s.a.) ile savaşmamışlardı.

Bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun. Yani savaşmadan düşmanı hezimete uğratmaya kanıt olsun. Şöyle denilmiştir: Hayber'in fethi müminler için bir kanıttı, yani onların bütün kâfirlere üstün geleceklerine dair kanıttı. **İman edenlere kanıt olması** sayesinde onların İslâm'a olan bağlılıkları artar ve Allah'tan yardım geleceği inancını kuvvetlendirir, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnananların imanı artsın diye…"[54] Yani Muhammed aleyhisselâmın Kur'ân'da getirmiş olduğu haberlere imanları artsın diye… *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İnsanların ellerini üzerinizden çekmiştir. Bu ilâhî beyanın, müslü- 33
manların ve iman ehlinin tekrar kendi dinlerine döneceklerine ve kendilerine özenerek tekrar eski hallerine gireceklerine dair olan ümit ve beklentilerini

54 el-Müddessir, 74/31.

bitirmek anlamına gelmesi de mümkündür. Bundan dolayı Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım"[55]. İşte insanların ellerini üzerinizden çekmiştir ifadesiyle bu durumun kastedilmiş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاُخْرٰى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾

21. "Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dâhilindedir; şüphesiz Allah her bir şeye kādirdir."

Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Denildi ki: Bu cümle, henüz sahip olamadığınız başka yerler de var demektir. "Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş"[56] meâlindeki âyette yaptığımız yoruma göre bundan maksat Hayber ganimetleridir. Buna göre **henüz elde edemediğiniz başkaları da var** cümlesi ile müminlerin henüz sahip olamadıkları diğer ganimetler kastedilmektedir. Cenâb-ı Hak onlara, bu ganimetleri de ele geçireceklerini ve bunları kendilerine vereceğini vâdetmektedir. **Henüz elde edemediğiniz başkaları da var** cümlesinde, Hayber dışındaki mekânları da fethedecekleri kastedilmiş olabilir. Bu durumda **henüz elde edemediğiniz** sözü, henüz fethetmediğiniz, **başkaları** lafzı da başka yerler mânasına gelir. **Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dâhilindedir.** Yani gücünüzün yetmesi mümkün olmadığı halde Allah bunları size takdir etmiştir. Cenâb-ı Hak bütün bunların kendi bilgisi ve kudreti dâhilinde olduğunu ve Allah'ın bunu onlara takdir buyurduğunu haber vermektedir. Bunu da ancak Allah'ın sonsuz kudretiyle ve yaptıkları iyi işler sayesinde o yerleri kendilerine verdiğini, hiçbir şeyin O'nun gücünün önüne geçemeyeceğini anlamaları için haber vermektedir. *Şüphesiz Allah her bir şeye kādirdir.*

وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾

---

55 el-Mâide, 5/3.

56 el-Feth, 48/20.

22. "Eğer kâfirler size karşı savaşsalardı arkalarını dönüp kaçacaklar, bu durumda bir koruyucu, bir yardımcı da bulamayacaklardı."

Eğer kâfirler size karşı savaşsalardı arkalarını dönüp kaçacaklardı. Bu cümlede geçen kâfirlerden maksat, muhtemelen Mekkeliler'dir. **Arkalarını dönüp kaçarlar;** yani askerleri çok ve güçlü-kuvvetli olmalarına, buna karşılık sizin askeriniz az ve haliniz de zayıf olmasına rağmen, onlar hezimete uğramış olarak arkalarına dönüp kaçarlardı. Bu durum, yukarıda sözünü ettiğimiz 20. âyetin tefsirinde geçen üç yorumdan birine göre müminler için bir kanıttı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Eğer kâfirler size karşı savaşsalardı** cümlesinde, Hayberliler'in yeminli dostları olan Esed ve Gatafân kabileleri ile müfessirlerin bahsettiği diğer kabileler kastedilmiş de olabilir; yani eğer kâfirler size karşı savaşsalardı onlar hezimete uğramış olarak arkalarını dönüp kaçacaklardı.

Bu durumda bu hali kendilerinden defetmek için **bir koruyucu da bulamayacaklardı.** Ayrıca kendilerine yardım edecek ve bu belâyı başlarından giderecek **bir yardımcı da bulamayacaklardı.**

Burada bütün kâfirlerin kastedilmiş olması da mümkündür; eğer onlar size karşı savaşsalardı arkalarını dönüp kaçacaklardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

سُنَّةَ اللّٰهِ الَّت۪ي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْد۪يلًا

[§]*23. "Bu Allah'ın öteden beri uygulanıp gelen kanunudur, Allah'ın ka-* 34
nununda bir değişiklik bulamazsın."

Bu Allah'ın öteden beri uygulanıp gelen kanunudur. Yani bu, helâk ettiği her ümmet hakkında Allah'ın eskiden beri uyguladığı kanunudur. Ancak Allah, ümmetlerin her birini aynı şekilde helâk etmez; söz gelimi Nuh kavmini tûfanla, Firavun kavmini de benzer bir şekilde denizde boğarak helâk etmiş, Âd kavmini şiddetli bir kasırga ile, Semûd kavmini şiddetli bir depremle yok etmişti. Cenâb-ı Hak her ümmeti diğerinden farklı bir şekilde cezalandırmıştı. Bunun ise koyduğu kanunun değişmesi anlamına gelmediğini söylemektedir. Aynı şekilde her ümmet için koyduğu helâk edilme kanunu, diğerlerinde değişmemiştir. **Bu Allah'ın öteden beri uygulanıp gelen kanunudur** sözü, nihaî zaferin müminlere ait olacağı mânasına da gelir. Buna göre senin ümmetin hakkında da **Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın;** ancak Allah diğer ümmetlerde nihaî zaferi müminlere verdiği gibi senin ümmetinde de zaferi müminlere verecektir.

وَهُوَ الَّذٖى كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ
بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرًا

24. “Mekke’nin göbeğinde size onları yenmeyi nasip ettikten sonra onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken de O’dur. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.”

Onların ellerini sizin üzerinizden çeken O’dur. Onların askerleri sayıca çok olmasına, daha kuvvetli ve savaş için daha iyi hazırlanmış olmalarına, buna karşılık bunların daha zayıf ve askerleri daha az olmasına rağmen Allah onların elini sizin üzerinizden çekmiştir. Onlar savaşmak için yola çıkmışlar ve savaşa dair gereken her türlü hazırlığı yapmışlardı. Bunlar ise umre ve Kâbe’yi ziyaret niyetiyle yola çıkmışlardı. İşte onların hazırlıklı ve daha güçlü olmalarına, askerlerinin de sayıca daha çok olmasına, buna mukabil bunların zayıf ve asker sayıları daha az olmasına rağmen Allah onların elini bunların üzerinden çekmiş, hatta onlara karşı bunları muzaffer kılmıştır. Nitekim müslümanlar ok ve taş atmakla uğraştıkları bir halde bile onları yendikleri ve Mekke’nin göbeğine kaçmaya mecbur ettikleri çeşitli rivayetlerde anlatılmaktadır. Üstelik Allah onları muzaffer kılınca, bu sefer onların elini öbürlerinin üzerinden çekmiş ve nihaî zafere ulaştırmamıştı; bunu da her konuda tedbir ve idarenin kendilerinde değil Allah’tan olduğunu, bütün yaratılanların üzerinde hükümranlık hakkının Allah’a ait olduğunu ve O’nun hükümranlığında hiç kimsenin hâkimiyetinin söz konusu olmadığını müminlerin bilmeleri için böyle yapmıştı. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.* Düşman güçlü-kuvvetli ve sayıca çok, kendileri ise zayıf ve sayıca az olduklarından dolayı müminlerin çok korktuk-
35 larını ve büyük endişeye kapıldıklarını Cenâb-ı Hakk’ın hatırlatması [§]ve neticede onları muzaffer kıldığını belirtmesi ise lütfuna karşı müminlerin şükür borcunu ödemeleri ve Cenâb-ı Hakk’ın müminlerin elini Mekkeliler’in üzerinden çekmesi içindir.

Şayet şöyle bir soru sorulursa: Cenâb-ı Hakk’ın, müşriklerin elini müminlerin üzerinden çekmesinde Allah’ın lütfu açık ve anlaşılır mahiyettedir; ancak müminlerin ellerini o kâfirlerin üzerinden çekmesinde ne gibi bir lütuf ve minnettarlık vardır?

Buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hakk’ın, müminlerin ellerini kâfirlerin üzerinden çekmesi de Allah’ın lütfudur; Allah bu yolla kâfirlere şükür görevlerini eda etmek imkânı vermektedir. Bu şükürden maksat da İslâm’dır. Yarattığı

bütün insanlar üzerinde Allah'ın mutlaka pek çok lütfu vardır; bu bakımdan kâfirlerden de müslümanlardan da şükür borçlarını ödemelerini istemektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, müminlerin ellerini onların üzerinden çekmesi, müminlere de Allah'ın bir lütfudur; nitekim bundan sonra gelecek olan âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmaktadır: "Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi)"[57]. Eğer Allah müminlerin elini onların üzerinden çekmeseydi, müminler mutlak bir zafer kazanacaklar ve hemen Mekke'ye gireceklerdi; Mekke'de ise müminler de yaşıyordu; bilmeden onlara da zarar verecekler ve bu yüzden kendileri de üzülecekler ve zarara uğrayacaklardı. Bu bakımdan, söylediğimiz gibi orada yaşayan müminlere bilmeden zarar vereceklerinden dolayı Allah'ın, müminlerin elini onların üzerinden çekmesi müminler için de büyük bir lütuftur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mekke'nin göbeğinde. Aslında onlar Mekke'nin göbeğinde değil, Hudeybiye'de idiler. Mekke ile Hudeybiye arasında kilometrelerce yol vardır. Dolayısıyla bu ifade, iki mânaya gelir. Birincisi, müşriklerin hezimete uğradıkları ve Mekke'deki evlere sığındıkları rivayetlerde zikredilmektedir, buna göre Allah müminleri muzaffer kılmış ve müşrikleri Mekke'nin göbeğine kaçmaya mecbur edecek derecede yenilgiye uğratmıştı. İkincisi, **Mekke'nin göbeği** ibaresi, Mekke'nin yakını mânasına da gelir. Mekke'nin yakınından kinâye olarak Mekke'nin göbeği denilmesi mümkündür. Bazıları Mekke'nin göbeği ifadesine Harem mânasını vermişlerdir; Harem'den kasıt da bütün Mekke'dir. Bu âyetin yorumu bu şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir. Hiç şüphe yok ki Allah, 36
insanların bütün yaptıklarını bilmekte ve görmektedir. Bu âyette, insanların fiillerinin yaratıldığına işaret vardır. Çünkü Allah, bunların elini onların üzerinden, onların elini de bunların üzerinden çektiğini söylemekte, sonra da insanların fiillerini yaratanın kendisi olduğunun bilinmesi için meâlen şöyle buyurmaktadır: Allah, bütün yaptıklarınızı bilmekte ve görmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

57 el-Feth, 48/25.

هُمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْىَ
مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَٓاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ
تَعْلَمُوهُمْ اَنْ تَطَؤُ۫هُمْ فَتُصٖيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ
اللّٰهُ فٖى رَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ
عَذَابًا اَلٖيمًا

25. “İnkâra sapan, sizi Mescid-i Haram’a sokmayan, (yolda) ***engellenmiş kurbanları yerine ulaşmaktan alıkoyanlar da başkaları değil, onlardır. Eğer Mekke’de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı*** (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi)***. Dilediklerini rahmetine daldırmak için Allah böyle yapmıştır. Eğer birbirinden ayrılsalardı, inkâra sapmış olanlarına acı bir şekilde azap edecektik.”***

İnkâra sapan ve sizi Mescid-i Haram’a sokmayanlar başkaları değil, onlardır. Onlar, müslümanların niyetlerini yerine getirmelerine, yani Mescid-i Haram’ı ziyaret ve tavaf etmelerine engel oldular. Müslümanlar Mescid-i Haram’ı ziyaret etmeye niyetlendikleri, müşrikler de onların bu ziyaretlerine engel oldukları için Cenâb-ı Hak burada Mescid-i Haram’ı ziyarete engel olduklarını özellikle belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **(Yolda) engellenmiş kurbanları yerine ulaşmaktan alıkoyanlar.** Buradaki “ma‘kûfen” (معكوفا) kelimesi, hapsolunan, bekletilen demektir. “Ukûf” (العكوف) mastarı, bir yerde kalmak, hapsetmek anlamına gelir; bundan da “âkif” (العاكف) ve “mu‘tekif” (المعتكف) diye isim yapılmıştır. **(Yolda) engellenmiş kurbanları yerine ulaşmaktan alıkoyanlar.** Bu ilâhî beyan, temettû için belirlenen hedy kurbanının, kurban edileceği yere, yani Mekke’ye veya Mina’ya gitmesine engel olanlar mânasına gelir. Harem bölgesi ise kurban kesme mahalli değildir. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Onlar, temettû olarak işaretlenen hedy kurbanlarının kesilecekleri yere, yani Mina’ya veya Mekke’ye ulaşmalarına engel olmuşlardır. Rivayetlerde belirtildiğine göre peygamber aleyhisselâm umre yapmak üzere yola çıkmıştı ve temettû yapıyordu. Temettû için işaretlenen kurban ise kurban kesme mahalline ulaşmaktan engellenirse, artık temettû olmaktan çı-

kar, sahibinin mülkiyetine girer, sahibi de onu istediği gibi değerlendirir. Görmez misin ki Hz. Peygamber (s.a.), engellenen o develeri Harem'de kurban etmişti[58]. Bu da göstermektedir ki temettû olarak belirlenen hedy kurbanları, kurban kesme mahalline ulaşması engellenirlerse müt'a olmak hükmünden çıkarlar. Engellenen bu kurbanlıkların da Harem dâhilinden başka yerde kesilmeleri caiz değildir. Hudeybiye ise bize göre Harem ve Hil (Harem dışında kalan yer) bölgesini birlikte temsil etmektedir, dolayısıyla orada kesilen hayvanlar da Harem'de kesilmiş sayılırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve 37
mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz, yani onları öldürmeniz ve helâk etmeniz **ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi).** Yani şayet Mekke'de mümin erkekler ve mümin kadınlar bulunmasaydı, Allah sizi tam olarak muzaffer kılar ve Mekke'ye girmenizi sağlardı. Fakat açıkladığı bu sebepten dolayı sizin Mekke'ye girmenize engel oldu. Sonra **üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı** cümlesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiş, bazıları şöyle demiştir: Bu cümle, onları öldürdüğünüz için fidye vermek zorunda kalırdınız, demektir. Muhammed b. İshak'tan[59] böyle rivayet edilmiştir. Bazıları buna, kefâret vermek zorunda kalırdınız mânasını vermiş, bazıları da günah işlemiş olurdunuz demiştir; yani onları öldürdüğünüzden dolayı günah işlemiş olurdunuz. Bu yorumun doğru olma ihtimali yoktur, çünkü müminler bilmeden onları öldürdükleri için günah işlemiş olmaları söz konusu değildir. Zira Cenâb-ı Hak, bilmeden yaptığımız işlerden dolayı bize günah yazmamaktadır, ayrıca bilme yolunu da koymamıştır. Allah şöyle buyurmuştur: "Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz"[60].

Bize göre bu âyet iki mânada yorumlanır. Birincisi, onları öldürdüğünüzden dolayı kâfirlerden ve münafıklardan zorunuza gidecek kınamalara, ayıplamalara ve benzeri dedikodulara mâruz kalırdınız, demektir. Müslümanlar, kendi adamlarını ve müslüman olan dindaşlarını öldürdüler, diye konuşur-

---

58 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 124.

59 Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî; *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğāzî* adlı eserin müellifi olup İbn İshak diye tanınır. Allâme, hafız ve ahbârîdir. Enes b. Malik'i görmüş, pek çok tâbiîden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de pek çokları rivayet etmiştir. Hadis ilmini ilk tedvin edenlerdendir. 151/768 yılında vefat etti (bk. İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, VII, 552; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 33-55; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 26-30).

60 el-Ahzâb, 33/5.

lardı. Kâfirler, bu türlü sözleri söyleme imkânını bulurlar ve bu da sizin çok zorunuza giderdi. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, kendi adamlarınızı ve dindaşlarınızı öldürdüğünüzü öğrendiğinizde, müslümanları ve iman ehlini öldürmüş olduğunuzdan dolayı sürekli pişmanlık duyar, üzüntüye ve kedere boğulurdunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bize muhalif olanlar ise bu âyeti iki meseleye bağlamaktadırlar. Birincisi, müslüman olan, fakat hicret edip yanımıza gelmeyeni öldürmek, diyet vermeyi gerektirir; bunun delili de **bilmeden onları ezdiğiniz için üzüntü ve zarara uğrardınız** meâlindeki âyet-i kerîmedir. Bu zarardan maksat da diyet cezasıdır. İkincisi, içinde müslüman esirlerin ve müslüman çocukların da bulun-
38 duğu müşriklere ait kaleleri vurmak [§]yahut müslüman çocukların kalkan olarak kullanıldığı kâfirlere ait kaleleri yakmak veya vurmak mübah olur mu? Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer ve Süfyân-ı Sevrî şöyle dediler: İçinde müslüman esirlerin ve müslüman çocukların bulunduğu müşriklere ait kaleleri vurmakta beis yoktur; müslümanları değil de sadece müşrikleri kastederek o kaleleri yakmakta da beis yoktur. İçinde müslüman esirlerin de bulunduğu kâfirlere ait gemileri yakmakta da beis yoktur. Mâlik şöyle dedi: İçinde müslüman esirlerin de bulunduğu kâfirlere ait gemiler ateşe verilmez. Evzâî de şöyle söyledi: Kâfirler müslüman çocukları kalkan olarak kullanırlarsa, onlara karşı silâh kullanılmaz ve kaleleri ateşe verilmez, ancak mancınık ve benzeri malzemenin atılmasında beis yoktur. Şâfiî ise şöyle dedi: İçinde esirlerin ve müslüman çocukların bulunduğu, ancak onların kalkan olarak kullanılmadığı kâfirlerin kalesini vurmakta beis yoktur. Bu konuda Şâfiî'den iki farklı görüş rivayet edilmiştir.

Bunlar, **eğer orada mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı** meâlindeki âyet ile **eğer birbirinden ayrılsalardı, inkâra sapmış olanlarına acı bir şekilde azap edecektik** ilâhî kelâmını görüşlerine delil gösterirler. Burada Cenâb-ı Hak, içlerinde müminler bulunduğu için Hz. Peygamber'i (s.a.) ve müminlere oraya saldırmayı yasakladığını haber vermektedir. **Eğer birbirinden ayrılsalardı,** yani kâfirler ve müslümanlar birbirlerinden ayrılmış olsalardı, Allah kâfirlere azap edecekti. Bu âyetler, oraya saldırmanın mübah olmadığına işaret etmektedir. Ancak biz deriz ki: Siyer müellifleri, Hz. Peygamber'in, kadınları ve çocukları öldürmeyi yasaklamış olmasına rağmen Tâiflileri muhasara ettiğini ve onları mancınıkla dövdüğünü naklediyorlar; üstelik bunun oradaki kadınlara ve çocuklara zarar vereceğini şüphesiz Hz. Peygamber de biliyordu. Bu rivayet göstermektedir ki, müslümanları öldürmek kastedilmediği halde içlerinde müslümanların da bulunduğu yerlere hücum

etmek yasak değildir. Rivayete göre Hz. Peygamber'e müşriklerin yurduna baskın yapmanın hükmü sorulmuş, bu sırada oradaki çocukların ve kadınların da zarar görecekleri hatırlatılmış, Hz. Peygamber de şu cevabı vermiş: "Onlar da onlardandır"[61]. Allah kendilerinden razı olsun hulefâ-i râşidîn de gönderdikleri askerî birliklere, ezan sesini duydukları bölgelere saldırmamalarını, ezan sesini duymadıkları yerlere ise saldırmalarını ve baskın yapmalarını emrediyorlardı. Hiç şüphe yok ki ezan sesi duyulmayan yerlerde çocuklar ve kadınlar da yaşıyorlardı ve yapılacak baskında onlar da zarar göreceklerdi. Aynı şekilde orada müslüman tüccarların ve benzeri kişilerin bulunmaları da söz konusudur. Bu uygulama da oraları vurmakta beis olmadığını göstermektedir. Yukarıda belirtilen âyetler ise bu konuda onlar için delil olmaz, çünkü bu âyetlerde, mendup olanın oralara saldırmaktan el çekmek olduğu söylenmektedir. Buna göre oralara saldırmakta sakınca yoktur. [§]Âyetin zâhirinin haramı ifade et- 39
tiği de söylenemez; görmez misin ki, Cenâb-ı Hak, **onları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı** buyurmaktadır! Bu sakınca olmasaydı, onlara bir zarar gelmezdi. İnsanlar bu âyetin yorumunda ihtilaf etmişlerdir, doğru olanı yukarıda bizim söylediğimiz iki ihtimaldir; kâfirlerin kınamaları yahut oradaki müslümanların da zarar görmelerinden dolayı üzüntü ve keder duymalarıdır. Bu durum ise mendup olan bir şeyi terketmekten hâsıl olur. Üstelik bu hükmün, Harem bölgesinde olanların dokunulmazlığından dolayı özellikle Mekkeliler hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. Görmez misin ki, öldürülmesi gereken biri, bizim kanaatimize göre Harem'e sığınacak olsa orada öldürülmez. Hatta savaşçı olan kâfirin durumu da böyledir; o da Harem'e sığınacak olsa, Harem'e sığınanın dokunulmazlığından dolayı öldürülmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dilediklerini rahmetine daldırmak için Allah böyle yapmıştır. Cenâb-ı Hak sanki dilediği kişileri rahmetine sokmak için onların elini sizin üzerinizden çekmiştir. Müminlerin elini onların üzerinden çekmesi de Allah'ın lütfu gereği olabilir; yani Allah dilediği kişileri kendi dinine sokmak için sizin elinizi onların üzerinden çekmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer birbirinden ayrılsalardı. Yani eğer kâfirler müminlerden ayrılmış olsalardı, **inkâra sapmış olanlarına acı bir şekilde azap edecektik;** sizin onları öldürmenize izin verecektik, yani eğer onlar ayrılmış olsalardı sizi onların başına musallat edecektik. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

61 Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 146; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 26.

Ebû Ubeyde şöyle dedi: **Onlardan dolayı üzüntü ve zarara uğrardınız;** yani hataen adam öldürmek gibi bir cinayet işlemiş olurdunuz[62]. Ebû Avsece şöyle dedi: Buradaki "mearre" (المعرة) kelimesi, kötülük demektir, çoğulu "mearrât" gelir. Bana falancı kötülük yaptı, yani ondan bana kötülük geldi denilir. Aslında bu kelime hata etmek anlamındadır, biri hakkında kullanıldığında hatalı adam mânasına gelir. Âyetteki "tezeyyül" (التزيل) kelimesi de ayrışmak demektir. İbn Kuteybe bu kelimeye, ayrılırlar diye mâna verdi[63]. Ebû Avsece de şöyle der: Âyetteki "en tetaûhum" (أن تطؤهم) kelimesi, ayaklarıyla çiğnemek anlamında değil, kendisine kötülük gelmesi mânasındadır.

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ
فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ
التَّقْوٰى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

26. "İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da resûlünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."

İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı. Burada onların kalplerine yerleşen "hamiyyet" (الحميّة) ile neyin kastedildiğini bilmiyoruz. Ancak Allah onun **Câhiliye hamiyeti** olduğunu haber vermektedir. Biz onu tefsir etmiyor ve bununla şu kastedilmiştir demiyoruz. Onlar ise bu hamiyetin ne olduğunu biliyorlardı ve bu yüzden Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının Mekke'ye girmelerine ve niyetlerini yerine getirmelerine engel olmuşlardı. Bu âyetten iki mâna çıkar. Birincisi, Câhiliye döneminin âdetlerinden biri şu idi: Onlardan biri bir suç işlese veya bir adamı öldürecek olsa, katili veya suçluyu ve yakınlarını
40 alıp oradan uzaklaştırırlar veya kontrollerinde tutarlardı. [§]Muhtemeldir ki onlar, Resûlullah'ın (s.a.) veya ashabından birinin kendilerinden biri tarafından öldürüleceğini yahut birinin canına kıyılacağını veyahut da aralarında bir çarpışma vuku bulacağını düşünerek onların Mekke'ye girmelerine engel ol-

62 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 217.
63 İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, s. 368.

muşlardı. Onları bunu yapmaya sevkeden ve kalplerine yerleştiği bildirilen o hamiyetleri, muhtemelen söylediğimiz bu husustu. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, canlarının istediği ve nefislerinin arzu ettiği her çeşit puta ve benzeri varlıklara tapmak, taptıklarını korumak ve onlara zarar verilmesine engel olmak da onların âdetlerindendi. İşte onları müslümanlara engel olmaya sevkeden de muhtemelen o putları ve onlara tapanları korumak, onların zarar görmelerine engel olmak arzusu idi, bunu da Câhiliye hamiyeti olarak yapıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Sekînet]

Allah da resûlünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi. Cenâb-ı Hakk'ın burada, resûlüne ve müminlere indirdiğini haber verdiği "sekînet"ten maksadın, gökten indirmiş olduğu bir lütfu olması mümkündür; bu sayede müminlerin kalpleri sükûn bulmuştur. Bu, bir nesne veya niteliği gerçek mânada bir yerden başka bir yere indirmek değil, onların kalplerinde sükûnet yaratmak mânasına da gelebilir. Nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "O size hayvanlardan sekiz eş indirdi"[64]. Yani sizin için o hayvanları yarattı, onları bir yerden başka bir yere indirmedi, fakat yarattı. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra sekînette, kalpleri ve ruhları sükûnete kavuşturan bazı sebepler, farklı birtakım özellikler ve Allah'ın onlara lütfettiği kalplerini rahatlatan başka hallerin bulunması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, 41
onlar buna lâyıktı. Bu âyet-i kerîmenin iki mânaya ihtimali vardır. Birincisi, **onları takvâ sözüne bağlı kıldı,** bu sayede onlar cehennemden korunurlar. Sonra buradaki **takvâ sözü** ile onları cehennemden koruyacak olan ihlas sözü ve benzeri kelimeler kastedilmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bağlı kıldı** cümlesi de takvâ sözünü açıkça söyledi, o kadar ki bu söz insanlar arasında kıyâmete kadar ebediyen kalacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* [İkincisi], bazıları şöyle dedi: **Onları takvâ sözüne bağlı kıldı** cümlesinden maksat "bismillâhirrahmânirrahîm" (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ) demektir. Bilindiği üzere Mekkeliler'le Resûlullah (s.a.) arasında yapılan barış anlaşmasında besmele yazılmıştı. Kâfir temsilci dedi ki: Bu yazdığın Rahmân ve Rahîm nedir, biz onu bilmiyoruz? İşte takvâ kelimesinden maksat bu sözdür. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetin yorumu, sözünü ettiğimiz tevillerden ibarettir.

---

64 ez-Zümer, 39/6.

Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Yani onlar bu söze zaten lâyık idiler. **Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.** Bazı tefsirciler şöyle dedi: **Takvâ sözü**nden maksat, ihlas sözüdür. **Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı,** yani onlar buna, geçmiş ümmetlerden daha lâyık idiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut bunu insanlar arasında açıklamaya ve ona sahip çıkmaya en lâyık olanlar onlardı. Veyahut bu sözü benimsemeye ve ona bağlı kalmaya herkesten daha lâyık idiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ
اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ
مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا

27. "Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ***ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur."***

Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Müfessirler şöyle derler: **Allah, resûlüne rüyasında gerçeği göstermiştir.** Yani Allah, resûlüne göstermiş olduğu rüyayı gerçekleştirmiştir, o rüyanın gerçekleşmesini ihmal etmemiştir. Bu cümle, Allah, insanlara verdiği haberde peygamberini onların nazarında doğru çıkarmıştır mânasına da gelebilir, yani o bu konuda gerçeği görmüştür. İlk yorum daha uygun gibidir.

Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz. Bu âyet-i kerîme iki mânaya gelir. Birincisi, her ne kadar cümle haber gibi ise de emir mânasına gelebilir, yani
42 Mescid-i Haram'a girin! Nitekim İbrahim aleyhisselâm da [§]"Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm" demiş, sonra da Allah Teâlâ'nın âyette belirttiği gibi "Babacığım! Sana buyrulanı yap"[65] demiştir. Bu âyet, İbrahim aleyhisselâmın rüyasında görmüş olduğu oğlunu kurban etmesi, fiilinin ilâhî bir emir olduğuna, onun bunu yapmakla emrolunduğuna işaret eder. Bu yoruma göre yukarıda geçen Hz. Peygamber'in rüyasının hemen arkasından "inşallah" (إن شاء

[65] "Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, 'Yavrucuğum' dedi, 'Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?' Dedi ki: Babacığım! Sana buyurulanı yap" (es-Sâffât, 37/102).

الله) istisna edatının zikredilmesi, sanki şunu ifade etmektedir: Saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek Mescid-i Haram'a girmenizi Allah, kendinizi güvende hissettiğiniz zaman dilemiştir, şayet kendinizi güvende hissetmezseniz, Allah sizin oraya girmenizi dilememiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** ilâhî kelâmı, vâd anlamına da gelebilir. Bu durumda âyetteki istisna edatı iki mânaya gelir. Birincisi, teberrük ve lütuf mânasına gelir, nitekim bir iş yapılırken bereket bekleyerek Allah'ın adıyla başlanır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, herkes için kendi şahsı ile alâkalı olarak emir mânasına gelir; birine bir şeyi yapacağını haber verdiğinde inşallah demesi emredildiği gibi insan başka birine şuraya gireceğini haber verdiğinde de inşallah der. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "İnşallah demeden, hiçbir şey için şu işi yarın yapacağım, deme!"[66] **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** ilâhî kelâmındaki vâd, her ne kadar zâhirde geneli ifade ediyorsa da inşallah sözü ile bazı kişiler için istisna mânası murat edilmiş de olabilir; belki de Hudeybiye seferine katılan herkes değil, bazıları kastedilmiştir, çünkü bu sefere katılanlardan bazıları Mescid-i Haram'a giriş zamanına kadar ölmüş olabilirler. Buna göre sefere katılanların hepsi murat edilmemiş demektir. Bu durumda Resûlullah'ın (s.a.) vâdettiği olayda bir tutarsızlık olmasın diye âyette inşallah diye bir istisna getirilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın âyette Resûlullah'ın (s.a.) rüyasından söz etmesi ve onun mutlaka gerçekleşeceğini haber vermesi, muhtemelen Mescid-i Haram'a girmenin, onun arkasından gerçekleşeceğini ifade eder. Şayet durum böyle ise o zaman **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** cümlesi, o rüyanın yorumu olur; sözü edilen rüyanın da başka bir zamanda gösterilmiş olması mümkündür. **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** ilâhî kelâmı, Allah'tan gelen vâdin ve emrin başlangıcıdır. "Sana gösterdiğimiz o rüyayı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik"[67]
meâlindeki âyet-i kerîme de aynıdır. **[§]Mescid-i Haram'a muhakkak gire-** 43
ceksiniz meâlindeki âyette söylediği ile az önce kaydettiğimiz âyette söylediği, muhtemelen aynı haberdir. Bundan başka haberlerin kastedilmiş olması da mümkündür. Neticede Cenâb-ı Hak onu tahakkuk ettireceğini haber vermiş ve Hz. Peygamber'in gördüğü rüyayı doğrulamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek… Cenâb-ı Hak müslümanların tıraş olarak veya saçlarını kısaltarak Mescid-i Haram'a gireceklerini haber vermektedir. Sonra bu ifade, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, ihrama girmenin

---

[66] el-Kehf, 18/23-24.

[67] el-İsrâ, 17/60.

başlangıcını ifade eder; ihrama giren kişi, koku sürünmek, ihram elbisesini giyinmek, saçlarını kazıtmak ve kısaltmak gibi şeylerle ihrama gireceği sırada süslenir. İkincisi, Allah müminlerin Mescid-i Haram'a süslenmiş oldukları halde ve kâfirlerden güven içinde olarak gireceklerini haber vermektedir. Eğer bu yorum doğru ise o zaman maksat elbise, koku ve benzeri vasıtalarla süslenmektir. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) umre yapıyordu ve ona kazâ umresi adı verilmişti. Çünkü daha önce Hudeybiye'de Mekke'ye girmesi engellenmişti ve buna işte o umrenin adı verilmişti. Eğer hac yapıyor idiyse, o zaman **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** cümlesi, Mina'dan döndükten sonra ziyaret tavafını yapmaları ve bu sırada tıraş olmaları ve saçlarını kısaltmaları mânasını ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulabilir: Cenâb-ı Hakk'ın, Hudeybiye yılında Mekke'ye ulaşamayacağını, Mekke'ye girmesine ve hac menâsikini yerine getirmesine engel olunacağını bildiği halde Peygamber'ine hac için yola çıkmasını emretmesinin hikmeti nedir? Çünkü Hz. Peygamber'in bu seyahati, Allah'ın emri olmadan yapma ihtimali yoktur. O, diğer insanlar gibi değildir; diğer insanlar kimseden emir almadan çeşitli işler yaparlar, sonra o işleri yapmaktan engellenir veya menedilirler. Resûlullah'ın (s.a.) ise Allah'tan emir gelmeden hiçbir iş yapması mümkün değildir.

Buna şöyle cevap verilir: Müslümanların umre yapmalarına engel olunacağını bilmesine rağmen Cenâb-ı Hak bu seyahati emretmiştir; bunu da Hz. Peygamber'e ve ümmetine, hac yolunda engellenen insanın hükmünü öğretmek için yapmıştır. Hacdan engellenen ve hac menâsikini yerine getirmek için Mekke'ye girmesine engel olunan biri, ne yapacaktır ve ne ile oradan çıkacak-
44 tır? [§]İnsanlara şeriatını bazan verdiği bir emirle, bazan gönderdiği bir haberle, bazan da Hz. Peygamber'in fiiliyle öğretmesi, Allah'ın hakkıdır. Allah, insanları dilediği işlerle imtihan eder, yarattıkları hakkında hüküm vermek ve emretmek O'na aittir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Korkmaksızın;** yani Mekke'ye güven içinde gireceksiniz, düşmanlarınızdan ve onların size engel olmalarından korkmayacaksınız.

Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir. Bu ilâhî kelâm çeşitli mânalara delâlet eder. Birincisi, sizin bilmediğiniz, Hayber'in fethi ve ganimetler elde etmeye dair yaptığı vâdi Allah bilmektedir mânasına gelir. Diğeri, siz bilmediğiniz halde, peygamberine (s.a.) gösterdiği rüyanın mahiyetini ve onun gerçekleşeceğini Allah bilmektedir mânasına da gelebilir. Öbürü de Hudeybiye'den dönüşünüzde, münafıkların nifakını, hakiki ve doğru imana sahip olanlarla

tereddütlü olanları ortaya çıkarmaya ilişkin olayları ve sizin bilmediğiniz durumları Allah bilmektedir mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir** cümlesi hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Siz bilmiyorsunuz, fakat seneye Mekke'ye gireceksiniz[68]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur.** Bazıları şöyle dedi: Mekke'ye girmenizden önce **yakın bir fethi,** yani hemen gerçekleşecek olan Hayber'in fethini takdir buyurdu. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirlerin görüşü şöyledir: Peygamberlerin rüyalarının vahiy gibi hak olduğuna ve gerçekleşeceğine inandıkları için, Resûlullah (s.a.) kendilerine Mekke'ye gireceklerini rüyasında gördüğünü haber vermesine rağmen niyetlerini gerçekleştirmeye müşriklerin engel olmaları üzerine Hudeybiye'den geri dönmeleri müslümanlara çok ağır gelmişti. Fakat müslümanlar için bu yorum ihtimal dâhilinde değildir, ancak münafıklar için böyle bir ihtimalden bahsedilebilir. Çünkü rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Hudeybiye'de kurbanını kesip ihramdan çıkınca münafıklar, hani peygamberin rüyası hak idi gibi sözler söylemişlerdi. Bu rivayet, burada kastedilenin münafıklar olduğu ihtimaline işaret etmektedir. Müslümanların kalplerine böyle bir şüphenin gelme ihtimali yoktur. Çünkü bu konuda âyette bir açıklama yer almadığı gibi Mekke'ye girecekleri zamana dair bir tarih de belirtilmemiştir. Aksine sadece Mekke'ye girecekleri vâdedilmekte, tarih verilmemektedir. Görmez misin ki Yûsuf aleyhisselâm bir rüya görmüş, ancak bu rüya aşağı yukarı kırk sene sonra gerçekleşmişti. Bu durumda yapılan vâdde bir tarih verilmediğine göre bunun er veya geç gerçekleşeceği konusunda müslümanların kalplerinde bir şüphe bulunması ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Sonra yukarıda söylediğimiz gibi Hudeybiye'de müslümanların 45
Mekke'ye girmelerine müşriklerin engel olmaları ve onların niyetleriyle müminlerin arasına girmeleri meselesinde, Resûlullah'ın (s.a.) ashabıyla birlikte hac yapmak ve Kâbe'yi ziyaret etmek niyetiyle yola çıkmasına rağmen Cenâb-ı Hak'tan bir emir gelmeden bundan vazgeçip geri dönmesi ihtimali yoktur. Ayrıca eğer mesele Cenâb-ı Hakk'ın ilmine göre Hz. Peygamber'e verilmiş böyle bir emir varsa yorum şöyle olur: Hz. Peygamber kendisine yönelik emrin yanısıra ziyaret amacıyla Mekke'ye girme niyetlerini gerçekleştirmeye erişemez, müşriklerin de müslümanlara mani olup engellemeleri de söz konusu olmaz, müslümanların haccı eda etme emrini yerine getirme arzuları da tahakkuk etmez. Bu da şuna delil olur: Allah müslümanlara bir işi yapmalarını emret-

68 Bu söz Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, III, 258; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, V, 322).

miş, fakat bununla emrettiğinin dışında bir işi dilemiştir. Allah, müslümanlara emrettiği işi yapmalarıyla kendisinin bildiği bir fiili murat etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak İbrahim aleyhisselâma oğlunu kurban etmesini emretmişti, fakat oğlunu kurban etmesi emrinden maksadının koyun veya koç kurban etmek olduğu sonradan ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla bir işi yapmayı emretmek, emretmiş olduğu o işin yapılmasını murat ettiği anlamına gelmez. Aksine Allah, kendi bildiği fiili yapacaklarını, yani o emrin hilafına ve aksine olan bir işi murat etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذٖٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا

28. "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Buna tanık olarak da Allah yeter."

Resûlünü doğru yol rehberi ile gönderen O'dur. Yani Allah, onu her türlü sapıklıktan veya şaşkınlıktan arınmış doğru yolun rehberi ile göndermiştir. Yahut her türlü körlüğü, cehaleti ve şüpheyi açıklayan bir beyan ile göndermiştir. Bundan maksat da Kur'ân-ı Kerîm'dir; Allah ona bazan hidâyet, bazan rahmet, bazan da nur ismini vermektedir. Şanı yüce olan Cenâb-ı Hakk'ın nitelediği gibi Kur'ân, kendisine sarılan herkese, âyette ifade buyurduğu üzere her türlü sapıklıktan ve şaşkınlıktan kurtaran bir hidâyet rehberi, her nevi karanlığı aydınlatan bir nur ve her çeşit körlüğü ve şüpheyi açıklayan bir beyandır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* **Hak din ile** ibaresinin **hak** ile mânasına gelmesi mümkündür. Bu da dinin sıfatı olur, ondan maksat da İslâm dinidir. Çünkü o hak dindir, diğer dinler ise bâtıldır. **Hak din** lafzının, hak ilâh olan Allah'ın dini mânasına gelmesi de muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, ulûhiyet vasfına kâmil mânada sahip yegâne ilâhtır. O'ndan başkasının dinleri ise eşyanın dinidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

46 **[§]Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye.** Buradaki "yuzhiru" (يظهر) kelimesi, galip gelmek mânasına gelir. Onun diğer dinlere galip gelmesi de iki şekilde olur. Birincisi, bu din hak olduğuna ve Allah'tan geldiğine dair delillerle ve kanıtlarla diğer bütün dinlere üstün gelir. Allah'a hamdolsun ki bu husus âyette belirtildiği gibi tecelli etmiştir, o kadar ki aklıyla böbürlenen, hakikate inatla karşı koyan ve hakkın delillerinden gafil olanlar dışında bütün din mensupları, deliller ve kanıtlarla İslâm'ın hak din olduğunu anlamışlardır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İkincisi, İslâm bütün dinlere üstün gelir, yani diğer bütün din mensuplarına galip gelir, o kadar ki müslümanlar galip ve muzaffer olarak diğerlerinden ayrılırlar, diğer bütün din mensupları ise saklanıp gizlenirler. Ancak bu, bazı müfessirlerin belirttiğine göre tarihin belli bir döneminde gerçekleşir, o vakit de Îsâ aleyhisselâmın nüzulü zamanıdır. O gün, bütün din mensupları tek bir dinin çatısı altında toplanırlar, işte o din de İslâm'dır. **Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye** cümlesi, bu din mensuplarının hepsinin ihtiyaç duyacağı her bilgi, ayrıca diğer bütün dinlere karşı üstün gelmek için ihtiyaç duydukları vasıtalar, bütün olaylara delil olmaya yeterli olacak hükümler, Kur'ân'ın ihtiva ettiği mânalarda vardır anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Buna tanık olarak da Allah yeter. Bu cümle iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, efendimiz Muhammed aleyhisselâmın getirdiği vahiylerin hepsi, ancak Allah tarafından gönderilmiştir, mânasına gelir. Bu yorumu kabul edersek, o zaman âyette sözü edilen şahitlik âhirette gerçekleşecek demektir. İkincisi, Allah'ın gönderdiği âyetler, deliller, kanıtlar ve Hz. Muhammed'in (s.a.) risâletine ve nübüvvetine delil olan mûcizeler anlamına gelir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın Muhammed aleyhisselâm için yarattığı işaretler ve deliller, dünyada onun risâletine ve nübüvvetine tanıklık etmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ مَعَهُٓ اَشِدَّٓاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَٓاءُ بَيْنَهُمْ
تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا سٖيمَاهُمْ فٖى
وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَمَثَلُهُمْ فِى
الْاِنْجٖيلِ قف كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْئَهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى
سُوقِهٖ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغٖيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظٖيمًا ﴿٢٩﴾

29. "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle

yüzlerine simaları oturmuştur; Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (müminler) ***yüzünden kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye*** (böyle olmuştur)***. Onlar arasından iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vâdetmektedir."***

[Peygamberleri İsmiyle veya Vasfıyla Belirtmenin Anlamı ve Tafdîl Konusu]

O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Muhammed aleyhisselâmın diğer peygamberlerden üstün olduğuna (tafdîl) bu âyeti ve benzeri başka âyetleri delil gösteren biri şöyle der: Allah Teâlâ Muhammed aleyhisselâmı Kur'ân-ı Kerîm'de risâlet veya nübüvvet vasfından başka bir isimle anmamıştır.
47 [§]Meselâ bir âyette "Ey Nebî!"[69] diye, başka bir âyette de "Ey Resûl!"[70] diye hitap etmekte, burada da **Muhammed Allah'ın resûlüdür** buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak diğer peygamberlere ise risâlet ve nübüvvet vasfını eklemeden, dünyaya geldiğinde konulan kendi isimleriyle hitap etmektedir. Meselâ şöyle buyurmaktadır: "Ey Nûh! Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden selâm ve bereketlerle gemiden in!"[71] "Ey Lût!"[72] "Ey Mûsâ!"[73] "Ey Hârun!"[74] "Ey Hûd!"[75] "Ey Salih!"[76] Hz. Peygamber'in dışında Kur'ân'da belirttiği peygamberlerin hepsini, dünyaya geldiğinde kendisine verilen isimleriyle anmaktadır. Risâlet ve nübüvvet vasıflarıyla onları süslememekte ve isimlerini bu vasıflarla birlikte anmamaktadır. Bu, onlardan farklı olarak Muhammed aleyhisselâmın sahip olduğu fazileti göstermektedir. Aynı şekilde Muhammed aleyhisselâmın ümmetine ve ashabına "Ey iman edenler!"[77], "Ey müminler!"[78] diye hitabı da onların diğer ümmetlere olan üstünlüğüne işaret etmektedir. Halbuki diğer ümmetler hakkında "Ey İsrâiloğulları!"[79] ve "Ey âdemoğulları!"[80] buyurmaktadır. Muhammed (s.a.) ümmetinin faziletini gösteren başka âyetler de vardır.

---

69 el-Enfâl, 8/64, 70.
70 el-Mâide, 5/67.
71 Hûd, 11/48.
72 Hûd, 11/81.
73 el-A'râf, 7/144.
74 es-Sâffât, 37/120.
75 Hûd, 11/53.
76 el-A'râf, 7/77.
77 el-Bakara, 2/104.
78 en-Nûr, 24/31.
79 el-Bakara, 2/40, 47.
80 el-A'râf, 7/26, 27, 31, 35.

Bunlardan biri de şu âyet-i kerîmedir: “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”[81]. Yani önceki kitaplarda da belirtildiği üzere en hayırlı ümmet sizsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Şefkat ve Merhamet Müslümanın Vasfıdır]

Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Muhtemelen bu vasıflar, Hz. Muhammed’in (s.a.) ashabının geneli için yapılan bir nitelemedir. Yani onların hepsi, Allah’ın bu âyette sözünü etmiş sıfatlarla muttasıftırlar, bu sıfatların hepsi onlarda vardır. Nitekim onları niteleyen başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: “Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar”[82]. [§] Yani kâfirlere karşı sert, 48
müminlere karşı merhametlidirler. Allah onların genelini bu şekilde nitelemektedir, burada da bu mânadadır. Cenâb-ı Hakk’ın, onların hepsini değil de bir kısmını veya çoğunluğunu kastetmiş olması muhtemeldir. Nitekim Abdullah b. Mesûd’un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Eğer Allah Teâlâ, “İçinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti”[83] buyurmamış olsaydı, biz, Muhammed aleyhisselâmın ashabından dünyayı isteyen birinin bulunduğunu anlayamazdık[84]. Dolayısıyla bu vasıf, Abdullah b. Mesûd (r.a.) gibiler hakkında yapılmış bir nitelemedir.

Sonra Allah Teâlâ, merhamet ve şefkati müminlerin vasfı yapmıştır, bu sayede birbirlerine karşı merhametli davranırlar. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Birbirinize merhamet göstermedikçe cennete giremezsiniz”[85]. Ashâb-ı kirâm, hepimiz çocuklarımıza karşı

---

81 “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız” (Âl-i İmrân, 3/110).

82 “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar” (el-Mâide, 5/54).

83 “Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O’nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz” (Âl-i İmrân, 3/152).

84 İbn Mesûd (r.a.) şöyle dedi: Cenâb-ı Hak bu âyeti gönderinceye kadar, ben Muhammed aleyhisselâmın ashabından dünyayı isteyen birinin bulunacağını düşünemiyordum (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, IV, 173-174).

85 Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edildi: “Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olamazsınız. Size birbirinizi sevmenizi sağlayacak yolu göstereyim mi?” Ashâb-ı kirâm, buyur ey Allah’ın resûlü, dediler. “Birbirinizle selâmlaşınız, sevişirsiniz. Hayatım elinde olan Allah adına yemin ederim ki, birbirinize merhamet göstermedikçe cennete giremezsiniz”. Ashap, hepimiz merhametli insanlarız, dediklerinde de şu karşılığı verdi: “Maksa-

merhamet gösteriyoruz, dediklerinde şöyle karşılık verdi: "Bu, merhamet değildir. Merhamet ancak insanın kendisi ve çocuğu için istediğini din kardeşi için de istemesidir"[86]. Numan b. Beşîr'in rivayet ettiği bir hadiste de Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Bütün müminler tek bir vücut gibidirler; eğer biri rahatsızlanırsa, diğerleri uyumayıp hararetle ona yardıma koşuşurlar"[87]. Âyet-i kerîmede müminlerin kâfirlere karşı şiddetli olmakla nitelenmesi, onlara karşı şefkat duymadıkları anlamında değildir. Çünkü peygamber aleyhisselâm, onlar için de kendini helâk edecek derecede büyük bir şefkat duyuyordu. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[88]; "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[89] Allah hepsinden razı olsun, Resûlullah'ın (s.a.) ashabı da böyle idiler.

49 [§] Allah tarafından kâfirler hakkında savaşma emri de görünürde rahmet olmasa da hakikatte rahmetin ifadesidir. Çünkü savaş, kâfirleri İslâm'a ve tevhit inancına sevketmek için emredilmiştir ve bu da onların kurtuluşuna vesile olacaktır. Ashabın müminlere karşı merhametli olmakla nitelenmeleri de kötülük ve ahlâksızlık yaptıklarını gördükleri zaman, bu davranışlarını değiştirmeleri için onlara karşı şiddetli davranmayacakları anlamına gelmez. Aksine onları kötülük yapmaktan alıkoymaları, onlara duyulan şefkat ve merhametin ifadesidir, çünkü bu onların kurtuluşuna vesile olacaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın nitelemiş olduğu merhamet vasfı onlardan hiçbir halde zâil olmaz, aksine her iki durum da onların şefkat ve merhamet duygularını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Namazın Yüzlere Yansıması]

Sonra Allah Teâlâ, onların başka bir vasfına daha işaret etmektedir: **Onları, Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur.** Buradaki **Onları, hep rükûda ve secdede görürsün** ifadesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu sözle Allah, onların namazlarını sürekli cemaatle kılmakla nitelemektir. Buradaki rükû ve secde kelimelerini namazdan kinâye olarak kullanmıştır.

---

dım birinizin merhametli olması değildir, bütün toplumun merhametli olmasıdır, bütün toplumun" (Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 185).

86 Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Sizden biri kendisi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe mümin olamaz" (Buhârî, "İman", 7; Müslim, "İman", 71).

87 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 270; Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Bir", 66.

88 Fâtır, 35/8.

89 eş-Şuarâ, 26/3.

İkincisi, Ra'blerine karşı boyun eğmek ve müminlere karşı da mütevazi olmak mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak cümlesinden maksat, cennete talip olmaktır. Yani onların sahip oldukları merhamet, şefkat, rükû ve secde edenler diye nitelendiği bütün vasıfları ile cenneti kazanmayı istiyorlar anlamındadır. Âyetteki "fadl" (الفضل) kelimesi, Kur'ân'ın değişik âyetlerinde cennet mânasında kullanılmıştır. Bu kelimenin, maişetlerinde Allah'tan lütuf ve ikram istiyorlar mânasına gelmesi de mümkündür. Bu cümleye bazıları şöyle mâna verdiler: Onlar, Allah'a itaat etme gücünü kazanmaları için maişet istiyorlar. Âyetteki "rıdvân" (الرضوان) kelimesi de Rab'lerinin rızasını kazanmak istiyorlar mânasına gelir; bu da "Allah'ın lütfundan nasip arayın"[90] meâlindeki âyette olduğu gibi "fadl" kelimesiyle aynı mânaya gelir, tekrar ve teyit ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Hasan-ı Basrî ve diğerleri şöyle dedi: Yani namazın ve huşûun izi yüzlerine vurmuştur. Bazıları şöyle dedi: İnsan gece kalkıp namaz kılar, uzun süre kıyamda durur ve uykusuz kalırsa, sabah olunca yüzünde bunun izi görülür, yüzünde bir sararma ve renk değişimi oluşur. Bütün bunlar dünyada olan değişimlerdir. [§]Hasan-ı Basrî'nin rivayet ettiğine 50
göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Hasta olmadıkları halde (gece ibadetiyle benzi sarardığı için) insanların hasta gibi gördükleri kişilere Allah merhamet buyursun". Hasan-ı Basrî bu hadisi şöyle açıkladı: İbadet onları yormuştu. Katâde de şöyle dedi: Onların yüzlerinde namazın, yani toprağın izi vardır[91]. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir. Bazıları da[92] şöyle dedi: **Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur,** yani secde ve abdest izleriyle yüzleri nurlanmıştır. Aynı mânada Hz. Peygamber'den (s.a.) şu meâlde bir hadis rivayet edilmiştir: "Kıyâmet günü ben, diğer ümmetlerin arasından kendi ümmetimi tanıyacağım". Denildi ki: Ey Allah'ın resûlü! Bütün ümmetlerin arasından kendi ümmetini nasıl tanıyacaksın? Şöyle buyurdu: "Kıyâmet günü benim ümmetim, secde izleriyle sakar ve sekili atlar gibi (abdest uzuvları parlak) olacaklar"[93]. Böyle bir hal, diğer ümmetlerde bulunmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin başka mânalara gelmesi de mümkündür; Cenâb-ı Hak müminlerin

---

90 "Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın" (el-Cum'a, 62/10).

91 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 98.

92 Taberî bunu İkrime'ye nispet etmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 144).

93 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 189.

ibadetlerinin ve gayretlerinin izleri olarak yüzlerinde nur, tatlılık ve güzellik yaratır, böylece onların Allah'a ibadet ve itaat edenler oldukları bilinir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'de de misalleri vardır. Bu âyet, farklı mânalara gelir. Birincisi, Tevrat'ta ve İncil'de onların misalleri, Tevrat ve İncil ehlinin ululları gibi olmalarıdır: Yani onlar diğer insanlar arasından seçilmiş olan bireylerdir, insanlar ve sultanlar onlara değer verir ve saygı gösterirler. Siz de onlar gibi neden bu seçilmişlere saygı göstermez ve neden onlara uymazsınız? *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu onların Tevrat ve İncil'deki vasfıdır anlamına gelir. Yani onlar Tevrat'ta ve İncil'de böyle
51 tavsif edilmişlerdir. [§]Bunu bildiğinize göre Kur'ân'da bu şekilde tavsif edilen kişilere tâbi olsanıza! Üçüncüsü, bazıları şöyle dedi: **Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur** sözü, müstakil bir cümledir. Bundan maksat da öncesinde geçen şu cümledir: **Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur.** Sonra âyet, yeni bir cümleye başlamakta ve şöyle demektedir: İncil'deki misalleri ise filiz veren bir ekindir… Bu, muhtemel bir durumdur ve güzel bir yorumdur. Belirtmiş olduğumuz ilk iki yorumda onların hem Tevrat'taki ve hem de İncil'deki vasıfları söz konusu idi. Sonra **filiz veren bir ekin gibidirler** ibaresiyle de başka bir vasıflarını belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak bu âyette Resûlullah'ın (s.a.) vasfını değil, Allah kendilerinden razı olsun, ashabının vasıflarını belirtmektedir. Resûlullah'ın (s.a.) vasfını ise başka bir âyette belirtmektedir: "Ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o ümmî peygamber"[94]. Allah bu âyette Resûlullah'ın (s.a.) vasfını anlatmakta, Allah kendilerinden razı olsun, ashabının vasıflarını da bu sûrede belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tevrat'ta ve İncil'de onlar için yapılan benzetme budur. Bu âyet, peygamberliğin delilidir. Çünkü onlar için Kur'ân'da belirtilen vasıfların daha önceki kitaplarda da anlatıldığını haber vermektedir. Sonra önceki kitaplara iman edenlerin hiçbiri, o kitaplarda bu vasıfların veya benzerlerinin geçmediğini söylememiştir. İşte bu, Resûlullah'ın (s.a.) onu Allah'ın bildirmesiyle öğrendiğine işaret eder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

94 "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar" (el-A'râf, 7/157).

Tıpkı filiz veren, güçlendiren, kalınlaşan ve kendi sapları üzerinde duran ekinler gibidirler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak onları neşvünemâ bulan ekine benzetmektedir. Çünkü onlar, kaybolup giden ve unutulan hak dinin kurallarını ve ahkâmını ihya etmektedirler. Çünkü Hz. Îsâ ile Muhammed aleyhisselâm arasında başka bir peygamber gelmemiştir (fetret devri), bu yüzden hak din unutulmuş ve kaybolmuştu. Hak dinin unutulup kaybolmasının arkasından da -salavatın en üstünü ve selâmların en kâmili üzerine olsun- Muhammed aleyhisselâm gelmiştir; tıpkı başını yerden çıkaran bir
filiz gibi… O, ilk ortaya çıktığında tek başına bir filiz gibi idi. [§]Sonra ashabı 52
ona yardım etti ve destek oldu, tıpkı kendi sapının çevresine sarılıp destek olan ekinler gibi ona yardımcı oldular. Ekinin filiz atmasını ve çoğalmasını sağladılar. Buradaki "şat'e" (شَطْأَهُ) kelimesinden maksadın Muhammed aleyhisselâm olduğu söylenmiştir; nebat tek başına yerden çıktığı gibi o da tek başına ortaya çıkmıştı. Filiz, başlangıçta incecik iken sonra büyüyüp kalınlaştığı ve çoğaldığı gibi müminler de başlangıçta az iken Muhammed aleyhisselâmın etrafında birleşip toplanarak bir cemaat haline geldiler. **Onu güçlendirir ve kalınlaşır.** Filiz güçlenip kalınlaştığı ve yeni çıkan filizler de kendi sapları üzerinde durdukları gibi müminler de birbirlerine destek olurlar, güçlenirler ve her biri kendi değerlerinde aynı konuma ulaşırlar. Bu âyetteki "şat'e" kelimesinin işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Ebû Avsece şöyle dedi: Ondan maksat ekinin kamışıdır. Yani yerden çıkan filiz gelişti, sağlam bir sapı oldu ve yaprak vermeye başladı. "Fe-âzerahû" (فآزره) kelimesi onu destekledi, güçlendirdi mânasına gelir. "Sûk" (سوق) kelimesi de "sâk"ın çoğuludur. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Şat'u'z-zer'", (شطء الزرع) tamlaması ekinin filizi, küçük dalı demektir, ekin filiz verdiği zaman böyle denir[95]. Ferrâ da şöyle dedi: "Şat'e", on, dokuz, sekiz tanenin çıktığı başaktır. "Âzerahû" kelimesi de yardım etti, destekledi demektir. "Festağleza" (فاستغلظ), kalınlaştı anlamına gelir. Sonra da **kendi sapları üzerinde doğruldu**[96]. Burada hedefe ulaşmak ve sonuna varmak kastedilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ekin yerden çıkıp kendi sapı üzerinde ayağa kalktığında sağlamlaştığı gibi… Bunu Allah Teâlâ, peygamberi için bir misal olarak belirtmektedir; nitekim vaktiyle o da
tek başına ortaya çıkmıştı, [§]fakat Allah ashabıyla onu güçlendirdi ve o da 53
kuvvetlendi. Tıpkı bir filizin yerden çıkıp büyümesi, kalınlaşması, güçlenmesi ve sağlamlaşması gibi…[97] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

95 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 218.

96 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 69.

97 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 413-414; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 69.

Çiftçileri sevindirmek ve onlar (müminler) yüzünden kâfirlerin öfkeden kahrolmaları için. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "zürrâ'" (الزراع), yani çiftçiler kelimesinden maksat, Muhammed aleyhisselâmdır. Hz. Muhammed (s.a.), ashabından ve müminlerden gördüğü davranışlara seviniyordu, bu manzaradan kâfirler de öfkeden kahroluyorlardı. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği akıbeti ortadan kaldırabilecek mi?"[98] Bazıları da şöyle dedi: "Zürrâ'" kelimesi ile ziraat yapan çiftçi kastedilmiştir. Ürünü ve mahsulü bol yetiştiği zaman çiftçilerin hoşuna gider. **Kâfirler öfkeden kahrolurlar,** yani diğer çiftçiler kıskanıp öfkelenirler. Bazıları ise şunları söyledi: Çiftçiler, ekinleri büyüyüp geliştiği ve güzel olduğu zaman sevindikleri gibi kâfirler de müminlerin sayıca çoğalmalarından öfkelenip kahrolurlar. Nihayet bazıları da şöyle dedi: Çiftçiler, kâfirler diye isimlendirildi, çünkü onlar örterler, yani tohumu toprağa gizlerler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar arasından iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vâdetmektedir. Bazıları buradaki "min" (مِن) harf-i cerrine sıla mânası verdiler, yani kendilerine bağışlama ve büyük bir ödül verilenlerden diye açıkladılar. Buna benzer örnekler Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Bazıları ise şöyle dedi: O sıla değildir, aksine onunla vazedildiği mâna murat edilmiştir, yani insanlar taifesinden bir bölümü demektir. Sanki şunu söylemektedir: Diğer insanlardan farklı olarak **Allah, iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara bir bağışlama ve büyük bir ödül vâdetmektedir.** *En doğrusunu Allah bilir.*

54 **[§]**Bu âyet -Allah kendilerine lânet eylesin- Bâtınîler ile Râfizîler'in iddialarını reddetmektedir. Onlar diyorlar ki: Resûlullah'ın (s.a.) vefatından sonra ashabın hepsi irtidat edip küfre dönmüşlerdi. Onlar buna benzer sözler söylüyorlar. Âyet ise onların sözlerini reddetmektedir, çünkü Allah onlara bir mağfiret ve sözünü ettiği büyük bir mükâfatı vâdetmektedir. Dolayısıyla bu meselenin onların iddia ettikleri gibi olmasının imkânı yoktur. Çünkü burada Allah tarafından onlara vâdedilen bir mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır. Dolayısıyla Allah tarafından verilen bir mağfiret ve büyük bir mükâfat olması, ashâb-ı kirâmın Resûlullah (s.a.) döneminde oldukları halde sebat ettiklerine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

98 el-Hac, 22/15.

[§]HUCURÂT SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
اِنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿١﴾

1. "Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

[Allah ve Resûlünün Önüne Geçmek]

Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin! Bazıları şöyle dedi: Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda bir konuda tartışıyorlardı. O esnada sesleri de yükselmişti. Bunun üzerine şu âyetler geldi: **Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.** "Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider"[1]. **Allah ve resûlünün önüne geçmeyin** meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yani kurban günü Resûlullah'tan (s.a.) önce kurbanlarınızı kesmeyin! Çünkü bazı insanlar kurban günü, Resûlullah (s.a.) kurban (bayram) namazını kılmadan önce hayvanlarını kesiyorlardı[2]. Katâde de şöyle dedi: Bize rivayet edildiğine göre bazı insanlar şöyle diyorlardı: Şöyle şöyle bir âyet gelse yahut şöyle şöyle yapılsa… İşte bunun üzerine bu âyetler geldi[3] ve onlara, Allah gerekli açıklamayı yapmadıkça söz ve fiil olarak Resûlullah'ın (s.a.) önüne geçmemelerini emretti. Bu âyetlerin nüzûlüyle ilgili buna benzer açıklamalar yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 345; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 546.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 151; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 546.

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 151; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 345.

56 [§]Bize göre ise **Ey iman edenler** diye başlayan bu âyetin aslı şudur: Ey iman edenler! Bilin ki, yaratmak ve emretmek Allah'a aittir. Dolayısıyla Allah'ın ve Resûlullah'ın (s.a.) emrettiği ve yasakladığı işlerin dışında hiçbir işi, hiçbir emri, hiçbir sözü, hiçbir fiili, hiçbir hükmü ve hiçbir yasağı öne almayın! Aksine Allah'ın emrine ve yasağına uyun, iman edip, yaratmanın ve emretmenin kendisine ait olduğunu kabul ettiğiniz Allah'ın buyruklarını gözetin! O'nun emirlerini ve yasaklarını koruyun! Allah ve resûlünün herhangi bir emrine ve yasağına aykırı davranmaktan sakının! Söylediğimiz gibi yaratmanın ve yaratılanlara emretme yetkisinin sadece Allah'a ait olduğuna iman etmelerinden dolayı her iş, her söz, her fiil, kaza, hüküm, kurban kesmek ve benzeri her emir bu hükme dâhildir. Çünkü âyettekine benzer hitaplar şayet özel bir şahıs hakkında gelmiş olsa bile, bu hüküm herkesi kapsar. Aynı şekilde âyet, belli bir emir ve fiil için gelse dahi, bütün işler aynı hükme girer. Âyetteki hitap genel ve mutlak olduğuna göre hükmün herkes için ve her şey için geçerli olduğundan başka nasıl bir yorum yapılabilir? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Rivayet edildiğine göre Mesrûk, Hz. Âişe'nin (r.a.) yanına gitmişti. Hz. Âişe, Mesrûk'a içecek ikram etmesini hizmetçisine emretti. Mesrûk ise ben oruçluyum, dedi. O gün, oruç tutulması şüpheli sayılan gündü. Hz. Âişe, bugün oruç tumak yasaklanmıştır, dedi ve şu âyeti okudu: **Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin!** Yani oruçta ve diğer işlerde önüne geçmeyin[4]. Burada Hz. Âişe, Allah ve resûlünün önüne geçmek, sözde veya fiilde Resûlullah'a (s.a.) muhalefet etmeye dair âyetin genel hükmünü dikkate almıştır. **Allah ve resûlünün önüne geçmeyin** ilahî buyruğu hakkında Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: O'nun dışındaki emir ve yasağa uymakta acele etmeyin![5]

Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir. Yani söz ve fiil olarak Allah'ın emir ve yasağına muhalefetten sakının! Allah'ın emir ve yasağını size emreden Resûlullah'a (s.a.) muhalefetten ve onun sizi davet etmiş olduğu her işe aykırı davranmaktan sakının! **Şüphesiz Allah her şeyi işitmektedir,** yani her sözünüzü işitmektedir. **Ve bilmektedir,** yani fiillerinizi ve amellerinizi bilmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

57 [§]**Allah'ın ve resûlünün önü** ifadesinden bedenin organları mânası anlaşılmamıştır. Yaratmaya dair anladıkları gibi bundan eller mânasını da çıkarmamışlardır. "Kendi ellerimle yarattım"[6] meâlindeki âyete insanlar, bilinen el

---

4 Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, III, 260.

5 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 219.

6 "Allah, 'Ey İblis!' dedi, kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?" (Sâd, 38/75).

mânasını nasıl verirler? Aksine “Kendi ellerimle yarattım” sözüne, ben onu, aykırı davranacağını veya isyan edeceğini bildiğim bir ilimle yarattım, ne yapacağını haberim olmadan yaratmış değilim mânasını vermeleri gerekir. Şu ilâhî beyanlar da bu mânayı teyit etmektedir: “Allah yaptıklarınızı görmektedir… Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır”[7]. Yani Allah onların neler yapacaklarını bilerek yaratmıştır, yapacaklarından habersiz olarak yaratmış değildir. Buna göre **Allah’ın ve resûlünün önüne geçmeyin** buyruğuyla, uzuvları ve sayıları değil, Allah’ın emrini ve yasağını anlamaları gerekir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

2. Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider.

Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın! Bazıları şöyle dedi: Bu âyet, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer hakkında gelmiştir. Onlar Resûlullah’ın (s.a.) huzurunda bir konuda tartışıyorlardı. O esnada sesleri de yükselmişti[8]. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet, bir grup insan hakkında gelmiştir. Onlar Resûlullah’a (s.a.) bir şey sordukları zaman, Hz. Peygamber’den önce kendileri hüküm veriyorlardı. Bize göre ise böyle bir şey mümkün değildir. Söylendiği gibi ne seslerini Hz. Peygamber’in sesinden fazla çıkarmaları, ne bağırmaları ve ne de emir ve yasak hükmünü vermekte Resûlullah’ın (s.a.) önüne geçmeleri ihtimal dâhilindedir. Bunlardan dolayı Resûlullah’ın (s.a.) ashabına, onun emirlerine ve koyduğu yasaklara uyan kişilere bu hitabın yapılmış olması söz konusu değildir. Çünkü onların seslerini Resûlullah’ın (s.a.) sesinden fazla çıkarmaları ve bağırmaları yahut emir ve yasak koymakta onun önüne geçmeleri ihtimali
yoktur. [§]Ancak yanılarak veya gaflete düşerek yahut onun izniyle yaptıkla- 58
rı bir münazarada ve ilmî bir tartışmada seslerini yükseltirler. Çünkü onların kalplerinde Resûlullah (s.a.), herhangi bir iş veya sözle önüne geçmeye yahut

7 el-Hadîd, 57/4, 10.

8 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 345; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 546.

seslerini yükseltmeye veya bağırmaya cesaret göstermekten çok daha üstün ve pek yüce bir değere sahipti. Dolayısıyla âyetin bu hükmü müşrikler ve münafıklar hakkında olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mâsum Olmakla, Yasak Koyma İlişkisi]

Âyet eğer iman edenlere hitap ediyorsa, o zaman iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu emir imtihanın başlangıç dönemi ile ilgilidir, Allah müminleri bununla imtihan etmekte, bu konuda onlardan öne geçmek, sesini yükseltmek ve bağırmak gibi herhangi bir davranış görülmediği halde kendilerine bunları emretmektedir. Cenâb-ı Hak, dilediği kişileri henüz mükellefiyetin başında dilediği buyruklarla imtihan eder, onlara emirler verir ve yasaklar koyar. Daha önce de söylediğimiz gibi peygamberler şirk ve isyandan korunmuş (mâsum) oldukları halde Allah onlara şirk ve isyanı yasaklıyor. Ismet yasak koymaya engel değildir, çünkü ortada bir emir veya yasak bulunduğu takdirde ancak peygamberin mâsum olduğu anlaşılır. Buna göre âyette yasaklanan öne geçmek, sesini yükseltmek ve bağırmak, her ne kadar ashâb-ı kirâmda görülmediyse de imtihanın başlangıcında bu yasakların konulmuş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* İkinci ihtimal de şudur: Cenâb-ı Hak bunları ashâb-ı kirâma, Resûlullah'ın (s.a.) meclisine katılan münafıkların ve diğer kâfirlerin ders almaları için söylemektedir. Çünkü münafıklar ve diğer kâfirler Resûlullah'ın (s.a.) meclisine katılırlar ve Hz. Peygamber'e de birbirlerine davrandıkları gibi davranırlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hz. Peygamber'e Saygısızlık Yapmak Küfre Götürür]

Sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider. Allah Teâlâ bunu müminlere, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda daima dikkatli ve uyanık olmaları ve ona karşı her zaman saygılı davranmalarını sağlamak amacıyla, herhangi bir zaman diliminde yanılarak ve gaflete düşerek onu hafife almamaları ve küçümsememeleri için söylemektedir, böyle yaparlarsa yaptıkları amelleri boşa
59 gider. [§]Çünkü Resûlullah'a (s.a.) karşı böyle bir davranış, insanı küfre götürür, bunu yanılarak ve gafletle yapmış olsa bile kendisini mâzur kılmaz. Onlar her ne kadar kendi aralarında kasıtlı olarak yapmadıkları işlerde mâzur sayılırlarsa da Resûlullah'a (s.a.) karşı sakınmak kudretine ve dikkatli davranmak imkânına sahiptirler. Kendi aralarında yaptıkları bu tür davranışlardan sorumlu tutulmazlar, çünkü Allah aralarındaki bu tür davranışlarından dolayı onları sorguya çekmeyi kaldırmıştır[9]. Fakat herkesin aynı şekilde sorumlu tu-

---

[9] Muhtemelen müellif merhum burada şu hadis-i şerife işaret etmektedir: "Allah ümmetimden hata ile unutarak ve zorlanmaları yüzünden yaptıklarından dolayı sorumluluğu kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Talâk", 16).

tulması caiz olmakla birlikte, -salavatların en üstünü kendisine olsun- peygamber aleyhisselâm hakkında bu tür davranışlardan sorguya çekilmeyi kaldırmamıştır.

Kerâbîsî[10] şöyle der: Bazılarına göre bu âyetin bir hikmeti de şudur: İnsanlar büyük günah işledikleri için yaptıkları ameller de boşa gider (ihbât), nitekim Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Kötü) bir amelin, yapılan (hayırlı) amelleri boşa çıkardığını insanlar anlamıyorlar mı? Allah şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, resûle itaat edin ve yaptıklarınızı boşa çıkarmayın"[11]. Şöyle de söylenmiştir: Âyetten maksat, yaptığı isyan fiilinin kötülüğü ile övünmektir, böylece insan büyük günahları işlemeyi önemsemez hale gelir, büyük günahı da basit görür, sonunda küfretmeyi de önemsemez ve küfre girer. Böylece ilk işlediği günah her ne kadar küçük olsa da yapmış olduğu amellerin sevabının boşa gitmesine sebep olur. Çünkü her tehlikeli işin temeli, yaptığı kötülüğü küçük görmektir. Biz deriz ki: İşlenen günah yapılan itaati yok etmez, ancak peygamber aleyhisselâmı hafife almak küfürdür, ondan Allah'a sığınırız.

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ
اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٣﴾

[§]*3. "Allah resûlünün yanında seslerini kısanlar var ya, işte onlar,* 60
Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır."

Allah resûlünün yanında seslerini kısanlar var ya, işte onlar, Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Bu âyet-i kerîme, daha önceki "Allah ve resûlünün önüne geçmeyin" ve "Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın"[12] meâlindeki âyetlerin müşrikler veya münafıklar hakkında geldiğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber'e arkadaş olan, ona iman eden ve onun âlemlerin Rabb'inin elçisi olduğunu bilen ashabın ise âyette sözü edildiği üzere

---

10 O, Ebû Ali Hüseyin b. Ali b. Yezîd el-Kerâbîsî'dir. Şâfiî fukahasındandır. Usûl-i fıkıh ve fürûa, cerh ve tâdile dair çok eseri vardır. Aynı zamanda kelâmcı idi, Hadisi de bilirdi. Bağdatlıydı. Kalın elbise ticareti yaptığından dolayı Kerâbîsî nisbesi verilmişti. 248/862 yılında vefat etti (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 244).

11 Muhammed, 47/33.

12 el-Hucurât, 49/1-2.

Resûlullah'a (s.a.) karşı seslerini yükselten, birbirlerine bağırdıkları gibi ona bağıran ve uzaktan onu ismiyle çağıran kişilerden olmaları ihtimali yoktur. Söylediğimiz gibi bunu ancak münafıklar veya müşrikler yapmıştır. Ona iman edip kendisini tasdik eden ve onun peygamber olduğunu bilenlerin kendisine karşı saygıdan başka bir davranışta bulunmaları mümkün değildir, çünkü dünya ve âhirette kurtuluşa ermelerinin, izzet ve şeref kazanmalarının, ancak ona gösterecekleri saygı ve verecekleri değerle mümkün olacağını biliyorlardı. Dolayısıyla âyette belirtildiği gibi bir davranışta bulunmaları nasıl mümkün olur? Aksine, seslerini yükseltmek, önüne geçmek veya uzaktan kendisine ismiyle seslenmek bir tarafa, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda konuşmaya bile cesaret edemiyorlardı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İşte onlar, Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Bu müminlere ait bir niteliktir, Allah müminlerin kalplerini takvâ yönünden denemeye tâbi tutmuş ve kalplerini bu açıdan tertemiz ve samimi bulmuştu. Buradaki denemek kelimesi, tertemiz ve ihlaslı olmak anlamına gelir. İnsan altın külçesini yabancı unsurlardan temizlediği ve onu saf altın haline getirdiği zaman "imtehane'z-zehebe" (امتحن الذهب) denilir. **Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır** cümlesinin anlamı açıktır, tefsire ihtiyacı yoktur.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَٓاءِ الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾
وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ ﴿٥﴾

61 [§]*4. "Odaların dışından sana seslenenlerin çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar."*

5. "Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi elbette kendileri için daha iyi olacaktı. Yine de Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

Odaların dışından sana seslenenlerin çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar. Bu ilâhî beyan da yukarıda söylediğimiz gibi müşriklerin ve münafıkların niteliğidir. Bazıları şöyle dediler: Bir grup bedevî geldiler ve Muhammed aleyhisselâmı kastederek gidip şu adamla konuşalım dediler, eğer peygamberse, onun sayesinde biz insanların en mutlusu oluruz, şayet melekse biz de onun kanatları altında yaşarız. Böyle diyerek Hz. Peygamber'in evine geldiler

ve odaların dışından seslendiler: Yâ Muhammed! İşte bu âyet, bu olay üzerine geldi[13]. Bazıları da şöyle söyledi: Hz. Peygamber Temîmoğulları kabilesinin çocuklarını ve kadınlarını esir almıştı, kabilenin ileri gelenleri onları serbest bırakıp kendilerine vermesini istemek üzere geldiler ve odaların dışından ona seslendiler. Hz. Peygamber esirlerin bir kısmını âzat etti, bir kısmından da fidye aldı. Bu âyet de bu olay üzerine geldi[14].

Onların çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar. Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi elbette kendileri için daha iyi olacaktı. Çünkü böyle yapmaları, Resûlullah'a (s.a.) büyük değer verdiklerini, onun konumunu yücelttiklerini, lâyık olduğu kıymetini bildiklerini ve ona gereken saygıyı koruduklarını gösterirdi. **Onların çoğu düşünemiyorlar** cümlesi, farklı yorumlamalara müsaittir. Birincisi, az sayıdaki müminler biliyor olsa da onların çoğu Hz. Peygamber'in değerini ve konumunu bilmiyorlar mânasına gelebilir. İkincisi, onların çoğu akıllarını kullanarak Resûlullah'tan (s.a.) yararlanamıyorlar anlamına gelebilir. Üçüncüsü, onların çoğu onun Allah'ın elçisi olduğuna akıl erdiremiyorlar anlamına gelebilir, bundan maksat da kâfirlerin alt tabakası ve avam kesimidir. Onların azınlığı teşkil eden inatçı reisleri ise onun peygamber olduğunu biliyorlardı. Bu âyetle "Farkında olmadan amelleriniz boşa gider"[15] meâlindeki âyet, kasıtlı olmadan ve bilmeden olsa bile Resûlullah'ı (s.a.) küçümseme anlamına gelecek sözler söylemenin, insanın amellerini boşa çıkarmasına ve hakkında küfür hükmünün verilmesine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا اَنْ تُصِيبُوا
قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴿٦﴾

[§]*6. "Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptı-* 62
ğınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın."

[Gelen Haberleri Tahkik Etmek Gerekir]

Ey iman edenler! Yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın. Müfessirlerin tamamı veya çoğunluğu bu âyetin, Velîd b. Ukbe b. Ebû Muayt hakkında geldiğini söylemekte ittifak ederler. Resûlullah

---

13 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXVI, 157.

14 bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 259.

15 el-Hucurât, 49/2.

(s.a.) onu zekât toplaması için Benî Mustalik kabilesine ve civardaki diğer kabilelere göndermişti. Câhiliye döneminde o kabile ile Velîd arasında düşmanlık vardı. Onun geldiğini duyan kabile mensupları kendisini karşılamaya çıkmışlardı. Ancak Velîd bu durumdan korkup geri döndü ve Hz. Peygamber'e, kabile zekâtlarını vermeye yanaşmadılar, dedi. Müteakiben Resûlullah (s.a.), Halid b. Velîd'i gönderdi. Halid onların namaz kıldıklarını ve itaatkâr davrandıklarını gördü. Sonra insanlar zekâtlarını topladılar ve getirip kendisine verdiler. Halid de verilen zekâtı götürüp Resûlullah'a (s.a.) teslim etti. İşte bu olay üzerine, **Ey iman edenler! Yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın,** meâlindeki âyet indi. Ancak bu mesele müfessirlerin dedikleri gibi ise burada Velîd b. Ukbe'nin getirdiği haberin doğruluğunu araştırmak söz konusu değildir. Çünkü âyet, o adamın getirdiği haberden sonra nâzil olmuştur. Bu beyan ise bundan sonra yoldan çıkmış birinin (fâsıkın) herhangi bir konuda getireceği haberin doğruluğunu araştırmayı emretmektedir. Dolayısıyla bu âyet öncelikle, bir fâsıkın getireceği habere dair hükmü açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra o adamın münafık olması da muhtemeldir, Allah ise münafığın getireceği haberin doğruluğunu araştırmayı emretmemekte, bu konuda bir hüküm koymamaktadır. Çünkü nifak, insanın içinde olur, dışarıdan anlaşılmaz. Fâsık birinin ise durumu açıktır, dolayısıyla Allah onun getireceği haberin doğruluğunu araştırmamızı emretmektedir. Bu
63 da âyet-i kerîmenin Velîd b. Ukbe hakkında gelmediğini gösterir. **[§]**Çünkü münafıklardan başka bir kimsenin, burada söylendiği gibi müslümanları kışkırtması mümkün değildir. Bu itibarla müfessirlerin söylediklerinde vehim söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Âdil Birinin Getirdiği Haber-i Vâhidin Kabulü Gerekir]

Bu âyet, söyleyenin âdil olması kaydıyla haber-i vâhidin kabul edileceğine de işaret etmektedir. Çünkü râvisi âdil olduğu halde haber-i vâhid kabul edilmeyecek olsaydı, âyetteki fâsık kelimesinin hakaretten başka bir mânası olmazdı. Hakaret ise akılsızların işidir, Allah Teâlâ'nın bu şekilde nitelenmesi ise caiz değildir. Bu bakımdan âyette fısk kelimesinin belirtilmesi, bir insanın şahitliğini reddetme hükmünün ancak fâsık olması haline mahsus olduğuna işaret eder. Âyetteki fısk kelimesi akılsız biri tarafından kullanılmadığından dolayı, âdil olan biri hakkında bu hüküm uygulanmaz. Çünkü âyetin verdiği dinî hüküm, fâsık birinin getirdiği habere mahsustur, âyetten bundan başka bir mâna anlaşılmaz. Hükmün fâsık veya âdil tek kişinin verdiği her haber için genel olduğu düşünülürse, o zaman âyette fâsık kelimesi hakaret için belirtilmiş olur, bu ise hikmete uygun değildir. Dolayısıyla bu husus bizim dediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilmeden birilerine zarar vermemeniz için. Yani zâhirde fâsıklık ithamı sebebiyle bilmeden birilerine zarar vermiş olursunuz. Hakikatte ise âdil birinin verdiği haberle bir insanın zarar görmesi caizdir. Ancak insanlar arasında hükümlerin ve haberlerin kabul edilmesi, hakikatlere göre değil, zâhirî duruma göre söz konusu olur. Şahitliklerin kabulü ve onlarla hüküm vermek de böyledir. İnsanlar hakkında konulan bütün dinî hükümler, ancak ahvalin ve işlerin zâhir hallerine göre konulmuştur, bunun her zaman hakikate uygun düşmesi ise mümkün değildir. Çünkü hâkim, şahitler âdil olduklarında onların şahitliğine dayanarak bir insanın öldürülmesine veya elinin kesilmesine hükmeder, fakat hakikatte durum böyle olmayabilir. Hz. Yâkub'un çocuklarına söylediği şu söz de buna delildir: "Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim!"[16] Onlar baba bir kardeşlerini erzak almak üzere kendileriyle birlikte Hz. Yûsuf'a göndermesini babalarından istediklerinde, Hz. Yâkub daha önce onların hatasını ve cinayetini bildiği için kendilerine güvenmedi. Çünkü daha önce onlara şöyle demişti: "Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum"[17]. Önceleri onlardan bir hata ve cinayet görülmediği için Hz. Yâkub onları suçlamamış, sadece Yûsuf'u kurt yer diye bir gerekçe ileri sürmüştü. Fakat Yûsuf'a yaptıkları ortaya çıkınca onları suçladı ve yaptıklarından dolayı onlara güvenmediğini söyledi. Bu da ithamın ret sebebi olduğunu ve haberin doğruluğunu araştırmanın, meselenin iç yüzünü bilmek açısından değil zâhirî açıdan bilgisizliği gidermek için gerekli olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra yaptığınıza pişman olmamanız için. Yani zâhir durumun hilafına olarak yaptığınızdan pişman olmamanız için. Çünkü haberin doğruluğunu araştırmayı terkettikleri takdirde pişman olacaklar.

وَاعْلَمُوا اَنَّ فٖيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُطٖيعُكُمْ فٖى كَثٖيرٍ مِنَ الْاَمْرِ
لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاٖيمَانَ وَزَيَّنَهُ فٖى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ
اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾
فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٨﴾

16 Yûsuf, 12/64.
17 Yûsuf, 12/13.

64 [§]***7-8. "Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi. Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf, bir nimet olarak doğru yolu bulmuş olanlar işte onlardır*** (bu vasıflara sahip olan sizlersiniz)***. Allah her şeyi bilmekte, yerli yerince yapmaktadır."***

[İcmâın Delil Oluşu]

Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi. Yani günaha düşerdiniz. Bazıları bu âyete dayanarak icmâın delil olamayacağını ileri sürdüler, dediler ki: Eğer insanların icmâ etmesi delil olsaydı, Hz. Peygamber'in birçok konuda onların dediklerine uyması halinde insanlar günaha düşmüş olmazlardı. Çünkü hak ve doğru olan iş, sahibine günah yüklemeyen fiillerdendir. Dolayısıyla her ne kadar sevap kazandırmasa bile ona tâbi olan biri hakka ve doğru olana uymuş sayılır. İşte bu durum, icmâın uyulması gereken bir delil olmadığını gösterir. Ancak bu iddia yanlıştır. Çünkü deliller ve kanıtlar o gün nihayete ermiş ve son noktasına varmış değildi. Bize göre icmâ, uyulması ve tâbi olunması gereken delile dair icmâdır. Delillerin ve kanıtların bütününe vâkıf olan kişilerin hepsinin veya ekserisinin ittifak ettikleridir. Bahsedilen zaman ise henüz vahyin gelmeye devam ettiği bir zamandı. Hükümler ancak Resûlullah'ın (s.a.) vefatı ile istikrar bulmuştur, çünkü artık vahiy kesilmiştir. Dolayısıyla insanların ihtiyaç duydukları her vahiy gelmiş, gelen deliller dinî hükümleri kapsamış ve bunlar nasların içine konulmuş olması itibariyle istidlâlde bulunulur. Buna göre ulemâ bir konuda ittifak ettikleri zaman, artık o delil olur. Resûlullah'ın (s.a.) görüşüne aykırı olarak ortaya konan bir hüküm icmâ değildir, bir konuda Hz. Peygamber'in görüşü bulunursa, orada başkasının görüşüne ihtiyaç duyulmaz, çünkü Resûlullah (s.a.) vahye göre konuşur. Hz. Peygamber'in zamanı delil olarak kullanılacak bir icmâın yapılma dönemi olmayınca bu âyeti icmâın geçersizliğine delil getirmek bâtıldır.

Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır. [Bu âyet farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi] o, müşküllerinizi ve şüphelerinizi gidermek için size gönderilmiştir. Dolayısıyla onu inkâr etmenizde ve duyduğunuz şüphelerden ötürü karşı çıkmanızda mâzur değilsiniz. Çünkü size müşkül gelen ve şüphe ettiğiniz meseleleri kendisine sorma imkânına sahipsiniz, o da size gerçeği haber verecek ve şüphelerinizi giderecektir.

[§]İkincisi, **Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır.** Yani içinizde sakladığınız düşüncelerin, aslı olmayan haberlerin ve ortaya çıkacak olsa insanları rezil rüsvâ edecek olan söylentilerin iç yüzünü Allah ona bildirecektir. Bu yoruma göre âyet, "Yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın"[18] meâlindeki âyetin sılasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* [Üçüncüsü], âyet-i kerîme, Allah'ın elçisi aranızdadır, size müşkül gelen meseleleri ona sorarsınız, o da size işin gerçeğini bildirir, bilmeden başka bir kavme zarar vermemeniz için meselenin hakikatini size anlatır, mânasına da gelebilir. [Dördüncüsü], **Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır** cümlesi, her konuda rey ve tedbir ona aittir, dolayısıyla kendi fikrinize ve tedbirinize değil, onun fikrine ve tedbirine uymak zorundasınız, mânasına da gelir. "Size Allah'ın âyetleri okunup dururken, üstelik Allah resûlü de aranızda bulunurken nasıl inkâra saparsınız?"[19] meâlindeki âyet de burada belirttiğimiz gibi yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.* 65

[Müminlerin Vasfı]

Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi. Yani Hz. Peygamber nefsinizin arzularına, karmaşık fikirlerinize, şüphelerinize ve hevânıza uysaydı; yahut çeşitli meselelerde sizin ortaya attığınız fikirlere ve tedbirlere uysaydı siz zarar görürdünüz. Sonra Allah Teâlâ şöyle buyurdu: **Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi.** Bu cümle, kinâye görünümündedir ve **Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi** meâlindeki âyete bağlı değildir. Çünkü gizli bırakılmış bazı kelimeler olmadan böyle bir ifadenin kullanılması uygun değildir. Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi. Fakat Allah onu size peygamber olarak gönderdi, ona iman etmenizi size farz kıldı ve o imanla kalplerinizi süsledi, o kadar ki o size kendi canınızdan ve diğer her şeyden daha sevgili halde geldi. Dolayısıyla sizin yapmanız gereken, her şeyi onun fikrine ve tedbirine havale etmenizdir. Kendi fikrinize ve tedbirinize güvenmemeniz, onun fikrine ve tedbirine yönelmenizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, Cenâb-ı Hak Resûlullah'a (s.a.) imanı size sevdirdikten, kalplerinizi o imanla süsleyip, inkârcılığın ve emre aykırı davranmanın çirkinliğini size gösterdikten sonra, artık onu sizin nefsinizin arzularına uymaya davet etmeyin, mânasına da gelebilir. Âyetteki bu cümlenin, önceki cümle ile bağlantısının iç yüzünü ancak Allah bilir.

18 el-Hucurât, 49/6.
19 Âl-i İmrân, 3/101.

66 [§]Burada ayrıca iki ihtimal daha vardır. Birincisi, birçok durumda Hz. Peygamber sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, dolayısıyla Allah Teâlâ her konuda ona itaat etmenizi zorunlu kılmaktadır, bu yüzden her konuda ona itaat ediniz. Onun size itaat etmesini istemeyiniz, aksine her konuda siz ona itaat ediniz. Allah size imanı sevdirmiş, kalplerinizi bu imanla süslemiş, inkârcılığın ve yoldan çıkmanın yahut onun emrinden ayrılmanın ve isyan etmenin çirkinliğini size göstermiştir.

İkincisi, Bu âyet-i kerîme, "Resûlullah'ın yanında seslerini kısanlar var ya, işte onlar, Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir"[20] meâlindeki âyetle bağlantılı gibidir; **Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi.**

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: **Doğru yolu bulmuş olanlar işte onlardır.** Allah sanki şunu söylemektedir: İşte onlar, Allah'ın takvâdan dolayı kalplerini denemeye tâbi tuttuğu, kendilerine imanı sevdirip kalplerinde güzel gösterdiği; inkârcılığa, yoldan çıkmaya ve emre aykırı davranmaya karşı nefret uyandırdığı kimselerdir. Sonra da **Doğru yolu bulmuş olanlar işte onlardır** buyurmakta, onların doğru yolu bulduklarını haber vermekte ve buna şahitlik etmektedir. Sonra da bunun Allah tarafından onlara bahşedilen bir lütuf ve bir nimet olduğunu, kendilerinin elde ettiği bir sonuç olmadığını haber vermektedir: **Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf ve bir nimet olarak… Allah her şeyi bilmekte, yerli yerince yapmaktadır.**

[Allah'ın İnsanlara İmanı Sevdirmesi ve Mûtezile'nin Yorumu]

Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi meâlindeki âyet hakkında Mûtezile şöyle demektedir: Bu imanın benzerini Allah bütün kâfirlere sevdirmeyip onu sadece müminlere sevdirmiş olması söz konusu değildir. Aynı şekilde inkârcılığa karşı bütün insanlarda bir nefret uyandırmayıp sadece müminlerde nefret uyandırması da mümkün değildir. Ancak âyette Allah'ın onlara imanı sevdirip inkârcılığı çirkin gösterdiği kişiler olarak özellikle onların belirtilmesinden maksat, iman edenlere vereceğini vâdettiği bol mükâfata ve inkârcılara vereceğini söylediği ağır cezalara işaret etmektir. Onlara vâdettiği sevap vesilesiyle imanı sevdirmiş ve kalplerini onunla aydınlatmış; büyük azaba uğratmakla korkutmasından ötürü de inkâr etmeyi ve emre aykırı davranmayı çirkin göstermiştir.

[20] el-Hucurât, 49/3.

Ancak bu uygun olmayan bir yorumdur. Çünkü bir müminin kalbinde,
sevap ve mükâfata dair yapılan vâdden dolayı iman oluşmuş değildir. Bir kâfir
de İslâm'a girdiğinde, kalbinde imanın sevabını hatırladığı zaman müslüman
olmuş değildir, o bundan dolayı müslüman olmadı. [§]Aksine müslüman ol- 67
madan önce onun kalbinde imana karşı nefret duygusu vardı, fakat müslüman
olunca kalbinde iman sevgisi yeşerdi ve küfrü çirkin görmeye başladı. Bu da
onun Allah tarafından bahşedilen bir lütuf olduğunun bilinmesi içindir. Bu
duyguyu Allah onun kalbine yerleştirince, âyette sözü edilen netice ortaya çı-
kar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٩﴾

9. "Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever."

[İnsanları Barıştırmak Bir Vecîbedir]

Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin. Bazıları şöyle dedi: Bir meseleden dolayı iki adam arasında husumet vardı, her ikisinin akrabaları da öfkeye kapıldılar ve iki tarafta da el ve ayak darbelerinin sesleri duyulmaya başladı. İşte bu âyet bunun üzerine geldi. Bazıları da şöyle dedi: Evs ve Hazrec kabileleri arasında sopalarla bir kavga başlamıştı, âyet bunun üzerine geldi ve iki kabilenin arasının düzeltilmesini emretti. Bazıları ise şöyle söyledi: Onlar sopalarla ve birbirlerinin enselerine yapışarak boğuşuyorlardı. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Müslümanlardan bir kavim içinde kavga çıktı, insanlar elleriyle ve ayakkabılarıyla birbirlerine vurmaya başladılar. Bu olay üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi[21]. Katâde ise şöyle söyledi: İki adam arasında bir alacak verecek işi vardı, bu yüzden tartışmaya

---

[21] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 167.

başladılar. Akrabası kalabalık olanı, ben hakkımı zorla alırım, dedi. Diğeri de aramızda Resûlullah hakem olsun, dedi. Bu şekilde tartışmaya devam ettiler ve sonunda el ve ayak darbelerinin sesleri duyulmaya başladı[22].

[Büyük Günah İşleyen Müslümanlar Kâfir Olmaz]

Âyet-i kerîmenin Hz. Ali (r.a.) ile Harûrîler ve Nehrevân ehli arasındaki mücadeleye işaret etmiş olması da caizdir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali onlarla savaşa girişince, insanlar kendisine, onlar müşrik midirler? diye sordu. Hz. Ali şu cevabı verdi: Onlar, şirkten kaçtılar. Tekrar sordular: Onlar münafık mıdırlar? Hz. Ali, münafıklar Allah'ı çok az anarlar dedi. [§]Öyleyse onlar
68 nedirler? diye sorduklarında da şu karşılığı verdi: Onlar bize isyan eden insanlardır, bizimle savaşa giriştiler, biz de onlarla savaştık[23]. Âyet-i kerîmenin Ali (Allah ondan razı olsun) ve Muâviye arasındaki savaşa, Cemel ve Sıffîn'de yapılan savaşa işaret ediyor olması da mümkündür. Câfer b. Muhammed'in, babasından rivayet ettiğine göre Ali (r.a.), Cemel Vakası sırasında bir adamın şöyle bağırdığını duymuş: Onlar kâfir oldular! Bunun üzerine Hz. Ali şöyle söylemiş: Böyle deme! Ancak onlar bize isyan eden bir topluluktur, bizim onlara isyan ettiğimizi iddia ediyorlar. Bu yüzden onlarla savaşıyoruz. Ancak Cenâb-ı Hak, **hemen aralarını düzeltin** buyruğuyla, müminler arasında bir çatışma ortaya çıktığında, o çatışmayı hangi yolla mümkün olursa olsun anlaşmaya bağlamayı emretmektedir. Allah Teâlâ çeşitli âyetlerde barış anlaşması yapmayı ve insanların arasını düzeltmeyi emretmektedir. Bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Gerçek müminler iseniz aranızı düzeltin"[24]. Yani müminlerin arasını düzeltin!

Bu âyet-i kerîme Mûtezile'nin ve Hâricîler'in aleyhine delildir. Çünkü âyet, aralarında savaş ve isyan çıkmış olsa dahi yine onlara mümin ismini vermektedir. Müslümanlarla savaşmak ve isyan etmek ise büyük günahlardandır. Dolayısıyla âyet-i kerîme, büyük günah işlemesinin mümini imandan çıkarmadığına ve onun küfre girmediğine işaret etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Âsilerle Savaşmak Meşrudur]

İkisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın. Yani taraflardan biri diğerine zulmetmiş ise ve hakkı olmayan bir şeyi istiyorsa, zulmeden ve

---

22 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 167.

23 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 707, 743; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 174.

24 el-Enfâl, 8/1.

haksızlık yapan taraf **Allah'ın emrine geri dönünceye kadar,** yani hakka dö-
nünceye kadar onlara karşı savaşın! Bu âyet aynı zamanda, isyan etmeyene
yardım etmeyi, âsilere karşı onlara destek vermeyi de emretmektedir. Nitekim
başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Her kim kendisine
yapılana misliyle karşılık verir, sonra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah
ona mutlaka yardım eder"[25]. Şanı yüce olan Allah bu âyette, haksızlığa uğra-
yana mutlaka yardım edeceğini vâdetmektedir. Burada vâdedilen yardımın
dünyada gerçekleşmesi mümkün olduğu gibi âhirette yapılması da muhtemel-
dir. Âyet-i kerîme de **İkisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa
haksızlığa sapanlara karşı savaşın** buyruğuyla, kılıç ve başka bir silâh kaydını
koymadan her yolla âsilerle savaşma emredilmektedir. [§]Ancak silâhsız ola- **69**
rak onların isyanını önlemek ve direnişlerini kırmak mümkün olursa, doğru
olan budur ve böyle yapılmalıdır. Şayet silâh kullanmadan isyandan vazgeç-
meleri söz konusu değilse, silâhı kullanmakta da bir sakınca yoktur. Çünkü
Ali (r.a.), yanında ashabın ileri gelenleri ve Bedir ehlinden kişiler bulunduğu
halde âsilere karşı silâhla savaşmıştı. Çünkü onları öldürmek hakkına sahipti.
Bu olay da silâhla onlara karşı koymakta bir sakınca olmadığına işaret eder.
Bazıları şöyle dediler: Âsilere karşı silâh kullanmak caiz değildir, bu âyetin ge-
liş sebebi, onlara karşı sopalarla ve ayakkabılarla karşı koymaktır. Ancak bunu
söyleyenlerin bir delili yoktur. Çünkü iki taraf arasında sopalar ve ayakkabılar-
la kavga etmek mümkün ise de bu ancak isyan etmeyen, direnişte bulunmayan
kişiler hakkında söz konusudur; buradaki "kıtal" (القتال) sözcüğü de Cenâb-ı
Hakk'ın aralarını düzeltmeyi emrettiği kişilerle ilgilidir. Onlar ancak sulha ya-
naşmadıkları, taraflardan biri sulhu kabul etmediği takdirde âsi ve mütecaviz
olurlar. O zaman da herhangi bir sınır koymadan onlarla savaşmanın emredil-
diği anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İnsanların Arasını Adaletle Düzeltmek]

Dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah Teâlâ müslümanlara, eğer taraflar kavgadan vazgeçip Allah'ın emrine dönerlerse, aralarını düzeltmeden onları o halde bırakmamalarını, mutlaka aralarını düzeltmelerini, aralarında ülfet ve muhabbeti yerleştirmelerini emretmektedir. Çünkü müslümanlar, birbirlerine karşı ülfet ve muhabbete, adalet ile barışın sağladığı birlik ve bütünlüğe davet edilmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer onların aralarını sulh yoluyla düzeltmeye koyulursanız, sakın âdil olmayan bir

---

25 el-Hac, 22/60.

sulha yanaşmayınız. Onların arasını adaletle sulh ediniz ve asla adalet sınırını aşmayınız. Cenâb-ı Hak anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlamayı emrettikten sonra, tekrar herkese hakkını verin diye emrini teyit etmektedir. Yani yapacağınız sulhta âdil olun buyurmaktadır. **Allah hakkı yerine getirenleri sever.** Yani âdil davrananları sever.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

10. “Müminler ancak kardeştirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.”

[Müminler Ancak Kardeştirler]

Müminler ancak kardeştirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin. Allah Teâlâ “Gerçek müminler iseniz aranızı düzeltin”[26] meâlindeki âyette de müminlerin arasını düzeltmeyi emretmektedir. “Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin”[27] meâlindeki âyette de birbiriyle tartışıp kavga eden iki mümin grubun arasını düzeltmeyi emretmek-
70 tedir. [§]Sadece grupların değil, fertlerin ve bireylerin arasını düzeltmeyi de emretmektedir: **İki kardeşinizin arasını düzeltin!** Çünkü iman, müminler arasında muhabbeti gerektirir. Onlar birbirlerine karşı ülfet ve muhabbete davet edilmişlerdir. Ülfet ve muhabbet aynı zamanda Cenâb-ı Hakk’ın bize olan lütfudur: “Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti”[28]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz”[29]. Allah Teâlâ gönülleri birleştirmeyi ve birlik olmayı emretmekte, bölünüp parçalanmayı yasaklamaktadır. Aralarında ihtilaf, tartışma ve kavga çıkan müminlerin arasını düzeltmeyi de bütün müminlere emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

26 el-Enfâl, 8/1.

27 el-Hucurât, 49/9.

28 “Yardımıyla ve müminlerle seni destekleyen O’dur. Müminlerin gönüllerini birleştiren de O’dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti” (el-Enfâl, 8/62-63).

29 Âl-i İmrân, 2/103.

[Tâife Kelimesinin Anlamı ve Delâleti]

İnsanlardan bazıları, **İki kardeşinizin arasını düzeltin** meâlindeki âyet-i kerîme ile, "tâife" (طائفة) kelimesinin bir ve daha çok kişinin ismi olduğuna istidlâl ederler. Şöyle derler: Cenâb-ı Hak âyetin baş tarafında **Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin** buyurmakta, sonunda da **İki kardeşinizin arasını düzeltin** demektedir. Buna göre "tâife" kelimesi, bir ve daha çok kişi için kullanılır. Onlar şu âyeti de bu görüşlerine delil sayarlar: "Müminlerin her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır"[30]. Burada geçen "tâife" kelimesi ile de bir kişi kastedilmiştir. Buna göre âdil kişilerden gelen haber-i vâhidler delil olarak kullanılır. İnsanların ve iki tarafın arasını düzeltmek emri ile tek bir ferdin kastedildiği konusunda bizim görüşümüz şudur: **İki kardeşinizin arasını düzeltin** meâlindeki âyette, kardeş olan iki kişinin kastedildiğine dair bir işaret yoktur. **İki kardeşinizin arası** ibaresinde de kavga eden ve birbirlerini vurmaya yeltenen iki kişi kastedilmiş değildir. Dolayısıyla "tâife" kelimesi tek bir kişiyi ifade etmez, aksine sözlükte ve dil örfünde çoğul anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız. Yani 71
merhameti hak etmeniz için ve size merhamet edilebilmesi için Allah'ın emrine muhalefetten sakının.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا
مِنْهُمْ وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُٓوا
اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ
الْاٖيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

11. "Ey iman edenler! Erkekler başka erkeklerle alay etmesinler; onlar kendilerinden daha iyi olabilirler; kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar alay edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zâlimler onlardır."

---

[30] et-Tevbe, 9/122.

[İnsanlarla Alay Etmek Yasaklanmıştır]

Ey iman edenler! Erkekler başka erkeklerle alay etmesinler. Âyetin zâhiri, bir cemaatin başka bir cemaatle alay etmesini yasaklamaktadır. Çünkü alay etmek genellikle gruplar arasında olur. Bireyler arasındaki alay daha azdır, buradaki yasak onları da kapsar. Dolayısıyla âyetteki alay etme yasağı hem gruplar ve hem de bireyler olmak üzere herkesi içine alır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette sözü edilen alay etme fiili iki şekilde yorumlanır. Birincisi, fiil ve davranış olarak alay etmektir. Buna göre âyet şunu söylemektedir: Bir kavim, davranışlarıyla başka bir kavimle alay etmesin! Çünkü onlar, bu davranışlarındaki niyetlerinde bunlardan daha hayırlı olabilirler. Yahut onlar, mutlak olarak daha hayırlı insanlar olabilir. Yani onların yaptıkları Allah katında bunların yaptıklarından daha samimi ve Allah’ın kabulüne daha yakın olabilir. İkincisi, onların hilkati, yani yaratılış şekilleri ile alay etmektir. Bu alay da onlara değil, onları yaratana gider. Onlar, Allah tarafından yaratılmış oldukları tarza rıza göstermişlerdir. Dolayısıyla bu yaratılış halleri ile onlar bunlardan daha hayırlı olabilirler.

Onlar kendilerinden daha iyi olabilirler. Bu ilâhî beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların bugün içinde bulundukları hal ve davranışları,
72 gelecekte daha hayırlı olabilir. İkincisi, onlar [§]Allah katında bunlardan daha iyi durumda olabilirler. Nitekim Allah bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: “Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır”[31]. Cenâb-ı Hak bu âyette, Allah katında en değerli kişilerin, sahip oldukları övünç sebepleriyle gururlananlar değil, Allah’a itaatsizlikten en çok sakınanlar olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar alay edenlerden daha iyi olabilirler. Allah Teâlâ burada, kadınların birbiriyle alay etmelerini yasaklamaktadır. Çünkü kadınlar, erkeklerle karışık bir hayat yaşamadıkları için onların alayları erkekler arasında görülmez. Genel olarak hayat, her cinsin kendi cinsiyle bir arada yaşamak şeklinde devam eder. İşte bundan dolayı alay etme yasağı burada ayrıca belirtilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Başka bir ihtimal de şudur: “Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın”[32]. Cenâb-ı Hak sonra hür, köle, kadın ve

[31] el-Hucurât, 49/13.

[32] el-Bakara, 2/178.

erkeği aynı mânada birleştirerek “Kısasta sizin için hayat vardır”[33] buyurdu. Burada kısas edilmesi gerekenleri aynı mânada toplamakta; hür, köle, erkek, kadın herkes bu hükme girmektedir. İşte bu örnekte Cenâb-ı Hak kısası önce tahsis edip, sonra genelleştirdiği gibi yukarıdaki âyette de kadınları tahsisen belirtmiş olabilir. Bir önceki cümlede erkeklerin birbirleriyle alay etmelerini yasaklarken, **Onlar kendilerinden daha iyi olabilirler** buyurmaktaydı. Aslında bu cümle erkeklerin kadınlarla, kadınların da erkeklerle alay etmelerini de içine almaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biriniz diğerinizi karalamasın. Bu cümledeki “lemz” (لَمْز) kelimesi, ayıplamak, iğnelemek anlamına gelir. Bazıları bunun dille yapılan iğneleme anlamına geldiğini, bazıları da ağız ve dudak hareketleriyle yapılan kusurlu bulma mânasına geldiğini söyler. Bazıları ise, gözle yapılan ayıplayıcı işaretlerdir, der. Hâsılı bu yollarla başkasını aşağılamak ve hakaret etmektir. İbn Kuteybe ise kelimeye ayıplamak mânasını verir, buna göre de âyet, birbirinizi ayıplamayın demektir[34]. Ebû Avsece de ayıplamaya benzer bir harekettir, der. Sonra âyette, geçen “enfuseküm” (انفسكم) kelimesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, **kendinizi karalamayın** mânasına gelebilir. Yani kendi kusurlarınızı insanlar arasında anlatarak kendinizi karalamayın. Burada, kendi kusurlarını örtmeleri ve gizli hayatlarını ortaya dökmemeleri emri vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **[§]**İkincisi, bu kelime ile diğer müminlerin şahsiyetleri kastedilmektedir. Çün- **73**
kü onların şahsiyetleri, tek bir kişinin şahsiyeti gibidir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette, “Evlere girdiğinizde, kendinize selâm verin”[35] buyurmaktadır. Buna göre buradaki âyet, sanki şöyle demektedir: Birbirinizi ayıplamayın! *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kötü Lakap Takmak]

Birbirinize kötü ad takmayın. Yani birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. Buradaki “nebz” (نبز) kelimesi lakap takmak anlamına gelir. Bir hadiste, “Lakapları Râfiza olan bir kavim”[36] buyurulur. Aslında âyette sadece “lâ tetenâbezû” (لا تتنابزا) denilmiş olsaydı yeterdi, aynı mânayı ifade ederdi. Fakat sanki şuna işaret edilmektedir: Birbirinizin lakaplarını açığa vurmayın, çünkü sizin açığa vurduğunuz lakap insanların zoruna gider. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı müfessirler şöyle dedi: Müminlere bu fiil yasaklanmıştır, çünkü insanlar

---

33 el-Bakara, 2/179.

34 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 416.

35 en-Nûr, 24/61.

36 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 416; Semerkandî, *Bahru’l-‘ulûm*, III, 264.

müslüman olduktan sonra da Câhiliye döneminde yapmış oldukları küfür ve günah olan işlerle isimlendiriliyorlar, bu lakaplarla anılıyorlar ve diyorlardı ki: Ey kâfir! Ey fâsık! Bunlara benzer lakaplarla çağırıyorlardı. Böyle olduğuna şu âyet de işaret etmektedir: **İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür!** Müminlerin bunlara benzer lakaplarla anılmaları mümkündür, âyet-i kerîme insanlara kendi isimlerinden başka isimler verilmesini yasaklamakta, sadece kendi isimleriyle bilinmelerini emretmektedir. Aynı şekilde sahip oldukları isimler ve özelliklerden başka lakaplarla anılmalarını da yasaklamaktadır. Çünkü bu lakaplarla anılmak onların zoruna gider ve kendilerini kızdırır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zâlimler onlardır.** Yani zâlimler bir şeyi ait olmadığı yere koyanlardır, (yani yapılmaması gerekeni yapanlardır). *En doğrusunu Allah bilir.*

İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, söylediğimiz gibi müminin fâsıklığa nispet edilmesidir ki, iman ettikten sonra ona böyle bir isim verilmektedir. Buradaki yasak, iman etmeden önce yapmış olduğu bir fiilin, iman ettikten sonra da ona isim verilmesine ve böyle bir nispetin yapılmasına yöneliktir. Allah sanki şunu söylemektedir: İman ettikten sonra onlara bu türlü isimler vermeyin! *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, kişi iman ismini ve fiilini kendi tercihiyle seçip aldıktan sonra başkalarının onun için fâsık ismini tercih etmeleri ne kötüdür! Buradaki yasak imandan sonra fâsıklığın tercih edilmesinedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَث۪يرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ
وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَأْكُلَ
لَحْمَ اَخ۪يهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾

74 **[§]*12. "Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur."***

[Zan, Şüphe ve Yakîn Kelimelerinin Anlamı]

Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Burada yerinin, değerinin ve sebebinin bilinmesi gereken üç kelime vardır; biri zan, diğeri şek-şüphe, üçüncüsü de ilim ve yakîn kelimeleridir. Zanna gelince sanki o yok olup gitmesinden korkulan sebeplerin görünenine ait bilgidir. Şüphe ise zâhirî sebebi kaybolmuş yahut sebepleri birbirlerine mukabil ve eşit derecede olan bilgi konusudur; insan iki şey arasında mütereddit kalmakta, kalbi onlardan herhangi birinde karar kılamamaktadır. Yakîn de zâhirî sebepleri açıkta olan, yok olma ve geçip gitme korkusu bulunmayan bilgidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Zannın Çoğu Günahtır]

Zannın çoğundan sakının! Allah Teâlâ sanki, zevâlinin şerefine ve geçip gitmesine dayanan zâhirî sebeplere binâen aslında gerçekleşmemesi yahut zâil olması caiz olan bir sözün veya yapılan bir işin, sahibine kötülük getirmesini engellemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyet-i kerîme her zandan sakınılması gerekmediğine ve her zannın günah olmadığına işaret etmektedir, çünkü Allah **bazı zanlar günahtır** buyurarak onun bir kısmını istisna etmektedir. Zannın istisna edilen ve sakınılması emredilmeyen kısmının, sebepleri galip gelen bölümü olması mümkündür. Sebeplerin galip gelmesi de çoğu kez ilme ve kesin bilgiye dayalı olarak yapılan iştir. Meselâ bir şeyi yapmaya zorlanan kişi, zorlayan kişinin halinden tehdidini yerine getireceğini açık olarak gördüğü zaman, söyleneni yapmasına ruhsat verilir yahut o iş onun için mübah hale gelir. Her ne kadar yapmaması yahut tehdit edildiği fiile tehdit edenin güç yetirememesi mümkün olsa da yapması mübahtır. İnsanlar arasındaki hükümlerde ve kanunlarda genel ölçü budur; bu hükümler zann-ı galibe göre verilir,
kesin bilgiye göre değil. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]İstisna edilen ve günah 75
olmayan zannın az kısmından maksadın hüsnüzan olması da muhtemeldir, çünkü bir insan hakkında hüsnüzanda bulunulması caizdir ve bunda günah yoktur. Sakınılması emredilen zan ise sebepleri araştırılmadan yahut bizzat görmeden yapılan kötü zandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Tecessüs Yasaklanmıştır]

Gizlilikleri araştırmayın! Tecessüs, herhangi bir sebebi görülmediği halde insanlar hakkında kötü bilgiler toplamak için uğraşmaktır. Allah, böyle bir gayretin peşine takılmayı yasaklamaktadır yahut onu açıklamayı yasaklamakta ve örtüp gizlemeyi emretmektedir. Bu konuda peygamber aleyhisselâmdan çeşitli haberler rivayet edilmiştir. Rivayet edildiğine göre İbn Mesûd'a (r.a.),

birinin sakalından şarap damlarsa görüşün nedir? diye sorulmuş, Abdullah b. Mesûd (r.a.) da şu cevabı vermiş: Biz, şayet bir olayı açık ve alenî olarak görürsek onu esas alırız, aksi halde Allah Teâlâ tecessüsü bize yasaklamıştır[37]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları tecessüs ile tahassüs kelimelerine farklı mâna verdiler, tecessüse kötülükleri ve çirkinlikleri araştırmak, tahassüse de hayırları ve mübah olan işleri öğrenmeye çalışmak anlamı verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Gıybet Etmenin Haram Oluşu]

Birbirinizin gıybetini yapmayın! Gıybet iki şekilde olur. Birincisi, kişinin insanlardan gizlediği ve açıklanmasını istemediği kötü işlerini anlatmaktır. İkincisi, kendisinin söylemediği veya açıklamadığı kötü halin ve çirkin huyun açıklanmasıdır. Bu konuda Resûlullah’tan (s.a.), bir insanın, din kardeşinin hoşlanmadığı bir işini veya halini açıklamasını yasakladığı rivayet edilmiştir. Kendisine, biz onda var olan bir hali anlatıyoruz, olmayanı değil denilince de “Zaten olmayanı söylemek iftira olur” cevabını vermişti[38].

76 **[§]Herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz!** Yani hiçbiriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanmaz. Burada Allah sanki şunu söylemektedir: İnsan nasıl ki onu yemekten hoşlanmıyor, aksine son derece tiksiniyor ise gıybet de yaşamakta olan kardeşinin etini yemektir. Dolayısıyla bu da çirkinlik konusunda ölü birinin etini yemekle aynıdır. Hiç kimse, gerek kendi isteğiyle ve gerek baskı yoluyla da olsa nasıl ki ölmüş birinin etini yemiyorsa, birbirinizin gıybetini de yapmayın ve birbirinizi kötü şekilde anmayın! Çünkü bunların ikisi de çirkinlikte eşittir.

Allah’a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur. Yani Allah’ın yasakladığı işleri yapmaktan sakının! **Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir;** yani tövbe edenin tövbesini kabul etmektedir. **Rahmeti sonsuzdur;** yani kul tövbe ettiği zaman Allah ona merhamet buyurur ve onu bağışlar.

---

37 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 37.

38 Rivayet edildiğine göre bir adam Resûlullah’a (s.a.), gıybetin ne olduğunu sormuştu. Hz. Peygamber şu cevabı verdi: “Kişiyi, duyulmasından hoşlanmadığı bir şekilde anmandır”. Soran kişi, Ey Allah’ın resûlü, söylediğim söz gerçek ise hükmü nedir? diye sorunca da şu karşılığı vermişti: “Eğer onda olmayan bir şeyi söyleyecek olursan, o iftira olur” (Mâlikb. Enes, *el-Muvatta’*, “Kelâm”, 4).

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ
خَبٖيرٌ

13. "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."

[Bütün İnsanlar Aynı Kaynaktan Yaratılmıştır]

Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, biz sizin hepinizi tek bir asıldan yarattık, o asıl da Âdem ile Havvâ aleyhimesselâmdır. Dolayısıyla aynı atanın bütün çocukları, birbirlerinin erkek ve kız kardeşleridirler, kardeşlerin de birbirlerine karşı atalarıyla ve kabileleriyle övünmeleri ve üstünlük iddiasına kalkışmaları doğru değildir. Birbirleriyle tanışmaları için ayrıldığı belirtilen kabileler ile üstün ve değerli olmak iddiası konusunda bilinmesi gereken ölçü şudur: **Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.** Dolayısıyla eğer bir fazilet ve övünme söz konusu ise bu hususta da herkes eşit konumdadır, bu itibarla birilerinin kendileri için övünç payı çıkarmalarının anlamı yoktur.

İkincisi, sizin her birinizi, sultanları ve halkı, hür olanı ve köleyi, erkeği ve kadını, bir erkekle bir kadının suyundan yarattık. Bu bakımdan da hiç kimsenin başkasına karşı övünmeye ve üstünlük iddiasına kalkışmaya hakkı yoktur. Çünkü hepinizi, insan tabiatının iğrendiği kokan ve rahimlere atılan bir spermden (nutfe) yarattık. Cenâb-ı Hak bunu, insanların birbirlerine karşı övünmekten ve üstünlük iddiasından vazgeçmeleri, soya-nesebe ve kabileye dil uzatmamaları için belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İnsanların Milletlere Ayrılması Birbirleriyle Tanışmaları İçindir]

[§]Tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık. Buradaki "şuûb" 77
(شعوب) ve "kabâil" (قبائل) kelimeleri hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları şöyle dedi: "Şuûb", kabileden büyüktür, "şuûb" asıldır, kabile ise ondan türeyen nesildir. "Şuûb" Araplar için, "ümmet" (أمّة) ve "kurûn" (قرون) kelimeleri diğer milletler için kullanılır. Bazıları da şöyle dedi: "Şuûb" diğer millet-

ler için, "kabâil" ise Araplar için kullanılır. Ebû Avsece şöyle dedi: "Şuûb"dan maksat kabilelerdir. Bu kelimenin tekili "şa'b" (شعب) gelir. "Şa'b" da birleşmek, toplu olmak mânasına gelir. Kırılıp dağılan kapları toplayıp düzelttiğin zaman "şa'ibtü'l-inâe" (شَعِبْتُ الْإِنَاءَ), yani kapları topladım denilir. Kapları düzeltip onaran kişiye de "şa'âb" (شعاب) denilir. "Şa'b" kelimesi aynı zamanda ayrılmak ve dağılmak mânasına da gelir. Sonra Allah, **tanışasınız diye** buyurdu. Yani Cenâb-ı Hakk'ın sizin için kabileleri varetmesi birbirinizle tanışmanız, kabilelere ve boylara nispetle bilinmeniz içindir. Meselâ şöyle denilir: Temîm kabilesinden falan adam, Hâşim kabilesinden falancı. Çünkü herkesin babası ve atasıyla bilinmesi mümkün değildir.

[Faziletin ve Değerin Ölçüsü Takvâdır]

Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah Teâlâ faziletin ve değerli olmanın ölçüsünün takvâ olduğunu açıklamaktadır. İnsanların atalarıyla ve kabileleriyle övünmeleri üstünlük sebebi değildir, aksine kabileler insanların birbirleriyle tanışmaları için varedilmiştir. Takvâ, bir eylemin sonucu kazanılır, o da ilâhî buyruklara itaat etmek ve isyandan kaçınmaktır. Bu da Allah'ın emir ve yasaklarına saygı ile olur. İnsanın yaptıklarına Allah'ın lütfu ve keremi de eklenince, o fazilete ve üstünlüğe ulaşılması mümkündür. İnsanın belli bir atadan dünyaya gelmesinde ise kendisinin yaptığı herhangi bir eylem yoktur. Öyleyse fazilet nasıl olsun? Şayet burada bir övünme söz konusu olacaksa, Allah'ın birliğini kabul edip emirlerine itaat ederek çocukların dünyaya gelmelerine doğrudan vasıta oldukları için babaların hakkıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır** cümlesi tehdit anlamındadır.

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُٓوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْا۪يمَانُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَاِنْ تُط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ

14. "Bedevîler, 'İman ettik' dediler. Şunu söyle: 'Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre sadece boyun eğdik deyiniz. Bununla beraber Allah'a ve resûlüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.'"

[İman - İslâm Aynıdır]

Bedevîler, 'İman ettik' dediler. Şunu söyle: Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre sadece boyun eğdik deyiniz. Bu âyet her ne kadar genel "âmm" (العام) mahiyette ise de onunla "hâs" (الخاص) murat edilmiştir, yani bazı bedevîler kastedilmiştir. Çünkü [§]âyeti genele hamletmek, Allah Teâlâ'nın 78
verdiği haberi yalanlamak mânasına gelir. Çünkü bütün bedevîler böyle söylemiş değildirler, ayrıca bütün bedevîlere de **iman gönüllerinize yerleşmedi** denilmesi gerekmez. Fakat onlara **sadece boyun eğdik deyiniz** denilir. Bu da onların tümüne değil sadece bir kısmına hâstır. Âyet onların münafıklarıyla ilgili de olabilir, çünkü onlar iman etmedikleri halde iman ettiklerini söylüyorlardı. Cenâb-ı Hak onların iman etmediklerini, ancak teslim olduklarını, kılıç korkusuyla ve müminlerin sahip oldukları imkânlara ortak olmak için müminlere boyun eğdiklerini peygamberine bildirince, onların **iman ettik** demelerini de yasakladı, çünkü kalplerinde imandan eser yoktu. Bunun yerine Allah onlara, teslim olduk demelerini emretti. Buna göre âyete de söylediğimiz şekilde mâna verilmelidir. Yani boyunlarından kılıcın çekilmesi için boyun eğdik, teslim olduk! Cenâb-ı Hakk'ın burada İslâm ile imanı ayrı saydığı, **iman ettik** demelerini yasakladığı ve **teslim olduk** demelerini emrettiğini ileri sürerek ve şayet İslâm ile iman aynı şey olsalardı böyle demesi uygun olmazdı diyerek bu âyetten İslâm ile imanın ayrı şeyler olduğu neticesini çıkarmak doğru değildir. Biz deriz ki: Burada kullanılan İslâm kelimesi, iman ile aynı olan İslâm mânasında değildir, teslim olmak zâhirde boyun eğmek anlamındadır. Zâhirî açıdan bakıldığında ona İslâm da iman da denilir. Ancak iman ve İslâm'ın hakikati, aynı şeye varır; çünkü iman, her şeyin Allah Teâlâ'nın rablığına ve birliğine şehadet ettiğini tasdik etmektir. İslâm da hiç kimseyi ortak kılmadan her şeyi sadece Allah'a teslim etmektir. İnsan, âlemdeki her şeyin Allah Teâlâ'ya ait olduğuna, her şeyi O'nun yarattığına, her eserin, ustasının varlığına delil ve şahit olduğuna inandığı zaman, bu şahitliğiyle kendi yaratanını da tasdik etmiş olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Henüz iman gönüllerinize yerleşmedi. İman, kalbe girsin veya girmesin duyu organlarıyla hissedilen ve parçalardan oluşan bir olgu değildir. Ancak imanın mânası burada, kalbin fiilinin yok sayılmasıdır, o fiil de tasdiktir. Allah sanki şunu söylemektedir: Sizin kalpleriniz iman etmedi. [§]Nitekim başka bir 79
âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar, kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' derler"[39]. Kerrâmiye mezhebine göre imanın kalpte değil

---

[39] el-Mâide, 5/41.

dilde ve sözde olduğuna dair bu iki âyet-i kerîme birbirine aykırı düşmektedir. Çünkü münafıklar dilleriyle iman ettiklerini söylemişlerdi, fakat sonra Allah onların iman etmediklerini haber verdi. Onlar ise şöyle dediler: Aksine, biz iman ettik. Bunun üzerine onlara denildi ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?"[40], "De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?"[41] Bu ilâhî beyanlarda Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine büyük ve güçlü bir delil vardır. Çünkü âyette, **henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre sadece boyun eğdik deyiniz** buyurulmaktadır. Bu sözü onlara peygamber aleyhisselâm söylemişti ve onlar da bu sözü inkâr edememişler, bunu kendisine Allah'ın bildirdiğini anlamışlardı. Kılıçtan korktuklarından dolayı Hz. Peygamber'in bilmemesi için de kalplerinde olanı da açıklamamışlardı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Bununla beraber Allah'a ve resûlüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz. Bu ilâhî beyan, münafıkların müminlerle yaptıkları sözleşme ile ilgili olarak Hudeybiye seferinden sonraki tutumları hakkında Fetih sûresinde belirtilen şu ilâhî beyanın sılası olması mümkündür: "Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız"[42]. Başka âyetlerde de buna benzer açıklamalar yapılmıştır. Allah şunu söylemektedir: Eğer Allah'a ve resûlüne itaat ederseniz, peygamber aleyhisselâmın cihada ve savaşa gitmek konusundaki davetine Hudeybiye'den sonra da uyarsanız, Allah sizin yaptığınız amellerden hiçbir şey eksiltmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyete şöyle de mâna verilebilir: Eğer Resûlullah'ın (s.a.) vefatından sonra da Allah'a ve resûlüne itaat ederseniz, Allah yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmayacaktır, yani daha önce yapmış olduğunuz amelleri eksiltmeyecek, sonradan yaptıklarınızı
80 da boşa çıkarmayacaktır. **[§]**Şayet ona isyan eder ve hayatta iken ondan geri kalırsanız… Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız"[43]. Burada Allah, onların Hz. Peygamber'le birlikte savaşa çıkmalarını ebediyen yasaklamakta, sonra şunu söylemektedir: Şayet vefatından sonra ona itaat eder ve Allah yolunda cihat ederseniz, Allah yaptığınız hiçbir itaati boşa çıkarmaz, aksine kabul eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetin münafıklar hakkında gelmiş olması ve tövbe

---

40 el-Bakara, 2/140.

41 Yûnus, 10/59.

42 el-Feth, 48/16.

43 et-Tevbe, 9/83.

edip Allah'a ve resûlüne itaat ettikleri takdirde onları bağışlayacağını vâdettiği mânasına gelmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Allah, küfürden tövbe ettikleri takdirde bütün kâfirleri bağışlayacağını şu beyanında vâdetmektedir: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[44]. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah, bu sadık kulları sadakatleri konusunda sorumlu kılsın diye ondan söz aldı"[45], "Münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!"[46] *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Bu âyet, bütün müminlerle ilgilidir; eğer Allah'a ve resûlüne itaat ederlerse, Allah amellerinizden hiçbir şeyi eksiltmeyecektir, yani amellerinizi zayi etmeyecek, aksine sevap verecektir. Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler"[47]. Yani Allah için bir iş yapanın amelini Allah zayi etmeyecek, başkaları için iş yapanın yaptığı ise zayi olacak ve ondan hiçbir sevap alamayacaktır. Âyetin, İslâm'a giren müminler hakkında gelmiş olması da muhtemeldir; buna göre Allah şunu söylemektedir: Müslüman olduğunuz takdirde, küfür halinde iken yaptığınız güzel amellerinizin sevabından hiçbir şeyi eksiltmeyecektir. Nitekim âyet-i kerîmede, "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[48] buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir** cümlesinin mânası açıktır, tefsire ihtiyacı yoktur.

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا
بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾

15. "Müminler ancak, Allah'a ve resûlüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat eden kimselerdir. İçleri dışları bir olanlar işte bunlardır."

---

44 el-Enfâl, 8/38.

45 el-Ahzâb, 33/8.

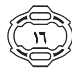
46 el-Ahzâb, 33/24.

47 "Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler" (Fâtır, 35/29).

48 el-Enfâl, 8/38.

[Müminlerin Vasıfları]

Allah Teâlâ bu âyeti, sanki yukarıda geçen münafıkların söyledikleri
81 sözün mukabili olarak belirtmiş gibidir. [§]Önceki âyette Allah, “Bedevîler, ‘İman ettik’ dediler” buyurdu, sonra da “Onlara de ki: Hayır siz iman etmediniz” dedi[49]**.** Bu beyanına da **Müminler ancak** şunlardır diye başladı, sonra da müminlerin niteliklerini şöyle sıraladı: **Allah’a ve resûlüne iman ederler, sonra şüpheye düşmeyenler, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat eden kimselerdir. İçleri dışları bir olanlar işte bunlardır.** Allah Teâlâ, onların imanlarında sadakat gösteren kişiler olduğunu haber vermektedir. Siz ise ey münafıklar, içinizde ona muhalif niyetler taşıdığınız ve onunla birlikte cihada gitmediğiniz için imanınızda sadık değilsiniz, demektedir. Burada Allah cihadı, imanın şartı olan ve onsuz imanın gerçekleşmediği bir iş değil, sadık imanın var olduğunu gösteren bir delil saymıştır. **Müminler ancak, Allah’a ve resûlüne iman edenlerdir** cümlesi, münafıklar gibi imanını izhar eden, ama kalpleri sözlerini doğrulamayan kişiler değil, gizli ve açık her ahvalde Allah’a ve resûlüne gerçek mânada sadakat gösterenler mânasına gelir. Görmez misin ki Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: **Sonra şüpheye düşmeyenler ve Allah yolunda cihat eden kimselerdir.** Yani onlar olayların seyrinde imanlarından asla şüphe etmediler, aksine imanlarının sadık ve gerçek olduğunu göstermek için **Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat ettiler.** Bunlar, Resûlullah (s.a.) ile birlikte cihada gitmekten geri duran ve imanlarında şüphe ve tereddüt içinde yaşayan münafıklar gibi değildirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدٖينِكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلٖيمٌ

16. “Allah göklerde ve yerde olanları bildiği halde Allah’a dininizi öğretmeye mi kalkışıyorsunuz! Allah her şeyi bilmektedir.”

Allah’a dininizi öğretmeye mi kalkışıyorsunuz? Bu beyan de sanki “Bedevîler ‘iman ettik’ dediler”[50] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Çünkü onlar, dilleriyle böyle söylüyorlardı, ama kalplerinde imandan eser yoktu. Allah da onların kalplerinde iman, şüphe ve savaştan geri durmaktan hangisinin bulunduğunu biliyordu. Resûlullah (s.a.) kendilerine “Siz iman etmediniz” de-

49 el-Hucurât, 49/14.
50 el-Hucurât, 49/14.

diğinde, sanki onlar bu söze sığınmışlar ve aksine biz iman ettik demişlerdi. Zannediyorlardı ki, Hz. Peygamber bu sözü şahsî alışkanlığı gereği söylemişti. İşte o zaman Allah şöyle buyurdu: **De ki: Allah'a dininizi öğretmeye mi kalkışıyorsunuz?** Hz. Peygamber bunu söyleyerek, bana bunu bildiren ve haber veren zatın, göklerdeki ve yerdeki her türlü gaybı bilen, her şeyi, yani kalplerdekinin doğru olup olmadığını bilenin Allah olduğuna haber vermektedir. Allah sizin yalan söylediğinizi bildiği halde, nasıl olur da mümin olduğunuzu Allah'a öğretmeye kalkışırsınız?

يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ اِسْلَامَكُمْ بَلِ اللّٰهُ
يَمُنُّ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْاِيمَانِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

[§]***17. "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: 'Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur.'"*** 82

Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlar iman ettiklerini söyleyerek Hz. Peygamber'i minnet yükü altında bırakmak istiyorlardı. Âhirete inanmadıkları halde Resûlullah'a (s.a.) muvafakat gösterdikleri zaman savaşa gitmek külfetine katlanmak zorunda kalmayacaklarını yahut zâhirde iman ettiklerini söyleyerek müslümanların kendilerine yardımcı olacaklarını düşünüyorlardı. İşte söylediğimiz bu ve benzeri sebeplerle kendilerini Hz. Peygamber'e iyilik yapmış gibi gösteriyorlar ve bunun karşılığını alacaklarını zannediyorlardı. Onlar eğer âhirete iman etmiş olsalardı, imanlarının kendilerine menfaat getireceğini de bilirlerdi. Çünkü onların kurtulmaları bu sayede mümkün olacaktı, imanlarının faydalarını da kendileri görecekti. Allah Teâlâ'ya iman etmenin bizzat Allah'a bir faydası olmadığı gibi O'na iman etmemenin de kendisine bir zararı yoktur. Cenâb-ı Hak zarar ve fayda görmekten pek çok yücedir. Dolayısıyla burada onların Allah'a değil, Allah'ın onlara lütfu ve iyiliği vardır. Nitekim O, meâlen şöyle buyurmuştur: **Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur.**

[Aslah ve Hidâyet Meselesi]

Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur ilâhî buyruğu, Mûtezile'nin iddiasını çürütmektedir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın aslah (en uygun) olanı vermesi gerektiğini söyleyerek insanlara hidâyet yolunu açmanın

Allah'ın görevi olduğunu iddia ediyorlar. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Allah size lütufta bulunmuştur** buyurmaktadır. Şayet insanları doğru yola iletmek Allah Teâlâ için bir görev olsaydı, Allah insanlara lütufta bulunmuş olmazdı, sadece yapması gerekeni, yani insanların hakkını yerine getirmiş olurdu. Nezdinde bulunan ve başkasına ait bir hakkı ödeyen kişinin de hak sahibine lütfetmiş olması söz konusu değildir. Aynı husus başka bir âyette meâlen şöyle ifade buyuruluyor: "Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf ve bir nimet olarak…"[51] Şayet doğru yola iletmek O'nun görevi olsaydı, lütfeden ve nimetler bahşeden bir Rab olmazdı, aksine nezdinde bulunan ve insanlara ait olan bir hakkı ödemek görevini yerine getirmesi sebebiyle Allah'ı yücelttikleri ve O'na saygı duydukları için asıl insanlar Allah'a lütfetmiş ve ihsanda bulunmuş sayılırlardı. İşte bu durum, Mûtezile mezhebinin iddialarının bozukluğunu göstermektedir. Bu âyet, aynı zamanda hidâyetin beyandan ibaret olmadığına da iki açıdan işaret etmektedir. Birincisi, beyan hidâyeti, mümin ve kâfir herkes için gereklidir, onu sadece müslümanlara tahsis ederek lütuftan bahsedilmesinin mânası yoktur, aynı şey diğer insanlar için de gereklidir. İkincisi, beyan (doğru yolu açıklama) mümini de kâfiri de kapsar. Allah Teâlâ, imanlarında sadakat gösterirlerse insanlara lütufta bulunacağını haber vermektedir; eğer hidâyet sadece beyandan ibaret olsaydı, sadakat göstermeleri şartını ileri sürmeye ge-
83 rek yoktu. [§]Çünkü beyan, sadakat gösterenleri de göstermeyenleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla, lütufta bulunmanın özellikle müslümanlar hakkında gerçekleşmiş olabilmesi için âyetteki hidâyetten maksadın İslâm'a sevketmek olduğuna işaret eder. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Burada bahsedilen hidâyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah'ın, insanların hidâyeti benimseme fiilini yaratması anlamına gelir. İkincisi de muvaffak kılmak (tevfik) ve korumak (ısmet) mânasına gelir. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Allah sizde hidâyeti benimseme fiilini yarattığı yahut sizi iman etmeye muvaffak kıldığı ve imansızlıktan koruduğu için asıl Allah size lütufta bulunmuştur. Nitekim "Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde size güzel gösterdi"[52] meâlindeki âyet de aynı iki mânaya gelmektedir; yani Allah sizi iman etmeye muvaffak kıldı ve imansızlıktan korudu yahut sizin kalbinizde iman sevgisini yarattı ve onu kalplerinizde size güzel gösterdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

51 el-Hucurât, 49/8.

52 el-Hucurât, 49/7.

إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ بَصِيرٌۢ بِمَا
تَعْمَلُونَ

18. “Allah göklerin ve yerin gizlisini bilir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.”

Allah göklerin ve yerin gizlisini bilir. Yani göklerde ve yerde olan her türlü gizli işleri bilir. Hiçbir şey O’na gizli olmadığına göre insanların kalplerinde sakladıklarını (iman ve inkârı) da elbette bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir. Bu ilâhî beyan tehdit mânasına gelir. Yani Allah sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bilmektedir, öyleyse sürekli uyanık kalmanız ve dikkatli olmanız gerekir. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

[§]KĀF SÛRESİ 85

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُٓوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ
الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَج۪يبٌ ﴿٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ
رَجْعٌ بَع۪يدٌ ﴿٣﴾

1. "Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!"

2-3. "Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da 'Bu tuhaf bir şey, öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)***? Bu olmayacak bir dönüş!' dediler."***

[Kāf Harfinin Anlamı]

Buradaki kāf harfi bu sûrenin ismi olması gerekir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, sûrelere dilediği ismi verir. Kāf, kinâî bir lafızdır, nitekim Allah kendi kitaplarına Kur'ân, Zebûr, Tevrat ve İncil diye isimler vermiştir. Burada bu sûreye ve bütün Kur'ân'a yeminle başlamaktadır. Buradaki kāf harfini, mukattaa harflerinin hepsinden kinâye olarak belirtmiş olması da muhtemeldir. **Kur'ân'a yemin olsun!** Buradaki Kur'ân kelimesi bütün harflerin, mukattaa harflerinin de ismidir. Allah mukattaa ve diğer bütün harfler ile yemin etmektedir. Bazıları şöyle dedi: Kāf, yeryüzünü kuşatan bir dağın adıdır, bu dağ yeşil yakuttan yahut kırmızı yakuttandır, bundan dolayı gökyüzü yeşil gibi görünmektedir. İşte Allah Teâlâ burada ona ve Kur'ân'a yemin etmektedir. Ancak ilk yorum daha doğru gibidir, çünkü Araplar Kaf diye bir dağı bilmedikleri gibi onun büyüklüğünden de haberdar değillerdi. Aslında yemin, söylenen sözü ve verilen haberi tekit etmek için yapılır, dolayısıyla muhatap olan kişinin, adına yemin edilen varlığı bilmesi halinde ancak maksat hasıl olur. Muhatap kişi eğer onu bilmez ve ona saygı duymazsa, yapılan yemin anlamsız olur. Allah Teâlâ böyle bir şeyden münezzehtir. **[§]**Ancak burada şöyle deni- 86

lebilir: Buradaki yemin, Ehl-i Kitap hakkındadır, onların bilip tanıdıkları kitapları vardı, ayrıca onlara bu kitabı tebliğ eden peygamberleri de vardı. Fakat buradaki yemin lafzı, Araplar hakkında kullanılmıştır, dolayısıyla ilk yorum daha uygun düşmektedir.

[**Mukattaa Harfleri**]

Mukattaa harflerinin tefsiri konusunda Resûlullah'tan (s.a.) ne mütevâtir, ne meşhur bir rivayet gelmiş ve ne de ashâb-ı kirâmın -Allah hepsinden razı olsun- bunu Hz. Peygamber'e sorduklarına dair bir bilgi vardır. Dolayısıyla burada yapılması gereken susmak, konuşmamaktır. Mâlumdur ki, mukattaa harflerinden maksadın ne olduğuna dair Allah ve resûlünden bir bilgi olmadıkça hiç kimsenin onunla neyin murat edildiğine vakıf olması mümkün değildir. Hz. Peygamber'in ashabından herhangi bir açıklama gelmediğine göre onlar da bu konuyu Resûlullah'a (s.a.) sormamışlardı. Sormamalarının çeşitli sebepleri olabilir; ya bu harflerin nâzil olan âyetlerdeki hükümlerin beyanı olduğunu biliyorlardı, gelen âyetleri ve hükümleri bildikleri için de sorma gereğini duymamışlardı. Yahut bu harflerin, Cenâb-ı Hakk'ın kimseyi muttali kılmadığı sırlarından olduğu, bunların iman edilmesi ve sorgulanmaması gereken müteşâbihattan olduğu için sormamışlardı. Veyahut "Allah, elçi olarak seçtiklerinden başkasına gaybı bildirmez"[1] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere bunun Resûlullah'a (s.a.) mahsus özel bir bilgi olduğu için mânasını sormadılar. Veyahut da onlara göre bu harfler sûreleri tanımak için konulan sûre isimleri idi, şahısların isimlerinde mâna aranmadığından dolayı bu harflerin mânasını sorma gereğini duymadılar, bu konuda Hz. Peygamber'den de bir açıklama gelmedi. Nitekim ashâb-ı kirâm, bunların dışında pek çok âyetin tefsirini de Resûlullah'a (s.a.) sormamışlardı. Bunun sebebi de ya âyetlerin ifade ettiği mânayı anlama gücüne sahip olmaları idi; çünkü dilini biliyorlar, âyetlerin nüzûl sebeplerini de biliyorlardı, dolayısıyla âyetin maksadını anlıyorlardı ve sormaya ihtiyaç duymuyorlardı. Yahut da âyetlerin dile getirdiği hükümleri biliyorlardı, bundan dolayı sormaya gerek duymuyorlardı. İşte mukattaa harfleri konusunda da durum böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Kur'ân'da Geçen Yemin Lafızları ve Üzerine Yemin Edilen Varlıklar**]

87 [§]Cenâb-ı Hak sûrenin başında yemin lafzını belirtti, ancak yeminin ait olduğu yerden söz etmedi. Dolayısıyla bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle dedi: Buradaki yeminden maksat, sonra gelen şu âyettir: "İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz"[2]. Bazıları da "Gökleri ve

---

1 "Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz; ancak elçi olarak seçtiği başka" (el-Cin, 72/26-27).

2 Kāf, 50/16.

yeri biz yarattık"[3] meâlindeki âyete yemin edildiğini söyler. Bazıları da "Onlar tam bir tutarsızlık içindeler"[4] meâlindeki âyet kastedilmiştir, der. Allah Teâlâ **Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun** lafzıyla yemin etmektedir, çünkü kâfirler tam bir tutarsızlık içinde idiler. Buradaki yeminde kâfirlerin şaşkınlıklarının hedef alınmış olması da muhtemeldir, nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: **Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da 'Bu tuhaf bir şey, öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş!' dediler.** Allah burada onların iki olaydan şaşkınlık içinde olduklarını söylemektedir: Birincisi, **içlerinden** -yani insanlardan- **bir uyarıcının gelmesidir, kâfirler 'Bu tuhaf bir şey' dediler.** Başka bir âyette de onların şöyle söyledikleri zikredilmektedir: "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[5], "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın"[6]. Onlar, peygamber olarak bir insanın gönderilmesini sürekli inkâr ediyorlardı. İkincisi, ölümden sonra dirilme olayına şaşırıyorlardı: **Öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş! dediler.** Kâfirlerin ölümden sonra dirilme gerçeğine şaşırdıklarına ve onu inkâr ettiklerine Kur'ân'ın muhtelif âyetlerinde temas ettik. Muhtemeldir ki burada yeminin ait olduğu yer, kâfirlerin şaşkınlıklarıdır yahut peygamber olarak bir insanın gönderilmesini inkâr etmeleridir veyahut ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. İşte Cenâb-ı Hak, **Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun** diyerek bunların olacağına yemin etmekte, onların inkârlarını ve hayretlerini reddetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Peygamberler Niçin İnsan Cinsinden Seçildiler?]

Kâfirlerin inkâr etmelerinin ve "Elçi olarak bir insan nasıl gönderilir? Allah, kendi yanında bulunan meleklerden birini elçi göndermeyi nasıl tercih etmez? Dünyada elçiler, onu gönderenin yanında bulunan kişilerden seçilir,
[§]elçinin gönderileceği kişilerden seçilmez" gibi sözlerle şaşkınlıklarını dile 88
getirmelerinin anlamı yoktur. Her ne kadar buna hayret ediyor idiyseler de elçinin gönderileceği kişiler arasından seçilmesini inkâr etmeleri gerekmiyordu. Çünkü gönderilen elçinin, gönderildiği varlıkların türünden olması gerekir. Kendilerine elçi gönderilenler, elçinin doğruluğunu ve davasının hakikatini anlayabilmeleri için, kendi cinslerinden farklı birinin gönderilmesinden daha uygun bir seçimdir. Çünkü insanlar, onun elçi seçildiğini ancak göstereceği birtakım mûcizelerle ve kendilerinin asla yapamayacakları bazı fevkalâdelikleri

---

3 Kāf, 50/38.

4 Kāf, 50/5.

5 el-İsrâ, 17/94.

6 eş-Şuarâ, 26/154.

yapması ile anlayabilirler. Elçi, onların kendi türlerinden başka biri olduğu takdirde bu mûcizelerin doğruluğunu ve hakikatini anlayamazlar, çünkü onun getirdiği ve mûcize olduğunu iddia ettiği olaylar ve haberler belki mûcize değildir, türlerin değişmesiyle kuvvetlerin de değişeceği fikrinden hareketle, bunları yapmak insanların gücü dâhilinde değil ise de onun gücü dâhilinde olabilir. Bu da göstermektedir ki elçiyi, gönderileceği grubun türünden seçmek daha uygundur ve bu şekilde delil ve mûcizelerin doğruluğunu anlamak daha kolaydır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Her tür kendi türüne, her şekil kendi şekline, kendilerinden başka bir türden olandan daha yakındır ve onunla daha çabuk ünsiyet sağlar. Maksat da uyum ve birleşmek olduğuna göre kendi türü ile hedefe ulaşmak daha kolaydır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**İmanın Özgür İradeyle Yapılması İçin Ceza ve Mükâfat Âhirete Ertelenmiştir**]

Sonra, bize kendi katında olanlardan birini elçi gönderseydi ya, tarzındaki sözü uygun olmayan bir yaklaşımdır. Çünkü bütün yaratılanlar, Allah nezdinde O'nun katında ve huzurundadırlar, hepsi de aynı konumdadır. Yaratılanlardan hiçbiri, Allah'ın yanındadır diye nitelenemez, ancak O'na itaat etmek, emirlerine uymak ve muhalefetten sakınmak suretiyle kendisine yaklaşmaya çalışmaları mümkündür. Yoksa yaratılan birinin başka bir yaratılanın yanında durması gibi bir durum Allah için söz konusu değildir. Çünkü burada aynı mekânda bulunmakla nitelenmektedir. Allah Teâlâ, böyle bir halden pek çok yücedir. "Yanında" kelimesinden maksat şayet yakınlık ise bu O'na itaatle ve O'nun elçiliğe ehil ve uygun olanı tespit etmeye dair emirlerini yerine getirmekle olur. Bu elçilik işi, insanla melek arasındaki bir fazilete dayanmaz, aksine melekler delillerin açık olanından daha çok gizli olanını yaptıkları için, bu
89 işe insan daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Kâfirlerin tekrar dirilmeye dair şaşkınlıklarına gelince, onlar, Allah bizi tekrar diriltecekse neden öldürüyor? Dünyada hiç kimsenin yıkmak için bir bina yaptığı, sonra tekrar aynı binayı yaptığı görülmemiştir, diye hayretlerini dile getiriyorlar. Bu sözlerin hiçbir değeri yoktur, çünkü Allah insanı şayet öldürmeyip hayatta bıraksaydı, amellerinin karşılığını hemen fiilin işlendiği sırada vermesi gerekirdi. Bu ise insanın kendi özgür iradesi ve tercihiyle değil, zorla ve mecburi yolla iman etmesine yol açardı. Çünkü cehenneme konulduğunu ve orada ebediyetler boyunca azaba uğradığını gören herkes, uyarıldığı konularda yanlış fiil yapmaz, aksine ikaz edilmese bile o yanlışı terkeder. Aynı şekilde Allah'a iman ve itaat eden, O'na kulluk yapan biri de cennete girdiğini ve orada ebediyetler boyunca ikrama mazhar olduğunu görürse, artık emre muhalif bir şey yapmaz. Bu durumda da imtihan ortadan kalkar ve onun yerini mecburi iman alır. İşte

Cenâb-ı Hak, imanın tam özgür bir irade ile gerçekleşmesi ve onun bir değer ifade edebilmesi için, insana, yaptıklarının karşılığını verme işini başka bir zamana erteledi.

[Kur'ân'ın Farklı Sıfatlarla Anılması]

Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun! Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'i bazı âyetlerde "kerîm" (كريم) diye, yani çok değerli olarak, bazan "hakîm" (حكيم), yani hikmet dolu bir kitap olarak, bazan da burada olduğu gibi "mecîd" (مجيد) diye, yani şanlı bir kitap vasfıyla nitelemektedir. Muhtemelen Allah bu isimleri Kur'ân kelimesinin anlamına uygun olarak vermiştir; yani Kur'ân'a sarılan şanlı olur, kerîm olur, hakîm olur demektedir. Yahut onu indiren şanlıdır, kerîmdir ve hakîmdir diye kendisinin sıfatını kastederek bu isimleri vermiştir. Bu niteliklerin Kur'ân'a ait sıfatlar olması, kitabın bizzat kendisine râci olması da muhtemeldir, nitekim hikmetli söz, akılsızca söz ifadeleri kullanılır, bununla da bizzat o sözün içinde bulunduğu kitap kastedilir. Buna göre bu sıfatların bu mânada kullanılmış olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle dedi: Mecîd, mâcid ve temcîd kelimeleri, yücelik, üstünlük, büyüklük mânasına gelir. Hayvanın çok bol yemlendiğini ifade için aynı kökten gelen "emcede" (أمجد) fiili kullanılır. İnsanların yiyecek ve içecek maddeleri bol olunca da yine aynı fiil kullanılır.

[§]Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da 'Bu tuhaf 90
bir şey' dediler. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[7].

Öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş! Yani böyle bir şey olmayacak. Âyette geçen "baîd" (بعيد), yani uzak anlamına gelen kelimeyi, kendilerine göre böyle bir olayın mümkün olmadığı mânasında kinâye olarak kullandılar. İbn Kuteybe böyle dedi. Ebû Avsece de şöyle dedi: **Bu olmayacak bir dönüş!** Yani tekrar hayata dönüş olmayacak bir şeydir. Geri dönüldüğünü ifade için "racea" (رجع) fiili kullanılır.

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ

4. "Yerin onlardan neyi eksilttiğini (çürüttüğünü) ***bilmekteyiz; bizde her şeyi saklayan bir kayıt vardır."***

Yerin onlardan neyi eksilttiğini (çürüttüğünü) bilmekteyiz. Cümlenin zâhiri, bu sözün o kâfirler tarafından söylendiğini gösteriyor. Onlar inkâr ettikleri ölümden sonra dirilme konusundaki iddialarına delil olsun diye bunu

---

7 bk. Sâd, 38/4.

söylemişlerdi. Toprağın, bizim etlerimizi çürüttüğünü, bedenimizi bitirdiğini biliyoruz, bundan sonra bedenlerimiz nasıl diriltilecek, diyorlardı. Bu, onların şu âyette ifade edilen sözlerine benzemektedir: "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?"[8] Buna benzer başka âyetler de vardır. Ancak müfessirler bu sözün Allah'a ait olduğunda ittifak ederler, Cenâb-ı Hak onların "Öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş!"[9] şeklindeki sözlerine cevap olarak buyurmuş: **Yerin onlardan neyi eksilttiğini (çürüttüğünü) bilmekteyiz.** Yani toprağın sizden neyi çürütüp yediği bizim bilgimiz dâhilindedir. Biz diyoruz ki: Sizler, bizim bilgimiz dâhilinde tekrar diriltilecek, yeniden hayata döndürüleceksiniz, öldükten sonra diriltilip hayata döneceğinizi peygamberler size haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizde her şeyi saklayan bir kayıt vardır. Yani bizde onların ahvâlini, yaptıkları işleri ve onlardan meydana gelen her fiili yazıp saklayan bir kitap vardır. Bazıları buna şöyle bir mâna verdi: Onların durumunu ben biliyorum, ama bizde her şeyi saklayan bir kitap da var. Katâde şöyle dedi: Toprağın onları çürüttüğünü ve toprak haline geldiklerini biz biliyoruz, bizim bu durumu zaten bilmemize rağmen, her şeyi saklayan bir kitap da var. Bu da önceki mâna gibidir.

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَهُمْ ف۪ٓي اَمْرٍ مَر۪يجٍ ﴿٥﴾

91 **[§]5. *"Ayrıca bunlar gerçek kendilerine geldiğinde hemen yalanladılar; tam bir tutarsızlık içindeler."***

Ayrıca bunlar gerçek kendilerine geldiğinde hemen yalanladılar. Burada gerçek sözcüğü ile kastedilen muhtemelen Kur'ân-ı Kerîm yahut Muhammed aleyhisselâmdır. Onlar her ikisini de yalanlamışlardı. Bu âyette geçen "merîc" (أمر مَريج) kelimesini İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, "muhtelit" (مختلط), yani karışık diye açıkladılar. İnsanların işi karıştı, din karıştı anlamında "merice emru'n-nâs" ve "merice'd-dîn" (مَرِجَ أمر الناس، ومَرِجَ الدين) denilir. Bu kelimenin aslı, sürekli sallanmak, istikrara kavuşmamak anlamına gelir. İnsan zayıflayıp parmakları inceldiğinde, yüzük parmağımda sallanıyor anlamında "merice'l-hâtem fî yedî" (مَرِجَ الحاتم فى يدى) denilir. Karmaşık ve istikrarsızlık mânası da verilmiştir. Nitekim onların Kur'ân ve Hz. Peygamber hakkındaki sözleri karmaşık ve tutarsızdı. Hz. Peygamber hakkında birbirini tutmayan muhtelif söz-

8 Yâsîn, 36/78.
9 Kāf, 50/2-3.

ler söylediler; onu bazan sihirbazlıkla, bazan şairlikle, bazan delilikle, bazan Allah'a iftira etmekle suçladılar. Bu âyetleri falandan alıyor ve benzeri tutarsız ithamlarda bulundular. Bu sözlerden her biri, diğerinin iddiasını çürütüyordu. Kur'ân hakkında da benzeri laflar ettiler: Bazan büyüdür dediler, bazan şiirdir, bazan öncekilerin masallarıdır, uydurma sözlerdir dediler. Bütün bu iddialardan her biri, diğerini çürütüyordu. Bu, bir istikrarsızlık, tutarsızlık ve kafa karışıklığı halidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Tam bir tutarsızlık içindeler,** yani tam bir sapkınlık içinde bulunuyorlar.

اَفَلَمْ يَنْظُرُوٓا اِلَى السَّمَٓاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ ﴿٦﴾

6. "Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Hiçbir kusuru olmaksızın onu nasıl kurduk, nasıl süsledik."

[Evrenin Yaratılışı Allah'ın Varlığına Delildir]

Bu âyetler muhtemelen, "Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar"[10] meâlindeki âyette sözü edilen, insan türünden bir elçi gönderilmesine ve ölümden sonra dirilmeye kâfirlerin hayret ettiklerini bildiren âyetin sılasıdır. Allah sanki şunu söylemektedir: Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Gökyüzünü sağlamlığına, büyüklüğüne, kalınlığına ve yoğunluğuna rağmen direksiz ve kusursuz olarak yüksekte, birbirine bağlı ve yanyana dizilmiş bir halde nasıl bina ettik? Yeryüzüne bakmıyorlar mı? Onu nasıl yaydık ve orada yaşayanlar sallanmasın diye sabit dağları kazık gibi nasıl yerleştirdik? Cenâb-ı Hak, yüksekliğine, kalınlığına ve sağlamlığına rağmen gökyüzünü direksiz olarak kudretiyle havada tutmaktadır. [§]Hiç kimsenin gökyüzünün bir 92
ucundan diğerine ulaşması, hatta onun nihaî ucunu bilmesi de mümkün değildir. Ayrıca Allah, aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen gökyüzünün menfaati ile yeryüzünün menfaatini birbirine bağlamıştır. İşte bütün bunlara kādir olanın, insanları ölümden sonra diriltmeye de kādir olduğunu ve hiçbir şeyin O'nu acze düşüremeyeceğini insanlar anlasınlar diyedir. Bütün bunları bu şekilde var eden, elbette onları boş yere yaratmamıştır, aksine bir hikmet ve düzenlemeye göre yaratmıştır. Eğer onların tekrar dirilmek yoktur, ceza da yoktur şeklindeki iddiaları doğru olsaydı, bütün bunları da boş yere ve anlamsız olarak yaratmış olurdu. Böylece bunu yapmak da hikmete uygun değil,

---

10 Kāf, 50/2.

ancak anlamsız bir fiil olur. Cenâb-ı Hakk'ın, yarattığı zamandan beri bütün bunların işleyişinin, belirttiği düzenleme ve yönetime uygun şekilde devamlı olarak ve hiç ara vermeden sürmesi, Allah'ın sorumlu varlıklar olarak yarattığı insanları başıboş bırakmak için varetmediğini gösterir; insanları herhangi bir emir, yasak koymadan ve imtihan amacı taşımadan yaratmış olsaydı, bunları gayesiz ve boş yere yaratmış olurdu. Aksine Allah, diğer yaratıklar hakkında olduğu gibi akıllı varlıklar hakkında yaptığının da hikmete uygun bulunduğunun anlaşılması amacıyla, onları emir ve yasaklarla imtihan etmek için yaratmıştır. Durum böyle olunca, bu gerçeği insanlara haber verecek, nimeti verene şükredilmesinin gereğini, bunun nasıl olacağı, miktarı ve vakti gibi aklın eremeyeceği hususları, ayrıca verilen emir ve yasağı vâd ve uyarılarla teyit edecek haberleri onlara öğretecek bir peygambere mutlaka ihtiyaç duyulur. Sonra peygamberliği istediği kişiye ve istediği türden varlıklara vermek tamamen Allah'ın tercihine kalmıştır, çünkü O hikmet sahibidir ve her şeyi bilmektedir. O'nun düzenleme ve yönetiminde asla hata olmaz, aslah (en yararlı) olanı ve hikmete en uygun olanı bilmemesi de söz konusu olamaz. İşte bu da peygamberliğin ve ölümden sonra dirilmenin ispatına dair bir delildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra, **bakmıyorlar mı** ibaresi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, emir anlamına, yani âyette belirtilenlere bakın mânasına gelir. İkincisi, onlar gözleriyle bakıyorlardı ama kalp gözüyle, ibret nazarıyla bakmıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiçbir kusuru olmaksızın... Buradaki kusur kelimesi şöyle açıklandı: Herhangi bir çatlak ve kırıklık olmaksızın. Âyetteki "furûc" (فروج) kelimesinin tekili "ferc" (فرج) gelir, iki alan arasında kalan yer demektir. Ondan gamı, kederi açtım denildiğinde bu kelime kullanılır. Bu cümle, şu âyetle aynı mânaya gelmektedir: "Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?"[11] Allah burada şunu haber vermektedir: Siz gökyüzünde herhangi bir çatlak ve bo-
93 zukluk görmeyeceksiniz. [§]Ne kadar büyük ve sağlam olursa olsun dünyada eksiği ve kusuru olmayan bir bina yoktur. Gökyüzünde böyle bir kusur göremediğinize göre bu size, onu yaratanın her şeyi tam ve kâmil yaratmaya kādir olduğunu ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamayacağını göstermez mi?

وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فٖيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فٖيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهٖيجٍ ﴿٧﴾

[11] el-Mülk, 67/3.

7. "Yeryüzünü de düzledik, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdik, orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik."

Yeryüzünü de düzledik, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdik. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[12].

Orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik. Bu âyette geçen "zevc" (زوج) kelimesi, şekli ve farklılığı ifade eder. Kendine göre bir şekli olan her şey, aynı zamanda diğerlerinden farklı olur. "Behîc" (بهيج) kelimesi de kendisiyle mutluluk duyulan güzel şey mânasına gelir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Orada, sahibinin mutlu olup sevineceği her renkte ve tatta çeşitli bitkiler yetiştirdik. İbn Kuteybe, **her türden güzel bitkiler** ibaresine, sahibinin mutlu olacağı, yani her türden güzel bitkiler mânasını verdi[13]. "Behîc" kelimesi "behice, yebhecü, behecen, fehüve behîcün" (بَهِجَ، يَبْهَجُ، بَهَجا فهو بهيج) bâbındandır ve güzel mânasına gelir. Sevinmek anlamına gelince, bu kelime "behice, yebhecü, behcen, fehüve behîcün" (بَهِجَ، يَبْهَجُ، بَهْجا فهو بهيج) bâbındandır ve sevinçli demektir.

تَبْصِرَةً وَذِكْرٰى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٨﴾

8. "Bize yönelen her kula aydınlatıcı ve hatırlatıcı olsun diye."

Yani Allah'a yönelen her kul onu görür, yani Allah'ı anan herkes onun faydasını görür. Burada kastedilen, Allah Teâlâ'ya yönelen ve O'na itaate çalışan kuldur. O'na karşı gelmeye inanan kul ise bu faydayı göremez.

وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً مُبَارَكًا فَاَنْبَتْنَا بِهٖ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴿٩﴾

9. "Gökten bereketli yağmurlar indirdik, onunla nice bahçeler ve hasat edilen tahıllar yetiştirdik."

Gökten bereketli yağmurlar indirdik. Din ve dünya işlerinde kullanıldığı, her şey onunla yıkanıp temizlendiği ve her şey onunla can bulup geliştiği için Allah yağmura mübarek adını verdi. Mübarek, hayırlı olan, her zaman gelişmeye ve artmaya devam eden her şeyin adıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

12 bk. el-Hicr, 15/19.

13 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 417.

94 [§]**Onunla nice bahçeler ve hasat edilen tahıllar yetiştirdik.** Bu âyette Allah şunu söylemektedir: Gökten indirilen o bereketli su ile bahçeler, yani bostanlar yetiştirdik. Her nevi ağacın bulunduğu yere bostan ve bahçe denilir. **Hasat edilen tahıllar** sözü, o su ile hasat kabiliyeti olan her türlü tahılı yetiştirdik mânasına gelir. **Hasat edilen tahıllar** ibaresi, bütün ağaç, bitki ve meyve çeşitlerini kapsar. Sonra buradaki “el-habbu” (الحب) ve “el-hasîd” (الحصيد) kelimeleri, aynı mânaya gelir. “Hab”, tohum tanesidir ve “hasîd” (حصيد) kelimesine muzaf yapılmıştır. Dilde bu türlü kullanımlar mümkündür, tıpkı şöyle denildiği gibi: İlk namaz, Cami mescidi. Bazıları bu iki kelimenin anlamının farklı olduğunu söyler; “hab” yerden çıkan bitkidir, “hasîd” ise kesilip biçilen samandır. Çünkü “hab” biçilmez, ancak ondan çıkan gövdesi biçilir. Bundan dolayı Allah “hab” kelimesini “hasîd” sözcüğüne muzaf yapmıştır. Bundan maksat da bitki ve onun gövdesidir, bundan dolayı ona muzaf yapmıştır. Nitekim ağacın meyvesi ve benzeri sözler de kullanılır.

وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾

10. “Bir de salkım salkım meyvesiyle göğe uzanan hurma ağaçları…”

Buradaki “bâsikāt” kelimesi uzun boylu anlamına gelir, bir şey çok uzun olduğunda bu kelime kullanılır. Ebû Avsece buna meyve dolu mânasını verdi. Cenâb-ı Hak, lütfuyla gönderdiği suyun bereketini, eserini ve gelişmesini hurma ağaçlarının üzerinde yarattığını haber vermektedir; ağaç ne kadar yüksek olursa olsun o suyun bereketinde gizlediği özelliği ağacın köklerine ulaştırmaktadır. Bu özellik, o nimeti ortaya çıkarmaktadır, fakat bu özelliğin hakikati bilinmemektedir. **Salkım salkım meyvesiyle…** Buradaki “tal‘” (الطَّلْع) kelimesi, hurmanın ilk çıkan meyve çiçeği anlamına gelir. “Nadîd” (نضيد) kelimesi de hurma ürününün sıra sıra dizilip salkım haline gelmesi demektir ve buna Arapça’da “küfürrâ” (كُفُرّى) denilir. Hurma sulandıkça çiçek verir, sonra bunlar ayrılır ve taze hurma haline gelir. Ebû Avsece şöyle dedi: “Nadîd” kelimesi,
95 [§]sıra sıra dizilmek, birbirinin üstüne binmek demektir. Sıra sıra devam eden tepeciklere de “mendûd” (منضود) denilir. “Tendîd” (التنضيد) kelimesi de birbirinin üstüne binmek mânasına gelir. Bir şey kendi kendine sıraya dizildiğinde “nadîd” olur. “Nadîd” kelimesinin çok ve bol olmak mânasına geldiği de söylenmiştir.

رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَاَحْيَيْنَا بِهٖ بَلْدَةً مَيْتًا كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾

11. "Hepsi kullara rızık olsun diye. O yağmurla ölü toprağa can verdik. İşte insanların mezardan çıkışları da böyle olacak."

Hepsi kullara rızık olsun diye. Cenâb-ı Hak bütün bunları kullar için rızık olsun diye yerden çıkardığını ve yetiştirdiğini haber vermektedir. **Onunla toprağa can verdik** sözünden maksat da o su ile toprağa can vermesidir. **Ölü toprak;** yani bütün ölü topraklara, ölü yerlere ve ağaçlara o su ile can verdik, her canlı onunla hayat buldu ve her şey onunla gelişip büyüdü. **İşte insanların mezardan çıkışları da böyle olacak.** Yani Allah, ölümden sonra toprağa can vermeye, bitkileri, ağaçları ve her şeyi öldükten sonra su ile tekrar diriltmeye kādir olduğu gibi öldükten ve toprak haline geldikten sonra sizi de diriltmeye kādirdir. Toprağın, bitkilerin, ağaçların ve sözü edilen her şeyin diriltilmesine dair hayrete şayan olan husus, bunlar daha çok olmasa bile, insanların ölümden sonra diriltilmesinden daha basit bir şey olmadığıdır. Yukarıda söylenenleri tekrar diriltmeye kādir olduğunu anlayıp kabul ettiklerine göre ölümlerinden sonra her şeyi diriltmeye de kādir olduğunu kabul etmeleri gerekir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَاَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ
وَفِرْعَوْنُ وَاِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَاَصْحَابُ الْاَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ
الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾

12. "Bunlardan önce Nuh kavmi, Res ve Semûd halkı,"

13. "Âd, Firavun ve Lût'un kardeşleri,"

14. "Eykeliler ve Tübba' kavmi de yalanlamışlar, hepsi peygamberleri yalancılıkla suçlamıştı; sonunda onları uyardığım şey başlarına geldi."

Cenâb-ı Hak bu haberleri iki sebepten dolayı anlatmıştır. Birincisi, tıpkı diğer peygamberlere sabırlı olmalarını emrettiği gibi Resûlullah'a (s.a.) da kavminin eziyetine ve kendisini yalanlamalarına karşı sabırlı olmasını söylemektedir. Şunu ifade buyurmaktadır: Kavmi tarafından ilk defa inkâr edilen peygamber sen değilsin, aksine senden önceki peygamberleri de kavimleri inkâr etmişti, onlar sabır gösterdiler, sen de sabırlı ol! Nitekim Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Azim ve kararlılık sahibi peygamber-

96 lerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[14]. [§]İkincisi, insanlar eğer Resûlullah'ı (s.a.) inkâr eder ve ona kötü muamele yaparlarsa, diğer kavimlerin peygamberlerini inkâr etmeleri ve onlara kötü muamele yapmaları yüzünden başlarına gelen belâların aynısının, kendilerinin de başına gelmesiyle uyarmakta ve sakındırmaktadır. Bu iki mâna, Kur'ân-ı Kerîm'de sözü dilen bütün peygamberler hakkında da geçerlidir.

[Res Ehli]

Res halkı. Bunların kim olduklarına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Res, Yemâme'nin gerisinde bulunan bir kuyunun adıdır, o bölgede bazı kavimler yaşıyordu, bunlar peygamberlerini yalanlamışlar ve Allah da onları helâk etmişti. Ress'in bir vadi olduğu da söylenmiştir. Bazıları şöyle dedi: Res, bir kuyudur, insanlar onu kazmışlar, içinde ateş yakmışlar ve peygamberlerini de oraya atıp yakmışlardı. Bazıları da şöyle söyledi: Onlar, peygamberlerini kuyuya gömdükleri için kendilerine "Ress" (gömenler) denildi. Bazıları ise şöyle dedi: Onlar, Allah Teâlâ'nın Yâsîn sûresinde kendilerinden bahsettiği bir millettir: "Biz kendilerine iki kişi göndermiştik, ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar 'Biz size gönderilmiş elçileriz' dediler"[15]. Ebû Bekir el-Esamm'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: İçinde kanal açılan her yere res denir, bundan dolayı gözyaşı yanaklardan aşağıya aktığı için yanağa da "had" (الخَدُّ) denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Lût'un Kardeşleri. Bundan maksat, Hz. Lût'un kavmidir.

[Tübba' Kavmi]

Tübba' kavmi hakkında şöyle denilmiştir: Tübba' müslüman ve salih bir adamdı, bu bakımdan Allah Teâlâ onu övmüş, ancak kavmini yermişti. Kendisine tâbi olan insanların sayısı çok olduğundan dolayı ona Tübba' denilmişti. Onun kim olduğunu ve isminin ne olduğunu bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de ancak bu kadarı belirtildiği ve tevatür yoluyla herhangi bir bilgi gelmediği için müfessirler de bu kadarıyla yetinmişlerdir. Yalan rivayetlerden kaçınmak amacıyla biz de bu kadarıyla yetiniyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hepsi peygamberleri yalancılıkla suçlamıştı; sonunda onları uyardığım şey başlarına geldi.** Cenâb-ı Hak bu âyetle özellikle Mekke halkını korkutmaktadır; sözü edilen kavimlerin hepsi, peygamberlerini inkâr etmeleri sebebiyle helâk edilmişlerdi, Allah'ın kendilerini uyarmış olduğu belâ,

14 el-Ahkāf, 46/35.

15 Yâsîn, 36/14.

bu yüzden başlarına gelmişti. Bu durumda eğer Resûlullah'ı (s.a.) inkâr ederseniz aynı tehdide müstahak olursunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ بَلْ هُمْ فٖى لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدٖيدٍ ﴿١٥﴾

[§]***15. "Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen on-*** 97
lar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler."

Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, yaratmakta acze düştük mü, mânasına gelir. İlk yaratışta acze düşmediğimize göre ikinci yaratışta acze düşeceğimizi nasıl düşünürsünüz? İkincisi, ilk yaratıştan habersiz miyiz ki, ikinci yaratışı nasıl düzenleyeceğimizi bilmeyelim? İlk yaratışın yönetimi ve inşası, size göre de onu tekrarlamaktan daha zordur, ikinci yaratış size göre de daha basit olur. İlk yaratmadan âciz, cahil ve habersiz olmadığımıza göre nasıl olur da ikinci yaratmadan acze düşeriz? Sonra bazıları şöyle dedi: İlk yaratmadan maksat, Âdem aleyhisselâmdır. Müfessirlerin geneli ise bu, insanların yaratılışının başlangıcıdır, der. *En doğrusunu Allah bilir.* **Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.** Yani onlar, ölümden sonra yeni bir yaratmaya dair şüphe ve zihin karışıklığı içindeler, çünkü onlar, bu konuda bilgi sahibi olmak için bilgilenme vesilelerine bakmayı terketmişlerdir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ نَفْسُهُ وَنَحْنُ اَقْرَبُ
اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرٖيدِ ﴿١٦﴾

16. "İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; biz ona şah damarından daha yakınız."

[Vesveseden Kurtulmanın Yolu]

İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, Allah şunu söylemektedir: İnsanın kafasından nelerin geçtiğini, içinde ne gibi sözler ve vesveseler dolaştığını biz biliriz, bunlardan habersiz değiliz ve bunların hiçbiri bize gizli değildir. Eğer insan onları içinde tutar, nefsinin ve arzularının istediklerine aldırış etmez, aklının ve zihninin davet ettiği işlere yönelirse kurtulur ve kazanır. Çünkü Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz nefis, Rabb'imin acıyıp koruması dı-

şında, daima kötülüğü emreder"[16], "Rabb'inin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cenne-
98 tin tâ kendisidir"[17]. [§]İnsan eğer bu yolu terkeder de hevâ ve hevesinin peşinden giderse, helâk olur. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Azan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi; cehennem işte onun için tek barınaktır"[18]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü?"[19] Kur'ân-ı Kerîm'de buna benzer âyetler hayli çoktur.

İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Yani biz buna da muttaliyiz, bu konu hafaza meleklerinin bilgisine bırakılmamıştır, melekler bunları yazmakla görevli değildirler. Yani bu konuda bilgi sahibi olmak kimsenin haddi değildir, bu sadece Allah'a ait bir bilgidir. O, bütün bunları bilmektedir, bunlara muttali olan melekler değil Allah'tır. Meleklerin görevi, sadece insanın diliyle söylediği ve organlarıyla yaptığı işleri tespit etmektir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"[20] Başka bir âyette de yine meâlen şöyle buyurur: "Sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar"[21]. Allah Teâlâ, muhafaza meleklerinin, sadece insanların açık olarak yaptıkları işleri bildiklerini haber vermektedir. Onların kalplerinde gizledikleri düşüncelerin bilgisi ise Allah'a aittir. İnsanlar devamlı dikkatli ve uyanık olsunlar diye Allah bunları bildiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kulun Allah'a Yakın Olmasının Anlamı]

Biz ona şah damarından daha yakınız. Burada Allah'ın kula yakın olmasından anlaşılması gereken, kulun Allah'a yakınlığından anlaşılması gereken mânadır. Kulun Allah'a yakın olması da ancak O'na itaatle, emirlerini yerine getirmekle ve O'na boyun eğip teslim olmakla mümkün olur. Bu, kulun Allah'a yaklaşmasından anlaşılması gereken anlamdır, bir varlığın başka bir varlığa maddî anlamda yakın olması değildir. Buna göre Allah'ın kula yakınlığından anlaşılması gereken de duasını kabul etmesi, kendisine yardım etmesi, desteklemesi ve itaatleri yapmaya muvaffak kılmasıdır. Buna göre falanca filana yakındır denildiğinde aynı mekânda birbirlerine yakın durmaları anlaşılmaz.

16 Yûsuf, 12/53.
17 en-Nâziât, 79/40-41.
18 en-Nâziât, 79/37-39.
19 el-Furkān, 25/43.
20 Kāf, 50/18.
21 el-İnfitâr, 82/10-12.

[§]Burada kastedilen, ona yardımcı ve destek olması ve taleplerini kabul etmesidir. Burada sözü edilen yakınlıktan maksadın, insanın açık ve gizli bütün hallerini bilmekten kinâye olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yakınlık konusunda esas olan, insanın durumuna itibar edilmesidir; eğer insan Allah'tan bir talepte bulunuyorsa, bu durumda yakınlıktan maksat Allah Teâlâ'nın onun talebini kabul etmesidir. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım"[22]. Şayet insanlar bazı düşünceleri saklayıp gizliyorlarsa, bu durumda yakınlıktan maksat, onu bilmektir. Nitekim Allah meâlen şöyle buyurur: "Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın"[23]. Buna göre **Biz ona şah damarından daha yakınız** ilâhî kelâmıyla, "Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz"[24] meâlindeki âyetten, Allah'ın yardımı, desteği yahut ilmi anlaşılır. **Biz ona daha yakınız** cümlesi, onu daha iyi biliriz, ona yardım, destek ve taleplerini kabul etmekte biz başkalarından daha lâyığız mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen "Bana bir karış yaklaşana ben iki karış yaklaşırım"[25] meâlindeki kutsî hadis de yukarıda söylediğimiz gibi mekân yakınlığı değil, kulun itaatle Rabb'ine yaklaşması, Allah'ın da yardım ve destekle kuluna yaklaşması mânasına gelir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* **Şah damarı** sözü hakkında bazıları, boyundaki damardır, dediler, âyette geçen "verîd" (الوريد) kelimesi boyun demektir. Bazıları da boğazla boyun arasındaki ana damardır, dedi. Bazıları şöyle dedi: O kalbe giden damardır, kalp ona bağlıdır, o kesilince insan ölür. *En doğrusunu Allah bilir.* 99

اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾

17. "İnsanın sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptığını) ***alıp kaydeder."***

[Yazıcı Meleklerin Amelleri Yazması]

Yani insanın yanında duran o iki alıcıyı hatırla yahut iki alıcıyı koru veyahut iki alıcıdan sakın! Bunlar senin yaptıklarını ve söylediklerini gözetleyen
iki melektir. [§]Çünkü onlar senin yaptıklarını ve söylediklerini senden alır, 100
onları senin aleyhinde olmak üzere muhafaza eder ve yazarlar. Cenâb-ı Hak

22 el-Bakara, 2/186.
23 el-Mücâdile, 58/7.
24 el-Vâkıa, 56/85.
25 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 413, 534; Müslim, "Tevbe", 1.

bunu söylüyor ve insanların başında, yaptıklarını ve söylediklerini kaydedip koruyan ve onları sürekli kontrol eden meleklerin bulunduğunu haber veriyor. Eğer Allah Teâlâ, insanların bütün davranışlarını ve sözlerini koruyor ve biliyorsa, meleklerin korumalarının, yazmalarının veya yazmamalarının yüce Allah hakkında ne anlamı vardır? Ancak meleklerin, insanların bütün amellerini kaydetme ve yazmalarında çeşitli hikmetler vardır. Birincisi, insanlar konuştukları ve yaptıkları her işte sürekli dikkatli ve uyanık olmalarını sağlar. Nitekim dünyada başında bir şahit, bir koruma ve bir murakıp bulunduğunu bilen insan, daima dikkatli davranır, içinde sürekli bir endişe hisseder. Bu da insan için daha uyarıcı ve yanlıştan vazgeçmeye daha güçlü bir davetçidir. Aynen bunun gibi insan, başında bir muhafızın bulunduğunu ve onun da her yaptığını yazdığını, bu yazılanları da Allah Teâlâ'nın huzurunda okumakla yükümlü olduğunu bilirse, Allah'ın huzurunda mahcup olmaktan çok utanır. İşte bu, insanı yanlıştan vazgeçirmekte son derece etkili bir yoldur. Yoksa yazılı olsun olmasın bunları Allah'a sayıp dökmenin bir anlamı yoktur, çünkü Allah, zaten onları sebepler vasıtasıyla değil zatıyla bilmektedir. Bu aynı zamanda, "Rabb'im ne yanılır ne de unutur"[26] meâlindeki âyetin de yorumudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, âdemoğlunun amellerini saklamaları ve yazmaları, meleklerin imtihanı konusundaki hikmetlerden biridir. Allah melekleri bununla imtihan ediyor ve onlara bu emri veriyor. Cenâb-ı Hakk'ın meleklerden dilediğini tesbih ve tâzim etmekle, dilediğini rükû yapmakla, dilediğini secde etmekle, dilediğini arşı ve kürsüyü taşımakla, dilediğini âdemoğlunu korumakla, dilediğini bulutları sevketmek ve âdemoğlunun faydasına olacak şekilde yağmuru yağdırmakla imtihan etme hakkı vardır. Bütün bunlar ibadet ve kulluğun gereğidir; Cenâb-ı Hakk'ın rükû, secde, tesbih, tekbir ve tehlil ile imtihan ettiği kişileri, kendi menfaati için değil, ancak herkesi dilediği işlerle ve dilediği konularda imtihan ettiği, şekli ve mahiyeti farklı olsa da hepsinin ibadet ve kulluğun gereği olduğu bilinsin diyedir. İşte Allah Teâlâ'nın meleklere, âdemoğlunun amellerini ve sözlerini saklayıp yazmalarını emretmesinin hikmeti budur. *En*
101 *doğrusunu Allah bilir.* [§]O amelleri ve sesleri korumak ve yazmak, rükû, secde, kıyam, tekbir veya tehlil ve benzeri ibadetleri yerine getirmekle emrolunan meleklerin yaptıklarından daha zorlu bir imtihandır. Âdemoğlunun ibadetleri yerine getirmek ve haramlardan kaçınmaktan ibaret olan imtihanlarından da zordur. Çünkü bütün yaratılanlar sadece tek bir amelin mahiyetini bilmek için bir araya gelseler bile buna güçleri yetmez. Dolayısıyla bu açıklama, ihtimal dâhilinde olan bir yorumdur.

---

26 Tâhâ, 20/52.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak âyette meleklere, insanların amellerini yazmalarını ve onların sağında ve solunda oturmalarını emrettiğini haber vermektedir. Halbuki insanlardan hiçbiri onları ve yazdıklarını görmemiş, yazarken çıkan sesleri de duymamıştır. Allah, insanların kalplerinde sakladıkları düşünceleri ve meleklerin yazdıkları her şeyi bilmesine, melekleri bize gösterme kudretine sahip olmasına ve onlar görülebilen cisimler olmalarına rağmen onları görebilme gücünü bize vermemiştir. Bu da Allah Teâlâ'nın kudretinin her istediğini yapabilecek yetkinlikte olduğunu bilmeleri içindir. Allah Teâlâ bütün yarattıklarının kuvvetini onların kuvvetine denk yapmadı, başkalarının görme kabiliyetini de onların görme kabiliyeti gibi yaratmadı. Görebilme gücü, zamanların ve şahısların değişmesiyle farklılık arzeder. Çünkü melekler bizi görüyorlar, ama her ne kadar görülebilecek cisimlere sahip olmalarına ve birbirlerini görmelerine rağmen biz onları dünyada göremiyoruz. Sonra Cenâb-ı Hak o kitabın âhirette görüleceğini haber vermektedir: "Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız"[27]. Buna göre insan dünyada her ne kadar onu göremiyorsa da âhirette o kitabı görecek, aynı şekilde âhirette melekleri de görecek. Çünkü insan bünyesi bu konuda dünyada birtakım zaaflar ve perdelerden dolayı bazı şeyleri kaldırmaya müsait değildir. Fakat âhirette bu bünyenin daha güçlü olması muhtemeldir, bu sayede âhirette onları görebilecektir. Bu gerçek, Mûtezile'nin, Allah'ı görmeyi inkâr etmelerini de çürütmektedir; meleklerin dünyada değil de âhirette görüldükleri gibi eğer Allah görülecekse her yerde görülür, Allah'ı görmek de bunun gibidir.

[§]İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde bu âyet şöyledir: (إذ يتلقى المتلقيان عنه عن 102
اليمين و عن الشمال). Onun kıraatine göre bu âyetin tek bir yorumu vardır, o da şudur: Âdemoğlunun yaptıklarını ve söylediklerini iki melek alır. Genel kırâate göre ise âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanın söz veya fiil olarak yaptıklarını iki melek kendisinden alırlar. İkincisi, insanın yaptıklarını meleklerden biri alır, diğer melek de ondan alır. Ebû Ümâme'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Sağ taraftaki melek, soldakinin güvencesidir; kul bir kötülük yaptığı zaman sağdaki melek öbürüne, bekle, der. O da yedi saat bekler, eğer kul Allah'tan bağışlanma dilerse melek onu yazmaz, bağışlanma dilemezse sadece bir günah olarak yazar"[28]. Her ne kadar kulun yaptıklarını her iki melek görüyor ve alıyorlar ise de sadece birinin yazıyor olması da mümkündür, çünkü başka bir âyette meâlen şöyle buyurul-

27 el-İsrâ, 17/13.

28 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 191.

maktadır: "Arkadaşı (melek), 'İşte hep beraber olduğum şahıs burada' der"[29]. Burada Allah bahsedilen melek için iki arkadaşı değil, bir arkadaşı ifadesini kullanmaktadır. Bununla birlikte İbn Abbâs'ın (r.a.), 'Biri sağında diğeri solunda olmak üzere insanın iki yazıcısı vardır, her ikisi de insanın iyiliklerini ve kötülüklerini yazar, sonra yazdıklarını her pazartesi ve perşembe günü birlikte üstlerinde bulunan meleklere arzederler, onlar da sevaba veya günaha konu olanları tespit ederler, diğerlerini ise atarlar'[30] sözüne dayanarak her iki alıcı meleğin yazmış olmaları da mümkündür. Yine İbn Abbâs'tan (r.a.) ve diğer müfessirlerden rivayet edildiğine göre iki melek iyilikleri ve kötülükleri yazarlar, diğer yaptıklarını ise yazmazlar. Ancak âyetin zâhiri, onların her söyleneni yazdıklarını ifade etmektedir: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli
103 bir gözetleyici olmasın!" [§]Ancak şöyle denilebilir: Meleklerin yazdığı sözden maksat, insanın sevaba ve günaha sebep olan sözleridir, nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurulmaktadır: "Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir günah bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!"[31] Yani yapılanların mutlak mânada küçük ve büyük olanını değil, günahın büyük ve küçük olanını da yazmış. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra amelleri kavrayan meleklerin iki kişi olması, hukukî davalarda iki kişinin şahitliğinin istenmiş olmasından dolayı olabilir, çünkü bu iki melek de âhirette şahitlik yapacaklar.

İnsanın sağında solunda oturmuş iki alıcı vardır. İbn Kuteybe şöyle dedi: Burada **oturmuş** sözü tekil olarak belirtilmiştir, ancak her iki meleği de kapsamaktadır. Âyet sadece birini belirtmekle yetinmiş, ama diğerini de içine almaktadır. Ebû Avsece şöyle dedi: Âyette oturmuş anlamına gelen "kaîd" (قعيد) kelimesi, mufâale bâbından olup birlikte oturmuş mânasına gelmektedir, nitekim "kaîdî" (قعيدى) ve "celîsî" (جليسى), yani yandaşım ve yoldaşım denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

29 Kāf, 50/23.

30 "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!" (Kāf, 50/18) meâlindeki âyetin tefsirinde İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: İyiliklerin kâtibi insanın sağında bulunur ve yaptığı iyilikleri yazar. Kötülüklerin kâtibi de insanın solunda bulunur. İnsan bir iyilik yaptığı zaman sağdaki melek onu on katı ile yazar, kötülük yaptığı zaman ise sağdaki melek soldakine şöyle der: Yazma, tesbih getirinceye yahut istiğfar edinceye kadar bekle! Perşembe günü gelince, karşılık verilmesi gereken iyiliğini ve kötülüğünü yazar, diğerlerini atar. Sonra yazdıklarını ana kitaba arz eder, orada da aynı şeyin yazılı olduğunu görür (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 594).

31 el-Kehf, 18/49.

مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَق۪يبٌ عَت۪يدٌ ﴿١٨﴾

18. "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"

Âyetin zâhirine göre melekler, insanın sadece açıktan yaptıklarını ve söylediklerini yazarlar, kalplerinden geçenleri değil. Ancak Allah Teâlâ'nın, meleklere, kalplerden geçenleri de bilme kudretini vermesi ve böylece bunları da yazmış olmaları akla aykırı değildir. Fakat bu âyetin zâhiri bizim söylediklerimizi işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Dikkatli bir gözetleyici.** Âyetin metninde geçen "rakîb" (رقيب) kelimesi koruyucu anlamına gelir. "Atîd" (عتيد) de her an hazır ve nazır olan, yani gaipte olmayan ve hiçbir davranışı gözden kaçırmayan demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَٓاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَح۪يدُ ﴿١٩﴾

19. "Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir; İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir!"

[Ölüm Kaçınılmaz Bir Gerçektir]

Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir. Burada ölüm sarhoşluğu diye tercüme ettiğimiz "sekratü'l-mevt" (سَكْرَة الموت) ibaresine Ebû Avsece, ölümün şiddeti diye mâna verdi. Allah, ölüm sırasında insana bir zorluk ve meşakkat gelmesinin kaçınılmaz olduğunu haber vermektedir. Sonra bu âyet, iki şekilde yorumlanır. [§]Birincisi, âyetin zâhiri 104 geçmişteki tecrübelere işaret etmektedir; yani hiç hazırlıkları olmadığı halde sizden öncekilere ölüm sarhoşluğu gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, âyetteki geldi fiili, gelir mânasına gelebilir. Nitekim âyet-i kerîmede "Her şahıs, yanında bir sevkedici ile gelir"[32] buyurulmaktadır. Dilde böyle kullanımlar söz konusudur. Âyette geçen **hak ile,** ister bedbahtlar ister bahtiyarlar zümresinden olsun, ölüm kaçınılmaz bir gerçek olarak herkese gelecektir mânasına gelir. Allah Teâlâ buyuruyor ki: İşte o zaman insan anlayacak, bahtiyarlardan mıdır yoksa bedbahtlardan mı? Yahut cennet ehlinden midir yoksa cehennemlik midir? Bize göre buradaki hak kelimesi, herkese vâdolunan hayır ve her şahsın uyarıldığı kötülük o zaman ortaya çıkar mânasına gelir: Eğer mümin ise ona cennet vâdedilmişti ve bu vâd gerçek olarak tecelli eder, şayet kâfir ise o da ce-

---

32 Kāf, 50/21.

hennemle uyarılmıştı, onun için de bu gerçek tecelli eder. Buradaki "hak" kelimesi ile bizzat ölümün kendisi de kastedilmiş olabilir. Allah, herkesin mutlaka ölümü tadacağını ve bunun kaçınılmaz bir sonuç olduğunu haber vermektedir. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik"[33]. Allah Teâlâ buyuruyor ki: Hiçbir yaratık dünyada ebedî hayat için yaratılmadı, âhiret için yaratıldı, dolayısıyla herkes için ölüm kaçınılmazdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir! Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, gelmesini istemediğin, hoşlanmadığın ve inanmadığın kıyâmet sana geldi. Burada ölümden sonra dirilmeye, inkâr ettikleri ve istemedikleri kıyâmet gününe işaret edilmektedir. İkincisi, bu cümlede bizzat ölümün kendisi de kastedilmiş olabilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Hoşlanmadığın ve kaçtığın şey sana geldi, -çünkü onlar ölümden hoşlanmıyor ve ondan kaçıyorlardı- o sizi mutlaka bulur, yani ölüm kaçamayacağınız bir taraftan size geldi. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şöyle de: Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size
105 çatacaktır"[34]. [§]Yani ölüm, kaçmanız mümkün olmayan bir taraftan size gelecektir. Âyette geçen "tehîd" (تحيد) fiili, yan çizmek ve hoşlanmamak demektir. Ebû Avsece şöyle dedi: Bu fiil, kaçmak mânasına gelir, vezni de şöyledir: "Hâde, yehîdü, hayden" (حَادَ، يَحِيدُ، حَيْدًا).

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ ذٰلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾

20. "Derken sûra üfürülür; işte bu, ceza uyarısı yapılmış olan gündür."

[Sûra Üfürmek]

Bu âyette muhtemelen sûra ilk üfürüş kastedilmiştir, o da göklerde ve yerde olan her canlının düşüp öleceği üfürüştür. Tekrar dirilme ve ruhların bedenlerine gireceği sıradaki ikinci üfürüş de kastedilmiş olabilir. Münker ve Nekîr'in suâli konusunda rivayet edilen hadislere baktığımızda, âyette insanların kabirlere konulduğu sıradaki sorgularının kastedilmiş olması da muhtemeldir. İşte bu da o kişi hakkında, yani özellikle kâfirler için uyarı günüdür, yani **ceza uyarısı yapılmış olan gündür.** Yani o uyarının neticesinin görüleceği gündür. Çünkü uyarı günü dünyada olur, kıyâmet günü ise uyarının neticesinin görüleceği ve gerçekleşeceği gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

33 el-Enbiyâ, 21/34.

34 el-Cum'a, 62/8.

وَجَآءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾

21. "Her şahıs, yanında bir sevkedici, bir de şahitle gelir."

[Sevkedici ve Şahit]

Bazıları şöyle dedi: Sevkedici, insanın ruhunu alıp götürendir, **Şahit** de insanın amelini muhafaza edendir. Bazıları da şöyle dedi: **Sevkedici,** insanın kötülüklerini yazan melektir, **Şahit** de insanın iyiliklerini yazan melektir. Şöyle de söylendi: **Sevkedici,** kâfirleri mahşere götüren ateştir, **Şahit** de insanın dünyada iken yapmış olduğu amelidir. Şu da söylenmiştir: **Sevkedici,** yazıcı meleklerdir, **Şahit** de insanın kendi organlarıdır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "O ceza gününde dilleri, aleyhlerine tanıklık edecektir"[35]. Bu meselenin aslı şu âyetlerde ifade buyurulmaktadır: "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek…"[36] "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek…"[37]. Cenâb-ı Hak insanların iki grup halinde sevkedileceğini haber vermekte ve kâfirler hakkında meâlen şöyle buyurmaktadır: "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri ve onların yoldaşlarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"[38] [§]Başka bir âyette 106
de şöyle buyurur: "Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün"[39]. Sevkeden, melektir, o emredildiği üzere insanları cennete veya cehenneme sevkeder. Şahit de amellerimizi yazan, âhirette şahitlik edecek olan, şayet kötülük yapmışsak kötü diye, iyilik etmişsek iyi diye tanıklık edecek olan meleklerdir. Her ne kadar müfessirlerin söyledikleri muhtemel olsa da Allah, murat ettiği mânanın gerçeğini en iyi kendisi bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ كُنْتَ فِى غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾

22. "**(Ona şöyle seslenilir:) **Sen bu konuda tam bir gaflet içindeydin, artık gözünden perdeni kaldırdık, şimdi gözün keskindir."

---

35 "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir" (en-Nûr, 24/24).

36 ez-Zümer, 39/71.

37 ez-Zümer, 39/73.

38 es-Sâffât, 37/22.

39 Fussılet, 41/19.

[Âhirette Gözlerden Perdelerin Kaldırılması]

Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Sen bugün gözlerinle görmüş olduğun tablodan dünyada iken gaflet içinde idin yahut bugün gördüğün zorluklardan ve korkulardan dünyada uyarılmıştın, fakat tam bir gaflette idin. **Artık gözünden perdeni kaldırdık.** Yani bilginin oluşmasına ve gerçeğin görülmesine engel olan şüpheleri kaldırdık. **Şimdi gözün keskindir,** yani gözün açıldı, son derece keskin hale geldi, artık gerçeği görüyor. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki!"[40] Âyette geçen "hadîd" (حديد) kelimesinin, son derece keskin, kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan mânasına geldiği söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu murat etmektedir: Sen dünyada iken böyle bir güne kavuşacağından ve bu duruma düşeceğinden habersizdin, gaflette olduğun bu gerçeği şimdi gözlerinle gördün ve hakikati anladın. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz! Sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz"[41].

23. "Arkadaşı** (melek)**, 'İşte hep beraber olduğum şahıs burada', der."

Bu sözü, insanın başında gözetleyici olan melek söyler ve şunu der: Peygamberleri inkâr etmek, kötülükler yapmak gibi onun bütün işlerine dair bilgiler benim yanımdadır. Bu sözle, koruyucu meleklerin onun aleyhindeki şahitliği kastedilmiş gibidir. Amelleri yazan ve saklayan meleklere sorulan soru üzerine bunu söylemiş olmaları da muhtemeldir, soru üzerine her melek şunu söyler: **İşte hep beraber olduğum şahıs burada.** Yani bunları yapan kişi burada, yaptıkları da yanımdadır, muhafaza edilmiştir, çünkü yaptıklarını yazdığım kitap yanımdadır. Sonra, **Arkadaşı şöyle dedi** cümlesi, herkesin amellerini yazan meleğin tek bir kişi olduğu mânasına gelebilir. [§]Çünkü Allah her ne
107 kadar daha önce iki melek olduğunu söylediğimiz âyette "İki alıcı (yaptığını) alıp kaydederken"[42] buyurmuş ise de burada "İnsanın iki arkadaşı" dememiştir. Dolayısıyla "iki alıcı" ifadesi, meleklerden birini yazım işini üstüne almış olması, diğerinin de şahitlik yapması mânasına gelebilir. Ancak, "Değerli yazıcılar var, onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar"[43] meâlindeki âyete göre her iki

40 Meryem, 19/38.
41 et-Tekâsür, 102/6-7.
42 Kāf, 50/17.
43 el-İnfitâr, 82/11-12.

meleğin yazmış olmaları da muhtemeldir. Açıklamaya çalıştığımız âyette ise her ikisi de aynı görevi yürüttüğü için tekil olarak **Arkadaşı şöyle dedi** buyurmaktadır. Nitekim daha önce “Sağında solunda oturmuş iki alıcı”[44] meâlindeki âyette bu hususa işaret etmiştik, yani o ikisinden her biri insanın sağında ve solunda oturmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾

24. “(Ve şu emir gelir:) ***Atın cehenneme her inatçı kâfiri!”***

Buradaki **atın** emrinin tesniye (ikil) olarak gelmesi, bu emrin muhatabının muhtemelen “Her şahıs, yanında bir sevkedici, bir de şahitle gelir”[45] meâlindeki âyette ifade buyurduğu üzere, insanı sevkeden ve ona şahitlik yapan olmak üzere iki kişi olması muhtemeldir, böylece âyetteki tesniye sîgasıyla gelen emir sözü edilen iki meleğe verilmiş demektir. Bu hitapla, âyette **arkadaş** diye bahsedilen meleğin kastedilmiş olması da muhtemeldir: “Arkadaşı (melek), işte hep beraber olduğum şahıs burada, der”[46]. Fiilin “elkıyâ” (ألقيا) diye tesniye olarak zikredilmesinin ise iki sebebi olabilir. Birincisi, söylendiğine göre Araplar, tekili ve çoğulu kastettikleri zaman fiili tesniye kullanırlarmış. İkincisi, bazıları şunu söyledi: “Elkıyâ” diye tesniye zikredilmesi, at, at! diye tekit anlamındadır. Nitekim bir âyette Allah Teâlâ, tehdit ve kötüleme anlamında olmak üzere “Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak!”[47] buyurmuştur. Övgü anlamında da yine tekit mânasına gelmek üzere “Buh! Buh!” (بُخ بُخ) denilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Her inatçı kâfiri.** Muhtemelen **kâfir** sözüyle kastedilen, Allah’ın nimetlerine nankörlük yapan herkestir, çünkü o teşekkürünü Allah’tan gayrısına yapmıştır. Yahut Allah’ın birliğini inkâr eden ve O’ndan başkasına tanrı diyen her kâfir kastedilmiştir. **İnatçı** kelimesine bazıları şöyle bir mâna verdi: Karşı durmakta son hadde varan, şiddetle muhalefet eden kimse. Fiil “‘anede, ya‘nidü, ‘unûden” (عَنَدَ، يَعْنِدُ عُنُودًا) diye kullanılan kökten gelir. Bu kelimeye, kendi nefsine karşı âdil davranmayan mânası verildiği gibi gerçek ortaya çıktıktan sonra da büyüklenen ve inat eden kimse mânası da verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

44 Kāf, 50/17.
45 Kāf, 50/21.
46 Kāf, 50/23.
47 el-Mü’minûn, 23/36.

مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ ﴿٢٥﴾

108 [§]***25. "İyiliği engelleyen, hak tanımayan, insanları şüpheye düşüreni."***

Hayrı engelleyen sözü iki mânaya gelir. Birincisi, hayra gitmeye engel olan, yani başkasının tevhidi ve hakkı kabul etmesini engelleyen. İkincisi, malından ve canından vermesi gereken elindeki hakları vermeyen demektir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Burada Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî kastedilmiştir. Ancak bu hal, her kâfirin âdetidir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurmaktadır: "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz"[48]. Dolayısıyla âyeti tek kişiye tahsis etmenin anlamı yoktur. **Hak tanımayan ve insanları şüpheye düşüreni.** Âyetin metninde geçen "mu'tedin" (مُعتَد) kelimesi tecavüz etmek mastarından gelir, Allah'ın sınırlarını aşan kimse anlamındadır. "Murîb" de şüpheci ve fesat mânasına gelir, dolayısıyla içinde şüphe ve fesat bulunan kişiyi ifade eder. Sonra, vasıfları verilen bu insanı Allah şöyle nitelemektedir:

اَلَّذٖى جَعَلَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَاَلْقِيَاهُ فِى الْعَذَابِ الشَّدٖيدِ ﴿٢٦﴾

26. "Allah'ın yanına başka bir tanrı daha koyan kimseyi, atın onu dayanılmaz azaba!"

Cenâb-ı Hak burada, Allah'ın yanına başka bir tanrı daha koyan kimseden bahsetmektedir. Nitekim Allah bazı âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar -hâşâ- 'Kızlar Allah'ındır' diyorlar"[49], "Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi bildiler"[50], Yani onlar melekleri dişi olarak nitelediler, bunun hakikatine sahip değillerdi. **Atın onu dayanılmaz azaba!** Allah Teâlâ, cehennem ateşini şiddetli ve dayanılmaz olmakla nitelemektedir. Çünkü her azabın zaman zaman kesilmesi ve bir rahatlama getirmesi ümit edilir, fakat cehennem azabının kesilme ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

48 el-Meâric, 70/19-21.

49 en-Nahl, 16/57.

50 ez-Zuhruf, 43/19.

قَالَ قَرٖينُهُ رَبَّنَا مَٓا اَطْغَيْتُهُ وَلٰكِنْ كَانَ فٖى ضَلَالٍ بَعٖيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ
لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ بِالْوَعٖيدِ ﴿٢٨﴾

27. "Yandaşı** (şeytan)**, 'Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi' der."

28. "Allah şöyle buyurur: 'Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım.'"

Yandaşı (şeytan), 'Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi' der. Yani onu saptıran ve kendi yoluna çağıran şeytanı ona âhirette böyle der. Allah başka bir âyette de şöyle buyurur: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[51]. **Arkadaşı,** yani kendisine tâbi olduğu ve emrine uyduğu yol-
daşı. [§]Arkadaşı tarafından söylenen bu söz, insanın kendi iradesiyle girdi- 109
ği küfür ve şirki inkâr ettikten sonra söylenmiştir. İnsan şöyle demiştir: Beni saptıran, inkâra sevkeden ve bu duruma düşüren işte budur! Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!"[52] Bunun üzerine arkadaşı da şöyle der: **Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi.** Kâfirler şaşkınlıklarından ve çaresizliklerinden bazan şirki de inkâr ederler: "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[53], "O gün, Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir"[54]. Bazan da şöyle derler: "Bizi işte bunlar saptırdılar!"[55] Bazan da "Sonra kıyâmet gününde birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[56] meâlindeki âyette belirtildiği gibi birbirlerine lânet okurlar. Sonra **Rabbim! Onu ben azdırmadım** cümlesi, onu sapıklığa ben zorlamadım, zaten bende öyle bir güç yok; benim bir baskım ve zorlamam olmadığı halde onlar kendiliklerinden gelip bana tâbi oldular ve bana itaat ettiler, anlamındadır. **O kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi.** Yani o, dönmesi

---

51 ez-Zuhruf, 43/36.

52 el-A'râf, 7/38.

53 el-En'âm, 6/23.

54 el-Mücâdile, 58/18.

55 el-A'râf, 7/38.

56 "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

ve son vermesi ümit edilemeyen bir sapkınlık içinde idi. Bazı müfessirler şöyle dedi: O kâfir, benim yapmadığım şeyleri yazmışlar diyerek hafaza meleklerini de yalancılıkla itham eder. O gün şaşkınlıklarından melekleri de yalancılıkla itham edip şöyle derler: "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan olmadık"[57]. Onun amellerini yazan arkadaşı da şöyle der: **Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi.** Ancak bu yorum yanlıştır, çünkü bu söz melekler tarafından değil, şeytan tarafından söylenmiştir. Çünkü onlar, kendilerini meleklerin azdırdığını ve saptırdığını iddia etmediler. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: **Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım.** Onların şeytanla tartışacaklarını Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde haber vermektedir: "Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar. Derler ki: 'Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz.' Diğerleri de 'Aksine, siz inanmış kimseler değildiniz' derler"[58]. Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi
110 zorlayacak gücüm yoktu; [§]benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz"[59]. İşte bu tartışma, onlarla arkadaşları, yani şeytanları arasında olacaktır: "Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır!"[60] *En doğrusunu Allah bilir.*

Huzurumda tartışmayın! Onların tartışmalarından maksat, az önce işaret ettiğimiz üzere, halkın "Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar!"[61] demeleri, birbirlerini lânetlemeleri ve birbirlerinden uzak olduklarını söylemeleridir. Bunun üzerine Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: **Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım.** Yani dünyada sizi uyarmıştım, burada tartıştığınız konuları bitirecek olan şeyi haber vermiştim. Yani kendisi sapıtan ve başkasını da saptıranın ne ile karşılaşacağını dünyada size açıklamıştım. O kâfirler mazeretleri olmadığı halde sanki mazeret yerine böyle söylüyorlardı. İşte o zaman onlara şöyle denilir: **Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım.** Yani size, yanlarında kitaplarıyla birlikte peygamberler göndermiştim, o kitaplarda gerekli uyarılar vardı, fakat siz onların hepsini reddettiniz.

---

57 el-En'âm, 6/23.

58 es-Sâffât, 37/27-29.

59 "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: Şüphesiz Allah size gerçek bir vaadde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın" (İbrâhim, 14/22).

60 en-Nisâ, 4/38.

61 el-A'râf, 7/38.

Şöyle bir soru sorulursa: Allah burada, **Huzurumda tartışmayın** buyurdu. Başka bir yerde ise “Sonra kıyâmet gününde Rabb’inizin huzurunda davalaşacaksınız”[62] buyurmaktadır. Bu iki âyet arasında zâhirde bir tezat vardır, bu husus nasıl telif edilir?

Buna üç şekilde cevap verilir. Birincisi, bazıları şöyle dedi: **Huzurumda tartışmayın** sözünü özellikle kâfirler hakkında söylemiştir. “Sonra kıyâmet gününde Rabb’inizin huzurunda davalaşacaksınız”[63] meâlindeki âyet ise Ehl-i Kıble hakkındadır; o da dünyada iken aralarında vuku bulan haksızlıklarla ilgilidir.

İkincisi, bazılarının ifade ettiğine göre bu iki âyetten biri bir yerde, diğeri
başka bir yerde söylenecek, iki âyetin telifi amacıyla da neticede herkese ko-
nuşma izni verilecektir. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ meâlen şöyle bu-
yurdu: “İşte o gün insanlara da cinlere de günahlarından soru sorulmaz (çün-
kü her şey apaçık ortadadır)”[64]. **[§]**Başka bir âyette de “Artık onlar birbirlerine **111**
soru da soramayacaklar!”[65] buyurdu. Diğer bir âyette de “Günahkârlar hakkın-
da birbirlerine sorular sorarlar? Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?”[66] buyurdu.
Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

Üçüncüsü, **Huzurumda tartışmayın** sözü, din hakkında tartışmayın anlamındadır. Kendilerinden Allah’ın azabını defetmek için Rab’leri ile aralarında din konusunda tartışma yapılmayacağı anlamındadır. Üzerlerindeki azabı defedemezler, dolayısıyla tartışmanın da bir faydası olmayacak. “Sonra kıyâmet gününde Rabb’inizin huzurunda davalaşacaksınız”[67] meâlindeki âyet ise müminler arasında vuku bulan haksızlıklar ve borçlarla ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَٓا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

29. “Bende söz değişmez ve ben asla kullara zulmetmem.”

---

62 ez-Zümer, 39/31.
63 ez-Zümer, 39/31.
64 er-Rahmân, 55/39.
65 “Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!” (el-Mü’minûn, 23/101).
66 el-Müddessir, 74/40-41.
67 ez-Zümer, 39/31.

Bende söz değişmez. Bu cümlenin farklı şekillerde yorumlanması mümkündür. Birincisi, **değişmez** sözü, her birinizin hak etmiş olduğu azabı ve sevabı ve dünyada iken size yapmış olduğum uyarıyı ve vâdi değiştirip onun yerine kâfire karşılık olarak cenneti, mümine de cehennemi vermem söz konusu değildir, demektir. Çünkü daha önce müminlere mükâfat olarak cenneti vereceğimi vâdetmiş, kâfirlere de ceza olarak cehennemi vermekle uyarmıştım. Bende bu vâd ve uyarının hükmü değişmez. İkincisi, **Bende söz değişmez** cümlesi ile muhtemelen "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[68] meâlindeki âyette belirtilen mâna kastedilmiştir. Üçüncüsü, cenneti ve orada ebedî kalmayı gerektiren fiilin gayba iman olduğu hükmü değişmez anlamına gelebilir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "İşte görmediği halde Rahmân'dan çekinen ve tamamen Rabb'ine dönük bir kalp ile gelen kimseye vâdedilen cennet!"[69] Hakikati gördükten sonraki imanın ise hiç faydası olmayacaktır. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[70]. **Ben asla kullara zulmetmem.** Yani akıl ve hikmet, küfür ve şirkle gelene azap edilmesini gerektirir, onlara azap etmemek de anlamsız olur.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾

112 **[§]*30. "O gün cehenneme 'Doldun mu?' diyeceğiz; cevap verecek: Daha yok mu?"***

[Cehennemin Konuşması]

Bu âyet-i kerîme de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, cehenneme **doldun mu?** sözünü Allah Teâlâ gerçekten söylemiştir. Buna cevap olarak **daha yok mu?** sözünü de cehennem gerçekten söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın **daha yok mu?** cevabını vermesi için cehenneme konuşma gücü vermesi mümkündür. Daha önce belirttiğimiz gibi organları insanın aleyhinde şahitlik edecek, her şeyi söyleyecek, hatta insanlar "derilerine 'niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' diye sorduklarında, derileri 'her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' diye cevap verecekler"[71]. Buna benzer bir durum, şanı yüce olan Allah'ın şu beyanında da görülmektedir: "Ey dağlar! Siz de Dâvûd'la birlikte tesbih edin.

68 Hûd, 11/119.
69 Kāf, 50/33.
70 el-Mü'min, 40/85.
71 Fussılet, 41/21.

Ey kuşlar! Siz de!”[72] Bu mânada başka âyetler de vardır. Cansız varlıklarda bilerek konuşma şartına uygun bir hayat ihdası Allah’ın takdirinde olduğuna göre akıl da bu gibi olayların vukuunu imkânsız görmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, cehenneme gerçek anlamda değil de temsilî mânada olmak üzere **Doldun mu?** denilir. Cehennem de yine aynı mânada **Daha yok mu?** diye cevap verir. Ancak temsilî mânada olması da iki şekilde izah edilir. Birincisi, cehennem şayet konuşan, duyan ve bilen bir varlık olsaydı, ona **Doldun mu?** diye sorardım, o da **Daha yok mu?** diye cevap verirdi. Bu mânaya göre Allah burada, bütün mahlûkatın kendisine boyun eğip itaat ettiklerini ve emirlerini hemen yerine getirdiklerini haber vermektedir. Bu, “Dünya hayatının aldattığı insanlar”[73] meâlindeki âyeti tefsir ederken bizim söylediğimiz gibidir. Gerçekte dünya, ne söz ve ne de fiil olarak kimseyi aldatmaz, ancak bu cümle, sahip olduğu süsü ve lezzetleri sebebiyle dünyanın şayet aklı ve temyiz gücü olsaydı insanları aldatırdı mânasındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, âyet-i kerîme cehennemin büyüklüğünü ve genişliğini tavsif etmekte, sayılamayacak derecedeki kâfirlerin hepsi orada toplansa bile daha fazlasını da alabileceğini temsilî olarak haber vermektedir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “Şayet biz bu Kur’ân’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün”[74]. Aynı şekilde “Dünya hayatının aldattığı insanlar”[75] meâlindeki âyet de dünyanın zâhirî güzelliğini ve süsünü nitelemekte, ona bakan insan eğer nihaî âkıbeti düşünmese, onun güzelliğine ve süsüne aldanabileceğini ifade etmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Daha yok mu? cümlesi de iki mânaya gelir. Birincisi, bana gelecek kim- **113**
se kaldı mı? Çünkü ben, başka kimseyi alamayacak derecede doldum. İkincisi, bende daha çok yer var, başka kimse kaldı mı, hepsini alayım, demektir. Çünkü Allah Teâlâ şu âyet-i kerîmede cehennemi dolduracağını vâdetmektedir: “Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım”[76]. İşte cehennem de dolması için Rabb’inden daha fazlasını istemektedir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.* Bazı müfessirler şöyle dedi: Cehennem daha fazlasını isteyince, Rahmân ayağını cehennemin üzerine koyar, içerdekileri iyice bastırıp sıkıştırır, o kadar ki bir tek kişinin girebileceği kadar bir yer bile kalmaz.

---

72 Sebe, 34/10.
73 el-En‘âm, 6/70.
74 el-Haşr, 59/21.
75 el-En‘âm, 6/70.
76 Hûd, 11/119.

Bu konuda Ebû Hureyre vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen bir rivayet varsa da bu doğru değildir, teşbihî bir sözdür[77]. Teşbihin (Allah'ı insana benzetmenin) doğru olmadığı konusunda aklî deliller vardır, bu aklî delillere aykırı düşen bütün rivayetlerin reddi gerekir. Ayrıca bu, âyetin açık hükmüne de aykırıdır: "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[78]. Sonra Müşebbihe'nin dayandığı bu haber, Kur'ân'a aykırıdır, çünkü Allah Teâlâ, "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[79] buyurmaktadır. Müşebbihe'ye göre ise Allah, cehennem üzerine ayağını koymadığı müddetçe dolmayacaktır. Sonra Belhî'nin söylediğine göre onların esas aldığı bu hadis Hammâd b. Seleme'ye dayanmaktadır, bu sırada Hammâd yaşlanmış, aklı karışmıştı, dolayısıyla ondan hadis alınması caiz değildir. Bununla birlikte Enes'in Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir rivayeti vardır: "Allah bir insanı getirir, onu cehenneme atar ve cehennem dolar". Böyle bir durum muhtemeldir, ama onların rivayet ettikleri değil. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّق۪ينَ غَيْرَ بَع۪يدٍ ﴿٣١﴾

114 **[§]*31. "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için de cennet, iyice yakınlarına getirilecek."***

Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek"[80]. Yukarıdaki âyette cennetin, cennet ehlinin iyice yakınına getirileceğini, bu âyette ise onların cennete sevkedileceğini söylemektedir. Bu iki âyet arasında görünürde bir çelişki (tearuz) vardır. Ancak burada iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, cen-

---

77 Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "Rab'lerinin huzurunda cennetle cehennem birbirlerinden şikâyetçi oldular, cennet dedi ki: Ya Rabbi! Cennete neden sadece insanların zayıfları ve alt tabakası geliyor? Cehennem de ben kibirliler için tercih edildim, dedi. Allah Teâlâ cennete, sen benim rahmetimsin, buyurdu, cehenneme de sen de benim azabımsın, dilediğime senin vasıtanla azap ederim, dedi. Sonra her ikisine dönerek, her ikiniz de mutlaka dolacaksınız, buyurdu". Hz. Peygamber (s.a.) şöyle devam etti: "Cennetin durumuna gelince, Allah Teâlâ yarattıklarından hiç kimseye haksızlık yapmaz, cehennem için de dilediğini yaratır ve onlar cehenneme atılırlar. Cehennem üç defa 'Daha yok mu?' diye seslenir. Sonunda Allah ayağını cehennemin üzerine koyar ve cehennem dolar, herkes birbirine yapışır ve cehennem, 'Yeter! Yeter! Yeter!' diye haykırır" (Buhârî, "Tevhîd", 25; "Tefsîr", 50; Müslim, "Cennet", 35. Burada geçen "ayak" kelimesinin tevili için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIII, 150-152, Müessesetü'r-Risâle neşri).

78 eş-Şûrâ, 42/11.

79 Hûd, 11/119.

80 ez-Zümer, 39/73.

net ehli sevkedilerek cennete yaklaştığında, cennet de onlara yakınlaştırılmış olur. İki nesneden biri diğerine yaklaştığında, öbürü de buna yaklaşmış olur, arada mesafenin olmamasıyla da uzaklık yok olur. Bu, bilinen bir husustur. İkincisi, âyet-i kerîmenin, cennetin bir vasfından haber veriyor olması muhtemeldir, o da cennetin, ehline yaklaşıyor olma özelliğidir. Sonra Cenâb-ı Hak burada cennetin yakın olduğunu, başka bir âyette ise cehennemin de görünür ve zâhir olduğunu söylemektedir: "Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[81]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi, cehennem ehlinin cehennemi ret ve inkâr etmeleri olabilir. Bundan dolayı cehennemi görmeleri için açık ve zâhir hale getirilir. Nitekim başka bir âyette de "Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz!"[82] buyurmaktadır. Tevhit ehli ise cennetin varlığını kabul ediyorlar, fakat işledikleri hatalar ve günahlar sebebiyle kendilerini cennete lâyık görmüyor ve kendilerini cennetten uzak sayıyorlardı; işte Allah Teâlâ cennetin onlara yakın olduğunu söylemekte ve bunu vâdetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İyice "yakın" diye tercüme ettiğimiz "ğayra baîd" (غير بعيد) sözü, aslında uzak olmayan anlamına gelir. Bu cümleye iki şekilde mâna verilebilir. Birincisi, kıyâmet günü mahşerde toplandıklarında cehennem onlara uzak olmayacak, aksine onu görecekler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, dünyada iken de cehennem onlara uzak olmayacak, yani yakında oraya gelecekler ve cehennem ehlinden olacaklar, çünkü gelmesi kaçınılmaz olan her şey sanki gelmiş gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cennetin uzak olmaması muhtemelen, cennete girdiklerinde oradaki meyvelerden ve nimetlerden uzak olmayacaklar, aksine onlara yakın olacaklar ve istediklerini alabilecekler mânasına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾

[§]*32. "Ve kendilerine şöyle denecektir: İşte sizlere; daima Allah'a yöne-* 115
len, O'nu aklından çıkarmayan kimseye vâdedilen cennet!"

[Evvâb ve Hafîz Kelimelerinin Anlamı]

Bu âyetteki "evvâb" (أوّاب) kelimesi çok dönen, ısrarla dönen anlamına gelir. Her zaman Allah'a dönen yahut Allah'ın emirlerine dönen ve O'na itaate yönelen kimse mânasına gelmiş olur. "Hafîz" (حَفِيظ) kelimesi de açık veya giz-

81 eş-Şuarâ, 26/91.
82 et-Tekâsür, 102/6.

li halde kendisini isyandan ve günahlardan koruyan, emirler ve yasaklarında Allah’ın koyduğu sınırları koruyan kimse demektir. Nitekim Allah Teâlâ “Takvâ sahipleri için”[83] ve “Güzel davrananlar için”[84] buyurmaktadır. Çünkü takvâ, emredilene uymak, yasaklanan fiilden de sakınmaktır. Güzel davranmak (ihsan) ise akıl nazarında güzel ve iyi olan her nevi iştir.

مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَٓاءَ بِقَلْبٍ مُنٖيبٍ

33. “Görmediği halde Rahmân’dan çekinen ve tamamen Rabb’ine dönük bir kalp ile gelen kimseye vâdedilen cennet!”

Görmediği halde Rahmân’dan çekinen. Yani Allah’tan korkan ve O’nun uyarısından çekinen kimse. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kendisini açıkça görmediği halde Allah’tan çekinen mânasına gelmesidir. İkincisi, dünyada delilleri, sakındırıldığı tehlikeleri hiç görmediği halde Rahmân’dan korkan kimse anlamına gelmesidir. Çünkü insan uyarıldığı azabı görmemiştir ki onu tasdik etsin ve çekinsin! Nitekim Cenâb-ı Hak “Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor”[85], yani Allah sizi cezasından ve gazabından uyarıyor buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Tamamen Rabb’ine dönük bir kalp ile gelen kimse;** yani Rabb’ine dönük bir kalple ömrü sona eren kimse. Buradaki “munîb” (منيب) kelimesi, bütün emir ve yasaklarında Allah’a dönen ve her konuda O’na itaat eden kimse demektir.

اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ

34. “Oraya esenlikle girin, bu sonsuza kadar sürecek gündür.”

Oraya esenlikle girin. Burada sanki gizli bir kelime vardır, yani onlara, cennete esenlikle girin denilir. Esenlikle diye tercüme ettiğimiz “selâm” (سَلام) kelimesi de farklı mânalara gelebilir. Birincisi, meleklerin selâmı ile girin mânasına gelebilir, onlar cennete girerlerken melekler kendilerine selâm vere-
116 cekler. [§]Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurulmaktadır: “Cennetin bekçileri onlara, ‘Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyu-

83 “Cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır” (eş-Şuarâ, 26/90. Ayrıca bk. Sâd, 38/49; el-Kalem, 68/34; en-Nebe, 78/31).

84 Meselâ bk. ez-Zümer, 39/34; ez-Zâriyât, 51/16; el-Mürselât, 77/44.

85 Âl-i İmrân, 3/28, 30.

run girin cennete!' diyecek"[86]. İkincisi, selâm kelimesi Allah'ın isimlerinden biridir, onlara şöyle denilir: Allah'ın ismiyle oraya girin. Her hayırlı işe Allah Teâlâ'nın ismiyle başlamanın asıl olduğu Resûlullah (s.a.) tarafından da ifade edilmiştir: "Allah'ın ismiyle başlanmayan her önemli işin sonu gelmez"[87]. **Oraya esenlikle girin** sözüne bazıları şöyle mâna verdi: Her türlü korku ve üzüntüden emin olarak girin, orada size hiçbir sıkıntı gelmeyecek. Nitekim Allah başka bir âyette, "Esenlikle, güvenle girin oraya!"[88], yani korkudan ve üzüntüden emin olarak girin denilecek, buyurmuştur. Bu cümlenin, Allah Teâlâ'ya hamd ve senâdan ve birbirinize esenlik dilemekten başka orada size bir külfet yüklenmeyecek, bir emir verilmeyecek ve bir imtihan da yapılmayacak, aksine bütün imtihanlar ve emirler dünyada kalmıştır mânasına gelmesi de muhtemeldir. Bu konuda da Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Orada onların duaları, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur"[89]. İman ehline dünyada sanki Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ etmekten ve birbirlerine esenlik dilemekten daha zevkli bir şey yok gibidir, bundan dolayı Allah cennette de onu devam ettirmekte ve onun dışındaki her mükellefiyeti insandan düşürmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu, sonsuza kadar sürecek gündür.** Yani cennet ehlinin mutluluğu ve rahatı, cehennem ehlinin de cezası ve azabı sonsuza kadar devam edecektir. Yahut vâdedilen bu nimetlerin sonu gelmeyecektir ki o da cennetin ebediyen devam edeceği bir zamana (gün) tekabul eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُ۫نَ فٖيهَا وَلَدَيْنَا مَزٖيدٌ ﴿٣٥﴾

35. "Orada istedikleri her şey onlarındır, üstelik katımızda fazlası da vardır."

Orada istedikleri her şey onlarındır. Yani orada ne isterlerse kendilerine verilir, onlar orada hiçbir şeye zorlanmaz ve mecbur edilmezler. Çünkü meşîet, iradesiyle iş yapan her fâilin niteliğidir. Eğer meşîetten maksat, temenni etmek ve arzulamak iradesi olsaydı, âyette sanki temenni ettikleri ve tercih ettikleri nimetler denilirdi. Çünkü Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Orada

---

86 ez-Zümer, 39/73.

87 "Her önemli iş besmele ile başlanmazsa, sonu başarılı olmaz" (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, II, 87; Münâvî, *Feydu'l-kadîr*, V, 171).

88 el-Hicr, 15/46.

89 Yûnus, 10/10.

sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz"[90]. *En doğrusunu Allah bilir.*

117 **[§]Üstelik katımızda fazlası da vardır.** Bazı müfessirler şöyle dedi: Bir bulut gelip istedikleri her nimeti kendilerine yağdırır, işte cennette bulunan fazladan maksat budur. Bazıları da şöyle dedi: Cennette onlar için bir ağaç çıkar ve yarılıp her istediklerini onlara verir, işte fazladan maksat budur. Ancak burada bunlardan başka iki ihtimal daha vardır. Birincisi, yüce ve ulu olan Allah'ı görmektir (rü'yetullah). Nitekim Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır"[91]. Denildi ki; buradaki fazladan maksat, cennette Allah'ı görmektir. İkincisi de temennilerin ve hayallerin bile ulaşamadığı nimetlerin verilmesidir. Nitekim Resûlullah (s.a.) cennetin nimetlerini anlatırken şöyle demiştir: "Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin hayalini bile edemediği nimetler vardır"[92]. Çünkü temenni ve arzu, ancak geçmişte görüp baktıkları ve yararlandıkları bir nimetin benzeri için söz konusu olur. İnsanın hiç bilmediği ve görmediği bir şey temenni edilmez ve ona arzu duyulmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِى الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾

36. Kendilerinden önce, onlardan daha güçlü olup yeryüzünde şehirler kurarak aralarında gidip gelen nice toplulukları yok ettik. Kurtuluş var mı?

Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilebilir. Birincisi, Allah şunu söylemektedir: Biz onlardan önce nice toplulukları yok ettik. Onların hiçbiri kendilerini bile koruyamadı ve onlar bu mücadeleden galip çıkamadılar; böyleyken senin kavmin eğer yalanlamalarında ısrar ederlerse başlarına gelecek olan felâketten nasıl kurtulacaklar? İkincisi de şudur: Senin kavminden önce gelen ve peygamberlerini yalanlayan insanlar yok edildiler, hem de ilâhî bir ceza ve

---

90 Fussılet, 41/31.

91 Yûnus, 10/26.

92 Ebû Hureyre (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet eder: "Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin hayalini bile edemediği nimetler hazırladım. Dilerseniz şu âyeti okuyunuz: {Onlar için ne mutluluklar saklandığını kimse bilemez}" (es-Secde, 32/17; Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "İman", 312, "Cennet", 2-5).

azap ile yok edildiler. Peygamberlerini tasdik edenler ise ceza ile değil, ecelleriyle göçüp gittiler. Dünyada iken tasdik edenlerle inkâr edenler eşit konumda idiler, fakat hikmet açısından ise aralarında bir ayırım yapılması gerekir. Bu da onların birbirlerinden ayırt edileceği başka bir âlemin (âhiretin) var olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Yeryüzünde şehirler kurarak aralarında gidip gelen nice topluluk- 118
ları yok ettik. Kurtuluş var mı? Ebû Avsece şöyle dedi: Yani onlar şehirler kurmuşlar, orada hayat sürüyorlardı, ama kurtulan var mı? İbn Kuteybe, o şehirlerde dolaştılar, gidip geldiler diye mâna verdi. **Kurtulan var mı?** Yani ölümden kaçıp kurtulan oldu mu? Âyete şöyle bir mâna da verilebilir: Onlar ticaret amacıyla şehirlere gidip geliyorlardı, ama yok olmalarını engelleyecek bir sığınak bulamadılar. Allah Teâlâ bu sözlerle Mekkeliler'i ikaz etmekte, öncekiler bir kaçış yolu bulamadılar, siz nasıl bulacaksınız? demektedir.

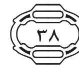
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾

37. "Aklı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük ibret vardır."

Aklı olan kimse için bunda büyük ibret vardır. Bu âyet farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, **bunda**, yani bu Kur'ân'da ibret vardır, yani aklı olan insan için öğüt vardır. İkincisi, bu söylediklerimizde, yani bu dünyada iyilerle bozguncuların, salihlerle umursamazların eşit olmalarında aklı olan kimseler için ibretler vardır, bunların birbirlerinden ayırt edileceği başka bir âlemin var olduğunu gösteren işaretler vardır. Âyette bunun tam karşılığı **kalbi olan kimse** cümlesidir, bu da aklı ve anlayışı olan kimse yahut düşünerek ve tefekkür ederek faydalanacağı bir kalbe sahip olan kişi mânasına gelir. Buradaki "kalb" (قلب) kelimesi, akıldan kinâyedir; insanlar bu konuda farklı açıklamalar yaptılar. Bazıları kalp, aklın bulunduğu yerdir der. Bazıları da şöyle dedi: Onun yeri kafadır, ancak ışığı kalbe ulaşır ve kalp duyularla algılanmayan varlıkları akıl vasıtasıyla görür. Bundan dolayı Allah Teâlâ kalbi akıldan kinâye yaptı, çünkü aralarında ilişki ve irtibat vardır. Sözlükte de böyle kullanılır.

Veya şuurlu olarak söze kulak veren, yani söylenen sözü kulağı ve kalbi ile dinleyen. Aslında kalp, algılayıp doğruya isabet ettikten sonra anlamak ve anladığını muhafaza etmek içindir. Ayrıca bilgi ve doğruyu kavramanın ken-

disiyle gerçekleştiği kaynak ikidir: [İlki] duyularla algılanan varlıklar üzerinde düşünüp akıl yürütmektir. İkincisi de haberin insana iletilmesi ve insanın verilen haberi duymasıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: **Aklı olan kimse için bunda büyük ibret vardır,** yani aklı olan insan doğruyu arar, isabetli olanı bulmaya çalışır; düşünür, akıl yürütür, anlar
119 ve sonucunu ezberler. **[§]Veya şuurlu olarak söze kulak veren,** yani aklı olan ve haberi duyan kimse söylenen haberi dinler. İşte ibret ve öğüt, bu iki niteliğe sahip olan kimseler içindir. Yahut bu iki niteliğe sahip olanlar düşünerek ondan yararlanırlar: Aklı ile fiillerin iyiliğini ve kötülüğünü anlar yahut iyi ve kötü fiillerin hakikatini (peygamberin verdiği) haberle işitir ve düşünüp ibret alır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍۗ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ

38. "Gökleri, yeri ve aralarında bulunan şeyleri altı günde yarattık da en küçük bir yorgunluk çekmedik."

Gökleri ve yeri altı günde yaratmasıyla ilgili daha önce gerekli açıklamayı yapmıştık[93]. **En küçük bir yorgunluk çekmedik,** yani herhangi bir bıkma, usanma ve yorulma bize ilişmedi. Bu âyet-i kerîme, yahudilerin -Allah onlara lânet eylesin- açık olarak söylediklerini Müşebbihe'nin de vehmettirdiği düşünceleri reddetmektedir. Yahudiler -Allah onlara lânet eylesin- şöyle diyorlar: Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra yedinci günde dinlendi. Bundan dolayı onlar yedinci gün olan cumartesi günü çalışmazlar. Şanı yüce olan Allah ise herhangi bir şeyi yaratmaktan dolayı yahudilerin -Allah onlara lânet eylesin- iddia ettikleri gibi en küçük bir yorgunluk ilişmediğini söyleyerek onların iddialarını reddetmektedir. Bu, yahudilerin açık olarak söyledikleri iddianın reddidir. Müşebbihe'nin vehmettirdiği düşüncelerin gerçek dışı olmasına gelince, onlar başka bir âyete dayanarak şöyle diyorlar: Allah gökleri, yeri ve aralarında bulunan nesneleri altı günde yarattıktan sonra rahatlamak için arşa oturdu. Bu sözleriyle onlar da Allah'ı yaratılanlara benzettiler; çünkü insanlar yaptıkları bir işi tamamladıklarında bir yere çıkıp otururlar, onların bu oturmaları da ancak dinlenmek içindir. Dolayısıyla Allah'ın arşa istivâ etmesinin gerçek mânada olduğunu iddia ederler. Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmakta
120 kendisine en küçük bir yorgunluk ilişmediğini söylemektedir. [§]Buna göre

93 bk. el-A'râf, 7/54.

O'nun arşa istivâ etmesi dinlenmek için değildir ki, bununla dünyada insanlar arasında görüldüğü gibi bir yerde durmak mânasına gelsin. Cenâb-ı Hak burada, Müşebbihe'nin ve onların Allah'ı yaratılanlara benzetme vehminden berî ve çok yüce olduğunu açıklamaktadır. Âyetteki gökleri ve yeri yarattıktan sonra arşa istivâ ettiğine dair ifade, işin tamamlandığı mânasındadır. Yani gökleri, yeri ve aralarındaki nesneleri yarattıktan sonra, arşın da yaratılmış olmasıyla mülkü tamamlanmıştır. İşte burada istivâ kelimesi kullanılır, onunla da yaratma işinin tamamlandığı murat edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki "luğûb" (لغوب) kelimesi yorgunluk anlamındadır ve "leğibe, yelğabu, luğûben" (لَغِبَ، يَلْغَبُ، لُغُوبا) diye kullanılır. Bunun aslı, söylediğimiz gibi Allah Teâlâ nesneleri kendi ihtiyacı ve menfaati için yaratmadı, ayrıca onları dünyada yorgunluğa yol açan âletler ve vasıtalarla da yaratmadı. Çünkü yorgunluk hareket, intikal ve sükûn gibi fiilleri yapanlar için söz konusudur. Allah Teâlâ ise her nesneyi sadece "Ol!" emriyle yaratmıştır. Buna sözü edilenlerden hiçbir şey ilişmez. Allah zatıyla kādirdir, vasıtasız ve sebepsiz olarak yaratandır, dolayısıyla O'na yorgunluk nasıl nispet edilebilir? Cenâb-ı Hak, zâlimlerin söylediklerinden yüce, pek çok yücedir.

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ
وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾

39. "Resûlüm! Sen onların söylediklerini sabırla karşıla; güneş doğmadan ve batmadan önce Rabb'ini övgü ve tesbih ile an."

40. "Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O'nu tenzih eyle."

Resûlüm! Sen onların söylediklerini sabırla karşıla. Yani onların senin hakkında söyledikleri, sen büyücüsün, şairsin, delisin ve benzeri sözlerine sabret. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e, bunlara sabretmesini ve onlara helâk olmaları için beddua etmemesini emretmektedir. Âyet-i kerîme, onların yaratılışla ilgili konularda Allah hakkında söylediklerine sabret, onları cezalandırma, öldürme ve helâk olmaları için beddua etme, sen sabret, Allah senin adına onlardan intikam alacaktır mânasına da gelebilir. Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine sabrı emretmesi, ancak Resûlullah'ın (s.a.), Allah hakkında insanlardan gördüğü ve işittiği kötülüklere çabuk kızdığından dolayıdır, bütün nebîler ve resûller de böyledirler. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların kendisi ve resûlü hakkında söylediklerine sabırlı olmasını emretmiştir.

Güneş doğmadan ve batmadan önce Rabb’ini övgü ve tesbih ile an. Denildi ki: Buradaki **Rabb’ini hamd ile** ifadesi, Rabb’ini övgü ile, yani O’nu lâyık olduğu şekilde överek an, mânasına gelir. Müfessirler burada geçen tesbih ke-
121 limesini [§]burada da başka yerlerde de namaz diye tefsir ettiler. Buna göre **Rabb’ini övgü ve tesbih ile an** cümlesi, Rabb’inin emriyle namaz kıl mânasına gelir. Onlar “tesbih” kelimesini namaz diye yorumladılar, fakat namaz baştan sona kadar Allah’ı tâzimle, tenzihle, söz ve fiil olarak her türlü noksanlıktan berî olmakla nitelemekten ibarettir. İnsan namaza durduğunda, bütün yaratılmışların hal ve duruşundan ayrılmaktadır, aynı şekilde rükûya ve secdeye vardığında da bütün yaratılanların yaptıklarından ayrılmakta, şanı yüce olan Rabb’ine münâcatla meşgul olmaktadır. Müfessirlerin bundan dolayı “tesbih” kelimesini namaz diye tefsir etmiş olmaları mümkündür. Namazın içinde tesbih de bulunduğu için onu namaz diye tefsir etmiş olmaları da muhtemeldir.

Güneş doğmadan ve batmadan önce. Bazıları bu cümleye sabah namazından ve akşam namazından önce mânasını verdiler. Bazıları da ona ikindi namazıdır dedi. Bazıları ise güneş batmadan önce kılınan öğle ve ikindi namazlarıdır dedi.

Secdelerin ardından ibaresini müfessirlerin geneli, akşam namazının farzından sonra kılınan iki rekât sünnet diye tefsir ettiler. Bu, mümkün ve muhtemeldir. **Secdelerin ardından** ibaresinin “Allah’ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah’a secde edip yere kapanmaktadır”[94] meâlindeki âyette ifade edilen şey olması da muhtemeldir. Gölgenin sağa sola dönmesi ancak gündüz saatlerinde olur ve bu da gölgelerin tesbihidir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Allah’ın sağa sola döndüğünü haber verdiği o gölgelerin tesbihinin arkasındaki vakitlerde sen de Allah’ı tesbih et. Çünkü onların sağa sola dönmeleri, Allah’ı tesbih içindir. Şu âyette de aynı husus söz konusu edilmektedir: “Yıldızlar çekildiğinde de O’nu tesbih et”[95]. Yıldızların çekilmesi, onların kaybolup gitmeleridir. Buna göre **Secdelerin ardından** ibaresi de gölgelerin secdesi kaybolup gittikten sonra O’nu tesbih et, demektir. Bu da ancak güneşin batıp gittikten sonraki zamandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾

94 en-Nahl, 16/48.
95 et-Tûr, 52/49.

[§]*41. "Seslenenin, yakın bir yerden seslendiği gün için dinlemede ol."* 122

Seslenenin, seslendiği gün için dinlemede ol. Bu âyet, sanki "Sen onların söylediklerini sabırla karşıla"[96] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Sen, seslenenin seslendiği günü bekleyip dinlemede ol, onlara kulak verme, onlardan intikam almaya çalışma, fakat sen sabret ve o günü bekle! **Seslenenin seslendiği** ifadesi iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, bu ilahî kelâm, "Çağırıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde"[97] meâlindeki âyet gibidir. **Seslenenin, seslendiği gün,** yani çağırıcı o gün görülmedik bilinmedik bir hâdiseye çağıracaktır. İkincisi, aşağıdaki âyetlerde belirtildiği gibi insanların birbirlerine seslenmeleri gibidir: "Cennet ehli cehennem ehline seslenir"[98], "Cehennem ehli cennet ehline seslenirler"[99]. Hâsılı Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: İnsanların görülmedik bilinmedik bir şeye çağıracakları ve birbirlerine seslenecekleri günü bekle!

Yakın bir yerden. Yani seslenildiklerini ve çağrıldıklarını işitecekleri, yapılan çağrı ile neyin ve kimin istendiğini anlayacakları bir yerden. Yani bu çağrı ve seslenme herkese ulaşır ve o da söyleneni anlar. Müfessirler bu çağrıyı yapacak olanın Cibrîl aleyhisselâm olduğunu söylerler. Cibrîl, Beytülmakdis'in yanında herkesin işiteceği bir ses tonu ile seslenir. Ogün Beytülmakdis, yeryüzünün en yüksek yeri olacak, gökyüzüne şu kadar "zirâ'" (الذراع) yakınlıkta olacak, işte yakın yer orasıdır[100]. Ancak böyle bir yorum anlamsızdır, çünkü Cibrîl bahsedilen o yerde olmasa bile bütün yaratıklar onun sesini işitecektir. Dolayısıyla burada belirtilen yakınlıktan maksat, onların söylediği mâna değildir, fakat nerede olurlarsa olsunlar onun seslenişini işitecekleridir. İnsan bir sözü duyuyorsa da sözü söyleyene yakındır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾

[§]*42. "O dirilten sesi gerçekten işittikleri gün, işte o (ebedî hayata) çıkış günüdür."* 123

O dirilten sesi gerçekten işittikleri gün. Buradaki sesten maksat İsrâfil'in nefhasıdır yahut sözü edilen seslenmedir. Sonra Allah burada hak kelimesini kullanmaktadır, bu da iki mânaya gelir. Birincisi, onlar o sesi, peygamberle-

---

96 Kāf, 50/39.

97 el-Kamer, 54/6.

98 el-A'râf, 7/44.

99 el-A'râf, 7/50.

100 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 235-236.

rin kendilerini uyarması sebebiyle işitirler, bu husus o gün onlar için gerçekleşmiştir. [İkincisi,] o günün gelmesi haktır, çünkü peygamberler, insanların inkâr ettikleri o günün geleceğini onlara haber vermişlerdir. Yahut insanların birbirleri üzerindeki hakları mânasına gelir; yani o gün herkes birbirlerinden haklarını tam olarak alacaktır, çünkü insanlar o günde hakların ödenmesiyle emrolunmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte o (ebedî hayata) çıkış günüdür.** Yani kabirlerden çıkış günüdür. Buna, çıkış ve Allah'ın huzuruna varış günüdür diye de mâna verilmiştir.

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾

43. "Biz, ancak biz hayat verir ve öldürürüz, dönüş de elbet bizedir."

Biz, ancak biz hayat verir ve öldürürüz. Yani ölülere hayat veren biziz, dirileri öldüren de biziz; bizim buna gücümüz yeter, ama bizden başka kimsenin gücü yetmez. **Dönüş de elbette bizedir.** Daha önce çeşitli yerlerde yaptığımız yorumlarda söylediğimiz gibi[101], her ne kadar insanlar her zaman Allah'ın huzurunda olsalar da, burada Allah özellikle o gün huzuruna geleceklerini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾

44. "Yerküre kendilerinden ayrılıp paramparça olduğu gün göz açıp kapayıncaya kadar (o seslenene yöneleceklerdir)***; bu bizim için çok kolay bir toplamadır."***

Yerküre kendilerinden ayrılıp paramparça olduğu gün. Muhtemelen bu cümle yeryüzünün parçalanmasının sıfatıdır; yerkürenin yarılıp parçalanması, o kadar süratle gerçekleşir ki göz açıp kapayıncaya kadar bile sürmez, yerkürenin parçalanması bir göz kırpmasından bile hızlı olur. Başka bir ihtimal ise insanların kabirlerinden süratle çıkacakları mânasına gelmesidir; Allah Teâlâ, o gün insanlar yerden çok hızlı bir şekilde çıkacaklar buyurmaktadır. **Bu bizim için çok kolay bir toplamadır;** bu toplama da toplamanın dışındaki işler
124 de Allah için çok kolaydır. [§]Hiçbir iş Allah için başka bir işten daha kolay veya daha zor değildir. Ancak Cenâb-ı Hak burada özellikle toplamayı belirtmektedir, çünkü o inkârcılar o günü imkânsız görüyor, yapılmasının mümkün

---

101 Meselâ bk. Yûnus, 10/44.

olmayacak derecede büyük bir iş olduğunu sanıyorlardı, bundan dolayı Allah Teâlâ özellikle bu işin kendisi için kolay olduğunu söylemektedir. Çünkü bütün varlıklar, ezelî yaratma ile vücut bulmuştur. Kulların anlaması için bunun da bütün mükevvenâtın vücudunu yaratmakla değil, sadece bir "Ol!" emriyle gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu konuda ilk yaratma, ikinci yaratma, mahşerde bir araya toplama ve her şey aynı durumdadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* O şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[102]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ

45. "Onların ne dediklerini biz daha iyi biliyoruz. Sen onları zorlamakla görevli değilsin, ceza uyarımızdan kaygı duyanlara Kur'ân'ı durmadan oku!"

Onların ne dediklerini biz daha iyi biliyoruz. Sen onları zorlamakla görevli değilsin. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Onların söyledikleri sözlere sen sabret! Biz onların neler söylediğini daha iyi biliyoruz ve onların cezasını biz vereceğiz. Yahut şöyle demektedir: Onların neler söylediğini bilmemize rağmen kendilerine dokunmuyoruz ve onlara mühlet veriyoruz. Bununla Allah Teâlâ, peygamber aleyhisselâma sabırlı olmasını emretmekte, duyduğu üzüntüden dolayı onu teselli etmektedir. **Sen onları zorlamakla görevli değilsin** ilâhî kelâmına bazıları, baskı ve zor kullanma mânasını verdi: Sen onlara baskı ile ve zor kullanmakla görevli değilsin ki, onları tevhide zorlayasın! Bazıları da zulüm ve büyüklenme mânasını verdi, buna göre cebbâr, birini günahsız olarak ve haksız yere öldüren kişidir. Şöyle de söylendi: Sen onlara baskı yapan ve onları zorlayan biri değilsin. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurdu: "Biz seni onların üzerine bir bekçi yapmadık"[103]. Yani sen onların başındaki baskıcı değilsin.

Ceza uyarımızdan kaygı duyanlara Kur'ân'ı durmadan oku! Yani sana indirileni insanlara tebliğ et, senin görevin sadece tebliğ etmektir, yaptıklarının cezasını veya mükâfatını vermek benim işimdir. Sonra Cenâb-ı Hak, sa-

---

102 "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kādirdir" (en-Nahl, 16/77).

103 el-En'âm, 6/107.

dece ceza uyarısından kaygı duyanlara Kur'ân'la öğüt vermesini söylemiyor, herkese öğüt vermesini emrediyor, ancak sadece ceza uyarısından korkanların bu öğüt vermeden fayda göreceğini, korkmayanların ise fayda görmeyeceğini söylemekte, bundan dolayı burada sadece uyarıdan korkanlara öğüt vermesini emretmektedir. Ancak özellikle onların zikredilmesi, hükmün sadece onlara ait olduğu ve başkalarını ilgilendirmediği anlamına gelmez. Böylece bu görüşü ileri sürenlerin iddiaları da boşa çıkmıştır. Murat ettiği mânanın hakikatini en iyi bilen Allah'tır, dönüş ve varış sadece O'nadır.

[§]ZÂRİYÂT SÛRESİ 125

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ﴿٣﴾ فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا ﴿٤﴾

1-4. "Savurdukça savuranlara, yükü taşıyanlara, kolaylıkla akıp gidenlere, işleri taksim edenlere andolsun."

Savurdukça savuranlara andolsun. Bu âyetin ne anlama geldiği Hz. Ali'ye (r.a.) sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: **Zâriyât** rüzgârdır; **yükü taşıyanlara andolsun** cümlesindeki **taşıyanlar**'dan maksat bulutlardır; **kolaylıkla akıp gidenlere andolsun** sözünden maksat da gemilerdir; **işleri taksim edenlere andolsun** kelâmıyla da melekler kastedilmiştir[1]. Müfessirlerin geneli de bu görüştedirler. Ancak İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Savurdukça savuranlara andolsun** cümlesinde melekler kastedilmiştir. Burada geçen **savuranlar** ve diğer sözü edilenlerin hepsinin özellikle rüzgâr mânasına yorumlanması mümkündür; **zâriyât**, nesneleri savururlar, **hâmilât** bulutları ve diğer nesneleri taşırlar, **câriyât** süzülüp giderler, **mukassimât** da bulutları ve diğer taksim edilmesi gerekenleri çeşitli ülkelere taksim ederler. Bütün bu isimleri, müfessirlerin de yorumladıkları gibi herhangi bir varlık türü ve çeşidiyle yorumla-
mak caizdir. [§]İbn Kuteybe şöyle dedi: "Zerven" (ذروا) kelimesi, "zerati'r-rîhu, 126
tezrû, zerven" (ذرت الريح، تذرو، ذَرْوًا) denilir, bu da rüzgâr savurup dağıttı anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette şöyle geçmektedir: "Bitki rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir"[2]. Harmanı savurdum denilince de aynı fiil kullanılır. Çünkü savurmak, ancak rüzgârla olur. Bu fiil, "tefa'ul" (تَفَعُّل) bâbından kullanıldığında zirveye çıkmak anlamına gelir. "Zerie, yezra'u, zera'en fe-hüve ezra'e" (ذَرِئَ، يَذْرَأُ، ذَرّاً فهو أَذْرَأ) fiili ise saçın kısmen ağarması anlamına gelir. Koyunun kuy-

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 239-241.

2 el-Kehf, 18/45 (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 420.

ruğu beyaz olunca, ona "şâtün zer'â" (شَاةٌ ذَرْآءُ) denir. **Kolaylıkla akıp gidenler;** yani suda kolaylıkla akıp giden gemiler. Ebû Avsece, "yüsran" (يُسْرًا) kelimesine kolayca diye mâna verdi. **İşleri taksim edenler;** bunlardan maksat meleklerdir. Ancak buradaki taksim işinde farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: İşleri taksim edenler dört melektir; Cibrîl aleyhisselâm yeryüzüne iner, azabı ve zorlukları dağıtır. Mîkâil de iner ve nimet, bolluk, rahatlık dağıtır. İsrâfil sûra üfürür, ölüm meleği de insanların ruhlarını almak için iner. Bu meleklerin her biri, belli bir emri yerine getirmekle yükümlüdür. Bazıları da şöyle dedi: Onlar, ilâhî vahyi indirmekle görevli meleklerdir, onu birbirlerinden alırlar. Çünkü Allah Teâlâ vahyi, dilediği meleklerle gönderir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra burada geçen rüzgârlar, gemiler, bulutlar ve meleklerin neden bahsedildiğine dair ihtilaf edilmiştir. Müfessirlerin geneli şöyle der: Cenâb-ı Hak, adlarına yemin etmek için bunlardan söz etmiştir. Bazıları da şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın insanlar için yarattığı faydaları ve nimetleri saymak amacıyla bunlardan bahsetmiştir. Bunlar, görüşlerini şöyle delillendirirler: Allah Teâlâ, kendisinden başka biri adına yemin etmeyi bize yasakladığı halde, kendisi başkası adına nasıl yemin eder? Bütün bunları, onlar adına yemin etmek için değil, verdiği nimetleri hatırlatmak amacıyla zikretmiştir. Yemin etmek amacıyla bunlardan bahsettiğini söyleyenler de farklı görüşlere sahiptirler. Onlardan bazıları şöyle der: Sözü edilen bu varlıklara yemin etmek, onların hepsinin yaratılanlara büyük faydalar sağlamasından dolayıdır. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki yemin, bu varlıkların bizzat kendilerine değil, Allah adına yapılmıştır ve cümlede gizli bir kelime vardır. Allah sanki şöyle demektedir: Savurdukça savuranları yaratana, yükü taşıyanları var edene, kolaylıkla akıp gidenleri
127 ve işleri taksim edenleri yokluktan varlık alanına çıkarana andolsun. [§]Nitekim Allah başka bir âyette göğü ve yeri yaratana yemin etmektedir: "Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun!"[3] Dolayısıyla açıklamaya çalıştığımız âyetlerde sözü edilen varlıkların kendilerine değil, onları yaratan adına yemin etmektedir. Ancak aktardığımız iki yorumdan her biri de ihtimal dâhilindedir. Çünkü burada, öldükten sonra dirilmekle ilgili gerekli delilleri ve kanıtları ortaya koyduktan ve onun mutlaka vuku bulacağını ispat etmenin ardından da tekrar dirilmeye dair kâfirlerin duydukları şüphe ve tereddütleri kaldırmak için yemin edilmiştir, onlar eğer düşünüp tefekkür etselerdi bu konuda duydukları şüphe ve tereddütleri yok olacaktı. Yemin, insanlar nezdinde saygın, değerli ve büyük önemi olan bir şeyin vukuunu teyit etmek için yapılır. Böylece in-

---

3 ez-Zâriyât, 51/23.

sanlar için, yemine bağlı olan haber tekit edilmiş olur. Allah Teâlâ tarafından yapılan yeminin amacı da sözü edilen ve kâfirler nezdinde önemli ve kıymetli olan bu varlıkları yaratanın Allah olduğunu belirtmektir, çünkü onlar, büyük ve önemli işlerde Allah adına yemin ediyorlardı. Nitekim Allah şöyle demektedir: "Onlar Allah adına kuvvetle yemin ettiler"[4]. Dolayısıyla bir esası tekit etmek amacıyla yemin etmek caizdir.

[**Rüzgârın Faydaları**]

Aynı şekilde bu varlıklar adına yapılan yemin, insanların nazarında bunların faydaları çok büyük olduğundan dolayı, önemli oluşlarının büyüklüğünü tekit etmek mânası da taşır. İnsanlar arasında yaygın olan da ancak kendilerince değeri üstün ve önemi büyük olan varlıklar adına yemin etmeleridir. İşte Allah da insanlar nezdinde değeri üstün ve tehlikesi büyük olduğunu bildiğinden dolayı bu varlıkların adını belirterek yemin etmektedir. Meselâ rüzgârın faydaları pek çoktur; Allah onunla çeşitli kavimleri helâk etmiş, köklerini kurutmuştu, meyveleri ve ağaçları onunla aşıladı, yağmur yağdırması için bulutları onunla farklı bölgelere sevketti, denizde gemileri onunla yürüttü. Bunun gibi daha pek çok faydası vardır. Rüzgâr aynı zamanda canlıların teneffüs etmelerini sağladığı için hayat sebebidir, hava almalarına vesiledir. Rüzgârın harmanı savurmaya da faydası vardır, rüzgâr olmasaydı insanlar harmanı savurmakta çok zorluk çekerlerdi. Hâsılı rüzgârda mûcize değerinde pek çok alâmetler vardır; çünkü rüzgâr latîf bir cisimdir, varlığı hissedilip görülür, ama mahiyeti idrak edilemez, bu da görmenin idrak ve ihâtayı gerektirmediğinin bilinmesi içindir. Daha önce de geçtiği gibi rüzgârın mûcize oluşu ile ilgili pek çok söz söylenebilir.

[**Bulutların Faydaları**]

[§] **Yükü taşıyanlar.** Bundan maksat bulutlardır, onların da yağmurları taşımak, sıcaklarda gölge yapmak gibi yaratılanlara pek çok faydası vardır. 128
Bunun dışında onda da mûcizeler vardır; çünkü Allah onu havada tutuyor, taşıdığı ağır yüklere rağmen rüzgârın sevki esnasında yere düşmüyor. Sonra Allah'ın emrettiği yere yağmur götürüyor, çünkü bazı yerlerde bulut görülüyor, fakat yağmur yağmıyor. Bu durum, onun kendi isteğiyle değil Allah'ın emriyle yükseldiğini, yağmuru tuttuğunu ve götürdüğünü gösterir. O, emir altındadır, dolayısıyla mutlaka bir emredeni vardır. Çünkü işini tabiatı gereği yapsaydı, şartların değişmesiyle değişikliğe uğramazdı. Onda aynı zamanda ölümden sonra dirilmenin delili de vardır, çünkü onun gibisini yaratmak, ancak bir netice elde etmek içindir.

---

4 el-En'âm, 6/109.

[Gemilerin Faydaları]

Cenâb-ı Hak, **kolaylıkla akıp gidenlere,** yani gemilere de yemin etmektedir. Çünkü gemilerde de insanlar ve hayvanlar için çeşitli faydalar vardır. Eğer gemiler olmasaydı, canlıların sahip olduğu faydaların pek çoğu elde edilemezdi. Zira insanın ihtiyaç duyduğu faydalar tek bir yerde bulunmaz, aksine Allah onu değişik mekânlara serpiştirmiştir. Bu faydaları ve ihtiyaçları elde etmenin de iki yolu vardır: Ya karada hayvanların sırtında taşımakla, ya da denizde gemilerde taşımakla onlara ulaşılır. Onların bu faydaları yanında, ağırlığına rağmen Allah'ın onu denizin dibine batırmaması, aksine Allah'ın emriyle ve rüzgâr vasıtasıyla insanların istedikleri yere o yükleri götürmeleri de büyük bir mûcizedir. Meleklerin faydaları ise çok büyüktür ve gözler önündedir. Onların değerlerinin üstünlüğü ve önemlerinin büyüklüğü de insanlar nezdinde gayet açıktır.

[Allah'ın Nesneler Adına Yemin Etmesi]

Durum böyle olunca, önemleri akıl yoluyla anlaşılan bu varlıklara yemin etmek, adına yemin edilenin haberini tekit etmek mânasına gelir. Bu bilinen bir durumdur. Bazılarının, "Allah kendisinden başkası adına yemin etmeyi kullarına yasakladı, böyleyken kendisi nasıl yemin eder?" demelerinin mânası yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kendisinin bir varlık adına yemin etmesi, fakat bu varlık adına yemin etmeyi bize yasaklaması mümkündür. Çünkü bir varlık adına yemin etmek, yüceltmek mânasına gelir. Allah'tan başka hiçbir varlık ve hiçbir kimse tâzime, yani yüceltilmeye lâyık değildir, bundan dolayı bize Allah adına yemin etmemizi emretmektedir. Çünkü hakikatte yüceltilmeye
129 lâyık olan sadece Allah'tır. [§]Çünkü O, bütün mevcudatı yaratandır. Allah Teâlâ'nın kendisinden başka bir varlık adına yemin etmesine gelince, bu bizzat o varlığı yüceltme mânasına gelmez, aksine yaratılanlar için onda pek çok fayda bulunduğunu beyan etmek mânasına gelir. Zaten bunların değeri insanlar katında da büyüktür, dolayısıyla Allah'ın onu belirtmiş olması, insanlar nezdinde tehlikesinin de büyüklüğünü gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah Teâlâ sonra, adına yemin etmiş olduğu bu nesnelerin kendilerini değil fonksiyonlarını belirtmektedir. Halbuki yemin bir varlığın fiillerine değil, kendisine yapılır. O varlıkların fiillerini belirtmekle, ya o kâfirler bunu duydukları anda bizzat o varlıkları tanımış ve bilmiş olacaklar, ya da anlamadıkları takdirde onu soracaklar ve neyin kastedildiğini öğreneceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌۙ ﴿٥﴾ وَاِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌۜ ﴿٦﴾

5-6. "Size vâdedilen âhiretin vuku bulması kesinlikle doğrudur ve son yargılama mutlaka gerçekleşecektir."

Bu iki beyan, yukarıda yapılan yeminin konusudur. Allah Teâlâ, adına yapılan yeminin doğruluğunu tekit etmek için o varlıklara yemin etmektedir. Doğru olmak fiili ancak haberler için kullanılır. Allah sanki şöyle demektedir: Peygamber aleyhisselâmın size söylediği veya vâdettiği ölümden sonra dirilmeye dair verdiği haber ve vâd doğrudur. Çünkü vâd, doğru da yalan da olabilir. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in bu vâdini yeminle teyit etmektedir; Hz. Peygamber, ölümden sonra dirilmek ve diğer konularda vâdettiği konuda doğru söylemektedir. Aynı şekilde **son yargılama mutlaka gerçekleşecektir** cümlesi de yukarıda yapılan yeminin konusudur. Yani ceza, kaçınılmaz olarak ve mutlaka gerçekleşecektir. Buradaki "din" (الدين) kelimesinin hesap mânasına geldiği de söylenmiştir. Buna göre âyet, yargılama mutlaka gerçekleşecektir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الْحُبُكِۙ ﴿٧﴾ اِنَّكُمْ لَفٖى قَوْلٍ مُخْتَلِفٍۙ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَ ﴿٩﴾

7-8. "Alanları ayrılmış yıldız kümeleri ile dolu göğe andolsun ki siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz."

9. "Bu sözlerle saptırılanlar doğru yoldan saparlar."

Alanları ayrılmış yıldız kümeleri ile dolu göğe andolsun ki siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz. Allah araları ayrılmış yıldız kümeleriyle dolu göğe yemin etmekte, yemin ettiği varlık alanı hakkında, **siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz** diye de açıklamaktadır. **Yıldız kümeleriyle dolu gök** cümlesinin tefsiri hakkında farklı görüşler vardır. Buradaki "zâtü'l-hubük" (ذات الحُبُك) tamlaması hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ondan maksat, göğün güzelliği ve âhengidir[5]. Bazıları buna, sağlam ve güçlü yapılmış bina anlamını verdi. Aslında her iki yorum da aynı mânaya gelir; çünkü göğün güzel yaratılması, aynı zamanda sağlam ve güçlü yapıldığını ifade eder. Dokumacı kumaşı güzel ve sağlam dokuduğu zaman, dokumayı sağlam

---

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 244-245.

130 yaptı denir. [§]Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Gökyüzü yıldızlarla donandı (حُبِكَتْ بالنُّجوم) ve güzel bir yaratılışla donandı (حُبِكَتْ بحسن الْخَلْق)[6]. “Zâtü’l-hubük” sözüne bazıları sağlam ve düzenli anlamını verdi. İpi sağlam eğirdim diye söylemek için “habektü’l-hable” (حَبَكْتُ الْحَبْلَ) denilir. Ebû Ubeyde de aynı görüşü söyler. İbn Kuteybe “zâtü’l-hubük” tamlamasına, içinde yollar bulunan anlamını verdi[7]. Ebû Avsece de böyle dedi. Sonra, söylediğimiz gibi bu âyet iki şekilde yorumlanır, Allah ya göğün kendisine yahut göğün Rabb’ine yemin etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz. Bu âyet-i kerîme farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, siz Resûlullah (s.a.) ve Kur’ân hakkında farklı görüşlere sahipsiniz, fakat siz, o sözü bilerek söylemiş olsaydınız farklı ve aykırı olmazdı. Çünkü onlar Resûlullah (sa.) hakkında şöyle diyorlardı: O delidir, büyücüdür, şairdir, Allah’a iftira etmektedir. Bunlar birbirinden farklı ve birbirine aykırı sözlerdir. Çünkü büyücü, nesnelerin bilgisinde son hadde varmış kişidir, şair de öyledir, sözü ustaca kullanma bilgisinde son noktaya varmıştır, deli olan birinin böyle bir seviyeye ulaşması ise imkânsızdır. Dolayısıyla bu cümlede onların Hz. Peygamber’i farklı konumlara[8] nispet etmelerinde de çelişki vardır. Kur’ân hakkında da şöyle diyorlardı: O, öncekilerin masallarıdır, o Allah’a iftiradır. Onların, Kur’ân’ın benzerini meydana getirmekten aciz olmaları bir tarafa, iftira masaldan farklı bir anlam taşır. Dolayısıyla bu sözlerinde de çelişki vardır. Onların Hz. Peygamber ve Kur’ân hakkındaki sözlerinin farklı olması, bunu bilerek değil cahilliklerinden söylediklerini gösterir. Eğer bilerek söylemiş olsalardı, sözler arasında farklılık ve çelişkinin olmaması gerekirdi. Bu yoruma göre âyet, kâfirlere hitap etmektedir.

İkincisi, Cenâb-ı Hak, **Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz** sözünü, muhakkak ölümden sonra dirilmeye işaret eden deliller hakkında söylemiştir. Yani ıslah edenle ifsat edenler, iyilik yapanla kötülük yapanların farklı davranışlar sergilediklerini ve sizin birbirinden ayırt edilip haklarında farklı muamele yapılması gerektiğine dair hüküm akıllarınızda vardır. Her iki grubun
131 ise bu dünyada eşit durumda olduklarını görüyorsunuz. [§]Bu durum, o iki grubun birbirlerinden ayırtedileceği ve onlara farklı muamelenin yapılacağı başka bir âlemin var olduğunu kanıtlar. Bu yorum, âyetin sadece kâfirlere değil herkese hitap ettiğini ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

6 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXVI, 244.

7 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 420.

8 Her ne kadar Arapça metinde “tek bir konum” anlamına gelen “hal vâhide” (حال واحدة) kelimeleri kullanılmışsa da bunun tercümede yapıldığı gibi düzeltilmeye ihtiyaç vardır.

Üçüncüsü, **Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz,** yani siz farklı inançlar ve birbiriyle çelişen görüşler içindesiniz. Çünkü onlar, kendi arzularına göre çeşitli putlara tapıyorlardı, başka bir puttan hoşlandıkları zaman da öncekini terkedip ona tapıyorlardı. Aynı şekilde hiçbir delile dayanmadan konuşuyorlar, sonra onu bırakıp başka bir söze dönüyorlardı. Hiçbir şeyde sebat etmiyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız"[9].

Dördüncüsü, **Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz,** yani âhiretle ilgili konularda farklı anlayışlara sahipsiniz. Çünkü bazıları, âhiret şayet varsa, onun kendilerine ait olduğunu iddia ediyordu. Bazıları da müslümanlarla ortak olduklarını söylüyordu. Allah Teâlâ, **Bu sözlerle saptırılanlar doğru yoldan saparlar** meâlindeki âyetle onların iddialarını reddetmektedir. Başka âyetlerde de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Emrimize boyun eğenleri o günahkârlarla bir mi tutacağız? Size ne oluyor? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?"[10], "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[11]

Beşincisi, onların âhirette gidecekleri ve barınacakları yerler birbirinden farklıdır mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı müfessirlerin söylediklerine göre insanlar Resûlullah'ın (s.a.) haberlerini araştırmak ve sözlerini dinlemek için çeşitli memleketlerden Mekke'ye geliyorlardı, Mekke kâfirleri ise onlara engel oluyorlar, bazıları onun deli olduğunu, bazıları yalancı olduğunu, bazıları da şair olduğunu söylüyorlardı. İşte **Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz** meâlindeki âyet bunun için gelmiştir.

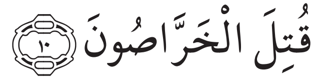
Bu sözlerle saptırılanlar doğru yoldan saparlar meâlindeki âyet de farklı mânalara gelir. Birincisi, nihaî akıbeti anlayıp düşünmekten alıkonanlar haktan saptırıldılar.

[§]İkincisi, dünyada iken haktan döndürüldükleri gibi âhirette de umduklarından döndürülürler. Çünkü onlar, kendilerini Allah'a yaklaştıracakları ve Allah katında şefaatçi olacakları ümidiyle putlara tapıyorlardı. Allah şunu söylemektedir: O, dünyada iken haktan engellendiği için âhirette de bu ümidinden engellenir. *En doğrusunu Allah bilir.* 132

9 Âl-i İmrân, 3/105.
10 el-Kalem, 68/35-36.
11 el-Câsiye, 45/21.

Üçüncüsü, dünyada iken kendisini âhirete götürecek olan imandan engelleyen, âhirette de müslümanlarla ortak olmak arzusundan yahut o nimetlere tek başına sahip olma iddiasından engellenir.

Dördüncüsü, **doğru yoldan saparlar,** yani haktan saparlar, **bu sözlerle saptırılanlar,** yani saptırılan kişi haktan saptırılmış olur. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir"[12], "Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti"[13].

10. "Kahrolası yalancılar."

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: "Harrâs" (الخَرّاص) kelimesi, kasten yalan söyleyen kişi demektir[14]. Ancak bize göre "harrâs", yalan söyleyen ve zanna dayanarak kesin bilgi sahibi gibi konuşandır. Bir şeyi öne çıkarıp ve zanna dayanarak ayırana "harrâs" denilir. "Harrâsûn" (الحرّاصون) kelimesinin de bu mânaya gelmesi muhtemeldir. **Kahrolası yalancılar** sözü iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, buradaki "kutile" (قُتِلَ) kelimesi gerçekten öldürülmek mânasına gelebilir, bu durumda âyet, öldürülen özel bir kavim hakkındadır. İkincisi, "kutile"
133 kelimesi lânetlendi mânasına gelir. Lânet de kovulmak demektir, [§]yani onlar Allah'ın rahmetinden kovulmuşlardır. Lânet için öldürmek fiilinin kullanılmasının sebebi şudur: Öldürmek, insanı hayatın faydalarından uzaklaştırmaya sebeptir, öldürülmekle insan hayata dair faydalardan kopmuş olur. Lânet de âhirette faydaları görülecek olan Allah'ın rahmetinden kovulmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirler, "harrâsûn" kelimesine yalan söyleyenler diye mâna verdiler. Edebiyatçılar da böyle dediler.

11. "O gaflet içinde yüzen kendini bilmezler."

Bu âyetin tefsirinde de ihtilaf edilmiştir. Bazıları "fî ğamratin" (فى غمرة) kelimesine gaflet içinde diye mâna verdi. Bazıları da örtü içinde ve kapalı yerde mânasını verdi. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurur: "Onu

---

12 et-Tevbe, 9/127.

13 es-Saf, 61/5.

14 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, V, 364.

anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik"[15]. Diğer bir âyette de şöyle söyler: "Hayır! O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir"[16]. Yani örtüler ve perdeler içinde kapalıdırlar. Bazıları ise âhiret işlerinde kördürler diye mâna verdi. Ancak bütün bunların hepsi aynı mânaya gelir. Âyetteki "sâhûn" (ساهون) kelimesi de hakkı ve davet edildikleri dini terkedenler anlamına gelir. Buna, gaflette olanlar, tevhit inancını ve imanı eğlenceye alanlar anlamı da verilmiştir. İmanı terkedenler mânası da verilmiştir. Aslında "sâhûn" fiili terketmek mânasına gelir. Nitekim bir âyet-i kerîmede, Cenâb-ı Hak "Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı"[17], yani onlar Allah'ı terkettiler buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾

12. "Hani son yargılama günü ne zaman? diye sorarlar."

13. "O gün onlar ateşle sınanacaklar!"

[Dinî Değerlerle Alay Etmek]

Hani son yargılama günü ne zaman? diye sorarlar. Onlar öğrenmek amacıyla değil de alay etmek için ve inat olsun diye kıyâmet gününün ne zaman geleceğini soruyorlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, **O gün onlar ateşle sınanacaklar** buyurdu. Eğer onlar öğrenmek amacıyla sormuş olsalardı, kendilerine böyle bir tehdit gelmeyecekti. Görmez misin ki, Cibrîl aleyhisselâmın Resûlullah'a (s.a.) geldiği ve ona imanın ve İslâm'ın ne olduğunu sorduğu uzun bir hadiste anlatılmaktadır. Bu hadiste Cibrîl, kıyâmetin ne zaman kopacağını da sormuştu, ama bundan dolayı herhangi bir tehdit gelmediği gibi bir kınama da söz konusu olmadı. Çünkü onun sorusu, insanların öğrenmesini sağlamak gayesini taşıyordu. Hz. Mûsâ'nın (s.a.) kavmi, "Bize Allah'ı apaçık göster"[18] diyerek ondan Allah'ı kendilerine göstermesini istemişlerdi de onları hemen yıl-
dırım çarpmıştı. Çünkü onlar bunu [§]öğrenmek için değil, alay etmek için 134
ve inatlarını sürdürmek için istemişlerdi. Resûlullah'ın (s.a.) ashabı da Allah'ı

[15] el-En'âm, 6/25; el-İsrâ, 17/46.

[16] el-Mü'minûn, 23/63.

[17] et-Tevbe, 9/67.

[18] "Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişler, 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı" (en-Nisâ, 4/153).

görmeyi istediler, ama onlar Allah’ı âhirette görmekle vâdolundular ve müjdelendiler. Çünkü onlar alay etmek için değil, Allah’ı görüp göremeyeceklerini öğrenmek için sormuşlardı. İşte âyette sözü edilen kâfirler de alay etmek amacıyla kıyâmetin ne zaman olduğunu soruyorlardı: Bizi korkuttuğun kıyâmet ne zaman gelecek? Bize vâdettiğin azabın vakti ne zaman? Bundan dolayı Allah Teâlâ, onlara şu cevabı vermektedir: **O gün onlar ateşle sınanacaklar!** *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hüküm Her Zaman Zâhire Göre Değildir]

Bu âyet-i kerîme hükmün, ifadenin her zaman zâhirine bina edilemeyeceğine de işaret etmektedir. Çünkü kâfirlerin Resûlullah’a (s.a.) kıyâmeti sormaları ile Cibrîl aleyhisselâmın kıyâmeti sorması arasında fark yoktur. Ama Hz. Peygamber Cibrîl’e, “Sorulan kişi sorandan daha bilgili değildir” diye karşılık vermiştir[19]. Cenâb-ı Hakk’ın kâfirlere verdiği cevap ise şöyledir: **O gün onlar ateşle sınanacaklar!** Bu iki sözün söylendiği ortama vâkıf olan biri, sorulan sorulardan birinin alay etmek amacı taşıdığını, diğerinin ise öğrenmek maksadıyla sorulduğunu da bilir. Dolayısıyla verilen iki cevaptan birinin sorunun birine, diğerinin de sorunun diğerine ait olduğunu anlar. İşte bu durum, hükmün ifadenin zâhirine her zaman bina edilemeyeceğine işaret eder; ancak sorulan sorudan maksadın ne olduğunu anlaması için o ortama vâkıf olana bakması yahut ifadedeki mânadan anlaması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün onlar ateşle sınanacaklar! Cenâb-ı Hak bu âyette, onların alay etmek amacıyla kıyâmet gününü sorduklarını, hakikatte kıyâmeti inkâr ettiklerini haber vermekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: O gün, onların sınanacağı gündür. Bu ifadenin iki mânaya geldiği söylenmiştir. Birincisi, **sınanacaklar,** yani belâya uğrayacaklar, azapla ve zorluklarla imtihan edilecekler. Âyette geçen “fitne” kelimesi, zorluk ve belâ ile imtihan edilmek anlamına gelir. İçinde zorluk bulunduğundan dolayı azaba da fitne denilir. [İkincisi,] **sınanacaklar** kelimesine bazıları yakılacaklar diye mâna verdi.

ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هٰذَا الَّذٖى كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾

135 **[§]*14. “Tadın bakalım cezanızı! Çabucak gelmesini isteyip durduğunuz işte bu!”***

---

[19] Burada müellif Cibrîl hadisi diye meşhur olan hadise işaret etmektedir (bk. Buhârî, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 1).

Yani, içinde şiddet ve zorluk bulunan azabı tadın bakalım! **Çabucak gelmesini isteyip durduğunuz işte bu!** Yani dünyada iken hemen gelmesini istediğiniz ve âhirette olmadığını iddia ettiğiniz azabı şimdi tadın bakalım!

اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾

15. "Allah'a saygısızlıktan sakınanlar cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar."

Burada şöyle bir problem vardır; Cenâb-ı Hak kendisine saygısızlıktan sakınanların cennetlerde ve pınar başlarında olacaklarını söylemektedir, onlar cennetlerde olacaklar, ama pınar başlarında olmaları ihtimal dâhilinde değildir. Ancak biz deriz ki: Bunun mânası şudur: Onlar cennetlerde olacaklar, pınarlarında da olacaklar, çünkü pınarları görecekler, akan sulara bakacaklar ve onlardan yararlanacaklar. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Onlar, ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar"[20]. Onlar ancak "sündüs" (سندس), yani ince ipekten elbiseler giyecekler, "istebrak" (استبرق), yani kalın ipek ise sergi ve benzeri giysiler için kullanılır. İşte bunun gibi Allah'a saygısızlıktan sakınanların cennette ve pınar başlarında olacakları cümlesi de onlar cennette olacaklar, pınarlardan da yararlanacaklar mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sakınanlar** kelimesi de şirkten ve küfürden sakınanlar anlamına gelir. Mutlak mânada iş, söz ve inanç olarak Allah'a muhalefetten sakınanlar da gelebilir. Helâk edici işlerden sakınanlar anlamında da kullanılır.

اٰخِذ۪ينَ مَٓا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِن۪ينَ ﴿١٦﴾

16. "Rab'lerinin kendilerine verdiklerini alacaklar. Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler."

Rab'lerinin kendilerine verdiklerini alacaklar. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah'ın onlara vermiş olduğu gücü, kudreti ve malı Allah hakkı olarak kabul ederler, şükrünü eda etmek, Allah'a kulluk yapmak ve bunları Allah'a itaat yolunda kullanmak üzere alırlar. Bundan dolayı Allah Teâlâ, **Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler** buyurmuştur.
Yani bunları en güzel şekilde aldılar, [§]onları Allah Teâlâ'nın hakkı olarak 136

20 ed-Duhân, 44/53.

kabul ettiler ve O'na itaat yolunda kullandılar. Bu yoruma göre âyette sanki takdim-tehir var gibidir: Allah'a saygısızlıktan sakınanlar cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar, çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içinde idiler. Rab'lerinin kendilerine verdiklerini aldılar. Yani onlar dünyada iken yaptıkları güzel davranışlar sayesinde cennete ulaştılar.

İkincisi, müfessirler, **Rab'lerinin kendilerine verdiklerini alacaklar** sözünün âhiretle ilgili olduğunu söylediler. Yani Allah'ın onlara cennette verdiği nimetlerden razıdırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah onlardan hoşnuttur, onlar da O'nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar"[21] buyurmaktadır. Müfessirlerin bu yorumuna göre **Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler** ilâhî buyruğu dünya ile ilgilidir.

كَانُوا قَلِيلًا مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِالْاَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾

17. "Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı."

18. "Seher vakitlerinde Rab'lerinden bağışlanmalarını dilerlerdi."

[Seher Vaktinde İstiğfar]

Sonra Allah Teâlâ, onların güzel davranışlarını sayarken şunları söylemektedir: **Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı.** Yani geceleri çok az uyurlardı. **Seher vakitlerinde Rab'lerinden bağışlanmalarını dilerlerdi.** Bütün müfessirler bu âyeti namaz kılarlardı diye tefsir ettiler. Onlar, istiğfarın bağışlanmayı dilemek anlamına geldiği için böyle tefsir ettiler, çünkü bağışlanmayı dilemek bazan namazla olur, bazan dil ile söylemekle, bazan da mal dağıtmakla olur. Âyetin gerçek mânada istiğfar anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yüce Allah onları bu özellikleriyle övmektedir, çünkü istiğfarın kabul edileceği en çok umulan vakit seher vakitleridir. İbn Ömer'in (r.a.), talebesi Nâfi'e, seher vakti gelince bana haber ver, dediği rivayet edilir. O, seher vaktine kadar namaz kılar, sonra seher vakti geldiğinde dua eder, istiğfarda bulunurdu[22].

وَفٖٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

---

21 el-Mâide, 5/119; et-Tevbe, 9/100.

22 bk. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Muhtasaru Kıyâmi'l-leyl*, s. 96.

19. "Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı."

Bazıları bu âyetin zekâtla ilgili olduğunu söyledi. Ancak böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Çünkü bu sûre Mekke'de nâzil olmuştur, Mekke döneminde ise henüz zekât emri gelmemişti. Ancak eğer sahih bir rivayet varsa, sûre Mekkî'dir, fakat bu âyet müstesna denilebilir. Buradaki "hak" (حق) kelimesi, farz olan zekât anlamında değil, zekâtın dışındaki bir hak anlamına gelmesi mümkündür. [§]Şöyle de söylenmiştir: Bu âyet, sadece yardım isteyenlere ve yok- 137
sullara vermeye değil, kimseden mallarını esirgememeye karar veren belli bir kavim hakkında gelmiştir ve Allah onları bu nitelikleriyle övmektedir. Görmez misin ki Allah burada yardım isteyenlerin ve yoksulların haklarını hatırlatmakta, zekâtın verilmesi gereken sekiz sınıfı da başka bir âyette beyan etmektedir: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir"[23].

[**Mahrum ve Sâil Kelimelerinin Delâleti**]

Sonra âyette geçen "mahrum" (المحروم) ve "sâil" (السائل) kelimelerinin işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Müfessirlerin geneli şöyle demiştir: Mahrum, fey ve ganimette hissesi olmayan kişidir, ganimet taksiminde orada olmadığı için bir pay alamayan ve bundan mahrum kalan kimsedir. Bazıları ise şöyle dedi: Mahrum, tabiî bir âfetle ekini ve bağı helâk olan ve bu yüzden mahrum kalan kimsedir. Cenâb-ı Hak da onları Vâkıa sûresinde böyle nitelemiştir: "Doğrusu çok zarara uğradık! Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık"[24]. Onlar ekinlerinden mahrum kaldıklarında böyle tavsif edildiler. Şöyle de söylendi: Mahrum, sanatı ve kazancı olmayan kişidir, o da mahrumiyet içindedir. Mahrumun, fakir olduğu halde iffetinden dolayı kimseden bir şey istemeyen kişi olduğu da söylenmiştir. "Sâil" (السائل) ise dolaşıp dilenen kimsedir. Bize göre fakirler üç sınıftır: "Sâil", yani dolaşarak insanlardan dilenen kişi. "Mu'ter" (المعترّ)[25], yani fakirliğini ve ihtiyacını insanlara gösteren,

---

[23] et-Tevbe, 9/60.

[24] "Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren? Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız: 'Doğrusu çok zarara uğradık! Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık' (derdiniz)" (el-Vâkıa, 56/63-67).

[25] Burada müellif şu âyete işaret etmektedir: "Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun" (el-Hac, 22/36).

istemeye yeltenen, ancak açıkça dilenmeyen kimse. “Mahrum” ise fakirliğini ve ihtiyacını insanlardan gizleyen, kimseden bir şey istemeyen ve yoksul halini de belli etmeyen kimsedir. Burada sözü edilen kişiye kazançtan, ticaretten, sanat ve benzeri geçim yollarından mahrum olduğu için kendisine mahrum denilmesi mümkündür. Kazanca ve kazanç yollarına sahip olduğu halde yine ona mahrum denilmesi mümkündür, çünkü ticaretinin karşılığını alamadığı için mahrumdur, normalde çalışıp kazanıyor, ama eline bir şey geçmiyor ve mahrum kalıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَفِي الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾

138 **[§]*20. “Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır.”***

[Yeryüzünde Bulunan Kanıtlar]

Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, yeryüzünde kesin olarak inananların yararlandığı açık kanıtlar vardır. Onlar kesin bilgiye dayanan bir yöntemle kanıtları bilen müminlerdir. [İkincisi,] yeryüzünde açık kanıtlar vardır, o kanıtları gerçekten kesin bilgiye dayanan iman sahibi olanlar bilir, olmayanlar bilmez. *En doğrusunu Allah bilir.* Yeryüzünde bulunan kanıtlardan maksat, Allah’ın birliğine dair kanıtlar, ölümden sonra dirilmekle ilgili kanıtlar, Cenâb-ı Hakk’ın sınırsız kudret sahibi olduğuna ilişkin kanıtlar ve benzerleridir. Daha önce de söylediğimiz gibi Allah, yeryüzünde mahlûkatın varlık şeklini ve mahiyetini bilemediği hayvanları, ağaçları, bitkileri, çeşit çeşit meyveleri yaratmıştır. Hiç şüphesiz böyle şeyler özellikle yok olmaları için yaratılmaz, dolayısıyla söylediğimiz gibi bunların hepsi birer kanıttır. Âyete şöyle bir mâna da verilmiştir: Yeryüzünün yaratılmasında çeşitli kanıtlar vardır; Allah onu yarattı, o ise üzerindekini sallamaya başladı, sonra Cenâb-ı Hak yeryüzünün istikrar bulması için oraya dağları yerleştirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَفٖٓي اَنْفُسِكُمْ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾

21. “Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?”

[İnsanın Yaratılışındak Kanıtlar]

Bu âyet-i kerîme, “Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır”[26] meâlindeki âyetin sılasıdır. Yani sizin kendi şahsınızda

[26] ez-Zâriyât, 51/20.

da kanıtlar vardır, hiç görmüyor musunuz? Yani Allah'ın birliğine ve rablığına dair kanıtlar, ölümden sonra dirilmekle ilgili kanıtlar, ayrıca şükrün, kulluğun ve imtihanın gerekliliğine dair kanıtlar vardır. Rablığın kanıtlarına dair de şunlar söylenebilir: Allah Teâlâ insanı bir "nutfe"den (sperm) yaratmaktadır, sonra o "nutfe"yi "alaka"ya çevirmekte, sonra "alaka"yı "mudğa"ya çevirmekte, "mudğa"yı da kemiğe ve ete dönüştürmektedir. Sonra üç karanlık perde arkasında ona organlarını yerleştirmektedir[27]. O kadar ki her bakan, onun düzenli, sağlıklı hayat için maslahata uygun olduğunu, âfetlerden ve uyumsuzluktan sâlim bulunduğunu görür. Bu durum, onun tek bir zatın işi olduğuna ve O'nun zatından dolayı bir kudrete sahip olduğuna, ilminin başkasından değil zatından olduğuna işaret eder. O, cenini ana rahminde halden hale çeviren ve ona organlarını yerleştiren Allah'tır. İnsan bu organları sayesinde nesneleri tutmakta, almakta, vermekte, selâmlamakta, görmekte, işitmekte ve yürümektedir. Yaratan bütün bunları, insanı başıboş bırakmak, [§]ona mühlet verip 139
imtihan etmemek, bir görev vermemek ve herhangi bir yasak koymamak için yapmış değildir. Cenâb-ı Hakk'ın yerdeki, gökteki ve aralarındaki bütün yaratıkları insanın emrine ve hizmetine vermesi, ancak onları imtihan etmek için ve bütün bunlara karşı şükür görevlerini yerine getirmesi amacına yöneliktir. Bu âyette ölümden sonra dirilmenin kanıtı da vardır, çünkü söylediğimiz gibi Allah'ın insanı varettikten sonra iyilerin mükâfatlandırılması, kötülerin cezalandırılması ve herkesin ameline göre karşılık görmesi için onu yeniden diriltmemesi ihtimali yoktur. Çeşitli yerlerde ifade ettiğimiz gibi eğer Allah, yapıp ettiklerinde hesaba çekeceği âhiret âleminde insanları diriltmeseydi onları boşuna ve anlamsız olarak yaratmış olurdu.

Kendinizde de. Yani bizzat kendinizin yaratılışında da kanıtlar vardır. **Hiç görmüyor musunuz?** Aslınız ve özünüz bir damla sudan (sperm) vücut bulduğu halde sizi en güzel surette ve en güzel yaratılış üzere nasıl varedip düzenlediğine bakmıyor musunuz? Aynı şekilde davarları ve bütün hayvanları da bir damla sudan yarattı, sonra onları sizin yararlanmanıza en uygun hale getirdi. Sizi de en güzel şekilde yarattı; sonra varlıkların hakikatlerini ve hikmetli özelliklerini anlamayı sağlayan duyu organlarını, aklı, kulağı ve gözü, bütün bunları düşünmeniz için verdi. İşte bunlar, yaratanın vahdâniyetinin kanıtıdır, verilen nimetlere şükretmenin ve Allah'a itaat yapmanın gerekliliğine dair delildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

27 Müellif şu âyete işaret etmektedir: "O sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır" (ez-Zümer, 39/6).

وَفِى السَّمَٓاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir."

[Rızkınız Göktedir]

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir** meâlindeki âyet, sizin rızkınız ve size vâdedilen hayır ve şer göktedir demektir. Hasan-ı Basrî ve diğerleri ise şöyle dediler: **Rızkınız göktedir,** yani hububat, meyveler ve çeşitli nimetlerden oluşan rızkınız gökten yere inen ve bitkileri bitiren yağmurdadır, bütün bunların var olmasına gökten inen yağmur vesile olmaktadır. Allah bundan dolayı rızkı göğe nispet etmiştir[28]. *En doğrusunu Allah bilir.* Rızkımızın gökte olduğunun belirtilmesinden maksat, yağmur ve istifademize sunulan güneş, ay ve melekler de olabilir; çünkü yeryüzündeki bütün rızıkların ve gıdaların oluşması, gökte bulunan bu varlıklar aracılığıyla gerçekleşmektedir, gıdalar güneş ve ay sayesinde olgunlaşmakta, rızıklar ve
140 yağmurlar da melekler tarafından korunmaktadır. [§]Çünkü onlar, bu işle görevlendirildiler ve bununla imtihan edilmektedirler. Allah Teâlâ, "İşleri taksim edenlere andolsun"[29], yani meleklere andolsun buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Size vâdedilenler göktedir,** yani ceza ve mükâfat türünden size vâdedilenlerin hepsi göktedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَوَرَبِّ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَٓا اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki bu, tıpkı sizin konuşmanız kadar gerçek!"

Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki bu gerçektir. Buradaki **bu gerçektir** sözünden maksat, muhtemelen kıyâmettir. Yahut Muhammed aleyhisselâmın getirmiş olduğu vahiylerin hepsidir. **Tıpkı sizin konuşmanız kadar gerçektir.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Konuşmanızdan nasıl şüphe etmiyorsanız, kıyâmetin geleceğinden de şüphe etmeyin. Şöyle de söylenir: Kıyâmet, gündüzün aydınlığı gibi ortadadır ve açıktır. Zeccâc şöyle dedi: **Bu gerçektir,** yani kıyâmet, sizin var olduğunuz, konuştuğunuz ve gündüzün aydınlığı kadar gerçektir[30]. Allah'ın burada şöyle demiş olması da muhtemeldir: İnsanın maksadının ve ihtiyacının anlaşılması için bu

---

28 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 265-266.

29 ez-Zâriyât, 51/4.

30 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 53-54.

dilleri konuşturmaya kādir olan, insanı tekrar yaratmaya da kādirdir. Çünkü dil, neticede bir et parçasıdır, onda konuşmak ve laf etmekle ilgili bir iz yoktur, aynı organ hayvanlarda da vardır, ama onlardan bir söz anlaşılmıyor ve konuşmaları da mümkün olmuyor. Dolayısıyla bunun hayret edilecek tarafı, öbüründen, yani ölümden sonra insanları diriltmekten daha çoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

هَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ ضَيْفِ اِبْرٰهٖيمَ الْمُكْرَمٖينَۢ

24. "İbrahim'in değerli konuklarıyla ilgili kıssa sana ulaştı mı?"

[Âyetlerdeki Soru Edatları Gereklilik Anlamına Gelir]

Allah'tan gelen soru edatının lüzum ve gereklilik mânasına geldiğini daha önce çeşitli yerlerde söylemiştik. Bu âyetteki **Sana ulaştı mı? [§]**cümlesi iki **141**
mânaya gelir. Birincisi, İbrahim'in konuklarıyla ilgili söz kesinlikle sana ulaştı, dolayısıyla insanlara karşı o sözle delil getir ve onunla tartış! İkincisi, henüz o haber sana gelmedi, ama İbrahim'in konuklarıyla ilgili kıssa yakında sana gelecek; o haber sana geldiğinde kâfirlere onu delil göster. *En doğrusunu Allah bilir.* **İbrahim'in konuklarıyla ilgili kıssa** cümlesindeki konuklar anlamına gelen "dayf" (ضيف) kelimesi gelip yemek yiyen misafir için de yemeyen misafir için de kullanılır. Çünkü Allah melekleri, yemek yemedikleri ve gıdaları yemek olmadığı halde İbrahim'in konukları olarak anmıştır. Sonra "dayf", yani konuk kelimesi, tek kişi için de kullanılır, çoğul için de kullanılır. **Değerli konuklar,** burada Allah melekleri değerli diye nitelemiştir, çünkü İbrahim aleyhisselâm onlara hizmet ediyor ve huzurlarında ayakta duruyordu. İşte bu ikramdan dolayı onların değerli oldukları anlaşılır. Allah Teâlâ'nın onları "mükramîn" (المكرمين), yani değerli diye nitelemesi, onların Allah katında şerefli ve kerem sahibi olduklarından dolayı da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ

25. "Onun yanına girdiklerinde 'Selâm' demişler, o da 'Selâm' demiş; (içinden) ***'Hiç de tanıdık kimseler değil' diye geçirmişti."***

[Hz. İbrahim'in Misafirleri]

Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Onun yanına girip selâm vermişler, o da 'Doğrusu biz sizden korkuyoruz' demişti"[31]. Burada Al-

31 el-Hicr, 15/52.

lah meleklerin selâmından söz etti, fakat Hz. İbrahim'in selâmından bahsetmedi, sadece onlardan korktuğunu belirtti. Yukarıdaki âyette ise hem meleklerin selâmını, hem de İbrahim aleyhisselâmın selâmından söz etti, ayrıca onların tanıdık kimseler olmadığını söylediğini de belirtti. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurdu: "Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü"[32]. Bazıları şöyle dedi: Hz. İbrahim onların hırsız olabileceklerini zannettiğinden dolayı içine korku düşmüştü, çünkü İbrahim aleyhisselâmın bulunduğu yerle onların yemek yedikleri mekân arasında o kadar uzun bir mesafe vardı ki, normalde yemeğe ihtiyaç duyulur. Ama onlar yemeğe yanaşmayınca, Hz. İbrahim onların hırsız olduklarından korktu, çünkü ancak hırsızlar yemek işiyle uğraşmazlar. Ancak böyle bir şey olmaz, çünkü gelenler selâm vermişlerdi, selâm ise bir emniyet ve güven alâmetidir. Fakat Hz. İbrahim'in korkusu, onların melek olduklarını anladıktan sonra meydana
142 gelmiştir, çünkü meleklerin [§]ancak büyük bir iş için, bir kavmi helâk etmek veya onlara azap etmek için yeryüzüne indiklerini biliyordu. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz"[33], "Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi"[34]. Bu yorumun doğru olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hiç de tanıdık kimseler değil.** Bu beyanın Allah tarafından verilen bir haber olması mümkündür, yani onlar bizde bilinen kimseler değildirler, biz onları tanımıyoruz demektir. Bu meseleyi daha önce anlatmıştık[35].

فَرَاغَ اِلٰٓى اَهْلِه۪ فَجَٓاءَ بِعِجْلٍ سَم۪ينٍۙ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُٓ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَۘ ﴿٢٧﴾

26. "Belli etmeden hemen ailesinin yanına gitti ve besili bir buzağı kebabı getirdi."

27. "Onu önlerine koydu ve 'Buyurmaz mısınız?' dedi."

Belli etmeden hemen ailesinin yanına gitti. Yani Hz. İbrahim, konuklarına farkettirmeden, gizlice ailesinin bulunduğu tarafa doğru yöneldi. Bundan

32 Hûd, 11/70.
33 el-Hicr, 15/8.
34 el-En'âm, 6/8.
35 bk. Hûd, 11/70; el-Hicr, 15/62.

dolayıdır ki gizli yola “râiğ” (رائغ) denilmiştir, bu kelime şaşırtmak, kurnazlık yapmak mânasına gelmektedir. Bu kelime “zâiğ” (زائغا) diye de okunmuştur. İmam Muhammed bazı kitaplarında bunu, uzun ve dolambaçlı yol diye açıkladı[36]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Besili bir buzağı kebabı getirdi. Onu önlerine koydu ve ‘Buyurmaz mısınız?’ dedi.** Allah başka bir âyette de şöyle buyurdu: “Çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi”[37]. Burada geçen “hanîz” (الحنيذ) kelimesi, kızartılmış buzağı demektir. Onun fırında değil toprakta kızartıldığı söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: “Hanîz”, taşta kızartılan ettir. Şöyle de denilmiştir: “Hanîz”, sadece sütle beslenen küçük hayvandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hz. İbrahim kıssası hakkında müfessirlerin söylediklerine göre buzağıyı onlara yaklaştırınca, onlar, biz ancak ücretiyle yeriz dediler. Hz. İbrahim de “öyleyse yiyin ve ücretini de verin” dedi. Ücreti ne kadardır? diye sordukla-rında şunu söyledi: Yemeğe başlarken şanı yüce olan Allah’ın adını anarsınız,
[§]yemeği bitirince de O’na hamdedersiniz. Bu söz üzerine melekler birbirle- 143
rine baktılar ve demek ki bundan dolayı Allah seni dost edindi, dediler ve buna benzer başka sözler söylediler[38]. Ancak biz, Allah Teâlâ’nın kitabında belirtmiş olduğuna herhangi bir ilave veya çıkarma yapmaktan korktuğumuz için Allah’ın söylediklerinden başka bir şey söylemek istemiyoruz. Müfessirlerin kitaplarında bulunan rivayetlerden ve ilhâd ehlinin sözlerinden kaçınıyoruz. Kur’ân’daki bu haberler de ancak Resûlullah’ın (s.a.) peygamberliğinin ispatına delil olsun diye belirtilmiştir. Bu konuda müfessirlerin kitaplarında bulunan fazla veya eksik bir yorum yapıp endişe verici bazı sözler söylemektense bunlardan uzak durmak ve susmak evlâdır.

فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْۜ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَل۪يمٍ

28. “Durumlarından dolayı biraz kaygılandı. ‘Korkma’ dediler ve ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler.”

Durumlarından dolayı biraz kaygılandı. Yani yukarıda sözünü ettiğimiz sebepten dolayı gelen meleklerin durumundan endişelendi. **Korkma dediler,** biz onun için gönderilmedik. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler.** Buradaki “alîm” (عليم) kelimesi iki mânaya

36 bk. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi‘u’s-sağîr*, s. 384.
37 Hûd, 11/69.
38 bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XII, 94; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VIII, 97-98.

gelir. Birincisi, ona, büyüdüğü zaman derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdelediler. İkincisi, ona, derin bilgi sahibi olarak doğacak bir oğul müjdelediler, Allah Teâlâ, anne karnında iken yahut doğduğu zaman küçük yaşta iken ona ilim verecek. Büyük olsun küçük olsun dilediği herkese her yaşta ilim vermek Allah’ın kudreti dâhilindedir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak Hz. Îsâ hakkında meâlen şöyle buyurmaktadır: “Ona henüz çocukken hikmeti verdik”[39]. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyetin böyle yorumlanması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette sözü edilen oğul, İshak aleyhisselâmdır, çünkü başka bir âyette müjdelenen oğulun kim olduğu açıklanmaktadır: “Hemen ona İshak’ı müjdeledik”[40]. Bu âyet, müjdelenen oğulun İshak olduğuna işaret etmektedir. Sonra Allah, Hz. İbrahim’in karısına müjdelenen çocuğu Hûd sûresinde de beyan etmiştir: “Hemen ona İshak’ı müjdeledik”[41]. Bu sûrede ise Hz. İbrahim’e müjdelenen çocuğu, **Ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler** diye haber vermektedir. Hz. İbrahim’in karısına çocuk müjdesi verdiklerinde bu çocuğun İbrahim’den olacağını, Hz. İbrahim’in kendisine müjde verdikleri zaman da onun karısından olacağını kastetmiş olmaları mümkündür. İkisinden birine müjde verildiği zaman, her ikisine de müjde verilmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

144 [§]Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: “Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak’ı, İshak’ın ardından da Yâkub’u müjdeledik. ‘Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!’ dedi”[42]. Bu âyet-i kerîmeye göre İshak, İsmail’den büyüktür; çünkü İbrahim’in karısına çocuğu olacağı müjdelendiğinde, kendisinin yaşlı ve kısır, kocasının da ihtiyar olduğunu söylemişti. Şayet ilk çocuk İsmail, diğerinin de ona yakın bir zamanda olduğu düşünülecek olsa, bunların arasında Hz. İbrahim’in kısır olduğundan haber verilecek kadar uzun bir zaman geçmemiştir. Bu da göstermektedir ki İshak, İsmail’den öncedir ve ondan büyüktür. Ancak bu meselede, yani Hz. İsmail’in İshak’tan büyük olduğu konusunda müfessirler arasında farklı görüşler vardır.

فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ ف۪ى صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَق۪يمٌ

39 Meryem, 19/12.
40 Hûd, 11/71.
41 Hûd, 11/71.
42 Hûd, 11/71-72.

29. “Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu; ‘Benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha!’ dedi.”

Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu. Burada Allah kadının geldiğini söylemektedir. Hûd sûresinde ise meâlen şöyle buyurmaktadır: “Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak’ı müjdeledik”[43]. Burada da kadının ayakta olduğunu söylemektedir. Muhtemelen önceki âyette geçen gelmek fiili hakiki mânada değildir, kadının heyecanlanıp alnına vurma fiilini zikredince, başka bir yerden gelmediği halde heyecanlanıp bağırarak elini alnına vurup harekete geçtiği için gelmek fiilini kullanmıştır. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: “Rabb’inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?”[44] Allah burada sözünü ettiği fiile, yani gölgeyi uzatma işine bakmayı ve görmeyi emretmektedir. Fiil değil de nesnenin kendisi belirtildiği zaman, bundan maksat sadece o nesnenin kendisine bakmaktır, başkasına değil. *En doğrusunu Allah bilir ya*, işte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. “Sarratün” (صرة) kelimesi bağırmak anlamına gelir. Sonra çocuğunun olacağı müjdesini alınca hayretle elini alnına vurdu ve **Benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha, dedi.** O, söylediği gibi gerçekten yaşlı ve kısırdı.

قَالُوا كَذٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ اِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾

[§]*30. “Rabb’in böyle buyurdu, dediler; kuşkusuz hikmeti sonsuz, ilmi* 145
sınırsız olan yalnız O’dur.”

Rabb’in böyle buyurdu. Yani senin durumunu bilmesine rağmen sen onunla müjdelendin. Rabb’in, senin durumundan habersiz değildir. **Kuşkusuz hikmeti sonsuz, ilmi sınırsız olan yalnız O’dur.** Yani O’nun hikmeti sonsuzdur, çocuğu olması gereken yere koymuştur, işlerin uygun olanlarını ve nihaî akıbetini de bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوا اِنَّا اُرْسِلْنَا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾

31. “İbrahim, ‘Peki ey elçiler! Sizin asıl göreviniz nedir?’ dedi.”

---

43 Hûd, 11/71.

44 el-Furkān, 25/45.

32. "Biz, dediler, günaha batmış bir topluluğa gönderildik."

Peki ey elçiler! Sizin asıl göreviniz nedir? Yani sizin işiniz nedir, hangi emirle gönderildiniz? Sadece çocuğu müjdelemek için mi, yoksa başka bir iş için mi gönderildiniz? Yoksa her ikisi için mi? Melekler cevaben şöyle dediler: **Biz, günaha batmış bir topluluğa gönderildik.** Başka bir âyette Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız"[45]. Sanki burada Lût ailesinin istisna edilmesi, meleklerin haberinde belirtilmemiş gibidir, Hz. İbrahim'in "Ama orada Lût da yaşıyor, demesi üzerine, 'Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz; onu ve ailesini elbette kurtaracağız' dediler"[46] meâlindeki âyette verdiği haber üzerine Lût'un ve ailesinin istisna edildiği belirtilmiştir. Lût ve ailesinin, Hz. İbrahim'in orada Lût da yaşıyor demesi üzerine istisna edilmeleri, gerekli olan açıklamayı söylenen sözden sonra yapmanın caiz olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ ﴿٣٣﴾

33. "Balçıktan taşları üzerlerine yağdırmak üzere."

Allah burada **balçıktan taşlar** buyurmakta, başka bir âyette de "Pişirilmiş taşlar"[47] demektedir. Buradaki "siccîl" (سجيل) kelimesi, müfessirlerin söylediği gibi mekân ismi değildir. "Siccîl" burada söylendiği gibi kerpice benzer bir tür çamurun ismidir; ancak toprağı "siccîl" denilen bir yerden getirilmiş olduğu için ona "tîn" (طين), yani çamur denilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾

34. "Haddi aşanlar için Rabb'inin nezdinde işaretlenmiş taşlar."

[Öğretilmiş Taşlar]

Âyetteki "müsevveme" (مسوّمة) kelimesi, işaretlenmiş, öğretilmiş anlamına gelir. Öğretilmesi de iki şekilde olur. Birincisi, üzerine düşeceği ve helâk edeceği kişinin ismi yazılarak öğretilmiştir. İkincisi, bizzat taşa öğretilmiş ve taşlar-

---

45 el-Hicr, 15/58-59.

46 el-Ankebût, 29/32.

47 Hûd, 11/82; el-Hicr, 15/74.

dan her biri helâk için gönderildiğini bilmektedir, diğer taşlardan farklı olarak bunun için gönderilmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ
بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾

[§]*35. "Derken, orada bulunan müminleri çıkardık."* 146

36. "Zaten orada -bir hâne dışında- Allah'a teslim olmuş kimseler de bulamadık."

Âyette geçen "fîhâ"daki (فيها) "hâ" (ها) zamirinden maksat, Hz. Lût'un memleketidir. **Orada bir hane dışında Allah'a teslim olmuş kimseler bulamadık** cümlesinden maksat da Hz. Lût'un evidir. Bu âyetlerde meleklerin onlara **müminler** ve **müslimler** adını vermeleri, İslâm ile imanın aynı şey olduğuna işaret eder. Bu ikisinin aynı anlama geldiğine biz çeşitli yerlerde temas etmiştik[48].

وَتَرَكْنَا فِيهَٓا اٰيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٣٧﴾

37. "Ve orada, acı veren azaptan korkanlar için bir işaret bırakmış olduk."

Orada, bir işaret bıraktık. Yani helâk etmiş olduğumuz Lût aleyhisselâmın köylerinde, sonrakiler için bir işaret ve bir ibret tablosu bıraktık. Allah Teâlâ başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?"[49] Yani siz de helâk edilen ve azaba uğrayan o insanların yurdundan gece ve gündüz gelip geçmektesiniz, onların neden helâk edildiklerini ve neden azaba uğratıldıklarını da biliyorsunuz; onlar peygamberlerini yalanlamaları ve inatla karşı koymaları yüzünden azaba uğratıldılar. Kurtulanlar da ancak peygamberlerini tasdik etmeleri ve İslâm'ı kabul etmeleri sayesinde kurtuldular. İşte bu, sonradan gelen insanlar için bir işaret ve ibrettir. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Acı veren azaptan korkanlar için.** Yani bunları acı veren azaptan korkanlar için bir işaret yaptık. Bunlardan maksat da müminlerdir, yani o işaretlerden yararlanan insanlar müminlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

48 Meselâ bk. el-Hucurât, 49/14.

49 es-Sâffât, 37/137-138.

وَفٖي مُوسٰٓى اِذْ اَرْسَلْنَاهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ

38. "Mûsâ'da da** (ibretler var)**. Onu apaçık delillerle Firavun'a göndermiştik."

Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ, Lût, İbrahim, Hûd aleyhisselâmın ve Semûd'un
kıssalarını belirtmesi ve bütün bu haberler, "kesin olarak inananlar için yeryü-
147 zünde açık kanıtlar vardır"[50] meâlindeki âyetin tefsiri mahiyetindedir. **[§]** Yer-
yüzündeki kanıtlar da iki türlüdür. Birincisi, yeryüzünde yarattığı varlıklardır.
İkincisi, yeryüzünde daha önce yaşayıp peygamberleri yalanlayan ve tasdik
eden insanlara ait haberlerdir. Yani onlardan peygamberleri inkâr ettikleri için
helâk edilenlerde ve onları tasdik ettikleri için kurtulanlarda düşünen kimseler
için kanıtlar vardır. Burada belirttiğim bu haberler ve kıssalar, "kesin olarak
inananlar için yeryüzünde açık kanıtlar vardır" meâlindeki âyetin tefsiridir.

فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهٖ وَقَالَ سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ

39. "Firavun saltanatı sebebiyle ona karşı çıkmış ve 'O, ya bir sihirbaz veya bir mecnundur' demişti."

Firavun saltanatı sebebiyle ona karşı çıktı. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, o ve yandaşları, yani orduları ve kavmi, Mûsâ aleyhisselâma ve onun davetine uymaktan yüz çevirdiler. İkincisi, o, saltanatının, yani kavminin verdiği güçle Mûsâ'ya karşı çıktı. Yani Firavun, kavminin gücü ve desteğiyle hakka ve Mûsâ aleyhisselâma tâbi olmaya karşı çıktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, ya bir sihirbaz veya bir mecnundur, demişti. Hz. Mûsâ bazı mûcizeler gösterdiği için ona sihirbaz dediler, insanlar sihiri ancak bu şekilde tanıdıkları için ona sihirbaz demişlerdi. Yoksa bu işlerin sihir olmadığını kesin olarak biliyorlardı. Firavun da kavminin fikrine ve diline uyarak sihirbaz dedi. Firavunun saltanatına ve inancına karşı gelenleri öldürdüğünü bilmesine rağmen ona karşı çıkarak kendi canını tehlikeye attığından dolayı Mûsâ'ya deli dediler.

فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ وَهُوَ مُلٖيمٌ

40. "Sonunda** -(davranışlarıyla) **kendini rezil etmiş olarak- onu ve askerlerini yakalayıp denize attık."

---

50 ez-Zâriyât, 51/20.

[Firavun ve Ordusunun Helâki]

Onu ve askerlerini yakaladık. Bu cümle, "Firavun saltanatı sebebiyle ona karşı çıktı"[51] meâlindeki âyetin, Firavun ile kavmi ve ordusu karşı çıktı diye yorumlanmasını teyit etmektedir. **Sonunda -(davranışlarıyla) kendini rezil etmiş olarak onu ve askerlerini yakalayıp denize attık.** Bazıları "mulîm" (مُليم) kelimesine kınanmış olarak diye, bazıları da yerilmiş olarak diye mâna verdiler. İbn Kuteybe, buna günaha batmış olarak anlamını verdi[52]. Sonra **onları attık** sözü, Cenâb-ı Hakk'ın kulların fiilini de yarattığına işaret etmektedir, çünkü onlar denize kendileri girmiş olmalarına rağmen Allah atma fiilini kendi zatına nispet etmektedir.

وَفٖى عَادٍ اِذْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرّٖيحَ الْعَقٖيمَ ﴿٤١﴾

[§]*41. "Âd kavminde de* (ibretler var)***. Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik."*** 148

[Âd Kavminin Helâk Edilmesi]

Âd kavminde de (ibretler var). Yani Âd kavminin başına gelenlerde de inananlar için deliller, işaretler ve ibretler vardır. Nitekim Allah Teâlâ daha önce geçen bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır"[53]. **Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik.** Yani onlar rüzgârla helâk edildiler. Çünkü onların taşkınlıkları, "Bizden daha güçlü kim var?"[54] diyecek bir meydan okumaya varmıştı. Bu yüzden Allah Teâlâ onları perişan etti, zillete düşürdü, o kadar ki en zayıf bir varlığa bile boyun büktüler, korktular, tapındıkları ve hatta peygamberleri olan Hz. Hûd'u kendileriyle korkuttukları putları da hâk ile yeksân oldu. Onlar Hûd'u şu sözlerle korkutuyorlardı: "Tanrılarımızdan biri senin aklını almış, demekten başka söyleyeceğimiz söz yok!"[55] Onların "Bizden daha güçlü kim var?" diyecek kadar taşkınlık, kibir ve inat içinde iken en zayıf ve en aciz şeyden bile korkar hale gelerek böyle bir zillete ve hüsrana düştüler.

---

51 ez-Zâriyât, 51/39.

52 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 422.

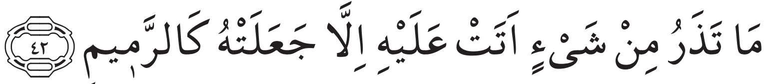
53 ez-Zâriyât, 51/20.

54 Fussılet, 41/15.

55 Hûd, 11/54.

[Her Şeyi Silip Süpüren Rüzgâr]

Silip süpüren rüzgâr. Ebû Avsece şöyle dedi: Bu âyetin tefsiri, başka bir âyette meâlen şöyle belirtilmiştir: "Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu"[56]. Başkaları da şöyle dedi: Âyette geçen "akîm" (عقيم) kelimesi, hayır ve bereketi bulunmayan demektir, yani her türlü fayda ve hayırdan uzak anlamına gelir. Bundan dolayıdır ki kısır olan kadın ve erkeğe de "akîm" denir, çünkü onlarda çocuğa ait herhangi bir fayda ve bereket yoktur. İşte "akîm rüzgâr" denince de insanlara hiçbir fayda ve bereket getirmeyen rüzgâr anlaşılır. Fakat müminlere gelince, onlar için faydalıdır, çünkü kendilerine zarar vermediği halde düşmanlarını helâk etmiştir. Bunda, yeryüzünü küfür pisliğinden temizlemek de vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Bana sabâ rüzgârı ile yardım edildi, Âd kavmi ise batı rüzgârı ile helâk edildi"[57]. Açıklamaya çalıştığımız âyette geçen akîm rüzgâr ifadesiyle "debûr" (الدبور) denilen ve batıdan esen rüzgâr olduğu da söylenmiştir; o, ağaçların aşılanmasına, bulutların ve bitkilerin oluşmasına yaramayan bir rüzgârdır.

42. "Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu."

Yani o rüzgâr önüne kattığı hiçbir şeyi bırakmıyor, çünkü o her şeyi helâk
etmekle emrolunmuş ve bunun için kendisine izin verilmişti, o da her şeyi silip
süpürmekte, kül edip savurmaktadır. Görmez misin ki o rüzgâr, bazı varlıklara
149 zarar vermemekte, [§]Hûd aleyhisselâma ve kavminden mümin olanlara do-
kunmamaktadır? Yine görmez misin ki insanlar onu uzaktan gördüklerinde, "İşte bize yağmur getirecek bir bulut" diyorlar, Hûd aleyhisselâm da "Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz ceza; içinde acılı azap bulunan, Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr!" demişti. Sonunda "Sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler". Burada Cenâb-ı Hak, geride sadece onların evlerinin kalıntılarının kaldığını haber vermektedir. Onları bu hale "Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgârın getirdiğini"[58] söylemek-

---

56 ez-Zâriyât, 51/42.

57 bk. Buhârî, "İstiskā", 26; Müslim, "İstiskā", 17.

58 "Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, 'İşte bize yağmur getirecek bir bulut' dediler. Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz ceza; içinde acılı azap bulunan, Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler. Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız" (el-Ahkāf, 46/24-25).

tedir. Yani emrolunduğu her şeyi silip süpüren bir rüzgâr… Silip süpürmek için kendisine izin verilmesi, onun her şeyi aldığı emirle yaptığının bilinmesi içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَفٖى ثَمُودَ اِذْ قٖيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتّٰى حٖينٍ ﴿٤٣﴾

43. "Semûd'da da** (ibretler var)**. Onlara, "Bir süreye kadar faydalanın bakalım!" denilmişti."

[Semûd Kavminin Helâk Edilmesi]

Yani Hûd aleyhisselâmın kavminde ve onların helâk edilmelerinde de kesin olarak inananlar için işaretler ve kanıtlar vardır. Sonra Allah Teâlâ Semûd kavminin taşkınlıklarını ve inatçılıklarını hatırlatmakta ve meâlen şöyle demektedir: **Onlara, 'Bir süreye kadar faydalanın bakalım!' denilmişti.** Bu süre de başka bir âyette ifade edildiğine göre üç gündü: "Salih onlara, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi"[59]. Âyet, onların azgınlıklarının son hadde vardığını, azabın gelmesi için onlara üç gün süre verildiğini haber vermektedir. Fakat bu da onların azgınlıklarına engel olamadı ve hiçbir fayda sağlamadı. Ey Muhammed! Senin kavmine gelince, her ne kadar sen azabın vaktini ve süresini söylemediysen de kendilerini uyarmanın onlara hiç faydası olmayacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Rab'lerinin buyruğuna uymayı kendilerine yediremediler. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım yakalayıverdi!"

Rab'lerinin buyruğuna uymayı kendilerine yediremediler. Yani Rablerine itaat etme emrine yanaşmadılar. Âyette geçen utuvv (عتو) kelimesi, kurumakta ve katılaşmakta son hadde varan mânasına gelir. Nitekim başka bir âyette aynı kelime kullanılır ve şöyle buyurulur: "Zekeriyyâ, 'Ben ihtiyarlığın son sınırına vardım' dedi"[60]. Yani kurudum dedi. **Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım yakalayıverdi!** Yani gelen yıldırıma bakıp dururlarken kendilerini yakalayıverdi.

---

[59] Hûd, 11/65.

[60] Meryem, 19/8.

فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ

150 **[§]*45. “Yerlerinden bile kalkamadılar ve kimseden yardım da alamadılar.”***

Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, Allah’ın azabına karşı çıkmaya, ayağa kalmaya bile onların güçleri yetmedi. İkincisi, ne kendilerinin ve ne de başkalarının Allah’ın azabını defetmeye güçleri yetmedi. **Kimseden yardım da alamadılar,** dostları ve yardımcıları da olmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

46. “Bunlardan önce yaşayan Nuh’un kavminde de (ibretler var)***. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir topluluk idi.”***

Bunlardan önce yaşayan Nuh’un kavminde de (ibretler var). Yani onlardan önce yaşayan Nuh’un kavminde ve onların helâk edilmelerinde de inananlar için ibretler, deliller ve kanıtlar vardır. **Çünkü onlar yoldan çıkmış bir topluluk idi.**

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِاَيْدٍ وَاِنَّا لَمُوسِعُونَ

47. “Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz.”

Göğü kudretimizle biz kurduk. Yani göğü biz kendi gücümüzle yarattık. **Şüphesiz biz genişletmekteyiz,** yani genişletmeye de kādiriz. “Zengin gücü yettiği kadar”[61], yani eli darda olan da bulabildiği kadarını verir” meâlindeki âyette ifade buyurduğu üzere, göğü olabildiğince geniş yaptı mânasına gelmesi de mümkündür. **Şüphesiz biz genişletmekteyiz** cümlesinde, bazılarına göre yerle gök arası kastedilmektedir. Çünkü Allah, buna bağlı olarak, **Göğü kudretimizle biz kurduk** buyurmaktadır. Bu, Zeccâc’ın görüşüdür[62]. Bazıları şöyle dedi: **Şüphesiz biz genişletmekteyiz,** yani yönetimde, bütün yaratılanların yönetiminde biz geniş davranmaktayız. Bu da Ebû Bekir el-Esamm’ın görüşüdür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şüphesiz biz genişletmekteyiz** cümlesinin, yaratıkların rızıkları için onu geniş tutmaktayız mânasına gelmesi de mümkündür.

---

[61] el-Bakara, 2/236.

[62] Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, V, 57.

وَالْاَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Yeri de biz döşedik; dolayısıyla güzel de yaptık!"

Yani yeryüzünü yaydık ve döşek gibi yaptık. **Ne de güzel yaptık!** Yeri sizin için yaydık ve döşek yaptık, nerede olurlarsa olsunlar herkes onu, hiç zorlanmadan bu şekilde bulur; herkes onu dilediği gibi ve hangi faydası için kullanacaksa kullanabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾

[§]*49. "Her şeyden çift çift yarattık, inceden inceye düşünesiniz diye."* 151

[Her Şeyi Çift Yarattık]

Her şeyden çift çift yarattık. Bazıları buna canlıların dışındaki varlıkları da çift yarattık mânası verdi, çünkü canlıları erkek ve dişi olmak üzere çift yaratmıştır. Bazıları da tatlı, ekşi, acı ve benzeri her şeyi zıddıyla yarattık diye mâna verdi. Bazıları ise her şeyi beyaz, siyah, kırmızı, sarı gibi farklı renkte yarattık, dedi. Bunlardan ilki Zeccâc'ın[63], ikincisi İbn Kuteybe'nin[64] görüşüdür. Bu meselenin aslı iki şekilde ifade edilebilir. Birincisi, birbirine destek olan ve birbirine zıt olan iki şekil halinde yarattık. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın şekli, benzeri ve zıddı yoktur. Dolayısıyla bu durum, Allah'ın varlıkları zıtlarla ve şekillerle yaratmış olması, O'nun vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin delilidir. İkincisi, Allah mahlûkatı zorluk, kolaylık, zenginlik, fakirlik, hayır ve şer gibi durumlarla imtihan edilmeleri için muhtelif şekillerde ve birbirinden farklı olarak yaratmıştır; onları farklı ve değişik yollarla imtihan edecek, böylece arzu edilen her şeye onları teşvik edecek, uzak durulması gereken her şeye karşı da onları uyaracaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* **İnceden inceye düşünesiniz diye.** Yani Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine ve ulûhiyetine dair olan işaretleri düşünürsünüz diye. Yahut farklı farklı imtihanlardan hareketle ölümden sonra dirilmeyi, sevabı ve cezayı düşünürsünüz diye.

فَفِرُّٓوا اِلَى اللّٰهِ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٥٠﴾

---

63 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 57-58.

64 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 422.

50.* "**(Peygamber şöyle dedi:) ***Şu halde Allah'a sığının. Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım."

Allah'a sığının! Bu cümle farklı mânalarda yorumlanabilir. Bazıları şöyle dedi: Şirkten Allah'ın birliği inancına koşun! Bu görüşün delili, hemen bunun arkasından gelen şu ilâhî beyandır: "Allah'ın yanında başka tanrı edinmeyin"[65].
152 Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. [§]Diğer bir ihtimal de şudur: **Allah'a sığının!** Yani Allah'ın sizi davet ettiği emirlere sarılın ve size koyduğu yasaklara da riayet edin. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[66]. Yani çirkin işler yapmaktan sakınıp iyi şeyler yapmaya çalışın! Şöyle mâna verilmesi de mümkündür: Allah'ın sizi tehdit ettiği cezadan size vâdettiği sevaba kaçın. Yani Allah'ın intikamından ve cezasından O'nun mükâfatına sığının! Bu âyete şu şekilde bir mâna da verilebilir: Her türlü ihtiyacınız için Allah'a sığının, başkasından hiçbir şey istemeyin. Çünkü Allah, bütün istediklerinizi vermeye gerçekten kādirdir. Buna göre âyet, her türlü ihtiyaçları için insanları Allah'a yönelmeye teşvik etmekte, başkalarından bir şey bekleme arzularını kesmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım. Bu cümle de farklı şekillerde yorumlanabilir. Bir yoruma göre Hz. Peygamber, Allah'tan başkasına kulluk yapanlar veya O'ndan başkasına tanrı diyenler için uyarıcıdır, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetinin ve vahdâniyetinin delillerini de açıklayıcıdır. Diğer bir yorum da şöyledir: Ben, sizin için uyarılması ve müjdelenmesi gereken işleri açıklamak üzere Allah tarafından gönderilmiş bir uyarıcıyım. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Ben, peygamberleri inkâr eden insanların bu inkârları sebebiyle başlarına gelen belâları açıklamak üzere size gönderilen bir uyarıcıyım.

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٥١﴾

51. "Allah'ın yanında başka tanrı edinmeyin. Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım."

Allah'ın yanında başka tanrı edinmeyin. Yani ulûhiyetin yalnızca Allah'a ait olduğu bilinciyle, Allah'tan başka hiç kimse adına bir ulûhiyet tanımayın ve Allah'tan başka hiçbir varlığa ilâh adını vermeyin! Yahut burada Allah şunu

---

[65] ez-Zâriyât, 51/51.

[66] Yûnus, 10/25.

söylemektedir: Allah'tan başka bir ilâha, yani başka bir mâbuda kulluk yapmayın! Çünkü Allah'tan başka hiç kimse, kulluk yapılmaya lâyık değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım.**

كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾

52. "İşte böyle; kendilerinden öncekilere de hiçbir peygamber gelmemiştir ki, 'O bir sihirbaz veya bir mecnun' demiş olmasınlar."

Allah Teâlâ burada, müşriklerin Resûlullah'a (s.a.), sen sihirbazsın, delisin
(cinlenmiş birisin), dediklerini söylememektedir. [§]Ancak âyetin zâhirinde 153
bunu ifade etmese de onlardan önce gelen insanların peygamberlerine aynı sözleri söylediklerini belirtmesi, müşriklerin de bunları söylediklerine işaret eder: O sihirbazdır, o delidir (cinlenmiştir)! Çünkü Allah Teâlâ burada şunu söylemektedir: **İşte böyle; kendilerinden öncekilere de hiçbir peygamber gelmemiştir ki, 'O bir sihirbaz veya bir mecnun' demiş olmasınlar.** Bu sözlerle Cenâb-ı Hak, resûlüne, insanların kendisini sihirbazlıkla ve delilikle itham ederek eziyette bulunmalarına karşı sabırlı olmayı telkin etmektedir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret!"[67] Müşriklerin eziyetlerine karşı Hz. Peygamber'e sabırlı olmayı emreden buna benzer başka âyetler de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O bir sihirbaz veya bir mecnundur. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Onlar bu sözü ancak şundan dolayı söylediler: Onların nazarında sihir ile cinnet aynı şeydi. Nitekim Hz. Mûsâ da çeşitli mûcizeler gösterdiğinde Firavun kendisine şöyle demişti: "Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!"[68] Bundan dolayı onlar peygamberlere bazan sihirbaz, bazan da mecnun diyorlardı. Ancak bu yorum doğru değildir. Çünkü sihirbaz ile mecnunun onların nazarında aynı şey olması mümkün değildir. Sihirbaz, her konuda bilgisi ve son noktaya varmış olan biri sayılıyordu. Mecnun ise cehaleti son noktaya varmış olan kişiydi. İnsanlar peygamberleri sihirbazlıkla itham ettiler, çünkü insanların benzerini yapmaktan aciz kaldıkları mûcizeleri yapıyorlardı ve insanlar

---

67 el-Ahkāf, 46/35.

68 el-İsrâ, 17/101.

da bunların mûcize olduğunu biliyorlardı. Bu sözle onların liderlerini ve önderlerini kastediyorum. Buna rağmen onlar, o sihirbazdır, diyorlardı. Böylece insanlar herkesin sihirbazlık yapamayacağını bildiklerinden dolayı, halkın peygamberlere tâbi olmalarını önlemek için insanların kafalarını karıştırmak istiyorlardı. Bundan dolayı peygamberlere sihirbaz diyorlardı. Peygamberleri delilikle itham etmelerine gelince, firavunlar ve ileri gelenler, yönetimlerinde ve görüşlerinde kendilerine muhalif olanları yok edip öldürmek gayretinde idiler, işte bu tehlikeye rağmen peygamberlerin kendilerine muhalefet etmeyi göze almalarından dolayı onlara deli diyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَتَوَاصَوْا بِهٖۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَۚ ﴿٥٣﴾

53. "Sanki nesiller boyu birbirlerine hep bunu tavsiye etmişler! Daha doğrusu onlar sınır tanımayan bir topluluk!"

Yani onların ilk nesli sonraki nesillere, peygamberlere sihirbaz ve mecnun demelerini, onların sihire ve cinnete nispet etmekte ittifak halinde olmalarını
154 tavsiye ediyorlardı. [§]Yani kâfirler tarih boyunca peygamberlerine bunu söylemeye devam ettiler. Bunun, onlar tarafından hakikatte söylenmiş gerçek bir söz olmayıp temsilî mânada olması da muhtemeldir, çünkü onlar her zaman toplanıp bu sözde ittifak etmeleri ve bu toplantıda birbirlerine bunu vasiyet etmiş olmaları zordur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Daha doğrusu onlar sınır tanımayan bir topluluktur.** Allah Teâlâ burada, onların "peygamberler sihirbazdırlar" sözlerini cahilliklerinden ve şüphe duyduklarından söylemediklerini, aksine azgınlıklarından ve Allah'ın koyduğu sınırları tanımayan haddi aşmış bir topluluk olduklarından dolayı söylediklerini haber vermektedir. Azgın biri, kendisi için konulan sınırları tanımaz, çiğneyip geçer.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَٓا اَنْتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾

54. "Artık onlarla ilgilenme bundan dolayı (çağrına uymadılar diye sen) ***kınanacak değilsin."***

Bazı müfessirler şöyle dedi: Bu âyet geldiğinde Resûlullah (s.a.) ve ashabı, onlara ilâhî azabın gelmesinden endişe ettiler. Nihayet "Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir"[69] meâlindeki âyet geldi ve rahatladılar. Ancak bize göre **Artık onlarla ilgilenme, bundan dolayı kınanacak değilsin**

---

69 ez-Zâriyât, 51/55.

buyruğu, iki şekilde açıklanır. Birincisi, onların senin hakkında söyledikleri sihirbazdır, mecnundur gibi sözlerine ve sana yaptıkları kötülüklere karşılık verme, onlardan yüz çevir, çünkü Allah Teâlâ senin adına onlara karşı yeterlidir, yaptıkları kötülüklerin cezasını verecektir. İkincisi, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e, asla iman etmeyeceklerini bildiği o insanlardan yüz çevirmesini emretmekte, onların iman edeceğinden ümidini kestirmektedir. Onlarla uğraşma, çünkü onlar sana inanmayacak ve seni tasdik etmeyecekler, ancak sen iman edeceği umulan kişilerle ilgilen, buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunun gerçek mânada bir emir olmayıp ilgilenip ilgilenmemekte kendisini serbest bırakma anlamına gelmesi de mümkündür. Yani onlardan yüz çevirmek ve kendileriyle ilgilenmemek senin hakkındır. Çünkü sen tebliğini yaptın, tebliğde ve çağrıda son noktaya vardığın için artık mâzur sayılırsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Resûlullah'ın (s.a.) Hatalardan Mâsum Oluşu - Ismet Sıfatı]

Sen kınanacak değilsin. Bu beyanla, bir şeyin olumsuzlanması, o şeyin zıddının ve mukabilinin ispat edilmesi kastedilmiş olabilir. Nitekim Allah Teâlâ, "Onların ticaretleri kâr etmedi"[70] buyurmaktadır; Allah onların ticaretinin kazanmadığını söylemektedir, bundan maksat onların zarar ettikleridir.
[§]Allah sanki şunu söylemektedir: Onların ticaretleri kâr etmedi, aksine za- 155
rar etti. Buna göre **Sen kınanacak değilsin** sözü de sen övüleceksin mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Sen kınanacak değilsin,** çünkü o peygamberliğini ve halka tebliğ etmekle emrolunduğunu tebliğ etmişti. Allah'ın emrini yerine getirmiş, O'nun kullarına nasihat etmiş ve onlara kanatlarını açmıştı, dolayısıyla nasıl kınanır? Yani her ne kadar bazı insanlar, yani kâfirler seni kınıyorlarsa da sen yaptıklarından dolayı kınanacak biri değilsin. Bu beyanda, Hz. Peygamber'in sapmaktan ve küçük hatalardan (zelle) korunmuş (ısmet) olduğuna dair delil vardır. Çünkü eğer en küçük bir şekilde hata etme ihtimali olsaydı, kınanması da muhtemel olurdu. Dolayısıyla bu âyet, Resûlullah'ın (s.a.) hata etme ve haktan sapma ihtimalinin olmadığına delâlet etmektedir.

وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾

55. "Ama** (alanlar için) **öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir."

---

70 el-Bakara, 2/16.

Burada öğüt vermesinin Resûlullah'a emredilmesi bütün insanlara öğüt vermesini kapsayabilir. Fakat ardından Allah verilen öğüdün bütün insanlara değil, sadece inananlara fayda vereceğini haber vermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın burada müminlere öğüt ver demiş olması da mümkündür, çünkü öğüdün faydasını kibirli ve inatçılar değil, yalnızca inananlar ve insaflı olanlar görecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

56. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."

[Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Amacı]

Burada geçen ibadet kelimesinden maksat şayet gerçek anlamda ibadet ise bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, cinlere ve insanlara ibadet yapma emrinin verilmediğini ve onların ibadetle imtihan edilmeyeceklerini iddia edenlere cevaptır. Çünkü Allah, **Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana ibadet etsinler diye yarattım** buyurmaktadır. Yani ben, onları sadece iyilikleri ve kötülükleri bilmeleri, bünyelerine yerleştirilen temyiz gücü ve bilgi vasıtaları sayesinde yapılması ve sakınılması gereken işleri ayırt edebilmeleri karşısında başıboş bırakma ve kendi hallerine onları terkedeyim diye yaratmadım. Aksine ibadet etmek ve verdiğim çeşitli nimetlere karşı şükür görevini ye-
156 rine getirmekle imtihan edeyim diye yarattım. [§]Çünkü hikmet bunu gerektirir, onların başıboş bırakılmaması icabeder. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu beyan, Allah'tan başkasına ibadet etmeyi caiz görenlere cevap anlamına gelir. Çünkü onlar, "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye putlara tapıyoruz"[71] diyorlardı. Cenâb-ı Hak da **Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana ibadet etsinler diye yarattım** buyurdu. Yani onları benden başkasına ibadet etsinler diye yaratmadım, aksine bana ibadet etmelerini onlara emrediyorum, benden başkasına ibadet etmelerini emretmiyorum. Bu âyetle Cenâb-ı Hak, bazı kâfirlerin "Allah bize bunu emretti"[72] şeklindeki sözlerini ve inançlarını reddetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İbadetin Hakikati]

Sadece bana ibadet etsinler diye. İbadetin hakikati iki türlüdür. Birincisi, gerçek anlamda ibadet fiilidir, bu yoruma göre âyet-i kerîme genel değil

---

71 ez-Zümer, 39/3.

72 el-A'râf, 7/28.

özel mâna ifade etmektedir, yani cinlerden ve insanlardan kâfir olanları değil, mümin olanları kastetmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, asla iman etmeyeceklerini bildiği kâfirleri kendisine ibadet için yaratması mümkün değildir, çünkü Allah onları irade ve seçme hürriyetine sahip olarak yaratmıştır. Onları yaratıp onlardan ibadet etmelerini dileyince mutlaka onların ibadet etmeleri gerekir. Fakat Allah, kâfirlerin ibadet etmeyeceklerini biliyordu, bu durumda Cenâb-ı Hak kâfirlerin ibadet etmesini dileseydi, sanki kendisini cehaletle nispet etmiş olurdu. Dolayısıyla bu imkânsızdır. Bu durum da göstermektedir ki âyetten maksat, hususi mânadır, hiç tartışmasız Allah, onlardan sadece bir kesimini kastetmektedir. Küçükler ve aklı olmayanlar bu hususi kesimin dışındadır, çünkü onlar için ibadet söz konusu değildir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın iman edeceklerini[73] bildiği kâfirlerin de bu hususi kesimin içinde olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğer bir ihtimal da şudur: Allah bu âyette ibadet yapılmasını emretmeyi kastetmiştir, yani ben onları sadece kendilerine ibadeti ve tevhidi emredeyim diye yarattım. Bu yorum, âyeti genel mânada düşünmeye daha uygundur. Çünkü bu yorumun kapsamına, cinlerden ve insanlardan
çocuklar ve deliler hariç, akıllı olan herkes girer. [§]Allah Teâlâ onları ibadet 157
etmek için yarattığı ve onlardan bunu istediği zaman, böyle gerçekleşmemesinin caiz olmadığının aksine, Cenâb-ı Hakk'ın bir emretmesi, ama emredilen işin gerçekleşmesini ve kendisine itaate dönüşmesini murat etmemesi, bilakis isyan edip cehenneme girmesini murat etmesi de mümkündür. Bu meselenin hakikati *Kitâbü't-Tevhîd*'de anlatılır; Allah, ibadet edeceğini ve kendi iradesiyle ibadet yolunu tercih edeceğini bildiği kişileri iman ve ibadet için yarattı, fakat dalâleti ve sapıklığı tercih edeceğini, ibadeti de Allah'tan başkasına yapacağını bildiği kişileri de bildiği şekilde ve onların tercih edecekleri ve yapacakları temayüle göre yarattı. Çünkü Allah başka bir âyette şunu söylemektedir: "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık"[74].

Bazıları şöyle derler: Allah Teâlâ, **Sadece bana ibadet etsinler diye** meâlindeki âyette, kulun kendi iradesiyle yaptığı hakiki mânadaki ibadeti kastetmemiştir. Bunun anlamı şudur: Ben cinleri ve insanları, ancak her birinin hilkatinde, benim vahdâniyetime, ibadetin sadece bana yapılması ve kendilerine verdiğim çeşit çeşit nimetlere şükretmeleri gerektiğini gösteren niteliklerle yarattım. Eğer düşünürler ve tefekkür ederlerse, bu nitelikler onları benim

---

73 Her ne kadar Arapça metinde "iman etmeyecekleri" anlamına gelen "lâ yu'minûn" (لا يؤمنون) kelimesi kullanılmışsa da mânanın doğru olabilmesi için "yu'minûn" (يؤمنون) şeklinde düzeltilmesi gerekir.

74 el-A'râf, 7/179.

vahdâniyetimi kabule, bana ibadet ve şükür görevlerini yerine getirmeye götürür. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu yoruma göre âyet geneldir, herkesi kapsar, hususi mânada değildir. Çünkü varlıkların her birinin hilkatine, hangi nitelikte olursa olsun, bu söylediklerimize işaret edecek özellik konulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başka bir ihtimal de şudur: Ben insanları ve cinleri, ancak emir ve yasakla, vâd ve tehditle ve bunların gereği olan fiilleri yapmakla imtihan edilmeye uygun şekilde yarattım. Çünkü Allah, diğer yaratılanlardan farklı olarak onların bünyesinde aklı varetti, rükû, sücûd, kıyâm ve kuûd gibi her türlü harekete kabiliyetli eklemler yerleştirdi. Bütün bunları onların yaratılışına, sadece imtihana uygun tarzda olsunlar diye değil, imtihan edilenlerin menfaatlerine elverişli olsun diye koydu. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İbadetin Mânası]

158 [§]İbadette itaat, hizmet ve başka tür fiillerde bulunmayan özel bir mâna vardır. Çünkü Allah, kendisinden başkasına itaati, hizmeti, saygıyı ve benzeri fiilleri caiz gördüğü halde ibadeti caiz görmemektedir. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[75]. Bu da göstermektedir ki ibadette, başka hiçbir şeyde olmayan özel bir mâna vardır, bu hususiyetten dolayı yalnızca Allah'a tahsis edilmiştir. Bunun için Cenâb-ı Hak ilâh ismini sadece kendisine tahsis etmiş, başkalarına ilâh denilmesini caiz görmemiştir. Çünkü insanların nazarında ilâh, mâbuttur, yani kendisine ibadet edilendir, onlara göre kendisine ibadet edilen her varlık ilâhtır. Nitekim Allah Rahmân (الرحمن) ismini de kendisine tahsis etmiş, başkalarının kullanmasını caiz görmemiş, fakat Rahîm (الرحيم) ismini başkalarının kullanmasını caiz görmüştür, çünkü Rahmân isminde Rahîm'de bulunmayan fazla bir mâna vardır. Aynı şekilde Allah Hâlik (الخالق) ismini de sadece kendisine tahsis etmiş ve başkasının kullanmasına cevaz vermemiştir. Çünkü Hâlik isminde, fâil ve benzeri isimlerde bulunmayan özel bir mâna vardır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyetteki ibadet kelimesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَٓا اُر۪يدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ يُطْعِمُونِ

57. "Onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyor değilim."

---

[75] en-Nisâ, 4/80.

Müfessirlerin geneli bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Ben onlardan, kendilerini rızıklandırmalarını istemiyorum, yarattıklarımdan birini doyurmalarını da istemiyorum. Onların rızıkları ve doyurulması bana aittir. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: “Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkını vermek Allah’a ait olmasın!”[76] Âyete şöyle mâna verilmesi de mümkündür: Ben onlardan, rızık edinme yollarına sahip olmayanları rızıklandırmalarını ve yedirmelerini istemiyorum, çünkü o bana aittir; ben onlardan ancak ibadeti yahut yukarıda söylediğimiz gibi ibadet emrini istiyorum. Çünkü insanlar, kazanç ve rızık elde etme vasıtası bulunmayan hayvanlara rızık vermek için yaratılmadılar, aksine o hayvanlar, insanlar için rızık ve fayda olarak yaratılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bazılarının söylediği gibi bu âyette gizli bir kelimenin var olması da 159
muhtemeldir. Yani de ki ey Muhammed! Ben sizi davet ettiğim vahiylere karşılık sizden ücret istemediğim gibi beni doyurmanızı da istemiyorum ki iman size ağır gelsin! **Onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyor değilim** ilâhî kelâmı, insanları, kendisi rızka ve doyurulmaya muhtaç olduğu için yaratmadığını haber vermek mânasına da gelebilir. Çünkü Allah Teâlâ her türlü ihtiyaçtan, rızıktan ve yemekten münezzeh olduğuna dair deliller koymuştur. Dolayısıyla O, insanları ancak emir, yasak ve imtihan için yaratmıştır, bunun faydaları da yine insanlara dönecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَت۪ينُ ﴿٥٨﴾

58. “Şüphesiz rızkı veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah’tır.”

[Herkese Rızkını Veren Allah’tır]

Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sebepler ve insanların rızıklandırıp faydalarına ulaştıkları kazançlar Allah Teâlâ’nın fiilidir. Bütün bunlar Allah’ın yaratmasıdır ve insanlara bu yolla rızık vermektedir. Öyle ki, eğer böyle olmasaydı, insanlar çalışsalar, o sebeplere ve kazanç yollarına başvursalar bile ona ulaşamazlardı. Âyette rızkın Allah’a nispet edilmesi, ancak o sebepleri ve kazanmayı yaratmış olmasındandır. *En doğrusunu Allah bilir.* Dolayısıyla burada, kulların fiillerini yaratanın Allah olduğuna dair delil vardır. Yaratan ve vareden O’dur, çünkü kendisine Râzık (الرازق), yani rızık veren diye isim vermiştir. İnsanların ekserisi veya hepsi, kendi fiilleriyle, ama Allah’ın yarattığı bu

76 Hûd, 11/6.

kazanç yolları ve sebeplerle rızıklandırılıyorlar. Rızkın Allah'a nispet edilmesinin ve O'na rızık veren isminin verilip başkasına bu ismin verilmesine cevaz verilmemesinin sahih olabilmesi için bu rızıkta Allah'ın fiilinin de olması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, rızkın Allah'a nispet edilmesi caizdir, çünkü bizzat o sebeplerin kendileriyle değil de o sebeplerde ve kazanç yollarında yarattığı lütuf sayesinde insanlara rızık kapılarını açmıştır. Çünkü insanlar ziraat yapıyorlar, tarlaya tohum ekiyorlar ama o tohum tarlada kaybolmaktadır. Aynı şekilde tarlayı suluyorlar, ama su toprakta yok olmaktadır. Sonra Allah lütfu ve rahmetiyle
160 [§]öyle bir ikramda bulunmaktadır ki, insanın attığı tohum ve yaptığı sulama özü itibariyle bir rızka dönüşüyor. Aynı şekilde onların yetişmesi, olgunlaşması, pişmesi de Allah'ın onda yarattığı lütfun eseridir. Yemek, çiğnemek, yutmak ve benzeri işler ancak onları mideye doldurmaya yarar, bunda ise zarar vardır. Fakat Allah onda vücuda ve organlara yayılan bir kuvvet yaratmıştır, böylece rızkın kendisiyle değil ama o kuvvet sayesinde hayat ve varlık var olmaktadır. İşte Allah Teâlâ'nın söylediği de budur: **Şüphesiz rızkı veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah'tır.** Yani bu kuvvetle insanlar yaşıyorlar ve hayatlarını devam ettiriyorlar.

Allah âyette "metîn" kelimesini kullanmıştır. Sağlam ve sarsılmaz anlamına gelen bu kelimenin, kuvvetin sıfatı olduğu söylenmiştir. O kuvvetin sağlam olmakla nitelenmesi mümkündür. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah ise "metîn" olmakla nitelenmez, yani Allah "metîn"dir denilmez. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Çok şerefli arşın sahibi"[77]. Burada arşı şerefli olmakla nitelemiştir, arş ise Allah'tan gayrı bir şeydir. Buna göre söylediğimiz gibi buradaki kuvvet kelimesi de böyledir. Kuvvetin sağlam olmakla nitelenmesi mümkündür, o kuvvet öyle bir özelliktir ki, yaratılanlar ona sahip olamazlar ve Allah Teâlâ'nın onda varettiği lütfu da idrak edemezler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sarsılmaz gücün sahibi.** Bazıları, bunu önceki ümmetleri helâk eden şiddetli saldırı gücü diye açıkladılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ اَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ

77 el-Burûc, 85/15.

59. "Şu iyi bilinmeli ki haksızlığa sapanlar için geçmişteki benzerlerinin payı gibi bir ceza payı var! Şimdi onu benden acele istemesinler!"

İnsanlar sanki azabın hemen gelmesini istiyorlardı da bu âyet o istek üzerine geldi. Nitekim Allah başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmaktadır: [§]"Bi- 161
risi, hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi"[78], "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Gökten üzerimize taş yağdır"[79]. İşte bu istekler üzerine Allah şöyle buyurdu: **Şu iyi bilinmeli ki haksızlığa sapanlar için geçmişteki benzerlerinin payı gibi bir ceza payı var! Şimdi onu benden acele istemesinler!** Yani önceki ümmetlerin başlarına gelen cezalar türünden onların da bir payı vardır. Bu ifade temsilî bir mâna taşımaktadır; nitekim şöyle denilir: "Havze'n-na'li bi'n-na'li ve hazve'l-kuzzeti bi'l-kuzzeti" (حَذْوَ النعل بالنعل وحَذْوَ القذّة بالقذّة), yani ayakkabıya karşı ayakkabı, kulağa karşı kulak. Şöyle de denilir: "Sâ'un bi-sâ'in ve keylün bi-keylin" (صاعٌ بصاع وكيلٌ بكيْل), yani ölçeğe karşı ölçek, tahıl ölçeğine karşı tahıl ölçeği. Bu ifadelerden başkasına nasıl tartıldı ise ona da öyle tartılır mânası anlaşılır. Bunlara benzer başka örnekler de vardır. İşte âyette geçen "zenûb" (ذنوب) kelimesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Bekir el-Esamm'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Âyette geçen "zenûb" kelimesi, insanların su dağıttığı büyük kova anlamına gelir. İnsanların bir araya gelip kovalarını kuyuya daldırmaları Araplar'ın âdeti idi, böylece onlardan her biri sudan nasibini alırdı. Cenâb-ı Hak Mekkeliler'e şunu söylemektedir: Acele etmeyin, o azapta o kâfirlerin olduğu gibi sizin de nasibiniz var; tıpkı kuyuya sarkıttıkları kova ile herkes sudan nasibini aldığı gibi. Aynı şekilde İbn Kuteybe ve Ebû Avsece de "zenûb", nasip mânasına gelir dediler[80]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da birbirini takiben geldiği için o azaba "zenûb" adını verdiği rivayet edilir. Şöyle demiştir: Nasıl ki kovalar kuyuya arka arkaya daldırılıp çekiliyorsa, aynı şekilde öncekilere azap geldiği gibi arkasından bunlara da gelir[81]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onu benden acele istemesinler!** [§]Yani azabı hemen istemesinler, onun da zamanı 162
gelecek! O zaman da Allah Teâlâ'nın "Rabbim! Beni geri gönder!"[82] diye yalvaracaklarını haber verdiği dünyaya geri dönmeyi isteyecekleri gündür.

---

78 el-Meâric, 70/1.

79 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" (el-Enfâl, 8/32).

80 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 423.

81 Taberî ve İbn Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Abbâs'ın (r.a.) "zenûb" kova demektir dediğini rivayet ettiler (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 19; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîr*, X, 3313).

82 "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder de geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der" (el-Mü'minûn, 23/99).

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِى يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Başlarına geleceği bildirilen günden dolayı vay o inkârcıların haline!"

Müfessirler şöyle dediler: İnkârcıların başlarına geleceği bildirilen günden maksat, kıyâmet günüdür. Ancak bu günün hangi gün olduğu âyette açık değildir. Müfessirlerin söyledikleri gün de olabilir, başka bir gün de olabilir. **Vay haline** sözünü daha önce açıklamıştık[83].

Şöyle bir soru sorulursa: Geçmiş ümmetlerin başlarına gelen köklerinin kazınması ve yok olmak gibi belâlardan Cenâb-ı Hak bu ümmeti bağışlamış ve onlara güvence vermişken, yine de bu ümmeti o belâlarla nasıl korkutur?

Buna şu cevap verilir: Allah bu ümmeti de o belâlarla korkutmaktadır, çünkü bunun mânası, insanların köklerinin kazınmasını ve helâk edilmelerini gerektiren durum muhtemelen onlarda görülmüş, fakat belki de bu ümmette görülmeyecektir. Onlarla bunları korkutmak doğrudur; böyle bir korkutma ancak işin başında olmuş, sonra Cenâb-ı Hak lütfuyla ve rahmetiyle onları bağışlamış, Resûlullah'ın (s.a.) lütfu ve rahmetiyle de onlara güvence vermiş ve şöyle buyurmuştur: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[84]. Onları bu azaptan bağışlaması, onu belli bir vakte ertelemesi anlamına da gelebilir; o vakit de ruhlarının kabzedileceği ve dünyadan çıkıp gidecekleri gündür, işte o vakit çeşitli azaplarla cezalandırılırlar, önceki ümmetlerin başına gelenler bunların da başına gelir. Yoksa asla tamamen bağışlanmış değildirler. Bu cezanın âhirette onlara verileceği mânasına da gelebilir. Neticede bütün bunlar, Allah tarafından onlar için bir lütuf ve rahmettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

83 Meselâ bk. el-Bakara, 2/79; İbrâhim, 14/2.

84 el-Enbiyâ, 21/107.

[§]TÛR SÛRESİ 163

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ ﴿٢﴾ فِى رَقٍّ مَنْشُورٍ ﴿٣﴾

1-3. "Tûr'a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba andolsun!"

[Yemin]

Burada Cenâb-ı Hakk'ın Tûr'a ve sözü edilen diğer varlık ve olgulara neden yemin ettiği konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Yemin burada bahsedilen varlıkların kendilerine değil, ancak onları yaratanın adına yapılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ insanlara, kendisinden başkası adına yemin etmeyi yasaklamıştır, bizzat kendisi nasıl eder? Bazıları da şöyle dedi: Cenâb-ı Hakk'ın, katında değeri üstün olan dilediği kişi ve nesneler adına yemin etmesi mümkündür. Yeminlerin ancak insanlar nezdinde önemi ve değeri büyük olan varlıklar adına yapıldığını daha önce söylemiştik. Yemin, değeri yüce olan varlık ve olayların insanlara karışık gelmesi sebebiyle bilinmesini engelleyen şüpheleri gidermek için yapılır. Böylece insan o yemine konulan varlık ve olayın mutlaka mevcut ve gerçek olduğunu anlar; o kadar ki, eğer onlar üzerinde düşünseler, bakışlarını ve incelemelerini derinleştirselerdi, yemin olmasa bile gerçek olduklarının bilgisine ulaşırlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah Teâlâ, kendisinden başka varlıklar adına yemin etmektedir, an- 164
cak yaratılanın böyle bir hakkı yoktur. Çünkü yaratılanların yemini, yardım dilemek ve yalvarmak anlamındadır. Yardım dileyenin Allah'tan başkasına sığınması ve ondan bir kuvvet talebinde bulunması caiz değildir. Allah'tan başkası adına yapılan yeminde hem insanlar ve hem de Allah katında tehlikesi ve değeri bulunsa da Allah tarafından yapılan yemin, tamamen yaratılanlara bir hatırlatma, ikaz ve onlara vâdetmiş olduğu mükâfatı teyit etmek anlamındadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın insanlara yönelik bir hatırlatma, ikaz ve tekit anlamına gelen her varlık ve olaya yemin etmesi caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Kur'ân'da bahsi geçen yeminler, peygamberlerin Allah tarafından insan-

lara gönderildiklerine dair getirdikleri haberlerin yanı sıra kendilerinin Allah elçisi olduklarını, insanlar eğer yasaklanan fiilleri yaparlarsa başlarına belli bir azabın geleceğine dair söylediklerinin doğru olduğunu ispat etmek içindir. Kâfirler, gönderdiği haberlerde Allah'ı inkâr etmiş değildirler ki, Allah kendi haberinin doğruluğunu ispat etmek için yemin etsin! Peygamberlerin haberlerinin doğruluğu da ancak mûcize göstermek ve deliller getirmekle anlaşılır. Ancak bunlar yeminle tekit edilmekte ve insanlar nazarında önemi ve değeri olan varlık ve olaylardan söz etmekle maksat hâsıl olmaktadır. İnsanların yaptığı yeminler ise zaten doğru olan şeyin aslının ispatı içindir, dolayısıyla onların, kalplerde son derece yüce ve değerli olan bir varlığın adına yemin etmeleri gerekir, bu da Allah Teâlâ'nın isimleri ve sıfatlarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah Teâlâ'nın **Tûr'a andolsun** diye yaptığı yeminin, bütün dağlar adına yapılmış olması mümkündür. Çünkü Allah yeryüzünü yaratmış, ahaliyi oraya yerleştirmiş, bu dağları direk gibi dikmiş ve neticede yeryüzü sarsılmadan durur hale gelmiş, böylece insanların ihtiyaçlarını elde etmek için yeryüzünün her tarafına ulaşmak, istediği yerde yerleşmek imkânına kavuşmuş, âyette de belirtildiği gibi yeryüzü insanlar için adeta döşek haline gelmiştir. Herkes orada istediği gibi dolaşmakta, neyi istiyor, nereyi arzu ediyor ve nasıl seviyorsa öyle hareket edebilmektedir. İnsanlar bunu anladıkları zaman, kendilerine verilen nimetin şükrünü eda etmek gerektiğini de anlamaları icap eder.
165 Bunu yapmadıkları zaman da nankörlüklerinin cezasını ve [§]karşılığını görürler. Allah onları böyle korkutmakta ve bu azabın onlara mutlaka geleceğini yemin vasıtasıyla teyit ederek şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur!"[1] Âyette geçen Tûr kelimesinin özel bir dağ adı olması muhtemeldir; o, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın Mûsâ aleyhisselâm ile konuştuğu ve ona Tevrat'ı verdiği Sînâ dağıdır. Bu dağ, İsrâiloğulları nezdinde çok değerlidir, onun değerini ve faziletini bildikleri için de Allah bu dağ adına yemin ederek söylemektedir: "Andolsun ki Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir". Tûr ile özel birtakım dağlar grubunun kastedilmiş olması da mümkündür, bunlar da Allah'ın değişik peygamberlere vahiy indirmiş olduğu dağlardır; nitekim bir rivayette şöyle denilmektedir: Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma Tûr-i Sînâ'da, Îsâ aleyhisselâma Sâûrâ dağında, Muhammed aleyhisselâma da Fârân dağında vahyetti. İşte Cenâb-ı Hak bunlar adına yemin ederek o azabın mutlaka gerçekleşeceğini söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 et-Tûr, 52/7-8.

Bu âyette, peygamberliğin ispatına dair bir delil vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) vahiy gelen yerleri ve o dağların faziletini haber vermektedir. Bunu bilmek, ancak öncekilerin kitaplarından öğrenmekle mümkündür. İnsanlar çok iyi biliyorlardı ki, Resûlullah (s.a.) bunu öğrenmek için o kitapları bilen herhangi bir kimseye gidip gelmemiştir. İşte bu durum, Resûlullah'ın (s.a.), vahiy yerlerini ve o dağların faziletini ancak Allah Teâlâ'nın öğretmesiyle bildiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yazılı kitaba andolsun! Muhtemelen bu yemin, peygamberlere gönderilen bütün kitaplara yapılmaktadır. Çünkü peygamberlerin getirdikleri mûcizelerin yanı sıra, yapılması ve sakınılması gereken fiillerin bilgisine, göklerin haberi, ilâhî hükümleri, konulan sınırları ve diğer çeşitli hikmetleri bilmeye bu kitaplar aracılığıyla ulaşılır. [§]*En doğrusunu Allah bilir.* Bu yeminin, **166**
hak olduğunu ve gökten geldiğini müminlerin bildiği Tevrat, İncil ve Zebûr diye bilinen belli bazı kitaplara yapılmış olması da muhtemeldir. Yeminin ilâhî kitaplardan özellikle birine, Tûr'un tefsirinde söylediğimiz gibi insanların benzerini meydana getirmekten aciz kaldığı için değeri yüce olan Kur'ân adına yapılmış olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirlerin söylediği gibi âdemoğullarının amellerinin yazıldığı kitaplar adına yapılmış olması da mümkündür, ancak onlar bu kitaplar adına neden yeminin yapılmış olabileceğini belirtmemektedirler, ben de bunun açıklamasını bilmiyorum.

Açık sahifelere andolsun! Yani kapalı olmayıp açık olan sayfalar. Burada geçen "rik" (رِقّ) kelimesine Ebû Ubeyde sahife, Ebû Avsece de kitap mânası verdi.

4. "Beytülma'mûra andolsun!"

[Beytülma'mûr]

Muhtemelen burada Cenâb-ı Hakk'ın, mahlûkatın ikamet etmeleri, sıcaktan ve soğuktan korunmaları ve güven içinde yaşamaları için varettiği bütün evler kastedilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah size evlerinizi huzur yeri yaptı; hayvanların derisinden barınaklar yapmanızı sağladı"[2]. O kadar ki herkes, bu meskenlerin faydalarını, Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerin büyüklüğünü ve bunlara şükredilmesi gerektiğini bilir. İşte

---

2 en-Nahl, 16/80.

Allah, bu şükür görevine vefa göstermeyen kişilerin azaba ve cezaya müstahak olduklarını yeminle haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah'ın yemin ettiği Beytülma'mûr'dan maksadın Kâbe olması da muhtemeldir, çünkü o her zaman mâmur bir yapıdır. Cenâb-ı Hak onun şanını ve faziletini bütün insanların kalbinde çok yüce bir konumda tutmuştur; hem müminlerin, hem de kâfirlerin kalplerinde onun değerini yüceltmiştir, hatta Kureyş müşrikleri ve diğer Araplar bile devamlı hac yaparlar, onu ziyarete gelirler ve ona büyük değer verirlerdi. İşte bundan dolayı Allah onun adına yemin etmektedir. *En*
167 *doğrusunu Allah bilir.* [§]Ebû Ubeyde şöyle dedi: Beytülma'mûr, kalabalık aiedir. Müfessirler şöyle dediler: Beytülma'mûr göktedir, gök ehli onu ziyaret ve tavaf ederler. Ancak onu müşahede etmedikleri ve o konuda bilgi sahibi olmadıkları için Allah Teâlâ'nın ona yemin etmiş olması uzak ihtimaldir. İnsanların bilmedikleri, görmedikleri ve bilgi sahibi olmadıkları bir mekâna Allah nasıl yemin eder? Ancak şöyle denilebilir: Bu yemin kitap ehline yönelik olarak yapılmıştır, çünkü onlar kitaplarında bunu biliyorlardı. Varlığından haberdar olmayan, görmeyen ve bilgi sahibi olmayanlara yönelik olarak yemin etmesi ise uzak ihtimaldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ ﴿٥﴾

5. "Yükseltilmiş tavana andolsun!"

Yükseltilmiş tavandan maksat, gökyüzüdür, Allah onu yeryüzünden çok uzak olmasına, son derece geniş, kalın ve ağır olmasına rağmen direksiz olarak ve üstten bir bağlantısı olmadan yüksekte tutmaktadır ve insanlar onu aşağıdan görmektedirler. Böyle yapması da başka bir sebepten dolayı değil sadece imtihan için, emir ve yasaklar koyup insanların şükür görevlerini yerine getirmeleri gerektiği bilinsin diyedir. O'nun emirlerine ve yasaklarına aykırı davranan, verdiği nimetlere nankörlük eden ve haramlarını çiğneyen kişi de bahsettiği azaba lâyık olur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu aynı zamanda, bahsettiklerimizi yapmaya kādir olanın, her şeyi yapmaya kādir olduğu ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamayacağı da bilinsin diyedir. Buna göre âyet, Allah'ın hükümranlığını, kudretini ve azametini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ ﴿٦﴾

6. "Kaynayan denize andolsun!"

Edebiyatçılar şöyle dedi: Kaynayan denizden maksat, sıcak sularla dolu denizdir, çünkü şanı yüce olan Allah onu yarattığı günden beri sıcaktır, doludur ve derindir, hiçbir gün durumu değişmemiş, aksine aynı sıcak, tuzlu, dolu, derin ve engin halini korumaktadır. O, suyu bazan azalan bazan çoğalan, bazan sakin sakin akan ama bazan taşıp coşan, bazan çamur akan, bu yüzden çevresinin ıslahına ihtiyaç duyulan ve bunlara benzer hallerle durumu sürekli değişikliğe uğrayan diğer nehirler gibi değildir. Deniz, her zaman aynı konumunu korumaktadır.

اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌۙ ﴿٧﴾ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍۙ ﴿٨﴾

[§]*7-8. "Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek* 168
yoktur!"

Allah Teâlâ, Rabb'inin azabının mutlaka gerçekleşeceğine yemin etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ona engel olabilecek yoktur**, yani bu azabı onlardan defedebilecek kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَٓاءُ مَوْرًاۙ ﴿٩﴾ وَتَس۪يرُ الْجِبَالُ سَيْرًاۜ ﴿١٠﴾

9-10. "O gün gök öyle bir sallanıp çalkalanır, dağlar yerinden kopup öyle bir yürür ki!"

Allah Teâlâ bu âyette, "Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir"[3] buyurarak onlara vâdedilen bu azabın geleceği günün dehşetini anlatmaktadır. Âyet-i kerîme, bu ümmetin azap vaktinin kıyâmet günü olduğuna da işaret etmektedir, çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "Asıl vâdeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[4]. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyet aynı zamanda o günün dehşetini ve korkunç halini de tasvir etmektedir, göklerin sallanıp çalkalanacağını, dağların da zikrettiği şekilde kopup yürüyeceğini söylemektedir. Burada sözü edilen gökler ve dağlar, yaratılanların en güçlüsü ve en sağlamıdırlar, ama bunlar bile âyette belirtildiği gibi o günün dehşetinden sallanıp çalkalanacak ve akıp gidecektir. Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın bütün bu âlemi yok edip başka bir âlemi varetmek için yarattığını da göstermektedir, çünkü burada halde hale dönüşen bir değişimden söz etmektedir. Bazan dağların yürütüleceğini ve çalkalanacağını söylemektedir:

---

3 et-Tûr, 52/7.

4 el-Kamer, 54/46.

"(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz"[5]. Gökyüzünün de sallanıp çalkalanaca-
ğını haber vermektedir. Bazan yeryüzünün parçalanacağından bahsetmekte-
dir: "Yeryüzü ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[6] Başka bir âyette de
meâlen şöyle buyurmaktadır: "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[7]. Diğer
bir âyette de şöyle buyurulur: "Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabb'im onları
un ufak edip savuracak"[8]. Bu sûrede de **Dağlar yerinden kopup öyle bir yürür
ki!** demektedir. Aynı şekilde gökyüzünün ve yeryüzünün de halden hale dö-
nüşeceğini haber vermektedir: "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını
169 dürer gibi düreriz"[9]. [§]Bu ve benzeri âyetler, bu âlemdeki her şeyin değişece-
ğine ve yok olacağına işaret etmektedir. Nitekim hastalıklar da insanı halden
hale çevirmekte ve sonunda ölümüne yol açmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

11. "İşte o gün vay haline (peygamberin bildirdiklerini) ***yalan sayanların!"***

Bu âyet Allah'ın elçilerini inkâr edenlerin vay haline mânasına gelebileceği gibi Allah'ın birliğini yahut varlığının delillerini veyahut ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenlerin vay haline mânasına da gelebilir.

اَلَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ ﴿١٢﴾

12. "Onlar daldıkları bataklıkta oyalanıp duruyorlar."

Burada Allah Teâlâ onların halini, daldıkları bataklıkta oyalanıp durmak diye tasvir etmektedir. Aslında dalmak, bir şeyi aramak, araştırmak demektir. Fakat mutlak mânada dalmak, özellikle bâtıla dalmak anlamına gelir.

يَوْمَ يُدَعُّونَ اِلٰى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴿١٣﴾

13. "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler."

---

5 el-Kehf, 18/47.
6 Meryem, 19/90.
7 el-Kāria, 101/5.
8 Tâhâ, 20/105.
9 el-Enbiyâ, 21/104.

Yani yüzleri üzeri sürüklenerek cehenneme atılacaklar. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Bu cümle, özellikle kafa üstü cehenneme atılacaklar demektir[10].

هٰذِهِ النَّارُ الَّت۪ي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾

14. **“**(Onlara şöyle denecek:) ***Yalan sayıp durduğunuz ateş işte bu!”***

Burada gizli bir kelime vardır, onlara sanki şöyle denilir: Dünyada iken **yalan sayıp durduğunuz ateş işte bu!** *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَسِحْرٌ هٰذَٓا اَمْ اَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾

15. “Peki bu bir sihir mi? Yoksa görmüyor musunuz?”

Dünyada iken onlar, kendilerine getirilen delillere ve kanıtlara, “bunlar sihirdir” demelerinin cevabı olarak âhirette cehenneme atıldıkları zaman onlara şöyle denilecek: **Peki bu bir sihir mi?** Buradaki **Yoksa görmüyor musu-
nuz? [§]**sorusu iki şekilde yorumlanır. Birincisi, cehenneme atıldıkları zaman 170
onlara şöyle denilir: Belki de burada size azap edilmemektedir ve bu da ateş değildir, çünkü siz görmüyorsunuz. Nitekim onlar dünyada iken kendilerine getirilen delillere karşı buna benzer sözler söylüyorlardı: “Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de ‘Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!’ derler”[11]. İşte buna karşılık onlara şöyle buyurur: **Peki bu bir sihir mi? Yoksa görmüyor musunuz?** Yani muhtemelen görmüyorsunuz. İkincisi, **Bu sihir mi? Yoksa görmüyor musunuz?** sözü onlara dünyada iken söylenmiştir: bunun âhirette başınıza geleceğini görmüyor musunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُٓوا اَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. “Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için farketmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz.”

---

10 Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, II, 231.

11 el-Hicr, 15/14-15.

Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için farketmez. Bu söz, İblis'in söylediği söze benzemektedir: "Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!"[12] **Sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için farketmez,** yani sabretseniz de sızlansanız da size faydası olmaz. **Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz,** yani bu cezayı kendi yaptıklarınızla hak ettiniz, hak etmediğiniz halde bu cezayı size vermiş değilim.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾

17. "Allah'a saygısızlıktan sakınanlar ise cennetlerde ve nimetler içinde olacaklardır."

Bu âyet, onlar cennetlerde ve nimetler içinde olacaklar mânasına gelebileceği gibi içinde nimetler bulunan cennetlerde olacaklar anlamına da gelir. Buna göre "naîm" (نعيم) kelimesinin başındaki atıf edatı olan "vav" (و) harfi "ile" mânasındadır, yani nimetlerle dolu cennetlerde olacaklar.

فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾

18. "Onlar, Rab'lerinin kendilerine verdiğiyle mutluluk bulacaklar. Rab'leri onları cehennem azabından da korumuş olacaktır."

Rab'lerinin verdikleriyle mutluluk bulacaklar. Bazıları bu beyana, nimetlere garkolmuş halde müreffeh olacaklar mânasını verdi. Bazıları da hoşnut edilmiş olacaklar anlamını verdi. Bunların ikisi de aynıdır, çünkü nimetlere boğulan ve müreffeh olan insan, sevinçli, mutlu ve hoşnut olur. Bazıları ise "fâkihîne" (فاكهين), nimetlere kavuşan ve bununla mutlu olan insandır, anlamını verdi. Bu İbn Kuteybe'nin sözüdür[13]. Allah Teâlâ burada, Rabb'inin verdikleriyle mutlu olacaklar buyurmakta, Zâriyât sûresinde ise "Rab'lerinin kendileri-
171 ne verdiklerini alacaklar"[14] demektedir. [§]"Fâkihîn" kelimesini az önce anlat-
tık. Zâriyât'taki âyet ise Rab'lerinin verdiklerini şükürle ve hamd ile alacaklar demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[12] İbrâhim, 14/21.

[13] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 425.

[14] ez-Zâriyât, 51/16.

Rab'leri onları cehennem azabından da koruyacaktır. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onları, şayet yapacak olurlarsa kendilerini helâke götürecek olan musibetlerden dünyada iken koruyacaktır. Bu tür davranışlardan onları koruduğu zaman, cehennemden de korumuş olur. İkincisi, onları âhirette koruyacak, yani onların dünyada yaptıkları helâk edici amellerini affedecek, bağışlayacak; şayet Allah affetmeseydi, onlar da helâk olur ve aynı azaba uğrarlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنٖيٓـًٔا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

19. **"**(Onlara denecek ki:) ***Yaptıklarınızın karşılığı olarak âfiyetle yiyin için."***

Burada sanki gizli bir kelime var gibidir. Yani cennete sokuldukları ve oradaki makamlarına yerleştiklerinde onlara şöyle denilecek: Yiyin, için! Âyette geçen ve âfiyet anlamına gelen "henîen" (هنئا) kelimesi farklı mânalara gelir: Hiçbir sorumluluk korkusu olmadan, istemediğiniz bir işin meydana geleceği endişesi duymadan, bir âfete uğrayacağınız korkusu olmadan yiyin, için! Çünkü bu tür şeyler insanın içini bulandırır. Bu nimetler, sorumluluk korkusu, istemediği bir işin olacağı, âfet ve zarar göreceği korkusu uyandıran dünyadaki yiyecekler gibi değildir. Allah Teâlâ cennette müminlerin içini rahatsız etmeyen, hiçbir endişe içermeyen nimetlerin var olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُتَّكِـٖٔينَ عَلٰى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عٖينٍ ﴿٢٠﴾

20. "Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak… Ayrıca onları güzel gözlü eşlerle evlendireceğiz."

Allah Teâlâ, müminlerin dünyada iken arzu ettikleri ve canlarının çektiği her şeyin cennette var olduğunu haber vermektedir. Şöyle buyurmaktadır: "Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar"[15], "Gencecik yaşıt kızlar, içki dolu kadehler…"[16], "Orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır"[17]. Cennette bunlar gibi sayılması uzun sürecek nimetler, **[§]**dünya- **172**

---

15 et-Tûr, 52/24.

16 en-Nebe, 78/33-34.

17 el-Ğâşiye, 88/13-16.

da insanın hayal ettiği ve arzu ettiği her imkân vardır; Allah bunları insanların bu nimetleri kazanmaya özenmeleri yahut bütün bunların âhirette kendilerine verilmesi için dünyada iken bunların peşinden koşmamaları amacıyla belirtmektedir. Cenâb-ı Hakk’ın burada âhirette onlara verileceğini haber verdiği dizilmiş koltuklara kurulmak, sevdikleriyle karşılıklı oturmak gibi Kur’ân’da haber verilen nimetlerin mahiyetini bilmiyoruz. **Onları güzel gözlü eşlerle evlendireceğiz.** Burada bulunan “be” harfi zâittir, onlara güzel gözlü eşler vereceğiz demektir. Nitekim şöyle denilir: “Tezevvectü bi-fulâne” (تزوّجتُ بفلانة) filan kadını aldım. Âyetin yorumu buna göredir.

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِا۪يمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَٓا
اَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍۜ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَه۪ينٌ ﴿٢١﴾

21. “İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız; bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz. Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır.”

[Çocukların Taklidî İmanı]

İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız. Bu âyet farklı şekillerde yorumlanmıştır. Birincisi, Ebû Bekir el-Keysânî[18] şöyle dedi: Çocukların amelleri anne ve babalarınkinden az olsa bile onların imanları ve amelleri anne ve babaların imanları derecesine getirilecek. Çünkü dereceler ancak ameller için söz konusudur, dolayısıyla onlar amelde anne ve babaları seviyesinde olmasalar da onların derecesine ilhak edilecekler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Çocuklar taklit yoluyla anne ve babalarından imanı alıp kabul ederler, fakat imanın delillerini ve kanıtlarını araştırmazlar, deliline hiç bakmadan imanı benimserler, bu bakımdan onlar iman konusunda anne ve babalarını taklit edip sadece onlarda gördüğünü alan kimseler olsa bile -her ne kadar tahkiki iman taklidî imandan daha üstün olsa da- yine anne ve babalarına ilhak edilirler. Bazıları da şöyle söyledi: Çocuklar imana erişemeseler ve onun gereğini yapmasalar da yine anne ve babalarının imanlarına ilhak edilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

18 Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam (ö. 200/816), Mûtezilî fakihidir, müfessirdir. *Tefsîru’l-Kur’ân*, usule dair *Makâlât* ve *Münâzarât me‘a’l-‘Allâf* adlı eserleri vardır. *Enbâ’ fi’r-rafd ve’t-tecsîm* adlı bir eseri de vardır (bk. İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, III, 519).

[§]Bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz. 173
Ebû Bekir el-Esamm'ın yorumuna göre çocukların amellerinden bir şey eksiltmeyeceğiz, yani çocukların amelleri anne ve babalarının amellerinden az olsa bile, kazanacağı sevap açısından anne ve babalarının amellerinden noksan tutmayacağız, aksine anne ve babalarının amelleri derecesine ulaştırılacaklar, anne ve babalara bol mükâfat verildiği gibi onlara da verilecek. Onun bu yorumu, sözünü ettiğimiz yukarıdaki yorumların doğruya en uzak olanıdır. Diğer yorum ise babalarının amellerinden bir şey eksiltmeyeceğiz demektir, yani onların amelleri anne ve babalarının amelleri seviyesine ulaşmasa[19] da amellerinden bir şey eksiltilmeyecektir. Bunu, babalarının sevabından alınıp onlara verileceği zannedilmesin diye söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır. Bazıları bu âyetin, "Girin oraya! Artık sabretmişsiniz veya etmemişsiniz, sizin için farketmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz"[20] meâlindeki âyetin sılası olduğunu söylediler. **Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır;** bu âyet, rehin edilen mal sahibine aittir; onu sağar, biner ve ondan yararlanır, sonra onu rehin verene iade eder diyenlerin iddialarını reddetmektedir. Eğer ona ait olsaydı, rehin olmazdı; çünkü Allah onun rehin, yani mahpus olduğunu haber vermektedir. Rehin, sürekli ipotek konulan maldır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz."

Daha önce de söylediğimiz gibi buradaki "fâkihe" (فاكهة) kelimesinin başındaki, "be" harfi zâittir. Buradaki "emdednâ" (امددنا) kelimesi de verilen bu nimetlerin bol ve sürekli olacağını haber vermektedir, yani bunlar hiç son bulmayacak ve azalmayacaktır, bunlar dünyada her zaman bulunmayan meyveler gibi değildir. **Canlarının istediği etler** cümlesi, arzu ettikleri ve canlarının istediği her türden yiyecekler, istedikleri her yiyeceği bulacaklar mânasına
gelir. [§]Orası, dünyada iken canlarının istediği yiyeceği bulamadıkları, ama 174
istemediği yiyecekleri bulabildikleri gibi olmayacak. Nitekim başka bir âyette

19 Arapça metinde "beleğû" (بلغوا) şeklinde yazılmışsa da mânanın doğru olabilmesi için "lem yebluğû" (لم يبلغوا) diye düzeltilmesi gerekir.

20 et-Tûr, 52/16.

Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Orada sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz"[21].

يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَاْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَاْثِيمٌ ﴿٢٣﴾

23. "Orada karşılıklı kadeh alıp verirler, ama o içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye."

Orada karşılıklı kadeh alıp verirler. Yani orada kadehleri birbirlerine verirler, birbirlerinden de alırlar, dünyada olduğu gibi herkesin tek kadehi olmaz. Nitekim rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber eşlerinden biriyle yıkanıyordu, çoğu kez su tasını eşinin ellerinden alıyordu[22]. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Buradaki kadehten maksat şaraptır. Başkaları da şöyle dedi: O şarap dolu kadehtir, ama içinde şarap olmadığında su kabıdır. **O içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye.** Buradaki "lağv" (لغو) ve "te'sîm" (تأثيم) kelimeleri ötreli ve tenvinli okunmuştur. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Âyet, cennette saçmalamanın ve günah işlemenin söz konusu olmayacağını haber vermektedir. Allah Teâlâ başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "İçenlere dokunmaz, ondan sarhoş da olmazlar"[23]. Âyette geçen "lağv" ve "te'sîm" kelimeleri fethalı (üstün) olarak da okunmuştur[24], bu da cennetin saçmalama ve günah işleme gibi fiillerden uzak olduğu anlamına gelir. Bu da reddedilmeyen bir yorumdur. Âyetin mânası şöyledir: Dünyada iken içtikleri zaman insanların saçmalamaları ve günah işlemeleri mutat olduğu gibi bir durum cennette söz konusu olmayacaktır. **O içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye** sözü cennette bunların helâl kılındığı mânasına gelir denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَاَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾

---

21 Fussılet, 41/31.

22 Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.) guslederken yıkanmaya sağ taraftan başlardı, sağ eliyle suyu döker ve yıkanırdı. Sonra suyu sağ eliyle avret mahalline döker ve sol eliyle yıkardı. Yıkama bitince başından aşağıya su dökerdi". Hz. Âişe (r.a.) devamla dedi ki: "Ben ve Resûlullah (s.a.) cünüplükten guslederken aynı kaptan yıkanırdık" (Müslim, "Hayız", 43).

23 es-Sâffât, 37/47.

24 İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yâkup üstünlü okudular. İbn Muhaysın, Yezîdî ve Hasan-ı Basrî de onların kıraatine uydular (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fî'l-kırââti'l-erba' 'aşere*, s. 524).

24. "Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar."

Allah, insanların dünyada iken canlarının istediği hizmetçileri, meyveleri, serili halıları, cennette de arzulamalarını sağlıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٥﴾

[§]*25.* "(Cennettekiler) ***birbirlerine dönüp sorarlar."*** 175

Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Yani dünyada iken yapmış oldukları hataların durumunu sorarlar. O, hemen bunun arkasından gelen "Doğrusu biz, daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık (değil mi?)"[25] meâlindeki âyetle bu görüşüne delil getirdi. **Sorarlar** sözünün, dünyadan sorarlar mânasına geldiği de söylenmiştir. Onların dünyada iken aleyhlerine ve lehlerine yaptıkları işlerden soracakları mânası da bunda var gibidir.

قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا قَبْلُ فٖٓى اَهْلِنَا مُشْفِقٖينَ ﴿٢٦﴾

26. "Doğrusu biz derler, daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık (değil mi?)***"***

Bu âyet iki şekilde açıklanır. Birincisi, "Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun"[26] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelir. İkincisi, biz daha önce kendimiz için ve yakınlarımız için endişe ediyorduk, yani yaptığımız kötülükler ve isyanlar yüzünden korkuyorduk. Bu yorumun delili de şu ilâhî beyandır: "Elbette biz bundan önce yalnız O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur"[27]. Yani, *en doğrusunu Allah bilir ya*, **Biz daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık,** işlediğimiz kötülüklerden dolayı korkuyorduk, ama "Elbette biz bundan önce yalnız O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur" meâlindeki âyette ifade edildiği üzere Allah'ın rahmetini de umuyorduk. Allah Teâlâ çeşitli âyetlerde onları şefkat, korku, arzu ve ümit sahibi olmakla nitelemektedir. Meselâ bazı âyetlerde şöyle buyurdu: "Onlar, korku ve

---

25 Sonraki âyet.

26 et-Tahrîm, 66/6.

27 et-Tûr, 52/28.

ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua ederler"[28], "Onlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı"[29].

فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَوَقٰينَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

27. "Şimdi ise Allah bize lütfuyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu."

Bu âyet-i kerîme, insanları kavurucu azapla cezalandırmanın Allah'ın hakkı olduğuna, fakat lütfu ve keremiyle onları koruduğuna işaret etmektedir. Mûtezile'nin dediği gibi onları korumak eğer Allah'ın görevi olsaydı, buradaki lütfuyla muamele sözünün anlamı olmazdı.

اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ اِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحٖيمُ ﴿٢٨﴾

176 **[§]*28. "Elbette biz bundan önce yalnız O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur."***

Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur. Burada geçen "innehû" (إنّه) kelimesindeki "elif" harfi üstünlü ve esreli olarak da okunmuştur. Esre okunduğunda müptedâ olur[30] ve Rabb'imiz daima böyledir mânasına gelir. Üstün olunca da şu mânaya gelir: Biz ilk olarak O'na dua ediyorduk, çünkü O ihsanı bol ve çok merhametli olandır; yani böyle olduğu için biz O'na dua ediyorduk. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَذَكِّرْ فَمَٓا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾

29. "Sen öğüt vermeye devam et; Rabb'inin lütfu sayesinde sen asla ne bir kâhinsin ne de bir mecnun."

Yani Allah sana nübüvveti ve Kur'ân'ı lütfetmiştir, dolayısıyla sen ne kâhinsin, ne de mecnun! Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, sen Rabb'inin nimetine, cinnet ve kehânet belâsına uğramış birinin vereceği gibi yahut onların senin hakkında söyledikleri biri imiş gibi karşılık vermedin. İkincisi, sen onların söyledikleri cinnet ve sihir gibi hallerden Rabb'inin

---

28 es-Secde, 32/16.

29 el-Enbiyâ, 21/90.

30 bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 416.

nimeti sayesinde korundun ve âfiyete mazhar oldun. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, onların Hz. Peygamber hakkında, o kâhindir, o mecnundur dediklerine işaret etmektedir. Aynı şekilde gösterilen delillere karşılık vermekten aciz kaldıklarında onları sihir olmakla, önceki ümmetlerin haberlerini kehânetle, peygamberlerin onların liderlerine ve firavunlarına muhalefet etmelerini cinnetle, hoş ve tatlı bir sözü de şiir olmakla itham etmeleri inkârcıların âdetlerindendi. Bütün bunları da insanların kafalarını karıştırmak için yaparlardı. Resûlullah'ın (s.a.) böyle olmadığını bilmelerine rağmen onlar bunu âdet edinmişlerdi; çünkü Hz. Peygamber'in bir kâhine veya sihirbaza gitmediğini, Kur'ân'ın da şairlerin şiirlerindeki nazım gibi olmadığını biliyorlardı, çünkü kendileri şiir söylemekten aciz olmadıkları halde Kur'ân gibi bir söz söylemekten aciz kalmışlardı.

أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾

[§]*30. "Demek onlar, 'O bir şairdir; zamanın sillesini yiyeceği günü bek-* 177
liyoruz' diyorlar öyle mi?"

Sonra onlar, Resûlullah'ın (s.a.) getirdiği delillere karşılık vermekten aciz kaldıklarında, **Zamanın sillesini yiyeceği günü bekleyelim** dediler. Yani yakında onlar bizim dinimize dönecekler dediler. Onlar, Resûlullah'ın (s.a.) ashabından zayıf olanlara şöyle diyorlardı: Yakında Muhammed ölecek ve iş bizim elimize geçecek, o zaman siz de bize döneceksiniz. İbn Kuteybe şöyle dedi: Âyette geçen "raybe'l-menûn" (ريب المنون) ifadesi, yani zamanın hâdiseleri, acıları ve musibetleri demektir. Menûn, dehr, zaman anlamına gelir[31]. Ebû Avsece bu ifadeye, başa gelmesi temenni edilen ve şüphelenilen olaylar diye mâna verdi.

قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ ﴿٣١﴾

31. "De ki: Bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte beklemekteyim!"

Yani sözünü ettiğiniz o olayları bekleyin, ben de onun sizin hepinizin ya da çoğunuzun başına gelmesini bekliyorum. Resûlullah (s.a.) için, "O bir şairdir; zamanın sillesini yiyeceği günü bekliyoruz"[32] diyenler, Resûlullah'ın (s.a.) vefatından önce helâk edildiler, Hz. Peygamber'in başına geleceğini zannettikleri helâk kendi başlarına geldi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

31 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 425.

32 et-Tûr, 52/30.

أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهٰذَٓا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾

32. “Bunu onlara akılları mı emrediyor yoksa onlar azmış bir topluluk mu?”

Bunu onlara akılları mı emrediyor? Cenâb-ı Hak tarafından kullanılan soru edatının, olumsuzu ifade edip soruya olumlu cevap vermek mânasına geldiğini daha önce çeşitli yerlerde söylemiştik. Yani âyet-i kerîme, bunu onlara akılları emretmiyor yahut bunu emredende akıl yoktur demektir. İkincisi, âyet, onlar akıllarını beyinsizce kullanmaktadırlar, yani hangi akıl putlara tapmayı
178 emreder [§]de Allah’a kulluktan engeller, mânasına gelir. Yani akıl bunu emretmez. **Yoksa onlar azmış bir topluluk mu?** Yani bu konuda onlar haddi aşmışlardır. “Tuğyân” (الطغيان) kelimesi, düşmanlıkta haddi aşmak demektir.

أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

33. “Onu kendisi uydurmuştur, diyorlar öyle mi? Hayır, hayır; inanmak istemiyorlar.”

Yani onu senin uydurmadığını onlar da biliyorlar, fakat Allah’ın âyetlerini inkâr etmek için onu senin uydurduğunu söylüyorlar. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “Aslında onlar seni inkâr etmiyorlar; fakat o zâlimler açıkça Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar”[33]. Cenâb-ı Hak bu âyette buyuruyor ki: Aslında onlar sana yalancı demiyorlar, seni yalancı olmakla itham etmiyorlar, fakat Allah’ın âyetlerini inkâr ediyor ve onların asılsız olduğuna inanıyorlar. Buna göre buradaki **uydurmuştur** sözü, onu senin uydurmadığını biliyorlar, fakat âyetleri reddetmek ve inkâr etmek gerektiğine inanıyorlar, bu yüzden sana uydurmuştur diyorlar mânasına gelir.

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِٓ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٣٤﴾

34. “Eğer doğru sözlü iseler onun benzeri bir söz getirsinler.”

Eğer onlar Muhammed aleyhisselâm Allah’a iftira etmektedir iddialarında doğru söylüyorlarsa, Muhammed’in getirdiği sözün bir benzerini onlar da getirsinler. Buradaki **getirsinler** sözü zâhirde emir ise de hakikatte emir değil-

---

[33] el-En‘âm, 6/33.

dir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kendisine böyle bir yalanı ve iftirayı yapmalarını onlara emretmiş olması imkânsızdır. Bu âyet iki şekilde açıklanır. Birincisi, onların, Kur'ân'ın benzerini yapmaktan aciz oldukları mânasına gelir. İkincisi, Resûlullah'ın (s.a.) Allah adına uydurduğu ve O'na iftira ettiğine dair sözlerinden dolayı onları kınamak ve azarlamak mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾

[§]*35. "Acaba onlar bir yaratıcı bulunmadan mı yaratıldılar, yoksa ya-* 179
ratıcı kendileri midir?"

Müfessirlerin geneli bu âyete, onlar babasız mı yaratıldılar? mânasını verdiler. Ancak babasız yaratılmış olsalar, onların bu sözlerinde büyük bir fayda yoktur, ancak onlar bununla, yaratılışlarını ve neden yaratıldıklarını bilmediklerini kastediyorlar. Aksine onların babaları vardı, babaları onları yetiştirmiş ve kendilerinin yaratıcı değil yaratılmış olduğunu, onlara kendilerini vareden bir yaratıcının bulunduğunu öğretmişlerdi. Öyleyse böyle akılsızca nasıl konuşuyor ve onda ısrar ediyorlar? Bize göre **Acaba onlar bir yaratıcı bulunmadan mı yaratıldılar?** ilâhî kelâmı, iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onlar amaçsız yaratılmadıklarını biliyorlar, çünkü gayesiz, anlamsız ve hikmetsiz olarak yaratılsalardı, abes olarak ve boş yere yaratılmış olurlardı. Ama onlar oyun olsun diye ve boş yere yaratılmadıklarını kendileri de biliyorlardı. İkincisi, şöyle denilir: Onlar, ister herhangi bir şey olmadan yaratılsınlar, ister topraktan ve sudan yaratılmış olsunlar, ne ile yaratıldılarsa yaratılsın, onları yaratanın kudreti kendi zatından dolayıdır, bunu başkasından elde etmiş değildir, dolayısıyla hiçbir şeyin O'nu aciz bırakması da mümkün değildir. **Yoksa yaratıcı kendileri midir?** Yani onlar yaratıcı değildirler.

أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾

36. "Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yaratmışlar? Hayır hayır! Onlar bir türlü idrak edip inanmıyorlar."

Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yaratmışlar? Yani yerküreyi ve gökleri onların yaratmadığını kendileri de biliyorlar. **Hayır hayır! Onlar bir türlü idrak edip inanmıyorlar.** Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar bu sözleri kesin bilgiye dayanarak söylemiyorlar, aksine zanna dayanarak konuşuyorlar.

İkincisi, onlar doğru konuşmuyorlar; buna göre âyet, asla iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği bir kavim hakkında gelmiştir. Eğer bu yorum doğru ise o zaman burada peygamberliğin ispatına dair delil vardır, çünkü Hz. Peygamber bu haberi gayptan vermektedir. İlk yorumu doğru kabul edersek o zaman âyet, onların bütün söyledikleri kesin bilgiye değil zanna dayanmaktadır, bilmeden konuşmaktadırlar mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَآئِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ

180 **[§]*37. "Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır? Yoksa her şeye egemen olan onlar mı?"***

Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır? Yani, "Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yaratmışlar?"[34] meâlindeki âyetin tefsirinde, bütün bunları onlar yaratmadılar dediğimiz gibi bu âyet de Rabb'inin hazineleri onların yanında değildir ve her şeye egemen olan da onlar değildir, anlamına gelir. Sonra bu âyet farklı mânalar verilerek de yorumlanabilir. [Birincisi,] **Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır?** Yani, onların Resûlullah'a (s.a.) tâbi olmalarına engel olan, Resûlullah'ta (s.a.) olmayıp kendilerinde bulunan bir fayda mıdır ki, bu sebeple onlar peygamberliğe daha lâyık olsunlar? Hayır, onlar buna daha lâyık değildirler! [İkincisi,] onlar gaybın ilmine mi muttali oldular da Resûlullah'ın (s.a.) Allah'a iftira ettiğini bildiler? Yani onlar gayp ilmine asla muttali değildirler. [Üçüncüsü,] gayp ilmi Resûlullah'ta (s.a.) da yoktur, aksine onda sadece şanı yüce olan Rabb'inin kendisine haber verdikleri vardır. Onlarda ise bunların hiçbiri yoktur.

Yoksa her şeye egemen olan onlar mı? Yani onlar ne kendilerinin ve ne de başkalarının rızıklarına hükümran kılınmış değildirler. Bazıları şöyle dedi: âyetteki "musaytır" (مُصَيْطِر) kelimesinden maksat, Rab Teâlâ'dır. "Seytara fulânun" (سيطر فلان) denince, falanın Rab olduğu anlaşılır. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[35]. Zeccâc şöyle dedi: "Mûsâytır" kelimesi hâkim olan anlamına gelir[36].
181 Ebû Bekir de şöyle dedi: "Mûsâytır", güçlü olan, galip olan demektir. [§] Ancak güç ve galibiyet, bazan delillerle kazanılır. Bu âyet, Resûlullah'a (s.a.) karşılık verme mânasına da başka anlama da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

34 Önceki âyet.

35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 426.

36 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 66.

أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾

38. "Yoksa onların, üstüne çıkıp göklerdeki haberleri dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Eğer öyleyse, içlerinden dinleyen biri açık bir kanıt getirsin."

Yoksa onların, üstüne çıkıp göklerdeki haberleri dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Bu cümle iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onların göklere çıkmak için bir vasıtaları ve güçleri mi var ki, çıkıp gök haberlerini dinlesinler ve Muhammed aleyhisselâmın Allah'a iftira ettiğini anlasınlar? İkincisi, Muhammed aleyhisselâmın söyledikleri gibi olduğuna dair onların duydukları bir delil ve kanıt mı var? Şayet, evet var derlerse, o zaman şöyle denilir: **Eğer öyleyse, içlerinden dinleyen biri açık bir kanıt getirsin.** Yani açık bir delil getirsinler, fakat onlarda böyle bir delil yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Kız çocuklar O'na, erkek çocuklar da size öyle mi?"

Bu âyet-i kerîme, daha önceki âyetler gibi değildir, çünkü önceki âyetler Resûlullah (s.a.) ile onlar arasındaki karşılıklı sözlerle ilgili idi. Bu âyet ise doğrudan doğruya Allah ile ilgili olup onların söyledikleri "Melekler Allah'ın kızlarıdır" sözleri hakkındadır. Cenâb-ı Hak, bunu söyleyen insanların şöyle yaptıklarını da haber vermektedir: "Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir"[37]. Allah Teâlâ burada onların, kendilerine nispet edildiğinde öfkelenerek mosmor kesildikleri kız çocuklarını Allah'a nispet ederek nasıl beyinsizce davrandıklarını haber vermektedir. Bununla da Resûlullah'ın (s.a.) gönlünü teskin etmekte ve onların eziyetlerine karşı sabırlı olmasını telkin etmektedir. Yani onlar benim hakkımda bile bu türlü sözler söylüyorlar, senin hakkında söylediklerine karşı da sabırlı ol! *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet-i kerîme, onların Resûlullah (s.a.) ile tartıştıkları bir konu ile ilgili de olabilir. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: Yoksa kızlar Resûlullah'ın (s.a.) da erkekler sizin olduğu için mi ona tâbi olmaya yanaşmıyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

37 en-Nahl, 16/58.

أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾

182 [§]***40.*** **"**(Resûlüm!) ***Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"***

Yani, ey resûlüm! Onların sana tâbi olmalarına karşılık kendilerinden ücret istemiyorsun ki, bu yüzden sana tâbi olmasınlar! Allah Teâlâ, onların Resûlullah'a (s.a.) tâbi olmamak için hiçbir haklı gerekçeleri olmadığını söylemektedir. Tâbi olmamalarının sebebi, sadece inatçılıkları ve kibirleridir.

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤١﴾

41. "Yahut gayb bilgisi kendilerinin yanında da onlar (buradan alıp) ***mı yazıyorlar?"***

Yoksa gaybın bilgisi onların elindedir de Resûlullah'ın (s.a.) Allah'a iftira ettiğini bu sayede mi biliyorlar? Hayır, onların elinde böyle bir bilgi yoktur.

أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾

42. "Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Ama asıl tuzağa düşecek olanlar inkârcıların kendileridir!"

Yani onlar Resûlullah'a (s.a.) tuzak kurmak istiyorlar, fakat asıl tuzağa düşecek olan kendileridir. Onların Resûlullah'a (s.a.) kurmak istedikleri bu tuzak kendilerine dönecektir. Burada Cenâb-ı Hakk'ın haber verdiği tuzak, müfessirlerin söylediklerine göre onların Bedir günü öldürülmeleridir. Ancak bu tuzağın âhirette olması da muhtemeldir.

أَمْ لَهُمْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Yoksa onların Allah'tan başka bir tanrıları mı var? Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir."

Yoksa onların Allah'tan başka bir tanrıları mı var? Yani onların Resûlullah (s.a.) hakkında ileri sürdükleri iddiaları dile getirmelerini kendilerine emreden tanrıları mı var? Yahut onları Allah'ın azabından engelleyecek Allah'tan başka tanrıları mı var? Yani onlar için böyle biri yok! Bu âyet,

şu mânaya da gelebilir: Onların, Resûlullah'ın (s.a.) Allah'a iftira ettiği iddiasını kendilerine emreden yahut buna onları muttali kılan başka tanrıları mı var? Onlara bu bilgiyi veren başka bir tanrı yok! Onlardan Allah'ın azabını geri çevirecek kimse de yok! Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki, Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur!"[38] Allah Teâlâ sonra, onların ulûhiyette kendisine ortak koştukları putlardan kendisini tenzih etmekte, onların ibadete lâyık olmadıklarını söylemektedir: **Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.**

وَإِن يَرَوْا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ ﴿٤٤﴾

[§]*44. "Gökten bir kütlenin düşmekte olduğunu görseler, yine de 'Bunlar* 183
üst üste yığılmış bulutlar' derler."

[Kâfirlerin İnatçılıkları]

Allah Teâlâ bu âyette, kâfirlerin liderlerinin ve önderlerinin ne kadar inatçı olduklarını haber vermektedir. Onların söyledikleri her söz, öğrenme amacıyla değil inatçılıklarının eseridir. Cenâb-ı Hak, "Bunu onlara akılları mı emrediyor?" diye başlayıp, "Yoksa onların Allah'tan başka bir tanrıları mı var?"[39] cümlesine kadar devam eden ilâhî beyanlarda hep o inatçı liderlere deliller getirmektedir. **Gökten bir kütlenin düşmekte olduğunu görseler, yine de 'Bunlar üst üste yığılmış bulutlar' derler** meâlindeki âyet de bunu açıklamaktadır. Allah buyuruyor ki: Onlara, kendilerini uyaran ilâhî azabın geldiğini görseler bile, inatçılıklarından ve kibirlerinden, bu buluttur azap değildir, derler. Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, yine de inanacak değillerdi"[40]. Bu âyette de onların ne kadar inatçı olduklarını haber vermektedir. Diğer bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kendilerini her yönden kuşatan göğe ve yere bakıp düşünmezler mi? Dilesek onları yerin dibine geçirir veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz"[41]. Buna rağmen onlar yine de iman etmiyorlar ve inatçılıklarından ve kibirlerinden, **Bunlar üst üste yığılmış bulutlardır, diyorlar.**

---

38 et-Tûr, 52/7-8.

39 et-Tûr, 52/32-43.

40 el-En'âm, 6/111.

41 Sebe, 34/9.

فَذَرْهُمْ حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذٖى فٖيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾

45. "Artık dehşete kapılacakları gün ile yüzyüze gelinceye kadar onları kendi halleriyle baş başa bırak."

Sonra Allah Teâlâ onların asla iman etmeyeceklerini bildiği için, peygamberine, onlardan yüz çevirmesini ve onlarla meşgul olmamasını emretmektedir: **Artık dehşete kapılacakları gün ile yüzyüze gelinceye kadar onları kendi halleriyle baş başa bırak.** Allah, peygamberine de onların iman etmelerinden ümidini kestirmekte, onların verdikleri eziyetlere karşı kendisine sabırlı olmayı ve onlara karşılık vermemeyi emretmektedir. Onların, o dehşet günü gelmeden, yani ölmeden iman etmeyeceklerini haber vermektedir. Bu âyetteki "yus'akūn" (يصعقون) kelimesindeki "ye" harfi üstünlü de ötreli de okunmuştur[42]. Üstünlü okuyanlar, "O gün göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek"[43] meâlindeki âyete dayanırlar, buradaki fiil "öldürülecek" diye meçhul şeklinde değil, "ölecek" diye mâlum sîgasıyla gelmiştir. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki "sa'ka" (الصعقة) fiilinden maksat da söylediğimiz gibi ölmeleridir. Âyet-i kerîme, kendilerine sıkıntılar ve acılar geldiğinde iman etseler bile, o zaman bu imanın onlara faydası olmayacak mânasına da gelebilir, çünkü o, azabı kendilerinden defetme amaçlı imandır.

يَوْمَ لَا يُغْنٖى عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٦﴾

184 **[§]*46. "Kurdukları planlar o gün kendilerine hiçbir yarar sağlamayacak ve kendilerine yardım eden de olmayacak!"***

Yani onların Resûlullah'a (s.a.) kurdukları tuzakların cezası Allah tarafından geldiği gün bu tuzakların kendilerine hiçbir faydası olmayacak. Âyet-i kerîme, onların, Allah'ın haber verdiği gibi kendilerine şefaatçi olacakları ve Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle taptıkları putların, onları Allah'ın azabından kurtarmaya hiç faydası olmayacak, anlamına da gelebilir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَاِنَّ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذٰلِكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

---

42 bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 417.

43 ez-Zümer, 39/68.

47. "Şüphesiz o zulmedenlere bundan başka (dünyada başlarına gelecek) ***bir azap daha var; fakat çoğu bunu bilmez."***

Şüphesiz o zulmedenlere bundan başka (dünyada başlarına gelecek) bir azap daha var. Müfessirler bu âyeti şöyle tefsir etti: Mekke müşrikleri için cehennem azabından önce başka bir azap daha vardır ve o da Bedir günü kılıçla öldürülmeleridir. **Şüphesiz o zulmedenlere** sözü, kâfirlere anlamına gelebilir; buna göre o kâfirler için "Dehşete kapılacakları gün ile yüzyüze gelinceye kadar"[44] meâlindeki âyette kıyâmet günü geleceği belirtilen azaptan önce dünyada da bir azap vardır, anlamına gelir: Sonra Allah onlar için **azaptan başka bir azap** buyurmaktadır; yani küfre devam ettikleri sürece sürekli azap içinde olacaklar, korku, zillet ve aşağılanmış halde yaşayacaklar. Bütün bunlar da Allah'ın azabıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Fakat çoğu bunu bilmez;** yani çoğu bildiklerinden yararlanmaz yahut bilgi alma vasıtalarına aldırmadıkları için hakikati bilmezler, onlar üzerinde düşünüp yaptıklarından vazgeçmeye çalışmazlar.

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَاِنَّكَ بِاَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ

48. "Sen Rabb'inin hükmünü sabırla bekle, kuşkusuz sen bizim gözetim ve korumamız altındasın. Her kalktığında Rabb'ini hamd ile tesbih et."

Sen Rabb'inin hükmünü sabırla bekle! Bu âyet-i kerîme, Resûlullah'ın (s.a.) çok zorlu, sıkıntılı ve şiddetli işlerle yükümlü tutulduğuna işaret etmektedir, çünkü Allah **sabırla bekle,** buyurmaktadır. Sabır emri de ancak zor ve
meşakkatli bir iş için kullanılır. **[§]**Bundan dolayı Allah, Hz. Peygamber'e **185**
şöyle emretmektedir: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret!"[45] Bu âyette de tıpkı diğer peygamber kardeşlerinin yüklendikleri zor işlere sabırla katlandıkları gibi Resûlullah'ın (s.a.) da yüklendiği zorluklara karşı sabırlı olmasını emretmektedir. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır"[46]. Cenâb-ı Hak bu âyette ona, eğer sabrederse, bu Allah'ın kendisini buna muvaffak kılmasıyla olacağını haber vermektedir. Yahut sabrettiği

---

44 et-Tûr, 52/45.
45 el-Ahkāf, 46/35.
46 en-Nahl, 16/127.

zaman, ancak Allah için sabretmiş olacaktır ve yüklendiği külfeti taşımak da kendisine kolay gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Rabb'inin hükmü** sözü, farklı anlamlara gelebilir. Birincisi, bundan maksat, Allah'ın emretmiş olduğu işleri, muhaliflerini öldürmeye kararlı olan firavunlara tebliğ etmektir. Bu, yerine getirilmesi zor bir emirdir, bundan dolayı Allah bu hususta ve onlara tebliğ işinde sabırlı olmasını emretmektedir. İkincisi, maksat, onların eziyetlerine, alaylarına sabretmesi ve onlara karşılık vermemesi emridir. [Üçüncüsü,] özellikle kendi içinde meydana gelen sıkıntılara, inkâr edilmenin kederine, tevhide ve imana yanaşmamalarından kaynaklanan üzüntü karşısında sabırlı olması emridir. Bütün bunlar da ancak Allah'ın hükmüdür.

Kuşkusuz sen bizim gözetim ve korumamız altındasın. Yani bizim gözümüzün önünde ve bilgimiz altındasın. Eğer âyetteki sabır emri, sözünü ettiğimiz kişilere tebliğ görevini yerine getirmekle ilgili ise o zaman **Kuşkusuz sen bizim gözetim ve korumamız altındasın** ilâhî kelâmı, zafer ve yardım vâdi anlamına gelir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[47]. Şayet sabır emri, kâfirlerin yaptıklarına karşılık vermemek yahut kendisiyle Rabb'i arasındaki işleri yerine getirmekle ilgili ise o zaman burada Allah sanki şunu söylemektedir: Onların seni inkâr etmeleri, alaya almaları ve sana eziyet etmeleri bizim bilgimiz dâhilindedir, bu durumu bilmeden sana o görevi yüklemiş değiliz. *En doğrusunu Allah bilir.*

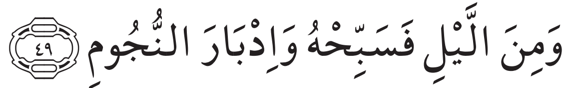
Rabb'ini hamd ile tesbih et! Yaratıklara ait niteliklerden ve lâyık olmadığı nitelemelerden Rabb'ini tenzih et ve O'nu lâyık olduğu şekilde övgü ile an! **Her kalktığında;** yani yerinden her kalktığında veya uykundan her uyandı-
186 ğında [§]veyahut maişet temini ve dışarı çıkmak için her kalktığında **Rabb'ini hamd ile tesbih et!** Eğer bu âyetten maksat, her oturduğun yerden kalktığında hamd ile tesbih etmesi ise bu tesbih Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadiste ifade edilmektedir: "Kim, içinde lüzumsuz konuşmaların çok olduğu bir mecliste oturur da oradan kalkmadan önce 'Seni tenzih ederim Allahım!, Sana hamdederim. Şehadet ederim ki senden başka ilâh yoktur. Senden bağışlanma dilerim ve sana tövbe ederim' derse, o mecliste işlemiş olduğu hataları bağışlanır"[48]. Eğer âyetten maksat, uykudan kalktığında Rabb'ini hamd ile tes-

---

47 el-Mâide, 5/67.

48 Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim lüzumsuz konuşmaların çok olduğu bir mecliste oturur da oradan kalkmadan önce şu duâyı okursa, Allah orada otururken işlemiş olduğu hataları bağışlar: Rabb'imiz; seni tesbih eder, sana hamdederim. Senden başka ilâh yoktur. Senden mağfiret dilerim ve tövbemi sana arzederim" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 494; Tirmizî, "Daavât", 38).

bih etmesi ise bununla namaz kastedilmiş olabilir. Şayet maksat, maişet temini ve dışarı çıkmak için kalktığında Rabb'ini hamd ile tesbih etmesi ise âyet sanki gündüz vakitlerinde dışarı çıktığında Rabb'ini hamd ile tesbih mânasına gelir. Dahhâk, Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediğini rivayet eder: Farz namaza kalktığında, henüz tekbir almadan önce şu sözlerle Rabb'ini hamd ile tesbih et diyerek yukarıda geçen "Seni tenzih ederim Allahım! Sana hamdederim…" duasını sonuna kadar okudu. Yine Dahhâk'ın rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.) namaza başladığında bu âyeti okurdu: "Her kalktığında Rabb'ini hamd ile tesbih et!" Ebû Saîd ve Hz. Âişe'nin (r.a.) rivayet ettiklerine göre de Hz. Peygamber namaza başladığında aynı sözü söylerdi. **Her kalktığında** sözüne Mücâhid, oturduğun yerden her kalktığında anlamını verdi[49]. *En doğrusunu Allah bilir.*

49. "Gecenin bir kısmında ve yıldızlar çekildiğinde de O'nu tesbih et."

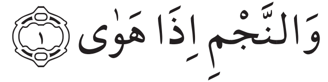
Gecenin bir kısmında; yani geceleyin istirahate çekildiğinde Rabb'ini tesbih et. Allah burada sanki şunu söylemektedir: Gece ve gündüz, istirahat ederken de yolda yürürken de her zaman Rabb'ini hamd ile tesbih et!

[§]Yıldızlar çekildiğinde de O'nu tesbih et. Müfessirler bu âyeti şöyle 187
yorumladı: Ondan maksat sabah namazının iki rekât sünnetidir. Allah hepsinden razı olsun, sahâbe ve tâbiîlerden böyle rivayet edilmiştir[50]. İbn Abbâs (r.a.), **yıldızlar çekildiğinde** sözü ile sabah namazının farzından önceki iki rekât sünnetin, "Secdelerin ardından"[51] meâlindeki âyette de akşamın farzından sonraki iki rekât sünnetin kastedildiğini merfû olarak rivayet etmiştir[52]. Eğer bu rivayet sabit ise âyetin tefsiri de budur. Buna göre de âyet, sabah namazını (fecrin doğuşundan öncesine kadar) ertelemenin gerekli olduğuna işaret eder, çünkü yıldızların çekilmesi, ancak onların gitmesi ve kaybolması anlamındadır. Bu da fecrin doğuşunun ilk anında olmaz, ancak ortalık aydınlığında olur. Dolayısıyla bu konuda âyet, bizim görüşümüze dair bir delildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

49 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 637.
50 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 53.
51 Kāf, 50/40.
52 Tirmizî, "Tefsîr", 52.

[§]NECM SÛRESİ 189

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Battığı sırada yıldıza andolsun!"

[Yıldızlar]

Denilmiştir ki: Buradaki yıldızdan maksat, bizzat yıldızların kendileridir. Cenâb-ı Hak, Muhammed aleyhisselâmın, kâfirlerin iddia ettikleri gibi asla sapıtmadığını ve yanlış yolda olmadığını yıldızlar üzerine yemin ederek söylemektedir. Bunu Esam söylemektedir. Şöyle de denilmiştir: Buradaki "necm" (النجم) kelimesinden maksat, Kur'ân'ın parça parça ve peyderpey indirilmesidir; Allah, Kur'ân'ın asla yanlış ve sapkın bir kitap olmadığına yemin etmektedir. Mücâhid şöyle dedi: Allah, batan Süreyya yıldızına yemin etmektedir, Araplar altılı grup halindeki yıldıza Süreyya yıldızı derlerdi[1]. Ebû Ubeyde de şöyle söyledi: Allah ufukta kayan yıldıza yemin etmektedir. Sanki sadece Süreyya yıldızını kastetmediğini söylemektedir[2]. Eğer ilk yorumu doğru kabul edersek, âyeti şöyle izah ederiz: Allah Teâlâ, mahlûkatın kalplerinde yıldızlara dair özel bir yer ve değer yaratmıştır ve insanlar başlarına gelen her şeyi yıldızlara bağlamaktadırlar; gördükleri faydaların ve uğradıkları zararların çok olmasını, bolluğu ve darlığı, başlarına gelen musibetleri ve zorlukları, gidişatın değişmesini hep yıldızlarla irtibatlı görmektedirler. Ayrıca Cenâb-ı Hak yıldızlarda
[§]kıbleyi bulmak, yolları ve gidilecek yönleri tayin etmek ve vakitleri öğren- 190
mek gibi sayılması uzun sürecek faydalar da yaratmıştır. İşte bundan dolayı Allah bizzat yıldızların kendisine yahut yıldızları ve onlardaki faydaları yaratana yemin etmektedir ki, Muhammed aleyhisselâm sapıtmamış ve doğru yolu kaybetmemiştir. Şayet yıldızlardan maksat Kur'ân'ın parça parça ve peyderpey indirilmesi ise o zaman Allah, Kur'ân'ı peyderpey indirene yemin etmektedir.

---

1 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 427.

2 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 427.

Battığı sırada. Yani kayıp kaybolduğu sırada. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: “Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim”[3]. Yani onların düştükleri yerlere… **Battığı sırada** sözünün doğruya en yakın olan mânası yürüyüşüne sürekli devam ettiği sırada, anlamına gelmesidir. Çünkü yıldızlar sürekli olarak yürüyüşlerine devam etmektedirler. Onların yollarına sürekli devam etmelerinde de halkın aradıkları yolları bulmak ve benzerleri gibi pek çok faydaları vardır. Yoksa yıldızların düşmelerinde ve kaybolmalarında fazla bir hikmet yoktur ki, Cenâb-ı Hak ona yemin etmiş olsun! *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى ﴿٢﴾

2. “Bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir.”

Bu âyet-i kerîme iki şekilde izah edilir. Birincisi, Kur’ân’ın ona inmesinde ve kendisine emredilen işlerde bir sapkınlık yoktur. Çünkü müşrikler onda bir yanlışlık olduğunu iddia ediyorlardı, zira kendilerinin ve atalarının dinine muhalif sözler söylüyordu. İşte bunun üzerine Allah, onda ve emredildiği işlerde bir sapkınlık ve yanlışlık olmadığını söylemektedir. İkincisi, **Bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir,** çünkü o sihirbaz ve şair değildir. Onlar, Resûlullah’ın (s.a.) şair ve sihirbaz olduğunu iddia ediyorlardı. Allah da hayır o böyle değildir, o sihirle sapıtmamış, şiirle de yanlış yola gitmemiştir, demektedir. Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: “Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar”[4]. Aksine Muhammed aleyhisselâm doğru yoldadır ve hidâyet üzeredir.

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ﴿٣﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ
شَدٖيدُ الْقُوٰى ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوٰى ﴿٦﴾

3. “Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır.”

4. “O** (size okuduğu)**, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.”

5-6. “Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri** (Cibrîl) **öğretti.”

---

[3] el-Vâkıa, 56/75.

[4] eş-Şuarâ, 26/224.

O, kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. Yani o, nefsinin istediği sözleri söylemiyor, aksine sadece kendisine verilen vahyi dile getiriyor. Çünkü Allah, bunun hemen arkasından şunu söylemektedir: **O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir. Onu, çok güçlü biri (Cibrîl) öğretti.** [§]Aksi halde **Onu, çok güçlü biri (Cibrîl) öğretti** cümlesini 191
Allah'a nispet etmek de caizdir. Çünkü Allah Teâlâ, "Kur'ân'ı Rahmân öğretti"[5] meâlindeki âyette öğretmeyi kendi zatına nispet etmektedir. Ancak **üstün niteliklerle donatılmış biri öğretti** meâlindeki âyet, ondan maksadın Allah olmadığını açıklamaktadır. Çünkü Allah'ın, **üstün niteliklerle donatılmış biri** diye nitelenmesi mümkün değildir. Müfessirlerin de söyledikleri gibi bundan maksat Cibrîl aleyhisselâmdır. Âyette geçen "kuvâ" (القوى) kelimesi aslında ipler demektir, bundan maksat da güç ve takattır, bunun tekili "kuvvet" (القوّة) gelir. Dolayısıyla âyetteki öğretme işi Cibrîl'e nispet edilmektedir, çünkü Resûlullah (s.a.) onu dinlemiş ve Kur'ân'ı ondan almıştı.

Sonra Allah, öğretme işini bazan Cibrîl'e, bazan da kendi zatına nispet etmektedir. Cibrîl'e nispet etmesi, Resûlullah'ın (s.a.) onu dinlemiş ve Kur'ân'ı ondan almış olmasından dolayıdır. Kendi zatına nispet etmesi de iki şekilde açıklanır. Birincisi, Cibrîl'i gönderen, ona Kur'ân'ı öğretmesini emreden ve Cibrîl'de öğretme fiilini yaratan Allah olduğu için bunu kendi zatına nispet etmektedir.

İkincisi, öğretme sırasında kendisinde ilim meydana gelmesi, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın lütfu sayesinde olduğu için onu kendine nispet etmektedir. Öğrenciler, kendilerinde bilgi meydana gelmesi bakımından farklı durumdadırlar, çünkü her ne kadar öğretme işi onların hepsinde eşit ise de Allah'ın lütfunun eserleri onlarda farklı farklıdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Onu üstün niteliklerle donatılmış biri (Cibrîl) öğretti. Müfessirler buradaki "zû mirratin" (ذو مرة) kelimesine, kuvvetli anlamını verdiler. Buna muhkem mânası da verilmiştir. İplerin güçlü olmasından maksat güç ve takat sahibi olmaktır, tekili "kuvvet" gelir. "Mirra" da fitil anlamına gelir. Âyetteki "istevâ" (استوى) fiili ise Muhammed aleyhisselâm kendisine gelen vahiy için düzgün ve mutedil oldu mânasına gelir. Buna, Cibrîl aleyhisselâm ona kendi suretinde göründü anlamı verilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, Cibrîl'i kendi aslî suretinde göstermesini Rabb'inden niyaz etmişti, Cibrîl de ona kendi aslî suretinde göründü ve o da kendisini o şekilde gördü.

---

5 er-Rahmân, 55/1-2.

192 [§]*7. "O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü."*

Yani Cibrîl, ufkun en yüce noktasında iken ona göründü. **Ufkun en yüce noktası**, göklerin ufku mânasındadır. Ufkun en yüce noktasının meleklerin bulundukları ve oturdukları yer olması da muhtemeldir. Buna göre Allah, Hz. Peygamber'in Cibrîl'i aslî suretiyle ve kendi mekânında gördüğünü haber vermektedir. Sözü edilen ufkun, bir rivayette haber verilen ufuk olması da mümkündür. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Cibrîl aleyhisselâmı aslî suretinde görmeyi arzu etmiş ve ondan kendisini göstermesini istemişti, o da "Ben yeryüzüne sığmam, ama en yüce ufka bak" demiş, Hz. Peygamber de ufka baktığında onu görmüş. Bazı rivayetlerde de Cibrîl, "Beni aslî suretimde görmeye senin gücün yetmez, ancak en yüce ufka bak!" demiş[6]. Hz. Peygamber'e en yüce ufka bakmasının söylenmesi, onun gözlerinin Cibrîl'i yakından görmeye dayanamayacağından, ancak uzaktan görmeye tahammül edebileceğinden dolayı olabilir. Bir nesnenin ışınları yahut parlaklığı veyahut beyazlığı çok aşırı olduğunda, ilk anda gözün ona yakından bakmaya dayanamadığı, ancak uzaktan bakabildiği insanlar tarafından da bilinen bir husustur

8. "Sonra yaklaştıkça yaklaştı."

Burada yaklaşan, muhtemelen Cibrîl aleyhisselâmdır, yavaş yavaş yaklaştı, Hz. Peygamber'in bakmaya dayanabileceği bir yere geldi. İnsan, farklı zamanlarda denediğinde nesneleri taşımaya uygun bir tabiatta yaratılmıştır, o kadar ki aynı zaman diliminde ve ilk defa denediğinde onu kaldıramaz; meselâ şiddetli bir soğuğun ardından yavaş yavaş sıcağa girdiğinde ve şiddetli bir sıcaklığın ardından yavaş yavaş soğuğa girdiğinde o duruma alışır, şayet şiddetli bir soğuktan bir anda şiddetli bir sıcağa girecek olsa, insan buna dayanamaz. İşte bunun gibi göz de bir nesneyi ilk gördüğünde ona yakından bakmaya da-
193 yanamaz. [§]Fakat o nesneyi önce uzaktan görmesi, sonra yavaş yavaş yaklaşması halinde ona yakından bakmaya da dayanır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı

---

6 İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Muhammed aleyhisselâm Cibrîl'i kendi aslî suretiyle sadece iki defa gördü. Birinde, ondan kendi aslî suretini göstermesini istemişti, o da gösterdi, bütün ufku kaplamıştı. Diğerinde de Hz. Peygamber, Cibrîl'in çıkarıldığı yere onunla beraber çıkmıştı (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 407).

insanlar ise şöyle dediler: **Sonra yaklaştıkça yaklaştı** sözünde takdim tehir vardır, yani yaklaşmaya başladı ve yakınında durdu. Çünkü önce yaklaşmaya çalışmak, sonra yakınında durmak gelir. Bazıları da şöyle dedi: Aksine bunun doğrusu, âyetteki gibidir, buradaki "tedellî" (تدلّى) ve "dünüv" (الدنوّ) kelimelerinin her ikisi de aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

9. "Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu."

[Hz. Peygamber Cibrîl'i Gördü]

Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "kāb" (القاب) kelimesi, yayın orta kısmı demektir, yayın iki ucu arasındaki mesafe kirişin iki katı kadardır. Bazıları buna, gerçek anlamda iki yay kadar anlamını verdi. İbn Kuteybe ise iki Arap yayı kadar mânasını verdi[7]. Ebû Avsece bu kelimeye uzunluk miktarı anlamını verdi. "Kavs" (القوس) kelimesi ise burada arşın anlamına gelir, yani aralarında iki arşın kadar bir mesafe vardı. İlk mâna benim daha çok hoşuma gidiyor, çünkü Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizden birinizin (cennette) yayı yahut kamçısı kadar bir yere sahip olması, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır"[8].

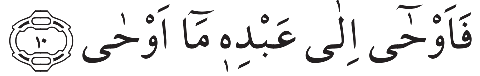
Biz deriz ki: Resûlullah'tan (s.a.) uzakta olduğunda net olarak göremediği için, yüzlerden hangisi olursa olsun onun Cibrîl (s.a.) olmadığına hükmedilir. Çünkü bir şey gözden uzak olduğunda ona ancak içtihatla ve tahminle karar verilir, [§]gerçek hüviyeti bilinemez. Aynı şekilde ona yaklaşıp dokunur hale **194**
geldiğinde de göz onu tam anlamıyla idrak edemez. Fakat uzakla yakın arası normal bir mesafede olduğunda onu tanır ve hüviyetini tam olarak idrak eder. İşte Allah Teâlâ burada, Hz. Peygamber'in Cibrîl'i tahmin yoluyla değil, tam anlamıyla bildiğini ve hakiki hüviyetiyle idrak ettiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

7 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 428.

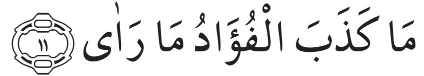
8 Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Sabah veya akşam Allah yolunda bir adım atmak, dünyadan ve içindekilerden çok daha hayırlı bir ameldir. Cennette sizden birinin yayının veya kamçısının (Tirmizî'de elinin) işgal ettiği yer kadar bir yer, bütün dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır. Cennet ehlinden bir kadın dünyaya bakacak olsa, ikisi (yerle gök) arasını güzel koku ile doldurur ve aralarını tertemiz hale getirirdi. Kadının başındaki örtüsü de dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 141; Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 18).

Hatta daha yakın oldu. Müfessirler şöyle dedi: Buradaki yahut anlamına gelen "ev" (أَوّ) harfi, şüphe ve tereddüt edatıdır. Ancak böyle bir mâna Allah Teâlâ hakkında mümkün değildir. Dolayısıyla bu kelime kesinlik ifade eder, yani aksine daha yakın oldu demektir. Bazıları buna şöyle mâna verdi: Eğer o ikisine baksaydınız, sizin tahmininize ve kanaatinize göre birbirlerine iki yay kadar, hatta daha kısa bir mesafede bulunduğunu düşünürdünüz.

10. "Böylece Allah, kuluna vahyini iletti."

Bu ilâhî kelâm iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, âyette takdim tehir vardır; yani Cibrîl, Allah'ın kendisine vahyettiğini kulu ve resûlü Muhammed aleyhisselâma iletti. İkincisi, şanı yüce olan Allah, Muhammed aleyhisselâma vahyettiği kelâmını, kulu Cibrîl'e iletti.

11. "Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı."

Âyetteki "kezebe" (كَذَبَ) fiili, şeddeli olarak kezzebe şeklinde de okunmuştur[9]. Şeddesiz okunduğunda âyet, gördüğü varlığı kulu yalanlamadı, yani gördüğü gerçekti, mânasına gelir. Ebû Ubeyd[10] şöyle mâna verdi: O, gördüğü varlık konusunda yalan söylemedi, onun görme olayı doğrudur. Şeddeli okunduğunda ise kalp, gözün gördüğünü yalanlamadı mânasına gelir. Bize göre de gözün gördüğünü kalp reddetmedi demektir. İşin aslı şudur: Kalp, algının anlaşılıp korunduğu yerdir, buna göre Allah şöyle demektedir: O, gördüğü şeyi
195 anlayıp aklında muhafaza etti. [§] Yani o bilgiyi bırakmadı ve kaybetmedi. Şöyle de denilmiştir: Kalp, bildiğini yalanlamadı, buradaki görmek fiili, bilgiden kinâyedir. Ancak eğer maksat ilim olsaydı, diğer âyette "Onu (meleği) iniş esnasında bir daha gördü"[11] denilmezdi. Bir şeyin ikinci defa bilinmesi düşünü-

---

9 Ebû Câfer ve Hişâm, şeddeli olarak kezzebe diye okudular, diğer kırâat imamları ise şeddesiz okudular (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fî'l-kırââti'l-'aşr*, s. 418; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââti'l-'aşr*, II, 283).

10 Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm el-Bağdâdî; çeşitli eserleri olan meşhur imamdır. *Me'âni'l-Kur'ân*, *Ğarîbü'l-hadis ve'l-fıkh* adlı kitapları vardır. Allâme ve sika bir muhaddistir. 224/838 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 490-509; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 450.

11 en-Necm, 53/13.

lemez. Aynı şekilde onun Rabb'ini iki defa gördüğünü belirten rivayette de onu iki defa bildi mânasına gelmez. İşte bu gerçek, görmek fiiline bilmek anlamı vermenin doğru olmadığını gösterir.

Bize göre bu meselenin aslı şudur: **Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı**; yani gözün gördüğü ilâhî âyetleri kalp yalanlamadı. Bunun delili de konuyla ilgili diğer ilâhî beyanlardır: "Hiç kuşkusuz o, Rabb'inin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü"[12], "Onu (meleği) iniş esnasında bir daha gördü"[13]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, Allah'ın yüceliklerinden bir yüceliği ve emirlerinden birini gördü[14]. Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilir: "Resûlullah (s.a.) Cibrîl'i aslî suretiyle iki kez gördü"[15]. Yani kalp, gözün görmüş olduğu Cibrîl aleyhisselâmı yalanlamadı. Onu, sidre ağacının yanında bir kez daha gördü[16].

[Hz. Peygamber'in Rabb'ini Görmesi Meselesi]

Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber, Rabb'ini bizzat gözleriyle müşahede ederek gördü. Bu iddia, Allah'ın âhirette görüleceği konusunda kitap ve mütevâtir sünnetle sabit olan vâdine aykırıdır. Çünkü onların iddia ettikleri gibi şayet Hz. Peygamber Allah'ı görmüş olsaydı, O'nun en büyük âyetlerini görmesine ihtiyaç duymazdı. Çünkü âyetleri görmek, ancak bir konunun tahminle bilinmesi halinde ihtiyaç duyulur. Engeller kalkar ve içtihatla (akıl yürüterek) değil de müşahede ile bilinirse, böyle bir ihtiyaç doğmaz, ancak bir rivayette belirtildiği gibi kalbin görmesinden bahsedilebilir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e, Rabb'ini gördün mü? diye sorulmuş, o da şu cevabı vermiş: "O'nu kalbimle iki defa gördüm". Bazı haberlerde de şöyle dediği nakledilir: "Allah'ı gözümle görmedim, fakat kalbimle iki kez gördüm"[17]. Kalbin görmesini de ilimle tefsir ediyorlar. Fakat yukarıda da söylediğimiz gibi burada da bir problem vardır. Eğer hadis sahih ise doğru olan onun söylediğidir ve bunun tefsir edilmemesini istemiştir. **[§]**Aynı şekilde "Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu"[18] meâlindeki âyetlere, Hz. **196**

12 en-Necm, 53/18.

13 en-Necm, 53/13.

14 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, III, 308; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 425.

15 Tirmizî, "Tefsîr", 53.

16 bk. en-Necm, 53/13-14.

17 "Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı" meâlindeki âyetle ilgili olarak İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Muhammed aleyhisselâm, Rabb'ini iki defa kalbiyle gördü (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 223; Müslim, "İman", 285).

18 en-Necm, 53/8-9.

Peygamber Rabb'ine yaklaştı, mânasını verenler de çok çirkin bir söz söylemişlerdir; Allah'a mekân isnat etmekte ve O'nu yaratılanlara benzetmektedirler. Cenâb-ı Hak, bu türlü iddialardan pek çok yücedir. Bu âyetlerden maksat, yukarıda da söylediğimiz gibi Resûlullah (s.a.) ile Cibrîl'in yakınlaşmasıdır.

Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı ve "Andolsun ki onu (meleği) iniş esnasında en sondaki sidre ağacının yanında bir daha gördü…"[19] meâlindeki âyetlerde, Peygamber efendimizin Cibrîl aleyhisselâmı aslî suretinde görmesi, eğer hadis sahih ise Rabb'ini kalbiyle görmesi ve sidretü'l-müntehâya kadar ulaşması gibi diğer yaratılanlardan farklı özelliklerine dikkat çekmektedir. Çünkü diğer peygamberlerden hiçbiri, bu seviyeye ulaşabilmiş değildir.

12. "Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?"

İbn Mesûd (r.a.) ve İbn Abbâs'ın (r.a.) bu âyeti elifsiz ve "ta" (ت) harfi üstünlü olarak "efetemrûnehû" (أفتمرونه) diye okudukları rivayet edilmiştir[20]. O zaman âyet, inkâr mı ediyorsunuz? anlamına gelir. Hasan-ı Basrî'nin de "efetumârûnehû" diye okuduğu rivayet edilmiştir; bu da onunla mücadele mi ediyorsunuz? mânasına gelir. Şüreyh'ten de böyle rivayet edilmiştir[21]. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Öncelikle âyetin inkâr anlamına gelecek şekilde okunması gerekir, çünkü müşriklerin inkâr tabiatında oldukları semâvî haberlerde de be-
197 lirtilmektedir. Bu, mücadele ve tartışmadan daha büyük bir meseledir. [§]Denildi ki: "Efetemrûnehû" kelimesi, gördüğünden onu şüpheye mi düşürüyorsunuz? mânasına gelir. Ebû Bekir el-Esam da şöyle dedi: Bu kelimenin elifsiz okunması doğru değildir, ancak elifli olarak okunması ve onunla mücadele mi ediyorsunuz? diye yorumlanması gerekir. Biz de deriz ki: Bu kelimeye inkâr mânası verilmesi ve bu mânaya gelecek şekilde okunması mümkündür. Onun gördüğü şeye karşı mücadele mi ediyorsunuz? diye yorumlanma ihtimali yoktur. Çünkü onların mücadeleleri gördüğü varlık hakkında değildi, gördüğüne dair verdiği haber hakkında idi. Verilen haberi yalanlamak mümkündür ve onlar işte bu konuda mücadele ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

19 en-Necm, 53/13-14.

20 Kıraât imamlarından Hamza, Kisâî, Yâkup ve Halef efetemrûnehû diye okudular, diğer kıraât imamları da efetumârûnehû diye okudular (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fî'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 419; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 283).

21 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 647.

وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى ﴿١٣﴾

13. "Andolsun ki onu (meleği) ***iniş esnasında bir daha gördü."***

Hz. Peygamber'in gördüğü varlığın ne olduğu hakkındaki ihtilafa yukarıda temas etmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ﴿١٤﴾

14. "En sondaki sidre ağacının yanında."

[Sidretü'l-müntehâ]

Denilmiştir ki: Cenâb-ı Hak oraya sidre adını verdi, çünkü yaratıklara ait bilgi orada son bulur, kimse onu geçemez. Şöyle de denildi: Yaratılanların kerâmetleri oraya ulaşınca durur, ondan öteye geçemezler. Sidrenin bir ağaç olduğu da söylenmiştir ve bu konuda İbn Abbâs'ın (r.a.) naklettiği merfû bir haberde Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet ederler: "Ben, Cibrîl aleyhisselâmı sidretü'l-müntehânın yanında gördüm, şu kadar şu kadar kanadı vardı"[22]. Şehitlerin ruhları oraya kadar ulaştığı için sidretü'l-müntehâ denildiği de söylenmiştir. Resûlullah'ın (s.a.) Cibrîl aleyhisselâmı yeryüzünden ilk defa sidretü'l-müntehâda görmüş olması mümkündür, bu da ya gözlerinden perdenin kaldırılmasıyla, ya da gözlerine fazla bir kuvvet verilmesiyle mümkün olmuştur. Sonra kendisi sidretü'l-müntehâya çıkarıldığında onu orada bir kez daha görmüştür. *En doğrusunu Allah bilir.*

عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰى ﴿١٥﴾

[§]*15. "Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır."* 198

Burada geçen cennet kelimesindeki cim harfi üstünlü ve esreli olarak okunmuştur. Sâd b. Ebû Vakkas'a (r.a.), falan bu âyeti esreli olarak "cinnetü'l-me'vâ" (جنّة المآوى) diye okuyor denildiğinde, öyle değil, "Cennetullah"tır (جنّة الله), yani Allah'ın cenneti diyerek üstün okumuş. A'meş, Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle söylediğini rivayet eder: Kim "cinnetü'l-me'vâ" diye okursa, Allah onu örter. Ebu'l-Âliye'den rivayet edilmiştir: Bu konu İbn Abbâs'a (r.a.) soruldu, o da bana dönerek, bunu nasıl okuyorsun yâ Ebe'l-Âliye? diye sordu. Ben de cennetü'l-

---

22 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 412, 460.

me'vâ diye okudum. Bunun üzerine İbn Abbâs (r.a.), doğru okudun, bunun benzeri başka bir âyette de böyle geçmektedir: "Onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır"[23]. Hasan-ı Basrî âyeti, "cennetü'l-me'vâ" diye okudu ve şöyle dedi: Orası cennetlerden biridir, İsrâ hadisi bunu doğrulamaktadır; orası Resûlullah'a (s.a.) gösterildi ve içeri girmesine izin verildi. Âyet-i kerîme, orasının müminlerin kaldıkları gökteki bir cennet olduğuna işaret etmektedir.

إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى ﴿١٦﴾

16. "O an sidreyi bürüyen bürümüştü."

Müfessirlerin geneli şöyle der: Onu altından bir döşek bürümüştü. Merfû bir haberde de böyle rivayet edilmiştir: "Ben onun üzerinde altından bir döşek gördüm"[24]. Fakat biz, sidreyi bürüyenin ne olduğu konusunda bir yorum yapmıyoruz, tevatür yoluyla gelen mütevâtir bir hadis olmadıkça, onu Allah'ın müphem bıraktığı gibi biz de müphem bırakıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*
199 **[§]Sidreyi bürüyen bürümüştü.** Bazıları bunu, Allah'ın emriyle bürüyen şey sidreyi bürümüştü diye tefsir ederler. Bu konuda Enes b. Mâlik'ten (r.a.) de Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet ederler: "Sidretü'l-müntehâya ulaştığımda, onun yapraklarının fil kulakları gibi olduğunu gördüm. Meyvelerinin de testiler gibi iri iri olduğunu gördüm. Allah'ın emriyle, o sidreyi bürüyen şey bürüyünce, hali değişti…" diyerek yakut haline geldiğini söyledi[25]. Eğer bu rivayet sahih ise o zaman sidrenin bir ağaç olduğu anlaşılır, çünkü onun yapraklarından ve Allah'ın emrinin onu bürümesinden söz edilmektedir. İbn Abbâs (r.a.), **Sidreyi bürüyen bürümüştü** cümlesini, onu melekler bürüdü diye tefsir etti[26]. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى ﴿١٧﴾

17. "Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı."

---

[23] es-Secde, 32/19.

[24] Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 651.

[25] Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Sidretü'l-müntehâya ulaştığımda, onun meyveleri küpler gibi iri iri, yaprakları da fil kulakları gibi idi. Allah'ın emrinden, o sidreyi bürüyen şey bürüyünce, hali değişti, yakuta veya zümrüte yahut bunlara benzer bir şeye dönüştü" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 128; bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 427).

[26] bk. İbn Abbâs, *Tefsîru Tenvîru'l-mikbâs*, s. 562; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 651.

Ebû Bekir el-Esam bu âyeti şöyle tefsir etti: Göz, kendisine emredilen yaratıldığı sınırın gerisinde kalmadı. “Mâ tağâ” (ما طغى) kelimesine de sınırı geçmedi diye mâna verdi. “Mâ zâğe” (ما زاغ) fiili, göz kaymadı, sağa sola dönmedi mânasına gelebilir. “Mâ tağâ” fiili de sınırı geçmedi demektir. Ebû Avsece şöyle dedi: “Mâ zâğe’l-besar” (ما زاغ البصر), göz kaymadı demektir. Mâ tağâ fiili, yükselmek mânasından gelir, su yükseldiğinde “tağa’l-mâu” (طغى الماء) denir; coşmak, haddi aşmak demektir.

لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى ﴿١٨﴾

18. “Hiç kuşkusuz o, Rabb’inin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü.”

Burada sözü edilen Allah’ın âyetlerinden en büyüğü ifadesinden maksadın, muhtemelen Cibrîl aleyhisselâmı aslî suretiyle görmüş olmasıdır. Nitekim Abdullah b. Mesûd’dan (r.a.) böyle rivayet edilmiştir: “O, Cibrîl’i aslî suretiyle iki kez gördü”[27]. Bu rivayet, âyetin tefsiridir. Bundan başka yorumların yapılması da mümkündür, ancak biz yapmıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزّٰى ﴿١٩﴾ وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى ﴿٢٠﴾ اَلَكُمُ
الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى ﴿٢١﴾ تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى ﴿٢٢﴾

[§]*19-20. “Gördünüz değil mi* (aciz durumdaki) ***Lât’ı, Uzzâ’yı ve üçün-*** 200
cüsü olan diğerini, Menât’ı?”

21. “Erkek çocuklar size de kız çocuklar O’na öyle mi?”

22. “Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim!”

Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât’ı, Uzzâ’yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât’ı? Buradaki âyetlerin tefsiri farklı konularla ilgilidir. Yoksa **Üçüncüsü olan diğerini, Menât’ı** cümlesindeki ve **Erkek çocuklar size de kız çocuklar O’na öyle mi?** meâlindeki âyette bulunan soruların cevabı burada yoktur. İlk yorum olarak şöyle denebilir: Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Sizin tapmış olduğunuz Lât, Uzzâ ve Menât adlı putlar, kız çocuklarını Allah’a ayırdığını, erkek çocukları size bıraktığını ve meleklerin de Allah’ın kızları olduğunu mu haber verdiler? Bunları size onlar mı söyledi, bu bilgi-

---

27 Tirmizî, “Tefsîr”, 53.

yi onlardan mı aldınız? Öyle değilse, siz peygamberlere ve kitaplara inanmadığınız halde bu bilgiyi kimden aldınız? Bu bilgiyi putlardan almadıklarını o insanların bizzat kendileri de biliyorlardı. İşte burada Allah onlara beyinsizce davrandıklarını hatırlatmaktadır.

İkincisi, Allah Teâlâ **Gördünüz değil mi Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?** meâlindeki âyette şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp taptığınız, kız çocuklarını Allah'a, erkekleri de kendinize nispet ettiğiniz ve ilâh adını verdiğiniz putları görüyorsunuz değil mi? Sonra Allah bu sorunun cevabını vermemekte, onların putlarla ilgili durumlarını, onları bu davranışa kimin sevkettiğini ve bu bilgiyi kimden aldıklarını söylememektedir. Fakat hemen arkasından şunu söylemektedir: "Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir"[28]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Sizin onlara tanrı adını vermeniz ve erkek çocukları kendinize, kızları Allah'a nispet etmeniz, hiçbir delile dayanmamaktadır. Bu konuda elinizde hiçbir kanıt yoktur. Bunlar, delil ve kanıt olmadan sizin ve atalarınızın uydurduğu boş isimlerden ibarettir. Bunlar sadece nefis arzusu ve zanna dayanan kuruntulardır.

Üçüncüsü, **Gördünüz değil mi Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?** Allah'ın size vermiş olduğu nimetlere karşı Allah'tan başkasına şükretmenizi size bunlar mı söyledi? Cenâb-ı Hakk'ın "Allah dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder"[29] meâlindeki âyette Allah'ın lütfu olduğunu haber verdiği kız çocuklarını kabul etmemenizi, Allah'ın lütfunu reddetmenizi, kızları canlı canlı toprağa gömerek çiğnemeni-
201 zi, size nimetler ihsan edenden başkasına kulluk yapmanızı ve [§]erkek çocuklarını kendinize, kızları Allah'a diye taksim etmenizi onlar mı söyledi? Sonra Allah bunun yanlış olduğunu şöyle ifade buyurmaktadır: **Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim!** Yani haksız ve zâlimce bir taksim! Yani sizin, verilen nimetlere şükretme görevini nimetleri verenden başkasına tevcih etmeniz, lâyık olmayana ibadet etmeniz ve Allah'ın lütfunu reddetmeniz çok zâlimce bir tutumdur. İşte bu âyetler bu şekilde yorumlanabilir. Başka türlü âyetlerin zâhirî mânaları, yorumları ve sorunun cevapları bilinemez

Sonra Mücâhid ve diğerleri **Lât** kelimesindeki "ta" (ت) harfini şeddeli okudular[30]. Onun, tanrılarına hizmet eden, tanrılar için un ve zeytinağı ile sevîk aşı hazırlayan ve bunu onlara yediren bir erkek ismi olduğunu söylediler. İbnü'l-

---

28 en-Necm, 53/23.

29 eş-Şûrâ, 42/49.

30 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 283.

Cevzâ, İbn Abbâs'tan (r.a.) şunu rivayet eder: O, hacca gelenler için sevîk aşı hazırlayan bir adamdı[31]. "Ta" harfini şeddesiz okuyanlar da onun Uzzâ ve Menât gibi putun kendi ismi olduğunu söylediler. Neticede bunlar, insanların taptıkları putlardı. Bu âyetin tefsirinde Katâde şöyle dedi: Lât Tâif'te, Uzzâ Batn-ı Nahle'de, Menât da Kudeyd'de idi[32].

İbn Kuteybe, **Bu insafsızca bir taksim** cümlesindeki "dîzâ" (ضِيزَى) kelimesinin aslının "duyzâ" (ضُيْزَى) olduğunu, bunun "fu'lâ" (فُعْلَى) vezninden geldiğini, ortadaki "ya" (ى) harfinden dolayı "dat" harfinin harekesinin kesreye dönüştüğünü, sıfatlarda ise "fi'lâ" (فِعْلَى) diye bir veznin olmadığını söyledi[33]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Dîzâ" kelimesi, insafsız anlamına gelir. "Dayz" fiili aslında zulmetmek demektir. Ebû Ubeyde de nakıs, kusurlu diye mâna verdi[34].

[Ğarânik Olayı]

[§]Bazıları şöyle dediler: Hz. Peygamber, **Gördünüz değil mi Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?** meâlindeki âyeti okuyunca, şeytan Peygamber'imizin diline şu sözleri de koydu: "Bunlar (bu üç put) ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaatleri umulan varlıklardır. Böyleleri unutulmaz"[35]. Bazıları burada "ulu kuğular" diye tercüme ettiğimiz "el-ğarânîku'l-ulâ" (الغرانيق العلى) lafzından maksadın melekler olduğunu söyler, bazıları da "Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"[36] meâlindeki âyette ifade edildiği üzere insanların şefaat edecekleri ümidiyle taptıkları putlardır der. **202**

Ancak Hz. Peygamber'in böyle bir sözü söylemesi yahut şeytanın onun diline böyle bir sözü koymuş olma ihtimali yoktur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık"[37]. Şayet şeytanın, Hz. Peygamber'in diline bazı sözleri koyması mümkün olsaydı, onun Allah'a iftira etmesi düşünülebilirdi, ama böyle bir olay, imkân ve ihtimal dâhilinde değildir. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem

---

31 Buhârî, "Tefsîr", 53.

32 bk. Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 844; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 394; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 653.

33 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 428.

34 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 237.

35 bk. el-Hac, 22/53 âyetin tefsiri. Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 187-188; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVII, 176.

36 Yûnus, 10/18.

37 el-Hâkka, 69/44-46.

kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar”[38]. Eğer bu caiz olsaydı, Allah’ın onun diline yalanı söyletmesi de caiz olurdu, dolayısıyla onun verdiği hükümden rahatsızlık duyanın da kâfir olmaması gerekirdi. Bütün bunlar, bazılarının ileri sürdüğü o iddianın aslı olmadığını gösterir. Eğer bu rivayet sabitse, Hz. Peygamber’in dili o sözleri söylemiş yahut diline o sözleri gerçekten koymuş ise şöyle tefsir edilir: Bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaatleri umulan varlıklardır cümlesi, müşriklerin kendi kanaatlerini ve inançlarını ifade eder, onlara göre böyledirler demektir. Nitekim Hz. Mûsâ’nın da yahudilerin tanrı diye taptıkları buzağı hakkında şöyle dediği âyette belirtilmektedir: “Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!”[39] Yani senin nazarında tanrı olan şuna bir bak! Yoksa Hz. Mûsâ’nın buzağıya tanrı demesi ihtimali asla yoktur. Allah Teâlâ başka bir âyette de; “İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı”[40] buyurmaktadır. Yani Hz. İbrâhim, müşrikler tarafından tanrı kabul edilen nesnelerin yanına vardı. Bir başka âyette de şöyle buyurur: “Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?”[41] Burada da Allah onlar için benim ortaklarım demektedir. Biz bütün bunları Hac sûresinde, “Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder”[42] meâlindeki âyetin tefsirinde zikrettik. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ هِيَ اِلَّٓا اَسْمَٓاءٌ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ
سُلْطَانٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ
مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدٰى

203 **[§]23. “Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar** (putperestler) ***sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara Rab’lerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır.”***

---

38 en-Nisâ, 4/65.

39 Tâhâ, 20/97.

40 “İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı ve ‘Niçin bir şeyler yemiyorsunuz? Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?’ dedi” (es-Sâffât, 37/91-92).

41 el-Kasas, 28/62, 74.

42 el-Hac, 22/52.

[Zanlara ve Kişisel Kuruntulara Uymanın Sakıncaları]

Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Yani Allah, putları tanrı diye isimlendirmeniz, onlara tapmanız ve erkek çocukları kendinize, kızları Allah'a nispet etmenize dair size hiçbir delil ve kanıt indirmemiştir. Bunlar ancak nefis arzusu ve zannın eseridir. Nitekim âyet de bunu ifade etmektedir: **Onlar (putperestler) sadece kuruntularına uyuyorlar.** Meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylemeleri yahut putlar için "Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"[43] demeleri veyahut putları tanrı diye isimlendirmeleri ve atalarının hak üzere olduklarını zannetmeleri, sadece kendi kişisel kuruntularından ibarettir. Onlar, mensup oldukları dinin hak din olduğuna Cenâb-ı Hakk'ın istediklerini yapmakta kendilerini serbest bırakmasını ve helâk etmemesini delil gösterdiler. Eğer bâtıl yolda olsalardı, bu halde serbest bırakılmamaları gerektiğini söylediler. Yine buna dayanarak Allah'ın kendilerinden razı olduğunu ve böyle yapmalarını onlara Allah'ın emrettiğini ileri sürdüler. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurur: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[44]. Bu, onların Allah Teâlâ hakkındaki kuruntularından başka bir şey değildir.

Kişisel arzularına uyuyorlar. Yani onlar, kendi arzularına uyuyorlar. Nefis ancak önünde bulunan faydalı ve zararlı nesneleri ve fiilleri tanır, göremediğini, gaipte olanı ise bilemez; bunu bilmek ancak tefekkür ve düşünmekle mümkün olur. Nefis onu bilemez, çünkü düşünmekten ve tefekkür etmekten hoşlanmaz, zorlukları ve kendisine ağır gelecek işlere girmeyi sevmez. *En doğrusunu Allah bilir.* **Oysa şimdi onlara Rab'lerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır.** Yani Rab'lerinden onlara, eğer düşünüp tefekkür etselerdi mutlaka doğru yolu bulacaklarını ve eğer hakka ve doğru yola uyarlarsa mutlaka Allah'ı tanıyacaklarını söyleyen bir rehber gelmiştir.

اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰى ﴿٢٤﴾ فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

[§]*24. "İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki?"* 204

25. "Âhiret de Allah'ındır, dünya da."

İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki? Yani insanın arzu ettiği her şeye sahip olması mümkün değildir. Onların arzuları da mutemelen taptıkları putların kendilerine şefaatçi olmalarıdır. Yahut erkek çocukları kendile-

---

43 Yûnus, 10/18.

44 el-A'râf, 7/28.

rine kızları Allah Teâlâ’ya diye taksim etmeleri veyahut putları ilâh diye isimlendirmeleri ve onları tanrı edinmeleri veyahut da böyle yapmalarını onlara Allah’ın emrettiği ve Allah’ın kendilerinden ve yaptıklarından razı olduğunu ileri sürdükleri kuruntuları ve bunlara benzer diğer arzularıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: İnsan arzu ettiği her şeye sahip olamaz, buna ancak Cenâb-ı Hakk’ın dünyada ve âhirette kendisine vermesi sayesinde sahip olabilir. İşte bundan dolayı Allah, **Âhiret de Allah’ındır, dünya da** diye buyurmaktadır.

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِى السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنٖى شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ يَاْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى

26. “Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz.”

Bu âyet iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, şefaat hakkına sahip nice melek vardır ki, onların bile şefaati fayda vermez, eğer şefaat edecek olsa yukarıda sözü edildiği gibi Allah’ın dilediğine ve razı olduklarına şefaat eder. İkincisi, göklerde nice melekler vardır ki, şefaatlerinin onlara faydası yoktur, onlar sadece Allah’ın şefaat edilmesini dilediği ve razı olduğu kişilere şefaat ederler. Başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: “Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez”[45]. Yani şefaatçilerde bile onlara fayda verecek bir şefaat yoktur. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Âhirette onlar ancak, dünyada iken şefaat ettikleri ve kendilerine mağfiret diledikleri kişilere şefaat ederler. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmaktadır: “Melekler yerdekilerin bağışlanmasını
205 diliyorlar”[46]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: [§]“Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab’lerini hamd ile tesbih ederler, O’na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb’imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! Rabb’imiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur”[47]. Bunların tefsirini daha önce yapmıştık.

---

45 el-Müddessir, 74/48.

46 “Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab’lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar” (eş-Şûrâ, 42/5).

47 el-Mü’min, 40/7-8.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ
الْاُنْثٰى ﴿٢٧﴾

27. "Âhirete inanmayanlar meleklere dişi varlıkların isimlerini veriyorlar."

Âhirete inanmayanların hepsi meleklere dişi varlıkların isimlerini vermiyordu, aksine sadece bir grup bunu yapıyordu. Ama Allah, zâhirde bunu onların bütününe nispet etmiştir, çünkü meleklere dişi varlıkların isimlerini verenler kalabalık bir cemaat idi. Sanki âyetin mânası şöyledir: Âhirete inanmayanlardan bir cemaat, meleklere dişi varlıkların isimlerini veriyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bütünü belirtip bazısını murat etmek dilde caizdir, Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örnekleri çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖى مِنَ
الْحَقِّ شَيْـًٔا ﴿٢٨﴾

28. "Oysa onların bu konuda bir bildikleri yok; sadece zanna uyuyorlar. Zan ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz."

Oysa onların bu konuda bir bildikleri yoktur. Yani meleklere dişi varlıkların isimlerini vermeye dair onların herhangi bir şey bildikleri yoktur. Çünkü dişiyi ve erkeği tanımanın iki yolu vardır. Birincisi müşahededir, bizzat görür ve erkek mi dişi mi olduğunu anlar. Ama onlar melekleri görmediler ki, onların dişi olduklarını nerden bilecekler! İkincisi, mûcizelerle desteklenen peygamber haberidir. Fakat onlar peygamberlere de inanmıyorlar. Onlar istidlâlde bulunmayı da bilmezler. Bilgi elde etmenin üç yolu işte bu söylediklerimizdir. Durum söylediğimiz gibi olunca, onların bu konudaki sözlerinin bilgiye dayanmadığı, sadece kişisel kuruntulara dayandığı anlaşılır. Nitekim Allah Teâlâ da şöyle buyurdu: **Onlar sadece zanna uyuyorlar.** Yani onlar, söylemiş oldukları bu sözlerinde sadece zanna tâbi oluyorlar. Onların zanlarının dayanağını da söylemiştik. Allah, onların zanlarının hiçbir şekilde hakkın yerini tutmayacağını haber vermektedir. Bu da iki mânaya gelir. Birincisi, onların ileri sürdükleri zanları, kendilerini hakka tâbi olmak sorumluluğundan kurtarmaz. İkincisi, onların dünyada iken ileri sürdükleri zanları, âhirette başlarına gelecek olan azaba faydası olmaz.

فَاَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا

206 [§]***29. “O halde bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevir.”***

O halde bizi anmaktan yüz çeviren kişilerden sen de yüz çevir. Bu âyet iki mânaya gelir. Birincisi, onlara karşılık vermemek mânasına gelir, yani onların yaptıklarına ve verdikleri eziyetlere karşılık verme. İkincisi, onların iman etmelerinden ümit kesmek anlamına gelir, yani artık onlarla uğraşma, çünkü onlar ebediyen iman etmeyecekler. Bu durumda âyet, Allah Teâlâ’nın asla iman etmeyeceklerini bildiği özel bir kavim hakkındadır.

Dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden de yüz çevir. Muhtemelen onlar âhirete inanmıyorlardı, bu yüzden yaptıkları iyi işleri de sadece dünya hayatını düşünerek yapıyorlardı. Onlar sadaka veriyorlar, sıla-i rahim yapıyorlardı, ama bunları sadece dünya hayatını düşünerek yapıyorlardı. Âyet-i kerîmede geçen irade fiilinin, amelden kinâye olması caizdir. Buna göre **Dünya hayatından başka arzusu olmayan** cümlesi, kafasında âhiret fikri olmadan amel eden mânasına gelir. Cenâb-ı Hak onların, âhiret için değil sadece dünya için çalıştıklarını haber vermektedir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: “Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz imkânları veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer. Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir”[48].

ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبٖيلِهٖ
وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى

30. “İşte bildikleri bu kadar. Şüphesiz kendi yolundan sapanı en iyi bilen Rabb’indir, doğru yolu bulanı da en iyi bilen O’dur.”

İşte bildikleri bu kadardır. Yani bildikleri âhirete inanmamak ve onun için çalışmamaktır. Bazıları bu cümleye şu anlamı verdi: Onların bilgi itibariyle görüşlerinin vardığı nokta şudur: Melekler Allah’ın kızlarıdır ve kendilerine şefaat edecekler.

---

48 el-İsrâ, 17/18-19.

Şüphesiz kendi yolundan sapanı en iyi bilen Rabb'indir, doğru yolu bulanı da en iyi bilen O'dur. Böyle bir söz, ancak o kâfirlerin Resûlullah (s.a.) ve ashabı ile tartışmaları üzerine söylenebilir. Sanki o kâfirler şöyle diyorlardı: Doğru yolda olan biziz, sizler ise sapıttınız! İşte bunun üzerine Allah buyurdu ki: "Bizi anmaktan yüz çeviren kişilerden sen de yüz çevir"[49]. **Şüphesiz kendi yolundan sapanı en iyi bilen Rabb'indir, doğru yolu bulanı da en iyi bilen O'dur.** Yani Rabb'in, kendi yolundan sapan kişiyi bilir ve bu sapmasının cezasını âhirette ona verir. O, doğru yolu bulanı da bilir ve ona da bunun mükâfatını verir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ لِيَجْزِىَ الَّذٖينَ اَسَٓاؤُا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِىَ الَّذٖينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰى ﴿٣١﴾

[§]***31. "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sonunda O, kötülük ya-*** 207
panlara işlediklerinin cezasını verecek; iyilik yapanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir."

Bu âyet de iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, Cenâb-ı Hak, **Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır** buyurmaktadır. Yani Allah'ın, sizin ibadetinize ihtiyacı yoktur, O'nun size emirler vermesi ve yasaklar koyması kendi menfaati için değil, ancak amellerinizle sizi mükâfatlandırmak içindir. İkincisi, **Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır,** yani göklerde ve yeryüzünde yaşayanları, ancak emir ve yasaklarıyla imtihan etmek için, sonra da kötülük yapanlara kötülüklerinin cezasını vermek, iyilik yapanlara da iyiliklerinin mükâfatını vermek için yaratmıştır. Eğer o kâfirlerin söyledikleri gibi tekrar dirilmek ve yaptıklarının karşılığını görmek olmasaydı, göktekileri ve yerdekileri abes olarak ve boş yere yaratmış olurdu. Hikmet, iyilik yapanlarla kötülük işleyenlerin ayırtedilmesini gerektirir, fakat bu dünyada her ikisi de eşit durumdadır; işte bu durum onların ayırtedileceği başka bir âlemin var olduğuna işaret eder. Sonra kötülük işleyenlerin cezalarını dünyada da âhirette de çekmeleri mümkündür; dünyadaki cezaları kahruperişan olmak, helâk olmak ve hezimete uğramaktır, âhiretteki cezaları da cehennem ateşidir. İyilerin dünyadaki mükâfatları ise zafere ulaşmak, âhiretteki mükâfatları da cennettir.

---

[49] en-Necm, 53/29.

اَلَّذ۪ينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ ف۪ي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّٓوا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى

32. "Allah, iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları daha güzeliyle ödüllendirecektir. Şüphesiz Rabb'inin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O'dur. Şu halde kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur."

["Lemem"in Mahiyeti]

Allah Teâlâ, güzel iş yapanları daha güzeline ulaşmakla nitelemektedir, bu güzel işten maksat da tevhit inancını benimsemektir. Şöyle buyurmaktadır: **Allah, iyilik yapanları, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları daha güzeliyle ödüllendirecektir.** Buradaki büyük günahlardan maksat, muhtemelen büyük günah olduğunu herkesin bildiği fiillerdir. Çirkin işlerden maksat da çirkin olduğunu herkesin bildiği fiillerdir. Buna göre âyette geçen "lemem" (اللّمَم) kelimesinin, o büyük günah ve çirkin işlerden sayılan fiillerden olması gerekir. Çünkü Allah "lemem"i onlardan istisna etmektedir, dolayısıyla bunun da onların cinsinden olması icabeder. Fakat Allah, insanların gaflete düşerek, yanılarak, şehevî baskı neticesinde ve benzeri sebeplerle yapmış olabileceklerinden dolayı "lemem"i onlardan istisna etmekte ve onu bağışladığını
208 söylemektedir. [§]Bu, âyetin tefsirine uygun düşen bir yorumdur. Müfessirler şöyle dedi: **Büyük günah ve çirkin fiil,** karşılığında dünyada had cezası, âhirette de cehennem azabı konulmuş olan fiillerdir. "Lemem" ise dünyada had cezası, âhirette de cehennem azabı konulmayan işlerdir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: "Gözün zinası bakmaktır, dudakların zinası öpmektir, ellerin zinası tutmaktır, ayakların zinası gitmektir, artık cinsel organ bu zinaları ya doğrular ya da yalanlar; eğer o da işlevini görürse zina fiili gerçekleşmiş olur, aksi halde lemem olarak kalır"[50]. Başka bir rivayette de "Eğer

---

50 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 257; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 655.

cinsel organ öne geçerse zina yapılmış olur, geri kalırsa lemem olur" dedi. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilir: Lemem'e, Ebû Hureyre'nin (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) rivayet etmiş olduğu şu hadisten daha çok benzeyen bir şey görmedim: "Şüphesiz Allah Teâlâ âdemoğluna zinadan nasibini yazmıştır ve bu yazı mutlaka gerçekleşecektir. Gözlerin zinası bakmaktır, dilin zinası konuşmaktır, nefsin zinası istemesi ve arzu etmesidir; artık cinsel organ bütün bunları ya gerçekleştirir ya da reddeder"[51]. Ebû Hureyre'nin de şöyle dediği rivayet edilir: Lemem, bakmak, göz kırpmak, öpmek ve dokunmaktır[52]. Onun, lemem nikâhtır dediği de rivayet edilmiştir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Lemem, Câhiliye dönemine aittir, nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "İki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir"[53]. Yine İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Lemem,
kadına sarılmaktır[54]. [§]Şöyle de söylenmiştir: Lemem, fiile azmetmeden sa- **209**
dece nefsin dilemesi açısından hatayı işlemek için duyulan istektir. Şöyle de denildi: Lemem, bizzat girişmeden bir işe yaklaşmaktır.

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle diyordu:

إِنْ تَغْفِـرْ اللهـمَّ تَغْفِـرْ جَمًّـا وَ أَيُّ عَبْـدٍ لـكَ لاَ أَلَمَّـا

Allah'ım! Eğer sen bağışlarsan, her şeyi bağışlarsın,

Senin hangi kulun hata işlemez ki![55]

"Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız"[56] meâlindeki âyete dayanarak "lemem"in küçük günahlar olduğu da söylenmiştir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Lemem, günahların küçük olanlarıdır, fazla ileri gitmeden ve derinliğine dalmadan bir şeyle ilgilenmek anlamındaki "elemme" (اَلَمَّ) kökünden gelir[57]. Bazıları şöyle dedi: Lemem, dünya cezası ile âhiret cezası arasında kalan iştir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür[58]. Bu mâna da muhtemeldir, ancak yukarıdaki ilk yorum daha uygundur. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Lemem, insanın

---

51 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 276, 379; Buhârî, "İsti'zân", 12, "Kader", 9; Müslim, "Kader", 20; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 43.

52 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 87; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 436.

53 en-Nisâ, 4/23.

54 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 89.

55 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "lemem" md.

56 en-Nisâ, 4/31.

57 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 429.

58 Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 846; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 90.

tövbe ettiği günahtır, insan ondan tövbe ettiği zaman, Allah da o suça ceza vermekten vazgeçer. O, lememi, yukarıdaki büyük günahlar ve çirkin işler arasına katmaktadır, fakat şunu söylemektedir: Yalnızca insanın yanılarak, gaflete düşerek, şehevî baskı ile ve Rabb'inin bağışlayacağı hüsnü zannına dayanarak işlemiş olduğu günahlardan tövbe ettiği yahut tövbe edip bağışlandığı takdirde Allah Teâlâ onu (lememi) büyük günahlardan ve çirkin işlerden istisna etmektedir. Müfessirlerin yorumlarına göre ise lemem, büyük günahların ve çirkin işlerin dışında kalan fiillerdir.

210 [§]Büyük günahların ve çirkin işlerin, Allah Teâlâ'nın aşağıdaki beyanlarında sözünü ettiği şirk ve çirkin fiiller olması mümkündür: "Onlar çirkin bir iş yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler"[59]. "Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık"[60]. Buna göre lemem, şirkin dışında kalan günahlardır; bunlar da Allah'ın dilemesine bağlıdır, Cenâb-ı Hak dilerse bağışlar, dilerse azap eder. Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar"[61].

Şüphesiz Rabb'inin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi en iyi bilen O'dur. Yani sizi, sizin halinizi, yanılarak ve gaflete düşerek işlediğiniz hataları bilir ve bunları, yani "lemem"i bağışlar. Ebû Bekir'in sözüne göre **Şüphesiz Rabb'inin bağışlaması çok geniştir** ilâhî kelâmı, günahına tövbe edenler için Rabb'inin bağışlaması geniştir ve O, sizin tövbe ettiğinizi de çok iyi bilmektedir, anlamına gelir. Bize göre ise söylediğimiz gibi tövbe etsin etmesin Allah'ın bağışlaması, dilediği kişiler için geniştir. Buradaki bağışlamadan maksat örtmek ise âyet dünyada mümin ve kâfir olan herkesi kapsar. Eğer maksat onlardan vazgeçmek ise o zaman sadece müminlerle ilgilidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sizi en iyi bilen O'dur. Bize göre bu cümlenin mânası şudur: O, sizin yaptıklarınızı, yanılarak ve gaflete düşerek işlediğiniz günahları en iyi bilendir. Yahut sizin durumlarınızı, işlediklerinizi ve sizden meydana gelen her fiili en iyi bilendir. **Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi ve annelerinizin karınla-**

59 Âl-i İmrân, 3/135.
60 en-Nahl, 16/35.
61 en-Nisâ, 4/48.

rında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O'dur. O kadar ki, şayet bütün filozoflar bir araya gelseler, sizin anne karnında cenin olarak bulunduğunuz sıradaki insanın gerçek mânasını idrak edemezler, hatta ellerin, gözlerin ve diğer organların gerçek mahiyetini de idrak edemezler. [§]Sonra bu âyette 211
Allah bizi toprağa nispet etmektedir: **Sizi topraktan yarattı** demektedir. Bu cümleye iki anlam verilir. Ya, aslımızı topraktan yarattığı mânasına gelir, nitekim başka bir âyette "O, sizi topraktan yarattı"[62] buyurmaktadır. Yahut rızkımızı topraktan yarattığı anlamına gelir, nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Yeryüzünde besinlerini uygun ölçülerle yarattı"[63]. Çünkü topraktan çıkan bu gıda ve rızık olmadan bizim ayakta durmamız mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu halde kendinizi temize çıkarmayın! Âyetin zâhiri, tezkiyeyi, yani kendini temize çıkarmayı yasaklamaktadır. Başka bir âyet ise tezkiyeyi emretmekte ve buna teşvik etmektedir: "Peygamber sizi arıtıp temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor"[64]. Ancak tezkiyeyi emreden âyet, nefislerini ıslah etmeyi ve fiilen arıtıp temizlemeyi emretmektedir. Tezkiyeyi yasaklayan âyet ise tezkiye ile nefislerinin arınmış olduğunu, salaha ve takvâya erdiklerini, aklandıklarını düşünmelerini yasaklamaktadır. Muhtemelen bu, gerçek anlamda bir tezkiye de değildir, çünkü onlarda tezkiye edilmeye uygun olmayan ve aklanmakla nitelenemeyecek bozukluklar bulunabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Buna şöyle bir soru sorulursa: Allah Teâlâ bizi tezkiyeden menettiğine göre bizim mümin ve müslüman olduğumuzu söylememize nasıl cevaz veriyor? Çünkü bu sözler de övgü ve tezkiye anlamına gelmektedir.

Buna şöyle cevap verilir: Biz daha başlangıçta "Allah'a iman ettik deyin!"[65] ve "müslüman olun!"[66] meâlindeki âyetlerle iman etmek ve müslüman olmakla emrolunduk. Başlangıçta "Biz salihleriz, müttakîleriz" gibi sözlerle salaha ermekle emrolunmadık. Bu durumda imandan sarf-ı nazar etmememiz, fakat diğer konulardan ve itaatlerden uzak durmamız caiz olur. İkincisi, bizzat imanın kendisinde tezkiye söz konusu değildir, çünkü her din mensubu mutlaka bir şeye inanır ve başka bir şeyi de inkâr eder. Nitekim Allah şöyle buyuru-

---

62 er-Rûm, 30/20; Fâtır, 35/11; el-Mü'min, 40/67.

63 Fussılet, 41/10.

64 el-Bakara, 2/151.

65 el-Bakara, 2/136.

66 "Azap size gelip çatmadan önce Rabb'inize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz" (ez-Zümer, 39/54).

212 yor: "Kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa…"[67] [§]Kur'ân-ı Kerîm, onların da şöyle söylediklerini haber vermektedir: "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız, dediler"[68], "Onlar putlara ve bâtıla iman ediyorlar"[69]. Takvânın ve ıslah halinin bizzat kendilerinde tezkiye vardır.

Kendinizi temize çıkarmayın! Yani kendi dindaşlarınızı ve mezhebinizi temize çıkarmayın! Bu durum, insanlar arasında yaygın bir anlayıştır; salih ve müttakî olduklarını bilmese bile herkes kendi mezhebinin mensuplarını tezkiye eder. Buna karşılık kötü olduklarını ve zemmedilmeleri gerektiğini bilmese de başka mezhebin mensuplarını yerer. Dolayısıyla âyetin bu mânaya gelmesi de mümkündür. Fakat söylediğimiz gibi âyetin, herkesin kendi nefsini temize çıkarmaya çalışmasını yasaklamış olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur. Yani Cenâb-ı Hakk'ın haramlarından ve yasaklarından sakınanları en iyi bilen Allah'tır. Bu cümlenin küfürden ve Allah'a ortak koşmaktan sakınanlar mânasına gelmesi de muhtemeldir.

اَفَرَاَيْتَ الَّذٖى تَوَلّٰى ﴿٣٣﴾ وَاَعْطٰى قَلٖيلًا وَاَكْدٰى ﴿٣٤﴾

33. "Gördün mü o yüz çevireni;"

34. "Azıcık verip sonra keseni!"

Bu âyet iki anlama gelir. Birincisi, kâfirlerin büyüklerinden ve ileri gelenlerinden **Yüz çeviren kişiyi gördün mü?** O, iman ehlinin zayıflarına, Muhammed aleyhisselâma imandan ve onu tasdik etmekten vazgeçmeleri ve kendisini yalanlamaları için malından **az bir miktarını verir.** Âyetteki "ekdâ" (اكدى) kelimesi, aynı zamanda onlardan kesti mânasına gelir. İbn Kuteybe böyle dedi. "Ekdâ" fiili, kuyu kazılan yerin sert ve katı olması anlamındaki "küdye"den (كُدْيَة الركيّة) gelmektedir, toprağın sertliğinden dolayı kazan kişi kazmaktan ve kuyuyu tamamlamaktan ümidini keser. Bir şey istediği halde ona ulaşamayan yahut veren fakat tamamlamayan herkes için böyle denilir[70]. Ebû Avsece, "ekdâ" fiiline cimri olmak diye mâna verdi.

---

67 el-Bakara, 2/256.
68 en-Nisâ, 4/150.
69 en-Nisâ, 4/51.
70 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 429.

اَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرٰى ﴿٣٥﴾

[§]*35. "Gaybın bilgisine sahip de onunla mı görüyor?"* 213

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Gaybın bilgisi onun elinde midir ki, Muhammed aleyhisselâmı inkâr etmeyi emrediyor, ondan yüz çevirmeye izin veriyor ve onu inkâr edene mal veriyor? Yani gaybın bilgisi onun elinde değildir, çünkü onlar peygamberlere ve kitaplara inanmıyorlar. Halbuki ilmi elde etmenin vasıtaları peygamberler ve kitaplardır.

اَمْ لَمْ يُنَبَّاْ بِمَا ف۪ي صُحُفِ مُوسٰى ﴿٣٦﴾ وَاِبْرٰه۪يمَ الَّذ۪ي وَفّٰى ﴿٣٧﴾

36-37. "Yoksa Mûsâ'nın ve ahde vefa örneği İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu?"

Bu âyetler, sanki öncekilerden koparılmış gibidir. O inkârcılar kendi tâbilerine diyorlar ki: Sizin zulmünüzü ve yalanınızı biz üstümüze alıyoruz, Muhammed'e (s.a.) gitmeyin ve onu tasdik etmeyin. Nitekim Allah başka bir âyette, onların şöyle söylediklerini haber vermektedir: "Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim"[71]. İşte bunun üzerine Allah meâlen şöyle buyurdu: **Yoksa Mûsâ'nın ve ahde vefa örneği İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu:** "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"[72]. Yani onların sahifelerinde biz, "Hiçbir günahkârın başkasının günahını yüklenmeyeceğini" beyan ettik. Emrolunduğu vahyi tebliğ etmiş olduğundan dolayı Hz. İbrahim'e ahde vefa örneği denildiği söylenmiştir. Kuşluk vakti dört rekât namaz kıldığından dolayı böyle denildiği de söylenmiştir. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir hadis rivayet ederler: "Vefa örneği nedir, bilir misiniz?" En doğrusunu Allah ve resûlü bilir, dediler". Dört rekât namaz kılmakta vefa gösterendir"[73]. Eğer bu rivayet sabitse, başka bir yoruma gerek kalmaz. Bunun aslı, Hz. İbrahim'in emrolunduğu şeye vefâ göstermesidir.

اَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ﴿٣٨﴾

38. "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez."

---

71 el-Ankebût, 29/12.

72 en-Necm, 53/38.

73 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 735; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 439.

Bu ölçü, bütün kitaplarda, Hz. İbrahim'in ve Hz. Mûsâ'nın sahifelerinde ve diğer kitaplarda aynen vardır; hiç kimseye başka birinin günahı yüklenmez, herkes sadece kendi günahını taşır. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kimse başkasının günahından muâheze edilmez[74]. Amr b. Üveys şöyle dedi: Câhiliye döneminde, bu âyet gelinceye kadar, insan başkasının günahıyla da muâheze edilirdi[75].

وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى ﴿٣٩﴾

214 **[§]*39. "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder."***

Bu âyet sanki insan ancak çalıştığının karşılığını alır, şanı yüce olan Allah ise lütfu ve keremiyle ona sevap verir ve çalıştığından da fazlasını ikram eder, mânasına gelmektedir. Nitekim başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır"[76]. İnsanların hiçbir gayret göstermediği küçük işler için de Allah lütfuyla bazan sevap yazar. Kötülüğün karşılığı ise ancak ona denk bir cezadır, çünkü âyette "Ancak dengiyle cezalandırılır" buyurulmaktadır. Bu âyette kullanılan ve insanın lehinde anlamına gelen "lehû" (له) zamirinin, aleyhinde mânasına gelecek şekilde "aleyhi" (عليه) diye kullanılması mümkündür. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[77]. Burada, kendi aleyhinize kötülük etmiş olursunuz mânasına gelmek üzere "lehâ" (لها) zamiri kullanılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyetin, haklarında "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"[78] meâlindeki âyetin nâzil olduğu kâfirler hakkında gelmiş olması muhtemeldir. Allah buyuruyor ki: O insan için sadece kendi gayretinin karşılığı vardır.

وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى ﴿٤٠﴾

40. "Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir."

---

74 "Vefâ örneği İbrahim" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. İbrahim'den önce veliler de muâheze edilirlerdi, nihayet Hz. İbrahim geldi ve "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez" âyetini tebliğ etti. Yani kimse başkasının günahıyla muâheze edilmez (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 95).

75 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 599; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 661.

76 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

77 el-İsrâ, 17/7.

78 en-Necm, 53/38.

Buradaki gelecek zaman edatı olan “sevfe” (سوف) kelimesi Allah tarafından kullanıldığında, tıpkı “lealle” (لعلّ) ve “asâ” (عسى) edatlarında olduğu gibi muhakkak gerçekleşecektir anlamına gelir. Dolayısıyla âyetteki görülecektir anlamındaki “yurâ” (يُرى) fiili, insan yaptığının karşılığını mutlaka görecektir mânasına gelir.

ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَٓاءَ الْاَوْفٰى ﴿٤١﴾

41. “Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.”

Âhirette verilen ceza, iyi olsun kötü olsun yapılan şeyin tam karşılığıdır, onda eksiklik söz konusu değildir. Bu hükmün kâfirler hakkında olması da muhtemeldir, buna göre kâfir şirkin ve işlediği bütün kötülüklerin cezasını görecektir. Mümine gelince, onun kötülükleri bağışlanır ve hayırlarının mükâfatını görür. Nitekim Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: “İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir”[79].

وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى ﴿٤٢﴾

[§]***42. “En sonunda yalnız Rabb’ine varılacaktır.”*** 215

Cenâb-ı Hak âhirete, varılacak son yer (müntehâ), gidilecek mekân (masîr), dönüş yeri (rücûʿ) gibi isimler vermiştir. Âyet, sonunda Rabb’inin cezasına varır mânasına da gelebilir.

وَاَنَّهُ هُوَ اَضْحَكَ وَاَبْكٰى ﴿٤٣﴾

43. “Güldüren de O’dur, ağlatan da.”

Allah Teâlâ, insanların canlarını, hallerini ve fiillerini yaratmaktaki kudretini ve hükümranlığını muhtelif âyetlerde açıklamaktadır. İnsanın varlığı üzerindeki kudretini meâlen şöyle açıklıyor: “Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O’dur”[80]. İnsanların halleri konusundaki kudretini de şu âyetlerde meâlen

79 el-Ahkāf, 46/16.
80 en-Necm, 53/32.

şöyle açıklamaktadır: "Çok veren de O'dur, az veren de[81]. "Öldüren de O'dur, yaşatan da"[82]. İnsanın fiilleri üzerindeki kudretini de burada açıklamaktadır: **Güldüren de O'dur, ağlatan da.** Allah Teâlâ, insanlar kendisini hiçbir varlığın aciz bırakamayacağını bilsinler diye muhtelif âyetlerde kudretini ve hükümranlığını beyan etmektedir. Sonra **Güldüren de O'dur, ağlatan da** ilâhî kelâmı iki anlama gelir. Birincisi, bu cümlede kinâye ve istiâre vardır; Allah gülmeyi sevinç ve mutluluktan, ağlamayı da hüzün ve kederden kinâye yapmıştır. Bu durum insanlar arasında da bilinen bir husustur; insanlar çok sevindiklerinde gülerler, çok üzüldükleri zaman da ağlarlar. İkincisi, âyetteki gülme ve ağlama fiilleri hakiki mânada kullanılmıştır, bu da iki şekilde açıklanır. Birincisi, Allah onları gülecek ve ağlayacak tabiatta yaratmıştır. İkincisi, insanlardaki gülme ve ağlama fiillerini yaratan Allah'tır. Bize göre bu, iki yorumun en uygun olanıdır.

وَاَنَّهُ هُوَ اَمَاتَ وَاَحْيَاۙ ﴿٤٤﴾

44. "Öldüren de O'dur, yaşatan da."

Bu âyet, iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah insanı ölecek ve yaşayacak özellikte yaratmıştır. İkincisi, insanlar ruhlarının bedenlerinden çıkarılması ile ölürler, ruhlarının bedenlerine girdirilmesiyle dirilirler. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[83], "Sizi yaratan ve size rızık veren; ardından hayatınızı sona erdirecek, sonra size tekrar can verecek olan Allah'tır"[84]. Burada muhtemelen insanları dünyada öldürmesi, âhirette ise diriltmesi kastedilmektedir. Bu meselenin aslı, bütün bunları insanlarda yaratanın Allah olduğudur.

وَاَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ ﴿٤٥﴾

216 [§]***45. "Erkeğiyle dişisiyle iki cinsi yaratan da O'dur."***

Buradaki zevc kelimesi birbirine benzer mânasına geldiği gibi farklı şekilde mânasına da gelir. Yani erkek ve kadın her ne kadar birbirinin zıddı olsalar da şekil açısından benzerdirler. Erkek ve kadın birbirinin karşıtı ve zıddı varlıklardır anlamına da gelir. Allah burada şunu söylemektedir: Allah erkek ve

---

81 en-Necm, 53/48.

82 en-Necm, 53/44.

83 el-Mülk, 67/2.

84 er-Rûm, 30/40.

kadını, birbirleriyle evlenmeleri için benzer şekilde yahut birbirinden farklı özellikte yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

مِنْ نُطْفَةٍ اِذَا تُمْنٰى ﴿٤٦﴾

46. "Rahime atıldığı zaman nutfeden (embriyo) ***yaratmıştır."***

Esam şöyle dedi: Bu âyet, fışkırıp atılmayan suyun mezî olduğuna işaret eder, ancak şehvetle fışkırırsa menî olur. Şehvetle çıkmayan su ise mezîdir ve ondan dolayı gusletmek gerekmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنَّ عَلَيْهِ النَّشْاَةَ الْاُخْرٰى ﴿٤٧﴾

47. "Öteki yaratma da (öldükten sonra diriltme) ***O'na aittir."***

Yani hikmetin gereği olan öbür yaratma da O'na aittir, çünkü eğer öbür yaratma olmasaydı ilk yaratma abes, anlamsız ve hikmete aykırı olurdu. Yahut şöyle deriz: Allah, ilk yaratma kudretine sahip olduğu gibi öbür yaratma kudretine de sahip olduğunun bilinmesi için bunu söylemektedir. Çünkü kâfirler ilk yaratmayı ve Allah'ın bu yaratmadaki kudretini kabul ediyorlar, fakat öbürünü inkâr ediyorlardı. Cenâb-ı Hak ise her iki yaratmaya da kādir olduğunu haber vermektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَاَنَّهُ هُوَ اَغْنٰى وَاَقْنٰى ﴿٤٨﴾

[§]*48. "Çok veren de O'dur, az veren de."* 217

Buradaki "ağnâ" (أغنى) fiili, insanlara bol bol verdi mânasına gelir. "Aknâ" (أقنى) fiili ise onların elde ettikleri hizmetçiler ve diğer nimetleri onlara vermek demektir. Dolayısıyla "ağnâ" fiili, insanı çeşitli mallarla zengin etmek, aknâ fiili de edindikleri hizmetçileri ve ihtiyaç duydukları diğer imkânları zorlukla edinmelerini sağlamak anlamına gelir. Kendisine hizmetçi verilmesi, insan için ihtiyaçtan fazladır, ama zenginlik göstergesi değildir. Bu durum, hizmetçisi olana zekât verilmesini caiz gören mezhebimizin içtihadının doğru olduğuna işaret eder. "Ağnâ" fiili, ihtiyacı olmayan şeyleri vermek, "aknâ" fiili ise verdiğiyle kişiyi ikna ve razı etmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunun aksi de söylenmiştir, yani "ağnâ" razı etti, "aknâ" hizmetçi verdi demektir. Bu iki kelimeye İbn Abbâs'ın (r.a.), bol ve çok verdi mânasını verdiği rivayet edil-

miştir[85]. Atâ şöyle dedi: Ey âdemoğlu! Bol veren de O'dur, az veren de! Yani hizmetçi veren de O'dur. İbn Kuteybe de şöyle dedi: Bu kelime "kınye" (القِنْيَةُ) mastarından gelir ve elde edilen mal demektir. Ebû Avsece ise şöyle dedi: O, "kunuvv" (القُنُوُّ) mastarından gelir ve ona kazandığı malı verdi demektir.

وَاَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰىۙ ﴿٤٩﴾

49. "Şi'râ yıldızının Rabb'i de O'dur."

Denilmiştir ki: Şi'râ, bazı Araplar'ın taptığı bir yıldız adıdır. Sanki onlar, bu yıldızdaki güzelliğin ve ihtişamın, onun Allah katındaki değerinden ve öne-
218 minden kaynaklandığını, [§]insanların yaptıklarının ona gittiğini zannediyorlardı ve bu yüzden ona tapıyorlardı. Onların kendilerini Allah Teâlâ'ya ibadete lâyık görmedikleri için, onunla Allah'a yaklaşacakları ümidiyle Allah'ın dışında olan o yıldıza tapıyor olmaları da muhtemeldir. Nitekim insan sultana yaklaşamayınca, onun dışındaki yakınlarına hizmet ederek sultana ulaşmaya çalışır. Ancak bu yorum doğru değildir, çünkü insanın sultanla irtibatı olanlara hizmet etmesi, daha önce onlara hizmet etmesinin yasak olduğuna dair bir emir almadığından ve bu konuda bir izin de bulunmadığından dolayıdır. Fakat Allah Teâlâ onlara, sadece kendisine ibadet etmelerini emretmiş ve başkasına ibadet etmelerini yasaklamıştır. Dolayısıyla sadece Allah'a ibadet etmeleri emredildikten ve O'ndan başkasına ibadet etmeleri yasaklandıktan sonra, artık başkasına ibadet etmeleri caiz olmaz. Dolayısıyla Allah burada, onların Şi'râ ve benzeri yıldızlara tapmalarıyla beyinsizce davrandıklarını hatırlatmakta ve şunu söylemektedir: Şi'râ yıldızının Rabb'ine kulluk yapın, çünkü ondaki güzelliği ve ihtişamı yaratan O'dur, dolayısıyla ibadetinizi de O'na yapın!

وَاَنَّهُٓ اَهْلَكَ عَادًاۨ الْاُولٰىۙ ﴿٥٠﴾

50. "Eski Âd kavmini helâk eden de O'dur."

Buradaki "Âden" (عادا) kelimesi tenvinli okunduğu gibi tenvinsiz ve sonra gelen lâm harfi şeddeli olarak da okunmuştur[86]. Bu âyet-i kerîme daha önceki âyetler gibi değildir, Allah bunu, onların yaptıklarından vazgeçmeleri için Âd

85 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 664.

86 Nâfi' ve Ebû Amr idğam yaparak "Âdellûlâ" (عاد لّولى) diye okudular. Diğer kırâat imamları ise tenvinli olarak "Âdeni'l-ûlâ" (عاداً الاولى) diye okudular (İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 687).

kavmini helâk ettiğini hatırlatmaktadır. Âd kavmi sizden daha güçlü-kuvvetli, sayıca daha kalabalık ve mal-mülk itibariyle de daha zengin oldukları halde yaptıklarından vazgeçmeyip Allah Teâlâ'nın öğütlerini dinlemedikleri zaman onları helâk etmişti. Ey Mekkeliler, siz de verilen öğütleri dinlemezseniz, Allah onlara yaptığını size de yapar. Yahut Allah Âd kavmini helâk etti, onlar son derece kuvvetli olmalarına rağmen Allah'ın azabını defedemediler, ya sizin haliniz nice olur ey Mekkeliler? Âyetteki **eski Âd** ifadesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları iki tane Âd kavmi olduğunu söyledi; biri Hûd aleyhisselâmın kavmi olan Âd, bunlar eski Âd'dır ve kasırga ile helâk edilmişlerdir. Eski Fars (İranlılar) zamanında başka bir Âd daha vardır. Bazıları şöyle dedi: **Eski Âd**, diğer ümmetlerden önce helâk edilenlerdir, Mekkeliler ve onlar ise diğer Âd'dır.

وَثَمُودَا۬ فَمَٓا اَبْقٰىۙ ﴿٥١﴾

[§]*51. "Semûd'u da öyle. Hem de geriye bir şey bırakmadan!"* 219

Yani aynı şekilde Semûd kavmini de helâk etti. **Geriye bir şey bırakmadan** cümlesine bazıları, köklerini kazıdı ve onlardan hiç kimse kalmadı anlamını verdi. Yani nebîlerin ve resûllerin soylarını devam ettirdiği gibi onların soylarını devam ettirmedi. Yahut peygamberlerin ve tâbilerinin eserlerini ebediyete kadar yaşatmış, fakat onların hayır eserlerinden de hiçbir şey geride bırakmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ اَظْلَمَ وَاَطْغٰىۜ ﴿٥٢﴾

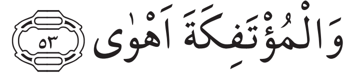
52. "Bunlardan da önce Nuh kavmini. Çünkü onlar çok zâlim ve çok azgın idiler."

Yani onlar en çirkin zulmü ve en azgın fiilleri işliyorlardı. Çünkü Nuh aleyhisselâm onları "Bin yıldan elli yıl daha az bir süre"[87] boyunca Allah'ın birliği inancına çağırmış, fakat Allah Teâlâ'nın "Benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı"[88] meâlindeki âyette buyurduğu gibi bu çağrı onların sadece nefretini ve kibrini arttırmıştı.

---

87 "Vaktiyle biz Nuh'u kendi kavmine resûl olarak göndermiştik. Nuh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı" (el-Ankebût, 29/14).

88 Nûh, 71/6.

53. "Altı üstüne getirilmiş şehirleri de O helâk etti."

"Mü'tefikât"ın (المؤتفكات), Lût aleyhisselâmın gönderildiği köyler olduğu söylenmiştir. Allah o bölge halkını da helâk etmiştir.

"Ehvâ" (أهوى) kelimesinin, cehenneme sevketti mânasına geldiği söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: Cibrîl aleyhisselâm o bölgeyi göğe kaldırıp yere çarptı. Dolayısıyla "ehvâ" kelimesi, gökten yere vurdu anlamına gelir[89].

54. "Onları üzerlerine yağan felâketlere gömdü!"

Denildi ki: Onları, üzerlerine yağdırdığı taşlara gömdü, sonra da orayı dümdüz etti. Şöyle de söylendi: Onların yolcularını ve gıyapta olanlarını da taşa gömdü. "Mü'tefike" kelimesinin iftira ve yalan anlamına gelen "ifk" (الافك) kelimesinden geldiği söylenmiştir, buna göre inkâr edenler, iftira edenler demek-
220 tir. [§]Bunun ters çevrilmiş anlamına geldiği de söylenmiştir, buna göre de altı üstüne getirilmiş demektir. "Ğaşşâhâ" (غشاها) kelimesi, Lût aleyhisselâmın köylerini azapla örttü demektir, nitekim onlardan önce de Âd kavmini ve Nuh'un kavmini de azapla örtmüştü. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[90]. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Mü'tefike" kelimesi, "mahsûfe" (المخسوفة) anlamına gelir, yani aklı zayıflamış demektir[91].

55. "Artık Rabb'inin hangi nimetlerinden şüphe duyabilirsin?"

Bu âyetin ve "Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"[92] meâlindeki âyetin zâhirî mânası müşkildir. Çünkü Allah burada nimetlerden söz etmektedir, onlar şayet Rabb'inin nimetlerini bilmiş olsalardı O'nu inkâr etmezler ve şüphe duymazlardı. Ancak burada takdim tehir olduğu ve gizli bir

---

89 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 104.

90 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 430.

91 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 239.

92 er-Rahmân, 55/13.

kelime bulunduğu şeklinde bir yoruma ihtiyaç vardır. Allah sanki şunu söylemektedir: Rabb'inizin bizzat gördüğünüz ve müşahede ettiğiniz nimetlerinden hangisinden şüphe edebilirsiniz? Aynı şekilde bizzat ikrar etmiş olduğunuz Rabb'inizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? Yahut şöyle diyebiliriz: Rabb'inizin nimetlerinden ve lütuflarından hangisinden şüphe edebilirsiniz? Öyleyse Muhammed aleyhisselâma lütfettiğini nasıl inkâr edersiniz? Yahut Rabb'inizin nimetlerine şükretmeyi, O'ndan başkasına nasıl yaparsınız? Veyahut buradaki nimetlerden maksat, delillerdir, o zaman şunu söylemektedir: Salavatların en üstünü kendisine olsun, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini, Rabb'inin delillerinden hangisine dayanarak inkâr ediyorsun yahut ondan şüphe duyuyorsun? Yani onun peygamberliğini inkâr etmek veya reddetmek için elinde bir delil yok!

هٰذَا نَذ۪يرٌ مِنَ النُّذُرِ الْاُو۫لٰى ﴿٥٦﴾

56. "Bu** (Kur'ân) **da önceki uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır."

Yani Muhammed aleyhisselâmın ikaz ettiği ve size haber verdiği bu
uyarılar, daha önceki peygamberlerin kavimlerine haber verdikleri ve onla-
rı uyardıkları sözlerdir. Bu durumda bu âyet, [§]daha önce geçen "Eski Âd 221
kavmini helâk eden de O'dur"[93] meâlindeki âyetin sılası olur. Şöyle de söylenmiştir: **Bu uyarıcıdır**, yani Muhammed aleyhisselâm ilk uyarıcılardandır, yani ilk resûllerdendir. Bu yorumun tamamı şudur: Bu, daha öncekiler gibi insan türünden bir uyarıcıdır. Şöyle de denilmiştir: Bu uyarıcı Muhammed aleyhisselâm, uyarıcı olacağı levh-i mahfûzda yazılı olanlardandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُۚ ﴿٥٧﴾

57. "Artık yaklaştı o yaklaşmakta olan."

Yani kıyâmet yaklaştı. Cenâb-ı Hak kıyâmete çeşitli isimler vermiştir. Bazan "âzife", bazan sâat, bazan da kıyâmet demiştir. Burada da kıyâmet yaratılanlara yakın olduğu için âzife demiştir, sâat kelimesi de aynı mânaya gelir.

لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌۜ ﴿٥٨﴾

---

[93] en-Necm, 53/50.

58. “Onu Allah’tan başka ortaya çıkaracak yoktur.”

Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk’ın kıyâmetle ve kıyâmetin kopmasıyla ilgili kimseye bilgi vermediğine işaret etmektedir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: “Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah’tır”[94].

Bu iki âyete en küçük alâka ile bağlı olan Bâtınîler’dir, çünkü onlar şöyle diyorlar: Âhiret halen vardır, ancak gizlenmiş ve örtülmüştür, bu cisimlerin ve bedenlerin yok olmasıyla ortaya çıkar ve görünür. Bu görüşlerine de şu ilâhî beyanları delil gösteriyorlar: “Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah’tır”[95]. **Onu Allah’tan başka ortaya çıkaracak yoktur.** Diyorlar ki: Âyette geçen ve açığa çıkarmak anlamına gelen “tecellî” ve “keşf” kelimeleri, ancak var ve sabit olan bir nesne ve olay için kullanılırlar, o nesne ve olay de örtülerin kaldırılmasıyla ortaya çıkar. Allah onu ancak başlangıçta, yaratılış sırasında örtmüştü.

Fakat bize göre “tecellî” ve “keşf” kelimeleri, yaratmanın başlangıcı hakkında ve yaratma sırasında da gizli ve saklı bir işi ve olayı ortaya çıkarmak için de kullanılır. Durum böyle olunca onların bu âyetleri delil göstermeleri bâtıl olur. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurdu: “O, gizliyi ve açığı bilendir”[96]. Buna göre Allah, yaratılanlardan gizli olanları da bilir, açıkta ve görünür olanları da bilir. Olacak olanları da bilir, halen var olanları da bilir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

اَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾

222 **[§]*59. “Yoksa bu haberi tuhaf mı buluyorsunuz?”***

60. “Ağlayacağınıza gülüyorsunuz!”

Onlar iki noktada hayret ediyorlardı; birincisi peygamberlerin insanlar arasından seçilmesine, nitekim Allah meâlen şöyle buyurdu: “Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar”[97]. İkincisi de ölüp gittikten ve çürüyüp toprak olduktan sonra dirilmeye hayret ediyorlardı. Cenâb-ı Hak bu konuda da meâlen şöyle buyurdu: “Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların, ‘Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?’ demeleridir”[98].

---

94 el-A‘râf, 7/187.

95 el-A‘râf, 7/187.

96 el-En‘âm, 6/73; et-Tevbe, 9/94, 105.

97 Kāf, 50/2.

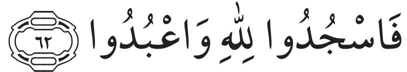
98 er-Ra‘d, 13/5.

Buradaki **gülüyorsunuz** anlamına gelen “tedhakûne” (تضحكون) kelimesi, gerçekten gülmek mânasında değildir, alay etmekten yahut sevinmekten kinâyedir. Yani siz bulunduğunuz duruma seviniyorsunuz demektir. **Ağlamıyorsunuz** anlamına gelen “lâ tebkûne” (لا تبكون) fiili de gerçekten ağlamak mânasına gelmez, aksine o da üzüntüden kinâyedir. Yani yaptığınız aşırılıklara ve kötü muameleye ağlamıyorsunuz da gülüyorsunuz, öyle mi?

61. “Ve gaflet içinde oyalanıp duruyorsunuz.”

“Sâmidûn” (سامدون) kelimesine İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle mâna verdiği rivayet edilmiştir: Eğleniyorlar ve haktan yüz çeviriyorlar. Hasan-ı Basrî ve Saîd b. Cübeyr, gaflet içindeler anlamını verdiler. Şöyle de denilmiştir: “Sâmidûn” kelimesi, üzülüyorlar mânasına gelir, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğine üzülüyorlar ve ona indirilen âyetlere kızıyorlar. Bu âyet hakkında İkrime, İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime Yemen dilinde şarkı anlamına gelir, Yemenli; bize şarkı söyle mânasında “üsmüd lenâ” (أسمد لنا) derdi. Müşrikler Kur’ân sesi duyduklarında şarkı söylemeye başlarlar ve eğlenirlerdi[99].

[§]*62. “Haydi artık Allah için secdeye kapanıp kulluk ediniz.”* 223

Yani Allah’a boyun eğin ve O’na teslim olun! Çünkü tilâvet sırasında namaz secdeleri dışında verilen secde emri, Allah’tan sakınmak ve O’na teslim olmak mânasına gelir. Buradaki secde emri de Resûlullah’tan (s.a.), sahâbe ve tâbiîlerden rivayet edilen hadislere göre tilâvet içindir. Esved’in, İbn Mesûd’dan (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber Necm sûresini okudu ve hemen secdeye gitti, Kureyşli bir ihtiyar dışında yanındaki herkes de ona uyarak secdeye gittiler. İhtiyar, yerden bir avuç çakıl taşını alıp alnına götürmekle yetindi[100]. Ebû Hureyre ve Muttalib b. Ebû Vedâa’nın rivayet ettiklerine göre de Resûlullah (s.a.) Necm sûresini okuduğunda secde yaptı[101]. Ömer ve Osman (radıyallahu

---

99 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXVII, 108.

100 Buhârî, “Sücûdü’l-Kur’ân”, 1, 4; Müslim, “Mesâcid”, 105.

101 Abdürrezzâk es-San‘ânî, *el-Musannef*, III, 339; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 460.

anhumâ) da bu sûreyi okuduklarında secde yaptılar[102]. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Secdenin gerekli olduğu yerler dörttür: Secde, Fussılet, Necm ve Alak sûreleri[103]. Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre de Resûlullah (s.a.) bu sûreyi okumuş, ama secde yapmamış[104]. Muhtemelen bu tilâvet, secde yapılması mekruh olan bir zamanda yapılmıştı. Bu rivayet, bir fiilin naklidir, genele şâmil bir hüküm değildir. Murat ettiği mânanın hakikatini en iyi bilen Allah'tır. Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur, sadece O'ndan yardım dileriz.

---

102 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, III, 339; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 460.

103 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 446; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 128.

104 Buhârî, "Sücûdü'l-Kur'ân", 6; Müslim, "Mesâcid", 106.

[§]KAMER SÛRESİ 225

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ﴿١﴾

1. "Vakit yaklaştı ve ay yarıldı."

[Ayın Yarılması]

Bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: Kıyâmetin vakti yaklaştı, ayın yarılma vakti de yaklaştı. Burada takdim tehir bulunduğu da söylenmiştir: **Vakit yaklaştı,** "Onlar bir mûcize görseler hemen yüz çevirirler"[1], hatta ayın yarıldığını görseler bile… Bu iki yoruma göre ayın yarılması henüz olmadı, daha sonra, gelecekte kıyâmet koparken olacak demektir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. O, **Ay yarıldı** cümlesine, kıyâmet koparken ay yarılacak anlamını verdi. Çünkü eğer Resûlullah (s.a.) döneminde ay yarılmış olsaydı, herkes bilir, kimseye gizli kalmazdı. Eğer insanlar onu görmüş olsalardı, bunun tevatürle nakledilmesi gerekirdi. Çünkü bu, hayrete şayan bir durumdur, insan da hayrete şayan olan olayları konuşup yaymaya meyilli tabiatta yaratılmıştır. Müfessirlerin geneline göre ise ayın yarılması gerçekleşmiştir ve bu olay Resûlullah'ın (s.a.) mûcizelerinden biridir. Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) ile beraber Mina'da idik, birden ayın yarıldığını gördük, bir parçası dağın arkasına geçmişti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.)
"Şahit olun, şahit olun!" buyurdu[2]. **[§]**İbn Mesûd'un (r.a.) dışında, Allah hep- 226
sinden razı olsun Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik, Huzeyfe, Cübeyr b. Mut'ım gibi sahâbe-i kirâmdan bir cemaatın da ayın yarıldığını gördükleri rivayet edilir[3]. Ebû Bekir el-Esamm'ın, şayet ay yarılmış olsaydı herkes görürdü, kimseye gizli kalmazdı, sözüne şöyle cevap verilir: Görüldü ve birden çok sahâbî de gördüklerini söyledikleri rivayet edildi. Bu konudaki

1 Sonraki âyet.
2 Buhârî, "Tefsîr", 54.
3 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 111-116; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 669-672.

hadis de hâsdan âmma dönüşerek tevatür derecesine ulaşmış, bu mesele müslümanlar arasında yayılmış, o kadar ki bu hadisi duymayan çok az kişi kalmıştır. Kitabın zâhiri de bunu söylemektedir. Ancak kitabın söylemediği sözü korumakta tekellüf gösterilir, lafzın hakikati ile amel etmek ise vaciptir. Bazıları şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın bir çeşit idare ve yönetimle ve kendisinden gelen bir lütuf olarak çevre halkının onu görmesini bulutlarla engellemiş olması yahut bazı işlerle onları meşgul ederek görmekten alıkoyması mümkündür. Cenâb-ı Hak, çevredeki bazı karıştırıcıların onu kendisinin yaptığını iddia etmemesi ve Hz. Peygamber'in peygamberlik davasının yalana dayandığını ileri sürmemesi için böyle yapmış olabilir. Allah Teâlâ'nın onu, mûcizeyi açıkça söyleyecek kişiler hariç çevre halkından gizlemiş olması da muhtemeldir, nitekim kâfirler onu gizlemişler, ashâb-ı kirâm ise görmüşler ve nakletmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Vakit yaklaştı, Allah Teâlâ burada sanki şunu söylemektedir: İnsanların cezalandırılacağı gün yahut herkesin ortaya çıkacağı gün veyahut herkesin hesaba çekileceği gün olan kıyâmet yaklaştı. Şöyle bir soru sorulursa: Hz.
227 Peygamber'in orta parmakla işaret parmağını göstererek [§]"Ben ve kıyâmet şöyle (beraber) gönderildim"[4] buyurduğu rivayet edilmedi mi? Resûlullah (s.a.) vefat etti, ama kıyâmet kopmadı.

Buna şöyle cevap verilir: Muhtemelen Hz. Peygamber'in maksadı, nübüvvet ve risâletin kendisiyle mühürlendiğini, getirdiği hükümlerin ve şeriatin kıyâmete kadar bâki olduğunu göstermekti. Onun şeriatının kıyâmete kadar bâki kalması, kendisinin bâki kalması gibidir. Dolayısıyla sanki şunu söylemiştir: Benim şeriatim ve kıyâmet, şöyle beraberdir. Şöyle bir yorum da yapılabilir: Nübüvvet ve risâlet Hz. Peygamber'le mühürlenince, onun peygamber olarak gönderilmesi kıyâmet için bir alâmet ve işaret olur. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Bilin ki, o kıyâmete ait bir bilgidir. Sakın ondan şüphe etmeyin"[5]. Bu da az önceki Hz. Peygamber'in kıyâmet için bir alâmet ve işaret olarak gönderildiği yorumunu teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾

---

4 Enes ve diğer sahâbîlerin rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ben ve kıyâmet şöyle (beraber) gönderildim". Bu sırada Hz. Peygamber orta parmakla işaret parmağını yummuştu (Buhârî, "Rikāk", 39; Müslim, "Fiten", 133).

5 ez-Zuhruf, 43/61.

2. "Onlar bir mûcize görseler hemen yüz çevirip, 'Bu öteden beri bilinen bir sihir!' derler."

[İman Yolundaki Engel: İnatçılık]

Onlar bir mûcize görseler hemen yüz çevirirler. Cenâb-ı Hak burada müşriklerin ne kadar inatçı olduklarını ifade etmektedir, bir mûcize görseler bile kabul etmeyip hemen yüz çevirirler. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, şayet onlara istedikleri bir mûcize gelecek olsa bile hemen yüz çevirecekler, bundan dolayı Allah o mûcizeyi onlara göstermemektedir. Çünkü insanların isteği üzerine gelen mûcizeyi şayet kabul etmezlerse hepsinin helâk edilmesi Allah'ın kanunudur. Bu husus Allah'ın kanunu olduğuna ve Cenâb-ı Hak bu ümmetin cezasını kıyâmete kadar erteleyeceğini vâdettiğine, hemen azap etmekten onları muaf tuttuğuna göre teklif ettikleri o mûcizeleri onlara göstermemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada yüz çevirecekleri belirtilen mûcizelerin hissî mûcizeler olması da muhtemeldir, çünkü Resûlullah'ın (s.a.) getirdiği mûcizelerin hepsi veya ekserisi aklî ve haberî mûcizelerdir. İşte hissî mûcizelerden bile yüz çevireceklerini söyleyerek onların ne kadar beyinsizce davrandıklarını ve ne kadar inatçı olduklarını haber vermektedir. Allah Teâlâ muhtelif âyetlerde meâlen şöyle buyurmaktadır: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi"[6], "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler"[7].

[§]Bu öteden beri bilinen bir sihir! derler. Bu cümlenin işaret ettiği an- 228
lama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Öteden beri bilinen bir sihir,** yani geçmiş peygamberler de buna benzer sihirler getirmişlerdi. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki "müstemir" (مستمر) kelimesi, kuvvetli demektir, "mirra" (المِرّة) kökünden gelmektedir, o da kuvvet anlamına gelir. "Mirra"nın aslı öldürmektir. Bazıları "müstemir" kelimesine gelip geçici, yok olan, kalıcı olmayan diye mâna verdi.

وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوٓا اَهْوَٓاءَهُمْ وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣﴾

3. "Hep yalan saydılar ve kişisel arzularına uydular; oysa her iş yerli yerindedir."

6 el-En'âm, 6/111.

7 el-Hicr, 15/14-15.

Hep yalan saydılar ve kişisel arzularına uydular; muhtemelen burada kastedilen Resûlullah'ı (s.a.) ve onun peygamberliğine delil getirdiği mûcizeleri inkâr etmeleridir. Allah'ın birliğini inkâr etmeleri da kastedilmiş olabilir. **Kişisel arzularına uydular;** Cenâb-ı Hak burada onların, sözünü ettiği mûcizeleri ancak kendi kişisel arzularına uyarak inkâr ettiklerini, hiçbir delile ve kanıta dayanmadıklarını haber vermektedir.

Oysa her iş yerli yerindedir. Yani her iş, sahibine göredir, sahibi hayırlı ise işi de hayırlı, kötü ise işi de kötüdür. Her işin istikrarlı olduğu, sahibi ile istikrar bulduğu mânasına da gelebilir. Bazıları şöyle dedi: Her işin ve her fiilin oluş hakikatı vardır, dünyada olmuşsa görülecektir, âhirette olmuşsa bilinecektir.

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ﴿٤﴾ حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ ﴿٥﴾

4. "Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi;"

5. "Eksiksiz bir hikmet! Ama uyarılar fayda vermiyor."

Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi; eksiksiz bir hikmet! Bu âyetteki **onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi** cümlesi ile kastedilen, muhtemelen tam bir hikmet olan Kur'ân'ın gelmiş olmasıdır. Bu cümlenin, o haberlerde tam bir hikmet vardır mânasına gelmesi de mümkündür. Sonra içinde insanları yaptıklarından vazgeçirecek olan ve tam bir hikmet barındıran bu haberler, bu sûrede yer verilen Âd ve Semûd kavmi ile Lût, Nuh ve Mûsâ aleyhisselâmın kavimleri hakkındaki haberlerdir. Onlara bu kavimlerin haberleri geldi ve onlar da bunların başına gelen azabı ve helâk edilişlerini, niçin helâk edildiklerini bildiler; onlar peygamberleri inkâr etmeleri yüzünden helâk edilmişlerdi. İşte bu haberler, onların yaptıklarını yapmaktan sakınmaları ve onlarla aynı akıbete uğramamaları için geldi. Dolayısıyla bunda tam bir hikmet vardır. Âyette geçen "bâliğa" (بالغة) kelimesi, bir şeyin son noktası mânasındadır. "Fulânun bâleğa fi'l-ilmi" (فلان بالغ فى العلم) ifadesi, filan ilimde zirveye ulaştı anlamına gelir.

229 [§]İbn Kuteybe şöyle dedi: "Müzdecer" (مزدجر) kelimesi, ibretlik olay demektir[8]. Ebû Avsece ise vazgeçiren mânasına gelir dedi.

---

8 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 431.

Ama uyarılar fayda vermiyor. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: İçinde insanları yaptıklarından vazgeçirecek uyarıcı haberlerin bulunduğu kitap onlara geldi, ama bu haberler bile onları yaptıklarından vazgeçirmedi ve bir fayda vermedi. Uyarılar onlara nereden ve nasıl fayda verecek? Yani bu haberler onlara fayda vermeyecek. Buradaki uyarılar kelimesi ile iki mâna kastedilmektedir. Birincisi, Allah'ın selâmı üzerlerine olsun peygamberlerdir. Âyetteki "nüzür" (النذر) sözcüğü, "nezîr" (النذير) kelimesinin çoğuludur. İkincisi, bu uyarıyı sağlayacak olan haberlerdir, peygamberler insanları bu haberlerle uyardılar ve bunlarla sakındırdılar. Ama peygamberin sözü onlara fayda vermedi. Peygamberleri inkâr etmeleri ve onlara tâbi olmamaları sebebiyle inkârcıların başlarına gelen azabı haber veren bu kıssalardaki azabın onların başına gelmiş olması, kendilerini hiç korkutmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَتَوَلَّ عَنْهُمْۘ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلٰى شَيْءٍ نُكُرٍۙ ﴿٦﴾

6. "Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Çağırıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde."

Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Bu cümle farklı mânalarda yorumlanabilir. Birincisi, onlardan yüz çevir, yani yaptıkları kötülüklere karşılık verme. İkincisi, onlarla savaşma ve onlara karşı cihada çıkma. Şayet bu yorum doğru ise o zaman burada müfessirlerin söyledikleri nesih var demektir. Eğer ilk yorum doğru ise o zaman nesih ihtimali yoktur. Üçüncüsü, onlarla meşgul olma, çünkü onlar iman etmeyecekler. Bu yoruma göre âyet, asla iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği bir kavimle ilgilidir. Allah Teâlâ burada, onların iman edeceklerine dair Resûlullah'ın (s.a.) ümidini bitirmektedir. **[§]Ça-** 230
ğırıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde. Yani son derece korkunç ve dehşetli bir kıyâmetin kopuşuna çağırdığı günde… Dünyada iken inkâr ettikleri kıyâmete çağırdığı günde mânasına da gelebilir, bundan maksat da kıyâmet günüdür, onlar bunu âhirette ikrar edecekler.

خُشَّعًا اَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ كَاَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌۙ ﴿٧﴾

7. "Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi koşarlar."

Gözlerini korku bürümüş halde; buradaki “huşşean” (خُشَّعا) kelimesi “hâşian” (خَاشِعا) diye de okunmuştur[9]. Bu kırâat İbn Abbâs’tan (r.a.) da rivayet edilmiştir. İbn Mesûd’un (r.a.) kırâati de bunu doğrular mahiyettedir: “Hâşiaten ebsâruhum” (خاشعة ابصارهم)[10]. Allah Teâlâ onların dünyada iken kibirlenip büyüklenmelerine karşılık âhirette boynunu bükmüş zavallılar gibi olacaklarını, ayrıca dünyada inkâr etmiş oldukları kıyâmeti tasdik ve ikrar edeceklerini ve dünyada iken reddettikleri davetçiye âhirette koşarak gideceklerini haber vermekte, “O çağırıcıya koşarlar”[11] buyurmaktadır. **Kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi koşarlar.** Buradaki çekirge benzetmesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah onları çekirgelere benzetmektedir, çünkü şaşkın haldedirler, nereden geldiklerini ve nereye gideceklerini bilmemektedirler; tıpkı nereden gelip nereye gideceğini bilmeyen çekirgeler gibidirler. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmaktadır: “İnsanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin”[12]. İkincisi, Allah onları çok kalabalık oldukları, izdiham halinde bulundukları için çekirgeye benzetmiştir, çünkü herkes tek celsede haşrolacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُهْطِعِينَ اِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ﴿٨﴾

8. “O çağırıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, ‘Bu, gerçekten zor bir gün!’ derler.”

O çağırıcıya doğru koşarlar. Buradaki “muhtıîn” (مهطعين) kelimesine müfessirler, koşarlar anlamını verdiler. Katâde, kastederler, yönelirler, diye mâna verdi[13]. Mücâhid şöyle dedi: Bu kelime akmak anlamına gelir[14]. Farsça “pûy
231 reften” (پوى رفتن) demektir. [§]Bazıları şöyle mâna verdi: Başlarını kaldırıp bakarlar. Bu, Kelbî’nin sözüdür[15]. Ebû Avsece de şu anlamı verdi: Boyunlarını uzatıp koşarlar. Bu kelimenin, sürekli çağırıcıya bakmak mânasına geldiği de söylenmiştir. **İnkârcılar, ‘Bu, gerçekten zor bir gün!’ derler.** Allah Teâlâ başka

---

9 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-‘aşr*, s. 421; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-‘aşr*, II, 284.

10 Ebû Amr, Hamza ve Kisâî buradaki fiili (خاشعا ابصارهم) diye müfred olarak okudular, İbn Mesûd’un (r.a.) (خاشعة ابصارهم) kırâatinin de müfred okunması gerektiğine delil gösterdiler (İbn Zencele, *Huccetü’l-kırâât*, s. 688).

11 el-Kalem, 54/8.

12 el-Hac, 22/2.

13 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXVII, 120; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 674.

14 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIII, 310; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 674.

15 Kelbî şöyle dedi: Hayretle sana bakarlar (Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 293).

bir âyette de aynı şeyi söylemektedir: "Sûra üflendiği zaman; işte o gün zorlu bir gündür. İnkârcılar için hiç de kolay olmayan bir gündür"[16].

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾

9. "Bunlardan önce Nuh'un kavmi de (peygamberlerini) ***yalancılıkla itham etmişti. O kulumuzu yalancı saydılar, 'Delinin biri!' dediler ve o görevinden alıkondu."***

Bunlardan önce Nuh'un kavmi de (peygamberlerini) yalancılıkla itham etmişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Senin kavminden önce Nûh aleyhisselâmın kavmi de onu inkâr etmişler ve kendisine eziyet yapmışlardı, ama o yine de insanların kendisini inkâr etmelerine, çeşitli eziyetler yapmalarına sabretti, Allah tarafından kendisine, onların helâk edilmeleri için beddua etmesine izin verilmeden beddua etmedi. İnsanların inkâr etmelerine ve eziyet yapmalarına karşı sen de sabır göster! Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Azim ve kararlılık sahibi (ülü'l-azm) peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[17].

Şöyle bir soru sorulursa: Bu konudaki hükümler tekrar edilmediği halde Kur'ân'da bu haberlerin tekrar edilmesinin hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bu haberler ve kıssalar, ancak risâleti, tevhidi ve ölümden sonra dirilmeyi ispat etmek için Mekkeli ve benzeri inkârcılara delil olarak gelmiştir. Çünkü onlar, bütün bunları inkâr ediyorlar, inatçılık yapıyorlar ve büyükleniyorlardı. Onların içinde doğru yolun gösterilmesini isteyenler de vardı. Sözünü ettiğimiz kişilere ve benzerlerine karşı delillerin sürekli tekrar edilmesi de gereklidir, çünkü bir zaman reddetmiş olsalar da belki başka bir zamanda kabul ederler, ilk anda kalpleri yumuşamasa da belki başka bir seferinde yumuşar. Doğru yolu bulmak isteyenlere verilen öğütlerden ders alınması için de onların tekrar edilmesi gerekir, çünkü insanın durumu değiştikçe öğütlerin etkisi de değişir. Öğütlerin tekrar edilmesinin, buna karşılık hükümlerin kısa tutulmasının faydalarına daha önce temas etmiştik[18]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

16 el-Müddessir, 74/8-10.

17 el-Ahkāf, 46/35.

18 bk. el-Ankebût, 29/35. âyetin tefsiri.

[Peygamberlerin Beddua Etmesi]

Şöyle bir itiraz ileri sürülürse: Nuh aleyhisselâm, kavminin helâk edilmesi için beddua etmişti.

232 **[§]**Buna şu cevap verilir: Evet, ama Hz. Nuh, kavminin iman etmelerinden tamamen ümidini kestiği ve kendisine "Nuh'a vahyolundu ki, kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[19] denildiği zaman beddua etmişti. Halbuki Resûlullah (s.a.) kavminin genelinin iman etmelerinden ümit kesmemişti, ancak sadece bazı kişilerin iman etmelerinden ümidini kesmişti, bunlar da asla iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği kimselerdir, kavminin bütünü değildir. İşte bundan dolayı Allah onlara beddua edilmesine izin vermedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

O kulumuzu yalancı saydılar. Ya kendisinin Allah'ın elçisi olduğu iddiasını reddettiler, ya da onun davet etmiş olduğu tevhit inancını ve şükrü yalnızca dengi bulunmayan ve Kahhâr olan Allah'a yapmak gerektiğine dair davetinde onu yalancılıkla itham ettiler. **Delinin biri, dediler.** Yani onlar, kendi tâbilerine, o delinin biridir, dediler. **Ve o görevinden alıkondu.** Yani Nuh aleyhisselâm görevinden alıkondu, çünkü onlar millete, o delinin biridir diyerek ona tâbi olmalarını engellediler ve Nuh'u görevinden alıkoydular. Onların bu sözü, halkın ona tâbi olmasını engellemiştir, bu yolla Nuh aleyhisselâm ile kavmi arasına engel konulmuş, böylece kavmi de ondan engellenmişti. Bazıları şöyle dedi: Onlar Nuh aleyhisselâma engel oldular, yani peygamber olduğuna dair getirdiği mûcizeleri göstermesine engel oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَدَعَا رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾

10. "Bunun üzerine Nuh, 'Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!' diye Rabb'ine yalvardı."

Yani beyinsizlere, onların büyüklenmelerine ve çeşitli eziyetlerine yenildim. Çünkü onun delillerle yenilmesi ihtimal dâhilinde değildir. Onlara karşı kuluna **yardımını esirgeme!**

فَفَتَحْنَٓا اَبْوَابَ السَّمَٓاءِ بِمَٓاءٍ مُنْهَمِرٍ ﴿١١﴾ وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا
فَالْتَقَى الْمَٓاءُ عَلٰٓى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ﴿١٢﴾

---

[19] Hûd, 11/36.

11. "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık."

12. "Yerden de sular fışkırttık; derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti."

[Nuh Tûfanı]

Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Buradaki **göğün kapılarını açtık** sözü, muhtemelen üst taraftan kapıları açtık demektir, çünkü senin üstünde gök vardır. Bunun yerle gök arasında olduğu nakledilen "görülmeyen bir deniz" olması da muhtemeldir. **[§]Yerden** 233
de sular fışkırttık, yani yerden kaynaklar fışkırttık. Burada Allah sanki şunu söylemektedir: Yukarıdan sular indirdik, aşağıdan da sular fışkırttık. **Hemen göğün kapılarını açtık** sözü, gerçekten gök kapılarını açıp oradan su indirmesi mânasına da gelebilir, Allah Teâlâ'nın dilediği kişilere dilediği şekilde sular göndermesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bardaktan boşanırcasına inen,** yani bardaktan boşanırcasına dökülen sular indirdik. "Münhemir" (منهمر) kelimesine Ebû Ubeyde, hızlı dökülen ve çok fazla olan su anlamını verdi. İnsan çok ve çabuk konuştuğunda da aynı fiil kullanılır[20]. Ebû Avsece şöyle dedi: Bu cümle göğün çok fazla yağmur yağdırması anlamına gelir.

Derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti. Burada Allah iki suyu birden; gökten inen su ile yerden çıkan su tesadüfen değil, bir takdir ve tedbir neticesinde birleşti. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak aynı kelimeyi kullanarak şöyle buyurur: "Sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin, ey Mûsâ!"[21] Yani Allah'ın takdiri olmadan değil, aksine O'nun takdiri ve tedbiri üzerine buraya geldin. İbn Mesûd (r.a.) tesniye sîgasıyla "felteka'l-mââن" (فالتقى الماءان) diye okudu. "alâ emrin kad kudir" (على امر قد قدر) cümlesine bazıları, onların boğulmaları için takdir edilen su anlamını verdi, çünkü onlar inkârcı idiler. Bazıları da buna, yarısı yeryüzünün kaynaklarından, yarısı da gökten inenlerden olmak üzere yeterli miktarda su mânasını verdi. Bu ibarenin aslı söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَحَمَلْنَاهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾

[§]*13. "Onu tahtalar ve mıhlarla yapılmış gemide taşıdık."* 234

---

20 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 431.

21 Tâhâ, 20/40.

Hafsa'nın (r.a.) mushafında bu cümle, onu ve zürriyetini tahtalar ve ahşap çivilerle yapılmış gemide taşıdık anlamına gelecek şekilde "ve hamelnâhu ve zürriyyetehû alâ zâti elvâhin ve düsür" (وحملناه وذريته على ذات الواح ودسر) diye okundu. Allah burada **tahtadan yapılmış** ifadesini kullandı, başka bir âyette de gemi anlamına gelen "sefîne" (السفينة) dedi: "Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız kendileri için açık bir kanıttır"[22]. Bu durumda "tahtadan yapılmış" sözü, gemi lafzının tefsiridir. Eğer Allah daha önce gemi lafzını kullanmasaydı, tahtadan yapılmış ifadesinin gemi anlamına geldiği anlaşılmazdı. Çünkü "tahtadan yapılmış" sözü, direkler ve benzeri başka mânalara da gelir. Fakat söylediğimiz gibi o, "sefîne" lafzının tefsiridir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetteki "düsür" kelimesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna, gemi yapmak için tahtaları birbirine bağlayan ahşap çiviler mânasını verdi. Bazıları, geminin eğri kalaslarıdır, dedi. Bazıları da geminin ön kısmıdır dedi. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Ondan maksat gemidir, çünkü ön taraftan hareketle suyu yarmaktadır[23]. Ebû Muâz şöyle dedi: "Düsür" kelimesinin müfredi "disâr" gelir.

Gemide taşıdık; bu yapılan nesneye gemi adının verilmesi, kullara ait fiillerin Allah Teâlâ tarafından yaratılmış olduğuna işaret eder. Çünkü insanlar o gemiye bindiler, sonra Allah bununla onları taşıdığını haber vermektedir. Aynı şekilde bir araya getirilen tahta ve kalaslara da gemi denilmez, gemi ancak kullar tarafından icat edilip yapılan özel bir mâmulün ismidir. İşte bu durum gösteriyorki kulların fiillerinde Allah'ın yaratması vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

تَجْرِى بِأَعْيُنِنَا جَزَآءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾

14. "Gözetim ve korumamız altında akıp gidiyordu, kendisine inanılmamış olan o kulumuza bir mükâfat olmak üzere."

Gözetim ve korumamız altında. Yani bizim takdirimiz ve korumamızla akıp gidiyordu. **Kendisine inanılmamış olan o kulumuza bir mükâfat olmak üzere.** Yani Nuh aleyhisselâmı ve ona inananları taşımak ve onları boğulmaktan kurtarmak, kavmi tarafından inkâr edilen o kişilere bir mükâfat
235 idi. [§]Müfessirlerin geneli şöyle dediler: O, kavmi tarafından inkâr edilen ve iman edilmeyen Nuh aleyhisselâm için mükâfattı. Mücâhid bu cümleye şu an-

22 Yâsîn, 36/41.

23 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 124.

lamı verdi: Allah'a inanılmamasının bir cezası olarak. Yani Allah Teâlâ'ya inanmadıkları için onların cezası tûfanda boğulmak olmuştur[24]. Ebû Muâz şöyle dedi: Buradaki "küfira" (كُفِر) kelimesi bazıları tarafından mâlum olarak "kefera" (كَفَر) diye okunmuştur[25]. Bu kırâate göre âyetin anlamı şöyle olur: Nuh'un kavminden helâk edilenler, Allah Teâlâ'yı yahut Nuh aleyhisselâmı inkâr ettikleri için ceza olarak helâk edilmişlerdir.

وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا اٰيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾

15. "Andolsun, bunu bir ibret levhası olarak bıraktık; ibret alacak yok mu?"

[Hz. Nuh'un Gemisi]

Andolsun, bunu bir ibret levhası olarak bıraktık. Bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi, sonra gelen insanlar için ibret olmak üzere biz Nuh aleyhisselâmın gemisini uzun müddet ortada bıraktık. Katâde böyle der ve şunu ilave eder: Allah Teâlâ Nuh aleyhisselâmın gemisini, bizden önceki ümmetlerin görmeleri için Elcezîre'de Bâkırdâ dağında[26] açıkta ve sağlam bıraktı. Ondan sonra yapılan nice gemiler ise çürüyüp yok oldu[27]. Bazıları şöyle bir anlam verdi: Biz o geminin kalıntılarını ve onunla ilgili haberleri sonrakiler için bir ibret levhası olarak bıraktık. Bu gemi ile ilgili haberler sonraki ümmetlerin hepsine ulaşmıştır ve herkes kurtulanın nasıl kurtulduğunu, helâk olanın da ne sebeple helâk olduğunu bilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbret alacak yok mu? Esved şöyle rivayet eder: Abdullah b. Mesûd'a (r.a.) dedim ki: Buradaki kelime "müddekir" (مدّكر) midir, yoksa "müzekkir" (مذكِّر) midir? Dedi ki: Resûlullah (s.a.) bana dal harfi ile müddekir şeklinde okuttu[28].
[§]Ebû Ubeyde şöyle dedi: Arapça'da bu kelimenin aslı "müztekir" (مُذْتَكِرٌ) şek- **236**
lindedir ve iftiâl bâbından "müfteilun" veznindendir. "Ta" harfi ile "zal" harfi bir araya geldiğinde, kural gereği idğam yapılır ve "zal" harfi "ta" harfine idğam

---

24 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 125.

25 Yezîd b. Rûmân, Katâde, Mücâhid, Îsâ ve Humeyd, kefere diye okudular (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 133; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 178).

26 Bâkırdâ, Dicle nehrinin doğusunda Cûdi dağına yakın bir köydür (Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, "bekarade" md.).

27 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 126.

28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 395.

edilir, sonra o da "dal" harfine dönüştürülür[29]. Başka bir âyette geçen "iddehara" (ادّخر) fiili de böyledir; bunun aslı da "iztehara"dır (إذتخر). *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyete şöyle bir mâna da verilir: Onların başına gelen belâlardan ibret ve ders alarak onların yaptıklarından sakınan yok mu? Katâde bunu şöyle tefsir etti: Hayır isteyen yok mu, kendisine yardım edilsin?[30]

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾

16. "Azabım ve uyarılarım nasılmış görün!"

Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, peygamberlerimin onları uyardıkları ve fakat onların inkâr ettikleri azabım hak ve doğru değil miymiş? Burada uyarılarım diye tercüme ettiğimiz "nüzüri" (نُذُرِ) kelimesi ile rusulî, yani uyarıcı peygamberlerim kastedilmiştir. İkincisi, azabımın ne kadar şiddetli olduğunu görmediler mi? Uyarılarım anlamına gelen "nüzürî" kelimesi, yapılan uyarıların neticesini ifade eder, ondan maksat da uyarılanlara gönderilen azaptır. Bu yoruma göre uyarılar, uyarma vasıtası anlamına gelir. Nitekim bir âyette şöyle buyurulur: "Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir"[31]. Yani vâdedilen azap yerine getirilir demektir, yoksa vâdin kendisi yerine getirilmez, çünkü vâdetmek ezelî bir sıfattır.

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٧﴾

17. "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"

Bu âyet de farklı mânalara gelir. Birincisi, **Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık;** yani biz Kur'ân'ı ezberlemek için kolaylaştırdık; onu küçük-büyük, kâfir-mümin herkesin ezberleyebileceği hale getirdik ve herkesi onu korumakla sorumlu tuttuk.

İkincisi, Allah'ın nimetlerinden ve Allah'ın kulları üzerindeki haklarından unuttuklarını hatırlamaları için ve ayrıca Allah'ın buyruklarını tasdik eden veya inkâr eden önceki ümmetlere ait haberleri hatırlamaları için onu kolaylaştırdık.

---

29 "Müztekir kelimesindeki "te" harfi "zal" harfine idğam edilince, "zal" harfi "dal" harfine dönüşür" (Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 240).

30 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 128; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 676.

31 el-İsrâ, 17/108.

[§]Üçüncüsü, bu âyetin sadece Resûlullah'a (s.a.) mahsus olması da 237
muhtemeldir, yani biz Kur'ân'ın hepsini ezberlemesi ve ezberden okuyabilmesi için Resûlullah'a (s.a.) kolaylaştırdık. O kadar ki, Kur'ân'dan bir şeyi hatırlamak istediği her zaman ve her saatte onu hatırlardı. Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[32], "Onu, senin kalbine Rûhulemîn indirmiştir"[33], "Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın"[34]. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı unutmayacağına dair Resûlullah'a (s.a.) güvence vermiş ve onu kendisine kolaylaştırmayı lütfetmiştir.

Düşünecek yok mu? *En doğrusunu Allah bilir ya*, yukarıdaki ilk yorumuna göre bu cümleye şöyle bir anlam veririz: Allah Kur'ân'ı ezberlemeyi kolaylaştırmış ise de onu ezberlemek için göndermemiştir, fakat onu içindekilerinden ders ve öğüt almak için göndermiştir; ondan öğüt alacak kimse yok mu? Âyetin yukarıda geçen ikinci yorumuna göre de şunu deriz: Bu ifade emir anlamına gelir, yani onun içinde yer alan haberleri düşünün ve onlardan öğüt alın! *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابٖى وَنُذُرِ ﴿١٨﴾

18. "Âd kavmi de** (peygamberlerini) **inkâr etti. Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın!"

[Âd Kavminin Helâki]

Allah Teâlâ burada önceki ümmetlerin haberlerine, onların peygamberlere kötü muamele etmeleri, onları yalanlamaları ve inatçılıkları yüzünden başlarına gelen belâlara işaret etmektedir. Bu âyet, "Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi"[35] meâlindeki âyetin sılasıdır. Dolayısıyla bu âyet, daha önce belirttiğimiz iki şekilde tefsir edilir.

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رٖيحًا صَرْصَرًا فٖى يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾

19. "Onların üzerine bitmek bilmeyen o kara günde şiddetli bir kasırga gönderdik."

---

[32] el-Kıyâme, 75/16-17.

[33] eş-Şuarâ, 26/193-194.

[34] el-A'lâ, 87/6-7.

[35] el-Kamer, 54/4.

Onların üzerine şiddetli bir kasırga gönderdik. Bazıları bu kasırganın soğuk, bazıları da şiddetli olduğunu söyledi. **Bitmek bilmeyen o kara günde,** yani onlara gönderilen azap günlerce devam etti. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle söyledi: "Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi"[36]. Âyetteki "müstemir" (مستمر) kelimesinin, büyük küçük herkesi alıp götüren, hiç kimseyi hayatta bırakmayıp hepsini helâk eden anlamına geldiği de söylenmiştir.

تَنْزِعُ النَّاسَ كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾

238 **[§]*20. "İnsanları sökülmüş hurma kütükleri gibi çekip alıyordu."***

Bazıları şöyle dediler: Kasırga şiddetlendiği zaman insanlar birbirlerine şöyle seslendiler: Evlere! Evlere! Herkes evine girdi, arkalarından kasırga da eve girdi ve onları evlerinden dışarıya fırlattı ve herkesi avluya attı. İşte âyetteki "tenziu" (تنزع) fiili bu anlama gelmektedir. Bazıları da şöyle dedi: Kasırga insanları eklemlerinden çekip koparıyor ve onları sökülmüş hurma kütükleri gibi fırlatıyordu. Çünkü onlar, yaratılmışların en uzun boyluları idi. Rivayet edildiğine göre onlardan her birinin boyu altmış zirâa[37] ulaşıyordu, ki dalları kesilmedikçe hurma ağacının boyu bu kadar yükseğe ulaşmıyordu. Buradaki sökülmüş hurma kütükleri gibi benzetmesinin, eklemlerinden koparıldıktan sonraki halleri ile ilgili olması mümkündür. Ebû Avsece şöyle dedi: "Munkair" (مُنْقَعِرٍ) kelimesi, kesilmiş, düşmüş anlamına gelir. Bazıları da şöyle dedi: Allah onları, uzun boylu oldukları için hurma kütüklerine benzetti. Ancak söylediğimiz gibi bu benzetme eklemleri koparıldıktan sonra yapılmıştır. Hafsa'nın (r.a.) mushafında âyet, "tenzi'u'n-nâse 'alâ a'kābihim" (تنزع الناس على اعقابهم) şeklindedir.

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابٖى وَنُذُرِ ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾

21. "Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın!"

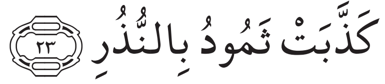
22. "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"

---

36 el-Hâkka, 69/7.

37 Arşın anlamında kullanılan zirâın uzunluğu zaman ve mekâna göre çeşitlilik arzettiğinden ortalama 70 cm. kabul edilebilir.

Bu iki âyet, daha önce kaydettiğimiz gibi iki şekilde yorumlanır.

23. "Semûd kavmi de uyarıları inkâr etti."

Bu âyet de daha önce belirttiğimiz gibi iki mânaya gelir. Birincisi, "nüzür" kelimesi ile insanları Allah Teâlâ'ya imana davet eden peygamberler kastedilmiş olabilir. İkincisi, **Semûd kavmi yalanladı** sözü, peygamberlerin, başlarına geleceğini haber verdiği uyarının vukuunu inkâr ettiler anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]*24. "Dediler ki: İçimizden tek başına bir beşere mi uyacağız? O tak-* 239
dirde doğru yoldan sapmış olur, yanarız."

Dediler ki: İçimizden tek başına bir beşere mi uyacağız? Kâfirlerin büyükleri ve reisleri, **İçimizden tek başına bir beşere mi uyacağız** diyerek halkın kafasını karıştırıyorlardı. Mekkeliler de Resûlullah'a (s.a.) aynı şeyi söylemişlerdi: "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın"[38], "Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan… Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz"[39]. Aslında onların bu sözleri kendisiyle çelişmektedir, çünkü onlar halkı kendileri gibi bir insana tâbi olmayı yasaklıyorlar, ama daha önceki atalarına uymaya, onların yolundan gitmeye davet ediyorlardı. Ataları da onlar gibi sıradan insanlardı, üstelik atalarının ellerinde hiçbir delil ve kanıt da bulunmuyordu, fakat peygamberlerin delilleri ve mûcizeleri vardı. İşte bu açıdan onların sözleri kendi içinde çelişkilidir ve fasittir. Doğruya ulaştıran sadece Allah'tır.

O takdirde doğru yoldan sapmış olur, yanarız. Bazıları şöyle dedi: Âyetin metninde geçen "suur" (سُعُر) kelimesi, cinnet anlamına gelir. Buna göre bu beyan eğer bizim gibi sıradan bir insana uyarsak, doğru yoldan sapmış ve

---

38 eş-Şuarâ, 26/154, 186.

39 "Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: 'Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz'" (el-Mü'minûn, 23/33-34).

delirmiş oluruz anlamına gelir. Kelime ateşin yanıp kızarması mânasından alınmıştır. Şöyle denilir: Deve alevlendi, yani sevinçten sanki delirdi. Bazıları, âyetteki “dalâl” (ضلال) ve “suur” kelimelerinin aynı mânaya geldiğini söyler. Âyetin, dünyada doğru yoldan şaşarız, âhirette de yanarız mânasına gelmesi de muhtemeldir. “Suur”, “seîr” (سعير) kelimesinden gelir, o da ateş demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ءَاُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ اَشِرٌ ﴿٢٥﴾

25. “İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır o, yalancının, küstahın biri!”

İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Bu sözü Mekkeliler’in Resûlullah (s.a.) için söylemiş olmaları muhtemeldir, nitekim Allah onlardan naklen şunu söylemektedir: “İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi”[40]. Bu yoruma göre buradaki “zikr” (الذِّكْر) kelimesinden maksat, Kur’ân’dır. Bu sözü Semûd kavminin Salih aleyhisselâm için söylemiş olması da mümkündür. Çünkü buradaki kıssa, Hz. Salih ile ilgilidir. Bu yorum, daha isabetli gözükmektedir. Kâfirler, peygamberlerin diğer insanlardan üstün olduklarını, onların Allah elçisi olduklarını ve kendilerine kitap indirildiğini inkâr ediyorlardı, sonra da kendilerinin peygamberlerden daha üstün olduklarını iddia
240 ediyorlardı: [§]Ya mallarının fazlalığından, ya soyları ve nesepleri itibariyle ya da reis olmaları ve sözlerinin geçerli sayılması sebebiyle, peygamberlerin ise geçmişte bir statü sahibi olmadıkları ve herhangi bir önemli iş de yapmadıkları için onlardan daha üstün olduklarını düşünüyorlardı. Onların, geçmişte bir konum sahibi olmadıkları ve herhangi bir iş de yapmadıkları için Allah’ın elçisi vasfına sahip peygamberlerden daha üstün olduklarını iddia etmeye hakları yoktu. Çünkü peygamberlik Allah’ın lütfudur, onu dilediğine verir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayır o, yalancının, küstahın biri! Kırâat imamları buradaki kelimeyi “el-eşir” (الاَشير) diye okumuşlar, ancak Mücâhid’in “el-eşur” (الأشُر) diye okuduğu rivayet edilir[41]. Bazıları, “el-eşer” (الأشَر) kötülükten zevk alan demektir, dedi. Bunu Ebû Avsece söyledi ve şöyle devam etti: “el-Eşir” ve “el-eşer”, ikisinin de

---

40 Sâd, 38/8.

41 Cumhur bu kelimeyi el-eşir diye okudu. Kisâî’nin Mücâhid’den rivayetine göre o el-eşur diye okudu. Her ikisi de ismi fâilden türemiştir. Ebû Hayve el-eşer diye okudu, bu sanki mastar mânasındadır. Ebû Kılâbe de ism-i tafdil vezninde el-eşerru diye okudu (İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 217).

şımarık anlamına geldiği söylendi, tıpkı “hazir” (حذِر) ve hazer (حذَر) kelimeleri gibi; kibirli, kendini beğenmiş demektir.

سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْاَشِرُ ﴿٢٦﴾

26. “Yarın onlar asıl yalancı, küstah kimmiş görecekler!”

Buradaki “se-ya‘lemûne” (سيعلمون) fiili “se-ta‘lemûne” (ستعلمون) diye de okunmuştur[42]. “Ya‘lemûne” diye okuyanlar, müteakip âyetteki “Onları sınamak için”[43] sözünü delil gösterirler; burada “sizi” anlamına gelen muhatap zamiri değil, “onları” anlamına gelen gaip zamiri kullanılmıştır, bu bakımdan “ya‘lemûne” fiilinin de gaip olması gerekir. “Ta‘lemûne” diye muhatap sîgasıyla okuyanlar da hitabın Resûlullah (s.a.) tarafından kâfirlere yapıldığını belirtirler; yani azap başınıza geldiğinde yalancı ve küstah kimmiş, ben miyim, yoksa siz misiniz öğreneceksiniz. Bu durumda âyet, inkârcıları tehdit anlamı taşır.

اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾

27. “**(Allah Salih peygambere şöyle buyurdu:) **Şüphesiz biz dişi deveyi onları sınamak için göndermiş bulunuyoruz. Şimdi sen onların ne yapacağını izle ve sabret.”

Şüphesiz biz dişi deveyi onları sınamak için göndermiş bulunuyoruz. Allah, Salih peygamberin ümmetini dişi deve ile sınamaktadır, bu deveyi onlara bedava ve rastgele vermiş değildir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: “Onları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik”[44], “Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz”[45]. **[§]Şimdi sen onların ne yapacağını izle ve sabret.** Yani şimdi 241
sen gözle; devenin veriliş maksadını inkâr edecekler mi yoksa onu kesecekler mi? Buradaki **onları izle** sözü, Resûlullah’a (s.a.), Mekkeliler’i izlemesi için verilen bir emir olması da muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurmuştur: “Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle”[46]. **Sabret** emri de onların verdikleri eziyete sabret, yap-

---

42 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-‘aşr*, s. 421.
43 el-Kamer, 54/27.
44 el-A‘râf, 7/168.
45 el-Enbiyâ, 21/35.
46 ed-Duhân, 44/10.

tıklarına karşılık verme yahut peygamberlik görevini tebliğ işine sabırla devam et anlamına gelir.

وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَٓاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾

28. "Bir de onlara, suyun aralarında paylaşımlı olacağını bildir. Her hissenin sahibi** (suyun) **başına gelsin."

[Salih Peygamberin Devesi]

Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Devenin bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir"[47]. Bu âyette çeşitli faydalar ve deliller vardır. Birincisi, o deve, diğer develerden farklı olarak çok büyüktü, o kadar ki diğer develerin ve sahiplerinin suya ihtiyaç duyduğu kadarına o ihtiyaç duyardı, bundan dolayı onunla diğer develer arasında su içme zamanı taksim edilmişti. [İkincisi,] bu âyetteki suyun taksim edildiğine dair açıklama, suyu taksim etmekte bir sakınca bulunmadığına işaret eder. Nitekim Allah "Belli bir günün içme hakkı da sizindir" buyurmaktadır. Bundan maksat da su almak için günlerin taksimidir. **Her hissenin sahibi (suyun) başına gelsin.** Yani her hissenin sahibi kendisine ayrılan günde suyun başına gelsin, diğeri gelmesin. [Üçüncüsü,] burada, o deve her ne kadar Allah'ın bir mûcizesi ve âyeti olsa ve diğer develer büyüklük bakımından ve yeme-içme miktarı açısından ondan farklı olsalar da yine de onun Allah'ın mûcizesi olmayan diğer develer gibi yediği ve içtiği ifade edilmektedir. [Dördüncüsü,] Allah bu deve ile o insanlar arasında suyu taksim etti, ama yemini taksim etmedi, çünkü her iki taraf da yani deve de insanlar da suya aynı derecede muhtaç idiler, yaşamak için hepsinin suya ihtiyaçları vardı. Otları da onunla diğer hayvanlar arasında taksime gerek görmedi, çünkü ot boldu, taksime gerek yoktu. Suya gelince, o bölgede su azdı, insanlar kuyulardan faydalanıyorlardı, bu sebeple suyu aralarında taksim etti. *En doğrusunu Allah bilir.* [Beşincisi,] Sular az olduğu zaman taksime tâbi tutulur; bir gün devenindir, belli bir günün içme hakkı da insanlarındır. [Altıncısı,] su bir kaynak olsa da menfaatin paylaştırılması gibidir, kullanımı günlere göre taksim edilir.

242 **[§]Bir de onlara, suyun aralarında paylaşımlı olacağını bildir.** Burada hitap Salih peygambere yapılmıştır, Allah ona suyun kendileriyle deve arasında paylaşımlı olacağını kavmine bildirmesini emretmektedir. Burada hitabın

47 eş-Şuarâ, 26/155.

Resûlullah'a (s.a.) yapılmış olması da mümkündür; buna göre ona, suyun insanlarla deve arasında paylaşımlı olduğunu haber vermesini emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾

29. "Derken ilgili adamlarını çağırdılar; o da** (deveye) **saldırıp hunharca öldürdü."

Burada Allah, deveyi kesme işini onlardan sadece birine nispet etmektedir, başka bir âyette ise bu fiili hepsine nispet etmiştir: "Derken, o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler, böylece Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar"[48]. Başka bir yerde de şöyle buyurmaktadır: "Onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular"[49]. Bu âyetlerde birinde kesme fiilinin bir kişi tarafından, diğerlerinde herkes tarafından yapıldığı ifade edilmektedir, bu bakımdan zâhirde âyetler arasında çelişki olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan da âyetler arasında yine çelişki görülmektedir. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyuruyor: "Onlar Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar ve 'Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!' dediler"[50]. Başka bir yerde de şöyle buyurmaktadır: "Onlar yaptıklarına pişman oldular"[51]. Burada Allah pişmanlıktan söz etmektedir, pişmanlık ise Allah'ın emrinin dışına çıkmanın aksine bir durumdur. Ancak biz deriz ki: Âyetler arasında ne çelişki vardır, ne de ihtilaf! Sadece şartların ve zamanın farklılığı vardır. "Onlar Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar" sözü, kendilerine azap gelmeden önceki durumla alakalıdır. "Yaptıklarına pişman oldular" meâlindeki âyet de onlara azap geldikten sonraki hali ifade etmektedir. Bu ifadeler aynı hale ve aynı zaman dilimine ait olsaydı ancak çelişkiden söz edilebilirdi. Deveyi kesme olayı da aynıdır; hakikatte onu bir kişi kesmiştir, fakat herkes onu kesmeye yardım ettikleri için Allah o fiili herkese nispet etmektedir. Yahut bir kişi deveyi yaralamış, diğerleri de hep birlikte kesip parçalamışlardır. Bu durum da âyetler arasında bir çelişki olmadığını gösterir. Bazıları şöyle dedi: Biri ona yaklaştı ve ayaklarındaki ana damarı kesti. Âyetteki "akr" (العَقْر) kelimesinin yaralamak anlamına geldiği söylendiği gibi öldürmek anlamına geldiği de belirtilmiştir.

---

48 el-A'râf, 7/77.
49 eş-Şuarâ, 26/157.
50 el-A'râf, 7/77.
51 eş-Şuarâ, 26/157.

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابٖى وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾

30. "Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın!"

Müfessirler bu âyete şu anlamı verdiler: Onlar, uyarıldıkları şeyin gerçek olduğunu görmediler mi? Daha önce söylediğimiz gibi bazıları da şöyle dedi: Onlar benim azabımın ve peygamberlerimin hak olduğunu şimdi görmediler mi?

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشٖيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾

243 **[§]*31. "Üzerlerine tek bir ses yolladık da hayvan ağılındaki*** (çiğnenip ufalanmış) ***kuru çalılar gibi oluverdiler."***

Üzerlerine tek bir ses yolladık; yani onlara sadece tek bir ses kadar azap yolladık. Allah Teâlâ burada azabın ne kadar süratli gelip onların başına çöktüğünü haber vermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın onlara gerçekten bir ses göndermesi ve bu sesin onları helâk edip hayvan ağılındaki kuru çalılar haline getirmiş olması da mümkündür: **Onlar hayvan ağılındaki (çiğnenip ufalanmış) kuru çalılar gibi oluverdiler.** Buradaki "heşîm" (هشيم) kelimesinin çürüyüp ufalanan kemikler anlamına geldiği söylenmiştir. Yıkılan duvardan yayılan tozlar gibi bir nesne mânası da verilmiştir. "Heşîm" kelimesinin aslı kırılmak anlamına gelir; buna göre âyet, onlar kırılıp parçalanan ve bir yerde biriktirilen nesneler haline geldiler demektir. Âyetteki "muhtazır" (المُحتَظِر) kelimesi, "muhtazar" diye de okunmuştur[52]. Hasan-ı Basrî'nin "muhtazar" diye okuduğu rivayet edilmiştir. Ebû Ubeyd şöyle dedi: Bu kelime, ağıla giren insan mânasına gelmek üzere "muhtazır" diye okundu. Ebû Avsece şöyle dedi: "Heşîm", çürümüş ağaç anlamına gelir, "muhtazar" da ağıl yapılan malzeme demektir. İbn Kuteybe de şöyle dedi: "Heşîm", kuruyup dağılan ot, "muhtazır" koyun ahırının sahibi olan kişi, "muhtazar" ise ağılın kendisi demektir.

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾

32. "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"

---

52 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 350.

Yani, onların unuttukları, gaflete düştükleri Allah'ın nimetlerini hatırlamaları için kendilerine Kur'ân'ı kolaylaştırdık. Yahut gaflete dalıp unuttukları
delilleri ve mûcizeleri hatırlamaları için Kur'ân'ı kolaylaştırdık[53]. [§]Veyahut 244
unutmuş oldukları geçmiş ümmetlerin haberlerini ve onların peygamberleri inkâr etmeleri ve inatla karşı çıkmaları üzerine başlarına gelen belâları hatırlamaları için Kur'ân'ı kolaylaştırdık. **Düşünecek yok mu?**

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾

33. "Lût kavmi de uyarıları inkâr etti."

Yani onlar, peygamberleri yahut başlarına gelecekler konusunda yapılan uyarıları yalanladılar.

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ ﴿٣٤﴾
نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَا كَذٰلِكَ نَجْزٖي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾

34-35. "Biz de üzerlerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesi hariç tutuldu; onları katımızdan bir lütuf olarak seher vakti kurtardık. Şükredenleri işte böyle ödüllendiririz."

[Lût Kavminin Helâki]

Biz de üzerlerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesi hariç tutuldu. Başka bir âyet-i kerîmede "Yurtlarının altını üstüne getirdik"[54] buyurulduğu üzere, bu âyeti o köylerin içindekilerle birlikte altının üstüne getirildiği mânasında tefsir edenlere göre Allah, o bölge halkından olup başka yerlerde bulunanlara bir kasırga göndermiş ve hepsini helâk etmişti. Bu durumda burada gizli bir kelime var demektir, Allah sanki şunu söylemektedir: Biz, içindekilerle birlikte o bölgenin altını üstüne getirdik, oralı olup bölgenin dışında olanlara da bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesini hariç tuttuk. Böylece âyetteki iki istisnaya da doğru mâna verilmiş olur, tıpkı şu âyetteki istisna gibi olur: "İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki 'en'âm' denen hayvanlar sizin için helâl

53 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 434.
54 el-Hicr, 15/74.

kılınmıştır"[55]. Burada Allah sanki şöyle söylemektedir: En'âm denen hayvanlar ve av hayvanları size helâl kılınmıştır, yalnız avlanmayı helâl saymamanız ve size bildirilenlerin dışında olmamak şartıyla. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyet-i kerîmeyi, o beldenin altı üstüne getirildi, sonra onlara bir kasırga gönderildi diye tefsir edenlere göre de istisnaya doğru mâna verilmiş olur, onların helâk edilmeleri iki emirle gerçekleşmiş sayılır. Lût ailesinin istisna edilerek kurtarılması, bunlardan biridir. Diğeri de Lût ailesinin onların ikisinden de kurtarılmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları katımızdan bir lütuf olarak seher vakti kurtardık. Yani seher vaktinde onlara azabın ulaşmasına engel olduk. Bu âyet, onlardan azabın engellenmesi suretiyle kurtulduklarına işaret etmektedir, yoksa onların kurtulmaları seher vaktinde oldu demek değildir.

Şükredenleri işte böyle ödüllendiririz. Bu cümle iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onların helâk edilmeleri, Lût ve ailesine Allah tarafından verilen bir nimet idi, bunun şükrü de Allah'a yapılır. Bu, onların şükretmelerinin
245 mükâfatıdır. [§]Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyuruyor: "Kendisine inanılmamış olan o kulumuza bir mükâfat olmak üzere"[56]. Bu âyette işaret edilen, onların helâk edilmeleri ve boğulmaları, Nuh aleyhisselâmı inkâr etmeleri yüzündendi ve onların helâk edilmeleri, Hz. Nuh için bir nimet idi.

İkincisi, Hz. Nuh'un ve onunla beraber olanların kurtulmaları, yanındakiler için bir nimetti, çünkü Allah'ın azabı gelince inkâr etsin etmesin herkesi helâk eder. Görmez misin ki Allah, hiç günahları olmayan küçük çocukları ve hayvanları da helâk etmiştir. Dünyada ilâhî kanun böyle olunca, Nuh'un yanındakilerin hayatta kalmaları, Allah tarafından onlar için bir lütuftu, yoksa Nuh'a inanmayanların dışında herkesin kurtulmayı hak etmesi söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾

36. "Aslında Lût, kendilerini bizim amansız yakalayışımıza karşı uyarmıştı; ama onlar bu uyarıları şüpheyle karşıladılar."

Buradaki "betaşnâ" (بطشنا) kelimesi, aldık, kuvvetle yakaladık demektir. "Nüzür" (نُذُر) kelimesi de daha önce söylediğimiz gibi iki mânaya gelir. Birin-

---

55 el-Mâide, 5/1.

56 el-Kamer, 54/14.

cisi, Hz. Lût'un onların geleceği konusunda yaptığı uyarıları şüphe ile karşıladılar. İkincisi, uyarıcıları, yani peygamberleri şüphe ile karşıladılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهٖ فَطَمَسْنَٓا اَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابٖي
وَنُذُرِ

37. "Üstelik onun misafirleriyle ilgili çirkin bir talepte bulundular. Biz de gözlerini silme kör ediverdik; tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!"

Üstelik onun misafirleriyle ilgili çirkin bir talepte bulundular. Yani misafirlerle aralarından çekilmesini istediler. **Biz de gözlerini silme kör ediverdik;** rivayet edildiğine göre Cibrîl aleyhisselâm kanatlarıyla onların gözlerine dokundu ve hemen kör oldular. Sonra da onlara şöyle dendi: **Tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!**

وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّۚ

38. "Ve nihayet bir sabah erkenden kalıcı bir azap onları yakalayıverdi."

Yani onları, sabah erken vakitte o kalıcı azap yakalayıverdi. **Kalıcı azap,** onlara gelen ve hemen gitmeyip kalmaya devam eden ve neticede hepsini helâk eden azaptır. Gözlerin kör edilmesi olayı ise daha önce tamamlanmıştı.

فَذُوقُوا عَذَابٖي وَنُذُرِ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ
مُدَّكِرٍ

[§]*39. "Tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!"* 246

40. "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"

Uyarılar sözü burada yapılan uyarıların sonuçları anlamına gelmektedir.

وَلَقَدْ جَٓاءَ اٰلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُۚ

41. "Şüphesiz Firavun'un halkına da uyarılar gelmişti."

Buradaki **uyarılar** sözü ile muhtemelen, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun tarafından Firavun'a yapılan uyarılar kastedilmektedir, bu uyarılar iki kişi tarafından yapıldığı halde âyette çoğul sîgası kullanılmıştır. Buradaki uyarılardan maksadın, onlara gelen çeşitli azaplar olması da muhtemeldir; bu durumda uyarıdan maksat uyarının sonuçlarıdır.

كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كُلِّهَا فَاَخَذْنَاهُمْ اَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾

42. "Ama onlar bütün delillerimizi yalan saydılar, biz de onları üstün ve güçlü olana yaraşır biçimde kıskıvrak yakaladık."

Ama onlar bütün delillerimizi yalan saydılar. Muhtemelen onlar, Hz. Mûsâ'nın kendilerine getirmiş olduğu ulûhiyet ve vahdâniyetin bütün delillerini ve peygamber olduğunun delillerini reddetmişlerdi. Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine ve ulûhiyetine işaret eden yaratmaya dair bütün deliller mânasına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü lânetli Firavun, ulûhiyetin kendisine ait olduğunu iddia ediyordu, halbuki âlemde mevcut bütün varlık ve olaylar Allah Teâlâ'nın ulûhiyetine işaret ediyordu. İşte Firavun ulûhiyetin kendisine ait olduğunu iddia edip kavmi de onu doğrulayınca, Allah Teâlâ'nın ulûhiyetine ve birliğine şahit eden her şeyin şehadetini inkâr etmiş oluyorlardı. **Biz de onları üstün ve güçlü olana yaraşır biçimde kıskıvrak yakaladık.** Yani üstün ve güçlü olanın zelil ve alçak olanı yakalaması gibi galibin mağlubu, kudretlinin acizi, kahhârın kahredileni yakalaması gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ اُولٰٓئِكُمْ اَمْ لَكُمْ بَرَٓاءَةٌ فِى الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾

43. "Şimdi söyleyin bakalım (ey putperestler)***, sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi; yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş hükmü mü var?"***

Şimdi söyleyin bakalım (ey putperestler), sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi? *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Ey Mekkeliler! Allah'ın azabı geldiğinde o azabı defetmek ve
247 galip gelmek konusunda **sizin kâfirleriniz, [§]**sizden öncekilerden daha mı güçlüdür? Yani sizin kâfirleriniz onlardan daha güçlü değildir, aksine onlar daha güçlü ve daha kalabalık idiler. Buna rağmen azap geldiğinde, azabı de-

fetmeye ve galip gelmeye onların güçleri yetmedi. Ey Mekkeliler! Siz onlardan daha zayıfsınız ve sayıca da daha azsınız, Allah'ın azabı geldiğinde onu defedip zafere ulaşmaya sizin hiçbir şekilde gücünüz yetmez. **Yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş hükmü mü var?** Yani azap geldiğinde onu kendinizden defetmeye kādir olacağınız konusunda kitaplarda bir hüküm bulunmamaktadır. Yahut şunu söylemektedir: Azap geldiğinde onun size dokunmayacağı konusunda kitaplarda bir hüküm yoktur.

أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ﴿٤٤﴾

44. "Yoksa onlar 'Biz yenilmez bir topluluğuz' mu diyorlar?"

Yani siz, biz yenilmez bir topluluğuz diyorsunuz, sizin topluluğunuzun mağlup edilemeyeceğini söylüyorsunuz. Buradaki üç âyet, azabı defetmekle ilgilidir. Yani onların azabı kendilerinden defedecek güçleri yoktur, galip gelmelerini sağlayacak bir toplulukları da yoktur. Azabı defetmek ve zafer kazanmak meselesinde onların kâfirleri, öncekilerden daha hayırlı da değildirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ
أَدْهٰى وَأَمَرُّ ﴿٤٦﴾

45. "Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar."

46. "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır."

Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar. Bu âyette iki konuda delil vardır. Birincisi, Allah onların topluluğunun yenileceğini ve arkalarını dönüp kaçacaklarını haber vermektedir. Haber verdiği gibi de olmuştur. Müfessirler bu âyet hakkında şöyle dediler: Ondan maksat Bedir'deki müşrik topluluğudur, o topluluğun yenileceğini ve arkalarını dönüp kaçacaklarını haber vermektedir. Netice, Resûlullah'ın (s.a.) haber verdiği gibi
olmuştur. [§]Bu, Hz. Peygamber'in bu bilgiyi Allah'tan aldığına işaret eder. 248
İkincisi, onların helâk edileceği ve köklerinin kurutulacağı zaman dilimi dünya hayatında değil kıyâmettedir. Delili de bu âyet-i kerîmedir: **Asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır.**

Bu da onun haber verdiği gibi olacaktır. Bunda aynı zamanda peygamberliğin ispatına dair delil vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Daha dehşetli ve daha acıdır, yani daha büyük ve daha şiddetlidir.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِى ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾

47. "Şu bir gerçek ki günaha batmış olanlar, doğru yoldan sapmış ve kendilerini yakmışlardır."

Buradaki **doğru yoldan sapmış** sözü dünya ile, **kendilerini yakmış** sözü de âhiretle ilgilidir. **Doğru yoldan sapmış** sözü helâk edilmeleri, **kendilerini yakmış** sözü de şaşkın, aklını kaybetmiş ve ne yapacağını bilemez halde oldukları mânasına da gelebilir. Allah Teâlâ başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "O takdirde doğru yoldan sapmış olur, yanarız"[57].

يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِى النَّارِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾

48. "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!"

O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler. Cenâb-ı Hak sanki Hz. Peygamber'e şunu söylemektedir: Onlara de ki: Bulundukları hal üzere hayatları sona erdiği takdirde **O gün yüzüstü ateşe sürüklenecekler.** Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu! Yani onlara cehennemin azabını tadın denilecek. Burada geçen "sekar" (سَقَر) kelimesi, cehennemin isimlerinden biridir. Bu durumda sanki cümlede gizli bir kelime var gibidir, yani onlara cehennemin azabını tadın denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّا كُلَّ شَىْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾

49. "Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."

Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, âyette takdim tehir vardır, "innâ haleknâ külle şey'in bi-kader (إنا خلقنا كل شيء بقدر) yani biz her şeyi belli bir ölçüye göre yarattık. Böyle düşünüldüğü zaman âyet, "O her şeyin yaratıcısıdır"[58] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelir. O da nesnelerin bütününü

57 el-Kamer, 54/24.

58 el-En'âm, 6/102; er-Ra'd, 13/16; ez-Zümer, 39/62; el-Mü'min, 40/62.

yaratmanın ispat edilmesi demektir. İkincisi, cümlenin zâhiri esas alındığında, biz yarattığımız her nesneyi belli bir ölçüye göre yarattık mânasına gelir. Bu mâna esas alınırsa, nesnelerin bütününü yaratmanın ispatı değil, ancak yarat-
tığı varlığı belli bir ölçüye göre yarattığının ispatı mânasına gelir. [§]Mûtezile 249
bu yorumu benimser. Bize göre âyetin esas anlamı ilk yorumdur: Biz her şeyi belli bir ölçüye göre yarattık. Tıpkı "O her şeyin yaratıcısıdır"[59] meâlindeki âyet gibi. Şöyle mâna verilmesi de mümkündür: Biz her şeyi belli bir ölçüde ve sınırda yarattık ve her şey mutlaka o ölçüye ve o sınıra varır. Bizim yaratmamız yaptığı işin ölçüsünü ve ulaşacağı sınırı bilmeyen yaratıkların işleri gibi değildir. Yaratılanlardan hiçbirinin yaptığı iş, Allah'ın takdirinin seviyesine ulaşamaz. Cenâb-ı Hak, yaptığı işin, başkalarının yaptıklarının aksine, kendisinin koyduğu ölçüye uygun olduğunu haber vermektedir. Bu da O'nun yegâne yaratıcı olduğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اَمْرُنَٓا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ ﴿٥٠﴾

50. "Ve bizim buyruğumuz tektir, göz açıp kapayıncaya kadar olup biter."

Bizim buyruğumuz tektir. Yaratma hakkındaki buyruk iki mânaya gelir. Biri, iş ve fiildir, diğeri de başkasına sorumluluk emridir. Buna göre **Bizim buyruğumuz tektir** sözü, ancak fiil emri mânasına gelir. Allah, bunun kendisi için kolay olduğunu haber vermektedir. Yani bir şeyin olması ve varedilmesi O'nun için çok kolaydır, hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz ve meşgul edemez. Buna göre Allah'ın emri ve yaratması, O'nun kendi işidir. Buradaki **tektir** sözü, her ne kadar hesap bahis konusu olduğunda bir sayısından başlanır ise de burada sayı itibariyle bir tanedir anlamına gelmez, ancak yaratmada tek ve yegâne olduğu anlamına gelir. Meselâ, falan zamanının biriciğidir denildiğinde, sayı itibariyle bir tane olduğu mânasına gelmez, çünkü onun gibileri pek çoktur, ancak onun yaptığı şeylerde emsali yoktur, yegânedir anlamına gelir. Buna göre bu âyette Allah Teâlâ'nın kendisini tek olmakla nitelemesi, ilâhlıkta ve rablıkta tek ve yegâne olduğu anlamına gelir. Emrini tek olarak nitelemesi de O'nun yaptığı işin başkalarının yaptıklarına benzemediği, yaptıklarının emsalsiz olduğu ve onları yapmanın kendisi için son derece kolay olduğu, onları yapmak için herhangi bir zamana, âlete ve başka şeylere ihtiyacı olmadığı anla-
mına gelir. [§]Görmez misin ki, Allah Teâlâ **göz açıp kapayıncaya kadar olup** 250

[59] el-En'âm, 6/102; er-Ra'd, 13/16; ez-Zümer, 39/62; el-Mü'min, 40/62.

biter buyuruyor. Bu âyetle Allah, o işlerin kendisi için çok basit ve kolay olduğunu haber vermektedir, çünkü göz açıp kapamak kimseye ağır gelmez. Bu ilk yorumdur. İkincisi, Allah bu âyette hiçbir şeyin kendisini meşgul etmediğini haber vermektedir, çünkü insanların bazı işleri onları meşgul etmektedir.

Müfessirler bu âyeti kıyâmetle ilgili görürler. Nitekim kıyâmetle ilgili âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[60]. Bu yorumun isabetli olması da ihtimal dâhilindedir. Buna göre Allah, âhiret işinin dünya işlerine göre takdir edilemeyeceğini; birbirini takip etmenin, arkaya doğru sıra olmanın ve bir halden başka bir hale dönüşmenin söz konusu olmadığını, âhiret işinin tek bir anda tamamlanacağını haber vermektedir.

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَٓا اَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٥١﴾

51. "Andolsun biz sizin nice benzerlerinizi helâk ettik. Düşünecek yok mu?"

Buradaki "eşyâaküm" (أشياعكم) kelimesi, iki anlama gelir. Birincisi, peygamberleri inkâr etmekteki kardeşleriniz ve dindaşlarınız mânasına gelir. Öyleyse düşünün, ey Mekkeliler! Muhammed aleyhisselâmı inkâr etmeniz yüzünden siz de helâk olmayasınız! İkincisi, siz de biliyorsunuz ki biz, sizin nice benzerlerinizi helâk ettik, bunu düşünen, öğüt alan ve bundan ders çıkaran yok mu? Âyet-i kerîmenin, biz sizin cinsinizi helâk ettik mânasına gelmesi de mümkündür. Hikmet sahibi, yarattığını öldürmek ve yok etmek için yaratmaz, öyleyse bilin ki sizi belli bir akıbet için yaratmıştır. Bu âyette ölümden sonra dirilmeye dair delil vardır, ancak inkârcıların akılları ve anlayışları bunu idrak edemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِى الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾

52. "Yaptıkları her şey defterlerde kayıtlıdır."

Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların yalanlamaları, inatla direnmeleri ve yaptıkları her şey, onlardan önce kitaplarda kaydedilmiştir. Yani Allah, insanların yapacakları işleri ve fiillerini bilerek onları yaratmış ve onlara peygamberler göndermiştir. Bu gerçek, Allah bir varlık ve olayı o varlık

---

60 en-Nahl, 16/77.

ve olay haline gelmedikçe, o şey olmadıkça bilemez, [§]çünkü eğer bilseydi, 251
peygamberleri yalanlayacaklarını ve emirlerine aykırı hareket edeceklerini bildiği halde onlara peygamber göndermez, emirler vermez ve yasaklar koymazdı, diyenlerin iddialarını reddetmektedir. Âyet onları reddetmekte ve Allah'ın olmuş ve olacak olan bütün varlık ve olayları (vuku bulmadan önce) bildiğini açıklamaktadır. İnsanların inkâr edeceklerini ve emirlerine aykırı hareket edeceklerini bilmesine rağmen Allah'ın onlara peygamber göndermesinin sebebini daha önce açıklamıştık, bunun faydasının ve zararının Allah'a değil insanlara yönelik olduğunu söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Onlar, meleklerin yazdıkları kitaplarda yazılıdır ve kıyâmet günü onu okumaları emredilecektir. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[61]

وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾

53. "Büyük küçük hepsi satır satır yazılmıştır."

Bu âyet de önceki gibi iki mânaya gelir. Birincisi, **yazılmıştır**, yani onlardan önce kitaplarda yazılmıştır. [İkincisi,] hafaza meleklerine okunan kitaplarda yazılmıştır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurdu: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"[62]

اِنَّ الْمُتَّقِينَ فٖى جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾

54. "Takvâ sahipleri cennetlerde ve ırmak kenarlarındadır."

Allah Teâlâ, kâfirler hakkında söylediklerine karşılık olarak takvâ sahipleri hakkında böyle söylemektedir. Kâfirler hakkında şöyle diyordu: "Şu bir gerçek ki günaha batmış olanlar, doğru yoldan sapmış ve kendilerini yakmışlardır. O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!"[63], "Günaha batıp kalmış olanlar kuşkusuz cehennem azabında devamlı kalacaklar, azapları hafifletilmeyecek ve (kurtuluştan) ümit kesip susacaklar!"[64] Yukarıdaki âyette geçen "neher" (نَهَر) kelimesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf

61 el-İsrâ, 17/14.
62 Kāf, 50/18.
63 el-Kamer, 54/47-48.
64 ez-Zuhruf, 43/74.

edilmiştir. Onun gündüz anlamına gelen “nehâr” (النهار) kelimesinden geldiği söylenmiştir, buna göre onlar aydınlıkta, ışıklar altında ve mutluluk içindedirler mânasına gelir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm’ın görüşüdür. Ferrâ bu kelimeye genişlik anlamını verdi[65]. Müfessirler ise nehirler diye mâna verdiler.

فِى مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ

252 [§]***55. “Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar.”***

Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, yani vâdedilenin doğrulandığı bir yerde. Bu cümle sanki rahatlıktan ve mutluluktan kinâyedir. Başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: “Onlar için konak olarak firdevs cennetleri vardır”[66]. Allah, müttakîlerin bu cennetlerde istirahat edeceklerini, orada keyif süreceklerini ve oradan asla ayrılmayacaklarını haber vermektedir. Bu, Allah’ın inkârcılar için söylemiş olduğu “O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!”[67] ve “Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!”[68] halinin, ayrıca “Rabb’imiz! Bizi buradan çıkar”[69] diyerek cehennemden çıkarması için yalvaracakları durumun aksine bir hali göstermektedir. Allah onların ebedî olarak zorluk, şiddet ve belâ içinde yaşayacaklarını, hatta hiçbir yerde devamlı kalamayacaklarını haber vermektedir. Buna göre “Onların Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele”[70] meâlindeki âyet, onlar için Rab’leri katında vâdedilenin doğrulandığı yer mânasına gelir. Yani onların ayakları orada sabit kalacak. Bu durumda âyet orada sebat etmekten kinâyedir.

Gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar. İnsan, lütuf ve hayır içinde olduğu zaman, onun bu hali Allah’a nispet edilir; meselâ “Allah yolunda” ve “Allah’ın orduları” denilir. Aynı şekilde faziletli ve hayırlı olan mekânlar da Allah’a nispet edilerek ifade edilir; meselâ, “Allah’ın evi” ve “Allah’ın mescitleri” denilir. Çünkü oralar Allah’a (mânen) yakın ve faziletli mekânlardır. İşte buna göre **Gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzu-**

---

[65] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 435.
[66] el-Kehf, 18/107.
[67] el-Kamer, 54/48.
[68] el-Müddessir, 74/17.
[69] el-Mü’minûn, 23/107.
[70] Yûnus, 10/2.

rundadırlar ilâhî kelâmı da Cenâb-ı Hak kendisine nispet ederek onların faziletli, hayırlı ve Allah'a yakın konumlarda oturacaklarını ifade etmektedir. Burada Allah bir mekânın veya makamın tavsifini yapmamakta, aksine bütün mekânları tutanın ve bütün zamanları yaratanın kendisi olduğunu söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]RAHMÂN SÛRESİ 253

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1-2. "Kur'ân'ı Rahmân öğretti."

[Rahmân İsmi]

Rahmân kelimesinin rahmet sözcüğünden türeyen "fa'lân" (فعلان) vezninde bir isim olduğunu şüphesiz Araplar biliyorlardı. Fakat yaratılanlardan hiçbirinin, Rahmân ismini almaya lâyık olacak rahmet derecesine varmaları mümkün değildir. Bundan dolayı Allah, rahmetten türeyen Rahîm gibi başka isimler varsa da Rahmân ismini sadece kendine tahsis etmiştir, Rahîm ismini ise Allah'tan başkalarına vermek caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kur'ân'ı Rahmân öğretti.** Allah Teâlâ Kur'ân'ı Rahmân'ın öğrettiğini söylemekte, ama onu kime öğrettiğini belirtmemektedir. Burada şanı yüce olan Allah'ın Kur'ân'ı peygamber efendimize öğrettiğini kastetmiş olması mümkündür. Bu da şöyle açıklanır. Birincisi, Allah, Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı öğretmesi için Cibrîl aleyhisselâma emretmiştir, nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cibrîl) öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü"[1]. Cibrîl onu Allah'ın emriyle öğrettiğinden dolayı O, bu öğretme işini kendi zatına nispet etmektedir.

[§]İkincisi, Allah Teâlâ, unutmaması için Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in kal- 254
bine yerleştirdiğinden dolayı öğretme işini kendi zatına nispet etmektedir. Nitekim çeşitli âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Sana okutacağız ve sen de unutmayacaksın"[2], "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[3], "Biz onu senin kalbi-

---

1 en-Necm, 53/5-6.

2 el-A'lâ, 87/6.

3 el-Kıyâme, 75/16-17.

ne iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik"[4].

Üçüncüsü, Her ne kadar Kur'ân'ı Resûlullah'a (s.a.) Cibrîl aleyhisselâm öğretmiş ise de onun öğretme fiilini yarattığı için Allah bunu kendine nispet etmektedir.

3. "İnsanı O yarattı."

4. "Ona anlama ve anlatmayı öğretti."

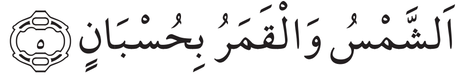
[Beyân]

Bazıları **İnsanı O yarattı** cümlesini, Âdem aleyhisselâmı Allah yarattı diye tefsir ederler. **Ona anlama ve anlatmayı öğretti;** yani başka bir âyette ifade buyurduğu gibi isimleri öğretti: "Âdem'e bütün isimleri öğretti"[5]. Çünkü telkin ve öğretme olmadan isimleri bilmenin yolu yoktur, isimler istidlâl yoluyla bilinen ve idrak edilen bilgiler gibi değildirler. **İnsanı o yarattı** sözünde, her insanı O yarattı mânası kastedilmiş de olabilir. **Beyânı öğretti,** yani insanı boş yere yaratmadığının bilinmesi için koyduğu emir ve yasaklarla imtihan edeceği işlerin beyanını öğretti. Bu âyet, her insan deneyip anlayıncaya kadar tanımadığı tatları, renkleri ve lezzeti, yani bilmediği türden, renk ve lezzetin ilmini denediklerinden istidlâl yoluyla öğretti mânasına da gelebilir. Müşahede ettiği nesnelerden istidlâl yoluyla Allah'ın varlığına dair bilgiye ulaşma yolunu öğretti anlamına da gelebilir; çünkü onlar insanın muhtaç ve aciz bir varlık olduğunu, ihtiyaçlar ve olaylarla kuşatıldığını müşahede ettiklerinde kendilerini yaratan, her şeyi bilen ve her şeye kādir olan bir gücün olduğunu ve onları bu şekilde yarattığını da anlarlar. Beyanı öğretme ifadesinin, Kur'ân'ın beyanını öğretme anlamına gelmesi de mümkündür. Bu durumda âyet Resûlullah'a (s.a.) râcidir, çünkü Kur'ân'ı ona öğretmiş, dolayısıyla beyanı da ona öğretmiştir. O zaman
255 buradaki beyan, Kur'ân'ın beyanıdır, insanların [§]ihtiyaç duyacakları her şeyi, lehlerinde ve aleyhlerinde olan bilgileri onlara açıklaması için ona beyanı öğretti. Beyanın bir kısmının Resûlullah (s.a.) ile ilgili olması, bir kısmının da Hz. Âdem'le ilgili olması ise mümkündür; Resûlullah (s.a.) ile ilgili olan kısmına

4 el-Furkān, 25/32.

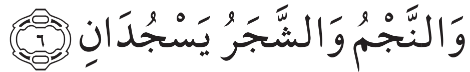
5 el-Bakara, 2/31.

“Kur’ân’ı Rahmân öğretti”[6] meâlindeki âyette, Hz. Âdem’le ilgili olan kısmına da **İnsanı O yarattı ve ona (beyanı) anlama ve anlatmayı öğretti** meâlindeki âyette işaret edilmektedir ki onun yorumu bizim belirttiğimiz şekildedir. Bazıları şöyle dedi: **İnsanı O yarattı,** yani Âdem’i O yarattı; **Ona (beyanı) anlama ve anlatmayı öğretti,** yani dünya ve âhiretin beyanını öğretti. **İnsanı O yarattı** sözü, her insanı O yarattı ve hepsine Kur’ân’ı öğretti, yani öğrenme gücü verdi mânasına da gelebilir. **Ona (beyanı) anlama ve anlatmayı öğretti** cümlesi de Kur’ân’daki hükümlerin, kuralların ve benzeri bilgilerin beyanına ait hususları öğretti mânasına da gelebilir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Ona beyanı öğretti** sözü, ona konuşmayı öğretti mânasına gelir[7]. *En doğrusunu Allah bilir.*

5. “Güneş ve ay bir hesaba bağlı (olarak hareket ederler)***.”***

Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, ay ve güneşle vakitlerin sayısı hesap edilir ve zamanlar bilinir. İkincisi, onların doğdukları, battıkları yerler ve seyrettikleri yol hesap edilir, ne kış ve ne de yaz aylarında güzergâhlarını aşmadıkları görülür. Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki “husbân” (حسبان) lafzı, hesap kelimesinin çoğuludur. İbn Kuteybe de şöyle dedi: “Husbân”, yani hesapla ve kendi yörüngelerinde akarlar, sınırlarını aşmazlar[8]. Burada ilâve bir mâna daha vardır ve o da şudur: Allah Teâlâ ayı ve güneşi, canlılardaki gözlerin hakikatinin bilinmesini sağlayan bir özellikte yarattı, onlarda ışık ve parlaklık varetti ve bu sayede görülmeyen nesnelerin ortaya çıkmasını sağladı. Peygamberliği ve insanlardan bazısının diğerlerinden üstün olduğunu inkâr edenlere şöyle denilir: Bazı varlıkların diğerlerinde olmadığı kadar fazla bir görme gücüne ve ışığa sahip olduğunu görüyorsunuz, peki insanlardan bazılarının beyan, ilim ve risâletle diğerlerinden daha üstün olduğunu neden inkâr ediyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]*6. “Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.”* 256

---

6 er-Rahmân, 55/1-2.

7 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 436.

8 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 436.

[**Yıldızların ve Ağaçların Secde Etmeleri**]

Bu âyette sözü edilen yıldızlar iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bilinen şekliyle yıldızlardır; eğer âyette kastedilen bu ise o zaman yıldızlar gökyüzünün süsü olmaları itibariyle Allah'a secde etmekte, boyun eğmektedirler. Ağaçlar da yeryüzünün süsleridir. [İkincisi,] "Necm" (النجم) kelimesinden maksat yeryüzünde yetişen ve gövdesi olmayan her türlü bitki, ağaçlardan maksat da gövdesi olan bitkiler olabilir. Allah sanki şunu söylemektedir: Yeryüzünde görülen ve ister gövdesiyle uzayıp dursun ister hiç büyümesin topraktan çıkan her bitki, Allah'a secde etmekte, O'na boyun eğmektedirler. Bunların secde etmesi de farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, yaratılış secdesidir, yani Allah onların yaratılışına bu özelliği koymuştur. Her nesnenin yaratılışında Allah'a secde etmek ve O'nun birliğine şahitlik etme özelliği vardır.

İkincisi, bu cansız varlıkların secdesi, zorunlu olarak Allah'a itaat etmeleri ve O'na boyun eğmeleri anlamındadır. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah göğe ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. Onlar da 'İsteyerek geldik' dediler"[9].

Üçüncüsü, burada secde hakikat anlamında kullanılmış olabilir, Allah bu nesnelerin bünyesine böyle bir özellik koymuştur ve onlar da bu özellik sayesinde sadece Cenâb-ı Hakk'ın bilip başka kimsenin bilemeyeceği şekilde Allah Teâlâ'ya secde etmektedirler. Başka bir âyette de Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız"[10].

Bazıları şöyle dedi: Yıldızların ve ağaçların secdesine, gölgeleriyle temsil getirilmektedir, nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurulur: "Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır"[11].

Cansız varlıkların secde ve itaat ettiklerini ifade eden bu ve benzeri âyetler okunduğunda secde etmek gerekmez. Çünkü onlar cansız varlıklardır, bilinen şekliyle secde etmeye uygun değildirler. Onlar zorunlu olarak secde etmekte
257 ve bütün varlıkların secde ettikleri mânasına işaret etmektedir. [§]Tilâvet secdesi ancak, içinde secde etmeye ehil olan kişilerin secde ettiklerini ifade eden âyetler okunduğunda yapılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

9 Fussılet, 41/11.
10 el-İsrâ, 17/44.
11 en-Nahl, 16/48.

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿٧﴾

7. "Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu."

Göğü O yükseltti. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak burada gerçek anlamda yükseltmeyi kastetmektedir. Yani Allah onu, direksiz olarak yeryüzünden yukarıda yarattı, yukarıdan da bir nesneye bağlamadan havada tutmaktadır. Göğü böyle yükseltilmiş olarak yarattı, yoksa önce yerde idi de sonra yukarı kaldırmış ve öylece tutmuş değildir. Allah Teâlâ bunu, kudretinin ve kuvvetinin mahlûkatın kuvveti gibi olmadığının bilinmesi için söylemektedir. İkincisi, **göğü yükseltti**, yani canlıların ihtiyaç duydukları rızıklar ve bereketler gökten geldiği için insanlar ihtiyaç duydukları zaman ellerini ve gözlerini göğe doğru kaldırsınlar diye mahlûkatın kalbinde göğün değerini ve konumunu yükseltti. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mîzan]

Denge ve ölçüyü O koydu. Burada terazi anlamına gelen "mîzân" (الميزان) kelimesi, hakikat anlamında, yani insanların eşyayı tarttığı ve her şeyi denk ve aynı ölçüde tuttuğu gerçek terazi mânasında kullanılmış olabilir. Cenâb-ı Hak, emrolundukları işleri eksik yapmanın ve yasaklandıkları sınırın ötesine geçmenin çirkinliğini anlamaları için insanları onunla imtihan etmektedir. Bunun, hükümlerde, konulan kurallarda, tevhit inancında, ulûhiyeti ve kulluğu lâyık olandan başkasına yöneltmeye dair konulan ölçü mânasına gelmesi de muhtemeldir, böylece insanlar yaptıkları kusurları bilirler. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki "mîzân" kelimesinin, yaratılanlar arasında konulan hükümler ve onlara yüklenen sorumluluklar mânasına da gelebilir, bu durumda âyet insanların bu hükümlere vefa göstermeleri, eksik yapmamaları ve ilâhî sınırları aşmamaları anlamına gelir. Mîzanın adalet mânasına geldiği de söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Mîzandan maksadın üç şey olduğu ifade edilir. Birincisi, nesnelerin iyi veya kötü, güzel veya çirkin olduğunu bilmenin vasıtası olan akıldır. İkincisi, insanlar arasında hak ve hukukun tam olarak verilmesini sağlayan terazidir. Üçüncüsü de dünyada yapılan işlerin cezasını veya sevabını âhirette tam olarak ölçen mîzandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّا تَطْغَوْا فِى الْمِيزَانِ ﴿٨﴾ وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴿٩﴾

8. “Dengeden sapmayasınız;”

9. “Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız diye.”

Dengeden sapmayasınız ve eksik tartmayasınız diye. Yani hile yapmayasınız, tarttığınız malı noksan tartmayasınız diye. **Ölçüyü düzgün tutasınız**
258 **diye.** [§]Burada Allah ölçüyü düzgün tutmalarını emretmektedir. Ölçüyü tam yapmak, malı tam olarak tartmak için verilen bir emirdir, eksik tartmayı yasaklamaktadır. Bir işi emretmek, aksini yapmayı yasaklamak demektir. Burada ise Allah tekit etmek amacıyla her ikisini, yani hem tam tartma emrini ve hem de eksik tartma yasağını birlikte belirtmiştir. Yukarıda söylediğimiz gibi bunun da üç mânaya gelmesi mümkündür. Katâde’nin şöyle dediği rivayet edilir: İbn Abbâs (r.a.) şöyle diyordu: Ey mevâlî topluluğu! Siz, bu ikisiyle emrolundunuz, sizden öncekiler ölçü ve tartı yüzünden helâk edildiler[12]. **Ölçüyü düzgün tutasınız** meâlindeki âyet hakkında Mücâhid şöyle dedi: Yani terazinin dilini düzgün tutunuz[13]. İbn Ömer’e (r.a.) şöyle denildi: Medineliler ölçü ve tartıyı tam yapmıyorlar. Şu karşılığı verdi: Allah Teâlâ’nin “Eksik ölçüp tartanların vay haline!”[14] buyruğu onlara bunu yasaklamıyor mu?

10. “O yeryüzünü canlıların altına serdi.”

Bazıları şöyle dedi: “Enâm” (أنام) kelimesi, can taşıyan her varlık anlamına gelir. Bazıları da bütün yaratılanlar demektir, dedi. Bize göre ise “enâm” burada insanlar mânasında kullanılmıştır. Çünkü Allah yeryüzünü insanlar için yarattığını ve onu önlerine koyduğunu haber vermektedir. Bu hususu, çeşitli âyetlerde meâlen şöyle ifade buyurmuştur: “Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O’dur”[15], “O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir”[16].

11. “Orada meyveler ve tomurcuklu hurma ağaçları var.”

---

12 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, VII, 2330; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, V, 285.

13 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 692.

14 el-Mutaffifîn, 83/1.

15 el-Bakara, 2/29.

16 el-Câsiye, 45/13.

Cenâb-ı Hak burada insanlara, yeryüzünde onlar için yarattığı nimetleri, meyveleri, çeşit çeşit ürünleri ve onlara rızık olarak verdiği çeşitli hububatı hatırlatmaktadır. **Tomurcuklu** sözü burada kabuklu anlamına gelir.

وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾

[§]*12. "Çimlenen taneler ve hoş kokulu bitkiler var."* 259

Âyetin metninde geçen "reyhân" (الرَّيْحان) kelimesindeki "nun" (ن) harfi ötreli ve esreli olarak okunmuştur. Esreli okunduğunda "reyhân", insanların rızık olarak kullandıkları hububat ve meyveler mânasına gelir. "Asf" (العصف) kelimesi de yaprak demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Sizin için yapraklı taneler ve rızık yarattı. "Reyhân" kelimesi ötreli okunduğunda ise "el-habbu" (الحبّ) kelimesine atfederek müpteda olur. Buradaki "asf" ve "reyhân" kelimelerinin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: "Asf", arpa, buğday ve benzeri ürünlerin yaprağı demektir. Ona hurma, ekinin ilk çıkan tomurcuğu ve bizzat ekinin kendisi diyenler de vardır. Ancak "asf" kelimesi âyette "el-habbu" kelimesne nispet edilmiştir, çünkü tane ondan var oluyor ve ondan çıkıyor. "Reyhân" hakkında da bazıları şöyle dedi: O, ekinin yeşilliğidir. Reyhâna hoş koku saçan bitki dendiği gibi canlıların rızık olarak yararlandıkları hububat ve meyveler de denilmiştir. İbn Abbâs'ın (r.a.) da hububat tanesi dediği rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Reyhân" rızık demektir; "Allah'ın reyhanını iste" denilince, Allah'ın rızkını iste anlaşılır[17]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

13. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Burada hitap, cinlere ve insanlara yapılmıştır. Bu aynı zamanda Resûlullah'ın (s.a.) cinlere ve insanlara gönderildiğine de işaret eder. Görmez
misin, Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: [§]"Ey cin ve insan 260
toplulukları!"[18] Şöyle de söylenmiştir: Burada hitap her iki zümreye toptan yapılmış değildir, fakat bizzat her insana ve her cinne yapılmıştır. Meselâ Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru

17 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 437.

18 er-Rahmân, 55/33.

yolu bulasınız' dediler"[19]. Burada her iki kesimin de "Yahudi olun ki doğru yolu bulasınız" demeleri mümkün değildir; yahudiler "Yahudi olun ki doğru yolu bulasınız" demişler, hıristiyanlar da "Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" demişlerdi. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Sonra **Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** ilâhî kelâmı iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, Rabb'inizin yeryüzünü sizin önünüze koymasından, sizin için yarattığı meyvelerden, hurmalardan, hububattan ve benzerlerinden hangi nimetini inkâr edebilirsiniz? Bunların hepsi Allah Teâlâ'dan gelmedi mi? Allah'tan geldiğini bildiğinize göre nasıl olur da bunların şükrünü O'ndan başkasına yaparsınız? İkincisi, Allah'ın nimetlerinden ve lütuflarından hangisini inkâr ediyorsunuz: Tevhidi ve peygamberleri mi, yoksa O'na kulluk yapmayı mı? Hangi nimetini inkâr ediyorsunuz? Cabir b. Abdullah'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir gün Resûlullah (s.a.) ashabının yanına geldi ve onlara Rahmân sûresini başından sonuna kadar okudu. İnsanlar sessizce dinlediler. Sonra buyurdu ki: "Ben cin gecesinde bu sûreyi onlara da okudum. Onlar sizden daha güzel karşılık verdiler. **Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** ilâhî kelâmını her okuduğumda, 'Rabb'imizin nimetlerinden hiçbirini inkâr etmeyiz, sana hamdolsun ey Rabb'imiz' dediler"[20].

Sonra "O yeryüzünü canlıların altına serdi. Orada meyveler ve tomurcuklu hurma ağaçları var"[21] meâlindeki âyetlerde Allah, verdiği nimetleri, kudretini, tedbir ve idaresini, ilmini ve birliğini hatırlatmaktadır. O'nun nimetleri,
261 yeryüzünü insanlar için yaymış olması, orada çeşitli hububatı, [§]gövdesiyle ayakta duran meyveleri, yapraklı ürünleri ve hayvanlarının gıdası olan çeşitli bitkileri yaratmış olmasıdır. Allah'ın kudretinin ve hükümranlığının işaretleri de bütün bu meyveleri ve hububatı tomurcukları içerisinde yaratmış olmasıdır, bunları kabuğu ve zarı içinde yaratmaya kimsenin gücü yetmez. Böyle yapması, Allah'ın yaptıklarının ve fiilinin, görülen ve bilinen fiillerden tamamen farklı olduğunun, O'nun kudretinin ve fiilinin kulların fiilleri ve kudretiyle mukayese edilemeyeceğinin bilinmesi içindir. Aynı şekilde çocukları anne karnında, civcivi yumurtada ve benzerlerini karanlıklar içinde yaratması da hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığının bilinmesi içindir. Sonra o meyveleri ve hububatı, sıcağa ve soğuğa dayanılamayan bir zamanda tomurcuklar içersinde ve perde gerisinde yaratmakta, son derece güçsüz bir durumda onları o halde tutmakta, güçlenip kuvvetlendikleri zaman da kabuğundan çıkarmaktadır. Bunlar, Allah'ın kulları için yarattığı bir lütuftur ve büyük bir nimettir.

---

19 el-Bakara, 2/135.

20 Tirmizî, "Tefsîr", 155; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 690.

21 er-Rahmân, 55/10-11.

[Âhiret Âleminin ve Risâletin Gerekliliği]

Sonra bu âyet-i kerîme, ölümden sonra dirilmeye de iki açıdan işaret etmektedir. Birincisi, bütün bunları yaratmaya kādir olan, yaratılanları tekrar yaratmaya da kādirdir. İkincisi, bahsettiği bu nimetleri insanlar için yaratmış olması, sonra insanlardan bir kısmının bunlara şükretmesi, bir kısmının ise nankörlük etmesi, sonra da bu dünyada herkesin eşit durumda olması, başka bir âlemin var olmasını gerektirir, orada herkes yaptığına göre ayırtedilir. Çünkü hikmet, bunların ayırtedilmesini gerektirir.

Bu âyet, imtihanın lüzumuna da işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın bütün bu nimetleri insanlar için yaratmış olması, sonra da onları başıboş bırakması ve verdiği nimetlere karşılık şükür vecîbesini yerine getirmelerini istememesi ihtimali yoktur. Sonra şükreden ve inkâr eden de ancak bunu kendilerine birinin tanıtmasıyla bilir, çünkü şükrün ve inkârın miktarı sadece akıl yoluyla bilinemez, mutlaka bunu onlara bildirecek Allah tarafından gelen bir elçiye ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu âyet aynı zamanda peygamberliğin ispatına da işaret etmektedir.

Sonra bütün bu meyvelerin ve hububatın hiçbir farklılık olmaksızın doğudan batıya kadar her sene içinde ve aynı zamanda çıkarması da Allah'ın ilminin ve tedbirinin ezelî ve zatından dolayı olduğuna işaret etmektedir, çünkü
hiçbir şey O'na engel olamamaktadır. [§]Sonra bunun düzenli olarak devam 262
etmesi ve belirttiği gibi yeryüzünün menfaatlerini göklerin menfaati ile birleştirmesi ve hiç kimsenin buna engel olamaması da Allah'ın birliğine işaret eder. Çünkü eğer bunlar çok kişi tarafından yapılmış olsaydı, aynı kanun çerçevesinde devam etmeleri mümkün olmazdı; iki kişi arasındaki ihtilafta olduğu gibi birbirlerine karşı çıkmaları ve birbirlerini engellemeleri kaçınılmazdı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴿١٤﴾

14. "O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı."

Cenâb-ı Hak, insanın yaratılışının farklı evrelerden geçerek tamamlandığını söylemektedir. Bir yerde şöyle demektedir: "Allah Âdem'i topraktan varetti"[22]. Buradaki toprak, su karışmayan kuru topraktır. Başka bir yerde

22 Âl-i İmrân, 3/59.

meâlen şöyle söylemektedir: "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık"[23]. Buradaki çamur, su ile karışarak hamur kıvamına gelen topraktır. Bir yerde de şöyle buyurmaktadır: "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık"[24]. Buradaki "lâzib" (لازب) kelimesi, yapışkan çamur demektir, o da çamurun kirecin özü gibi bir hale gelmesidir. Allah başka bir yerde "Kurutulmuş çamurdan yarattık"[25] buyuruyor. Bundan maksat da çamurun uzun süre beklemesinden dolayı esmerleşmesi ve durumunun değişmesidir. Burada da meâlen şöyle buyurmaktadır: **Allah insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.** Âyette geçen "salsâl" (صلصال) kelimesi, parmağınla vurduğunda ses getiren kap demektir, tıpkı demir yığınlarının ses getirmesi gibi. "Salsâl" kelimesi kokmak, bozulmak mânasına da gelir, kuyu kokmaya başlayınca bu fiil kullanılır. "Fahhâr" (الفخّار) kelimesi de kuruduğu zaman kırılabilen nesne demektir. Ebû Avsece bu kelimeye pişirilmiş toprak diye mâna verdi.

Âyetlerde belirtilen bütün bu farklı durumların aynı insanın yaratılış evreleriyle ilgili olması muhtemeldir: Başlangıçta topraktı, sonra çamur oldu, sonra yapışkan çamur haline geldi, çünkü yapışkan olmak çamurun iyi ve sıcak hale geldiğini gösterir. Sonra kurutulmuş çamur haline geldi, uzun süre beklediğinden dolayı şekli değişti ve esmerleşti. Çok şiştiği, büyüdüğü ve dokunduğunda ses çıkardığı için de "salsâl" denilmiştir. Onun ateşte pişirilmiş
263 kaplara benzetilmesi de iki sebepten dolayıdır. [§]Birincisi, kuruduğu ve kırılacak hale geldiğinden dolayıdır. Diğeri de çanaktaki çukur gibi bir karnı olduğundan yahut uzun süre bekleyip çok şiştiğinden dolayıdır. Çünkü pişirilmiş kabın çamuru bu evrelerden geçer. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَخَلَقَ الْجَٓانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍۚ ﴿١٥﴾

15. "Cinleri de yalın ateşten yarattı."

[Cinlerin Yaratılışı]

Burada geçen "Cân" (الجان) kelimesinden maksat, cinlerin atasıdır ve tekil bir isimdir, çoğulu cin gelir. Ebû Avsece, "cân" ile cin kastedilmiştir, der. Yalın ateş sözüne bazıları şöyle bir mâna verdi: "Mâric" (مارج) kelimesi, ateşin dumansız olan saf alevi anlamına gelir. Ateşin alevlendiğini ifade etmek için "merace" (مَرَج) fiili kullanılır. Buna göre "mâric", dumandan ayrılan ve alev-

---

23 Meselâ bk. el-A'râf, 7/12; Sâd, 38/76.

24 es-Sâffât, 37/11.

25 el-Hicr, 15/26.

lenip yukarı çıkan ateştir. Ebû Avsece de şöyle dedi: "Mâric" kelimesi burada alev anlamına gelir; bir şey sabit durmayıp hareket ettiği zaman "merice" (مَرِج) denilir. Bazıları "O, iki denizi birbirine kavuşturdu"[26] meâlindeki âyete de birbirine karıştırdı ve birleştirdi diye mâna verdiler. Bu durumda cân denilen varlığı, odundan ayrılmayan ve dumandan tamamen hali olmayan bir ateşten yaratmıştır. Ebû Ubeyde de şöyle dedi: **Yalın ateşten yarattı,** yani dumanla karışık bir ateşten yarattı[27]. "O, iki denizi birbirine kavuşturdu"[28] meâlindeki âyete, denizin birini öbürüne gönderdi diye mâna verenlere göre Cân, odundan ayrılan bir ateşten yaratılmıştır. Aslında bizim bunu bilmeye ihtiyacımız yoktur, fakat bizim Âdem'i topraktan, Cânn'ı ateşten yaratmasındaki hikmeti ve bunun faydasını bilmeye ihtiyacımız vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah Teâlâ burada bizi kendi kudretinden haberdar etmektedir; insanı topraktan yaratmaya ve dünyadaki bütün insanları aynı özden çıkarmaya kādir olan Allah'ı, hiçbir şeyin aciz bırakması mümkün değildir. Aynı şekilde Cânn'ı ateşten yaratmaya, ondan da soyunu bütün dünyayı dolduracak kadar vücuda getirmeye kādir olanı, hiçbir şeyin acze düşürmesi mümkün değildir. İnsan türünün bütün filozofları ve cinler bir araya gelseler dahi, Cenâb-ı Hakk'ın insanı ve bu
mahlûkatı yaratmış olduğu özelliğin mahiyetini idrak edemezler. [§]Bunun **264**
iki hikmeti vardır. Birincisi, söylediğimiz gibi Allah Teâlâ'nın insanları tekrar yaratmaya kādir olduğunu göstermesidir. İkincisi de insanları bir halden başka bir hale dönüştürmesi ve birbirinden vücuda getirmesine dair bütün söyledikleri, Allah'ın onları boş yere ve abes olarak yapmadığını göstermesidir. Eğer ölümden sonra dirilmek olmasaydı, o zaman mahlûkatı boş yere ve abes olarak yaratmış olurdu. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾

16. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Bütün nimetlerin Allah'tan geldiğini inkâr etmediğinize göre O'nun insanları ölümden sonra diriltmeye de kādir olduğunu nasıl inkâr edersiniz?

---

26 er-Rahmân, 55/19.

27 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 243.

28 er-Rahmân, 55/19.

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ﴿١٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾

17. "O, iki doğunun da Rabb'i iki batının da Rabb'idir."

18. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

O, iki doğunun da Rabb'i iki batının da Rabb'idir. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim"[29]. Bunun açıklamasını daha öce yapmıştık[30]. **İki doğunun da Rabb'i iki batının da Rabb'i** ifadesiyle "Doğuların ve batıların Rabb'i" cümlesi, her ikisinin, yani ay ve güneşin doğudaki ve batıdaki sınırlarına ve onların emirle doğduklarına ve yine emirle battıklarına da işaret etmektedir. Eğer onlar emirle değil de kendiliklerinden doğup batsalardı, her zaman ve her mekânda doğup batarlar, bir yere ulaştıkları zaman da bir daha geri dönmezler, doğuş ve batış sürelerini de hiçbir zaman azaltıp çoğaltmazlardı. Sonra bütün bunlar, insan için yaratılmış ve insanın istifadesine sunulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu da söylemektedir: Sizin için yaratılan varlıklar Allah'a sizden daha itaatkâr oldukları, kendileri için tayin edilen sınırları asla tecavüz etmedikleri ve yaratıcısının emirlerini asla çiğnemedikleri halde, size ne oluyor da yaratanınızın emirlerini ve yasaklarını çiğniyorsunuz ve haddinizi aşıyorsunuz?

Bu âyet aynı zamanda, bir şeyi özellikle zikretmenin, diğer şeyleri reddetmek anlamına gelmediğine de işaret etmektedir. Görmez misin ki Allah, özellikle iki doğunun ve iki batının Rabb'i olduğunu söylemektedir, bu cümle o ikisinin arasında bulunan varlıkların Rabb'i olmadığı mânasına gelmez. O aynı zamanda doğuların ve batıların dışında kalan yerlerin de Rabb'i değil midir? *En doğrusunu Allah bilir.*

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾

265 **[§]*19. "O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi."***

İki denizi birbirine kavuşturdu, yani iki denizi birleştirdi ve karıştırdı. Bu âyete, denizlerden birini diğerine gönderdi mânası da verilmiştir. "Yeltekıyân"

29 el-Meâric 70/40.

30 bk. es-Sâffât, 37/5.

(يلتقيان) kelimesi, biri diğerine temas etmektedir mânasına gelir; o iki denizden biri tatlıdır, öbürü de tuzlu. "Yeltekıyân" kelimesine, karşılıklıdırlar mânası da verilmiştir.

بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾

20. "**(Ama) **aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar."

21. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Aralarında bir engel vardır. Yani iki deniz arasında bir perde, bir engel vardır. **Birbirlerine karışmazlar.** Denildiki birbirleriyle karışmazlar, bunlardan herbiri birbirlerine karışarak tatlarını kaybetmezler. Suyun tabiatı birbiriyle karışmak olduğu halde Allah, lütfuyla onların birbiriyle karışmasını engellediğini haber verdi. Bunu yapmaya kādir olan Allah'ı hiçbir şey aciz bırakamaz. Denildiki **Birbirlerine karışmazlar,** yani Allah'ın kendileri için koyduğu sınırı aşmazlar. Sonra iki denize dair ihtilaf edildi. Bazıları birinin Rum denizi diğerinin Hint denizi olduğunu söylediler. **Aralarında engel vardır,** yani yaşayanlar vardır. Birbirine karışmazlar, yani birbiriyle karışık hale gelmezler. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. Bazıları bu iki denizden birinin Rum denizi, diğerinin Fars denizi (İran Körfezi) olduğunu söyler, **aralarındaki engel** de Arap yarımadasıdır. Birinin gök denizi, diğerinin yer denizi olduğu da söylenmiştir. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Yerden de sular fışkırttık; derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti"[31]. **Aralarındaki engel** de hava ve yer ile yeryüzü sakinleridir. Bu da Allah'tan gelen bir lütuftur.

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾

22. "Onlardan inci ve mercan çıkar."

23. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Onlardan inci ve mercan çıkar. Bazıları şöyle dedi: Âyetin zâhirinde belirtildiği üzere tatlı ve tuzlu her iki denizden de inci ve mercan çıkar. Bazıları da şöyle dedi: Burada her iki denize işaret edilmiş olsa da inci ve mercan suyu

---

31 el-Kamer, 54/11-12.

tatlı olanından değil, tuzlu olanından çıkar. Böyle her ikisine işaret edilip sadece birinin kastedilmesi Arap dili açısından caizdir, nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"[32] Burada insanlara ve cinlere hitap edildiği halde cinlerden peygamber gelmemiştir. Bunun örnekleri Kur'ân'da çoktur.

266 [§]Buradaki "yahrucu" (يخرج) fiili, "ya" (ى) harfi ötreli ve "ra" (ر) harfi üstünlü olarak "yuhracu" diye de okunmuştur[33]. "Yahrucu" diye okunursa, inci ve mercan her ikisine taalluk eder. "Yuhracu" diye okunduğunda ise fiil ikisinin de gayrısıyla ilgili olur. Nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurulmaktadır: "Şu iki çeşit sudan takınacağınız süs eşyaları çıkarırsınız"[34]. Burada Allah, ondan süs eşyası çıkar dememektedir.

Sonra buradaki inci ve mercânın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: İnci, takının büyük olanı, mercan da inciden küçük olanıdır. Bazıları da bunun aksini söyler, çoğunluk ilk mânayı benimser. İbn Abbâs (r.a.), Hasan-ı Basrî, Katâde ve Dahhâk da böyle söylediler[35]. Ebû Avsece de aynı şeyi söyledi: Mercan, incinin küçük olanıdır, bunun tekili "mercâne" (المرجانة) gelir. Şöyle de söylenmiştir: Mercan, özlerin karışımıdır. "Meractü" (مرجت) denince, karıştırdım anlamı kastedilir. Şöyle de denildi: Mercan, cevherin özel bir türüdür ve denizden çıkar. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Gökten yeryüzüne bir damla düştüğünde sedefler açılır ve inci ondan oluşur[36]. Cenâb-ı Hakk'ın, **O ikisinden inci ve mercan çıkar** sözünü, ancak şunun için söylediği ifade edilmiştir: İnci tuzlu sudan değil, ancak tatlı sudan çıkar, çünkü tatlı ve tuzlu su birleştiklerinde, tatlı su tuzlu suyu mayalandırır. Nitekim çocuk erkeğin ve kadının birleşmesinden doğar, halbuki onu sadece kadın doğurur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَاٰتُ فِى الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٢٤﴾

24. "Denizde yelkenlerini bayraklar gibi açarak süzülüp giden gemiler O'nundur."

---

32 el-En'âm, 6/130.

33 Ebû Câfer, Ebû Amr ve Yâkup, âyeti meçhul sîgasıyla "yuhracu" diye okudular. Diğer kırâat imamları ise "yahrucu" diye okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 423; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 284).

34 Fâtır, 35/12.

35 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 170; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 697.

36 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 172.

İbrahim en-Nehaî'nin (r.h.) buradaki "münşeât" (المنشآت) kelimesini "münşiât" diye okuduğu rivayet edilir[37].

[§]Bazıları "münşeât" kelimesini denizin üstünden süzülüp giden diye 267
tefsir ettiler. Bu kelimeyi Hasan-ı Basrî'nin "münşeât" diye okuduğu rivayet edilir. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Bu kelime "münşeât" diye okunur, onun tefsiri de gemilerin denizde yelkenlerini şişirerek gitmeleridir. Bugün de öyle yapılır. Şöyle de denilmiştir: "Münşeât", yükseltilmiş, yelkeni şişirilmiş demektir, yelkeni şişirilmeyen ise "münşeât" değildir. Buna mahlûkat da denildi. "Cevârî" (الجوارى) kelimesi de süzülüp giden gemiler demektir. **Bayraklar gibi** yani gemiler denizde, karadaki dağlar gibidirler. Bununla bizzat bayrakların kastedildiği de söylenmiştir.

Burada sözü edilen bu âyetlerde çeşitli hikmetler ve her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın kudretini gösteren deliller vardır. Birincisi, denizleri emre âmâde kılmaya ve onların içinde nefis zînetleri yaratmaya, âdemoğluna denizlerdeki rızıkları çıkarmayı, gemiler yapmayı öğreten ve uzak memleketlerdeki faydalara ulaşmak için gemileri denizde yüzdürmeye kādir olan Allah, insanları ölümden sonra diriltmeye de daha başka şeylere de kādirdir. İkincisi, deniz dibinde zînetlerin var olduğunu bilmek, gemiler yapmak ve onları denizlerde yürütmek, denizlerin ötesinde uzak beldelerin var olduğunu ve oralarda nelerin bulunduğunu bilmek, ancak peygamberlerin haber vermeleriyle mümkün olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Size ne oluyor ki, peygamberlerin ve öncekilerin dünyevî menfaatlerinizle ilgili söylediklerini tasdik ediyorsunuz da dine ve âhirete dair vâdlerini ve uyarılarını tasdik etmiyorsunuz? Yahut da Allah şunu söylemektedir: Size ne oluyor ki, Cenâb-ı Hakk'ın sizin için yaratmış olduğu bu nimetlerin O'nun lütfu olduğunu inkâr etmiyorsunuz da peygamberlerin size getirdiklerini inkâr ediyorsunuz?

Sonra, **Süzülüp giden gemiler O'nundur** cümlesi, Mûtezile'nin, kulların fiillerinin yaratılmış olduğunu inkâr etmelerine dair görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü gemileri âdemoğulları kendi elleriyle yaptıkları halde, bu âyette Allah gemilerin kendine ait olduğunu söylemektedir. Eğer insanların fiillerinde Allah'ın bir dahli olmasaydı, bu gemilerin Allah'a değil, insanlara nispet edilmesi gerekirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

37 Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir, İbrahim en-Nehâî ve Dahhâk'ın bu kelimeyi "münşiât" (المنشئات) diye okuduklarını rivayet ederler (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 698). Hamza da "münşiât" diye okudu. Diğer kırâat imamları ise "münşeât" diye okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 424).

فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

268 [§]***25. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"***

Rabb'inizin nimetlerinden hiçbirini inkâr etmediğinize, onların Allah'tan geldiğini bildiğinize ve Allah'ın dünyevî menfaatlerle ilgili olarak size verdiği haberleri reddetmediğinize göre kanıtlar ve mûcizeler getirdikten sonra peygamberlerin verdiği haberleri nasıl inkâr edersiniz?

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ
﴿٢٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾

26. "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir."

27. "Azamet ve kerem sahibi Rabb'inin zatı ise bâki kalır."

28. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bu ilâhî beyanlar çeşitli konulara işaret eder. Birincisi, yeryüzündeki insanların sahip oldukları her türlü mal ve mülk fânidir, Rabb'inin mülkü ise ebedîdir ve kalıcıdır. İkincisi, yeryüzünde yaşayan herkesin saltanatı veya gücü ve kudreti fânidir, ama Rabb'inin hükümranlığı, kudreti ve rablığı ebedîdir; böyle olması da Rabb'inin saltanatının, kudretinin ve hükümranlığının zatından dolayı olduğu bilinsin diyedir. Yeryüzü krallarının ve sultanlarının hükümranlığının aksine onun saltanatı bu yaratıkları sayesinde değildir ki yaratıkların yok olup gitmesi hükümranlığında bir eksiklik ve zayıflık oluştursun. Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, iman etmeyeceklerini, yüce zatını bırakıp taptıkları putlara ibadetten, liderlere ve sultanlara kulluktan ve onlara hizmetten vazgeçmeyeceklerini bildiği kâfirler için söylemiş olması da mümkündür. Sanki şunu söylemektedir: Allah'tan başka kendisine ibadet edilen veya hizmet edilen herkes yahut Allah rızâsı için yapılmayan her iş fâni ve gidicidir, ancak Allah'ın rızası için yapılan iş bâkidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bâtınîler şöyle derler: **Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir** sözü, cismanî nefis fânidir, ruhanî nefis ise bâkidir, ebedîdir anlamına gelir. Bu bedenler fâni olup gittikleri zaman, Allah onların salih amellerinden ruhanî nefisler yaratır ve onlar ebedî kalır.

Rabb'inin yüzü. Bu beyan, Allah'ın rızası gözetilerek yapılan her iş de-
mektir, Allah burada "vech" (وجه) kelimesini rızasından kinâye olarak kullan-
maktadır. **Azamet ve kerem sahibi** sözleri de iki mânaya gelir. Birincisi, yara-
tılanların sorumluluklarına işaret etmektedir; [§]Allah'ın hakkını ve emrini 269
yüceltmek ve bunlara saygı göstermek anlamına gelir. İkincisi, Allah yarattık-
larından dilediği kişileri yüceltir; dünyada üstün olanı yüceltmek, âhirette de
ikrama lâyık olana ikram etmek O'na aittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فٖى شَاْنٍ ﴿٢٩﴾
فَبِاَىِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾

29. "Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır)***. O her an yaratma halindedir."***

30. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Allah Teâlâ, yer ve gök ehlinin, yaratılanlardan ümitlerini kestikleri zaman kendisine yalvarıp feryat ettiklerini haber vermektedir. Bütün yaratılanların, her türlü durumlarında yalvardıkları kapının kendi kapısı olduğunu, rızkı ve kurtuluşu kendisinden istediklerini söylemektedir. Bu hususu bazı âyetlerde meâlen şöyle dile getirmektedir: "De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?"[38], "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır"[39], "Bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[40]. Burada sözü edilen ilâhî beyanın, "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabb'inin zatı ise bâki kalır"[41] meâlindeki âyetin sılası olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: O'nun yaratması ve işi bâkidir, daimîdir, ebedîdir, yaratılanların yok olup gitmeleri ile O'nun yaratmasında ve işinde ne noksanlık olur ve ne de hükümranlığında ve mülkünde zayıflık olur. Aksine O'nun, yaratılanların yok olup gitmeleri durumundaki yaratması ve işi, onların ayakta oldukları haldeki ile aynıdır. Bu âyeti bazı müfessirlerin söyledikleri gibi tefsir etmek de mümkündür. Buna göre yahudiler şöyle dediler: Allah Teâlâ cumartesi günü istirahate çekildi, o gün hiçbir karar ve hüküm

---

38 el-En'âm, 6/63-64.

39 ez-Zümer, 39/8.

40 "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!" (el-İsrâ, 17/67).

41 er-Rahmân, 55/26-27.

vermez, emretmez ve hiçbir iş yapmaz. İşte bunun üzerine **O her an yaratma halindedir** meâlindeki âyet geldi. Yani Allah her an yaratmakta, yok etmekte, diriltmekte ve öldürmektedir.

Bu meselenin aslı şudur: Allah Teâlâ herhangi bir nitelikle nitelendiğinde onunla ezelî olarak nitelenmesi gerekir. Meselâ şöyle denilir; Allah ezelde âlimdir, ezelde kādirdir, ezelde zatıyla rızık verendir. Fakat bir emir veya yönetme işinden söz edilip bu yaratılanlara nispet edilirse, o durumda zama-
270 nın da belirtilmesi gerekir, [§]buradaki zaman da Allah için değil, yaratılanlar içindir. Meselâ şöyle denilir: Allah Teâlâ senin burada oturmanı veya şu vakitte oturmanı ezelden beri bilmektedir. Yani senin şimdi oturacağını, şu anda geleceğini veya şu vakitte geleceğini ezelde bilir. Eğer geçmişteki bir olayla ilgili olarak onu nitelersen vuku bulanı Allah ezelde bilir dersin. Eğer gelecekle ilgili olarak nitelersen şu vakitte şu olayın vuku bulacağını Allah ezelde bilir dersin. Eğer şu an ile ilgili olarak nitelersen şöyle dersin: Şu anda olacakla olanı Allah ezelde bilir. Ve bunun gibi nitelemeler yaparsın. Bunu da yaratılanın ezelde nasıl olduğu konusunda insanların kafasındaki vehmi gidermek için dersin. Buna göre **O her an yaratma halindedir** meâlindeki âyette Allah, yaratmanın ezelde oluştuğu vehmine düşmemeleri için günü ve zamanı belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾

31. “Sizin için de (hesap sorma) ***vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!”***

32. “Artık Rabb’inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”

Bu âyette geçen “senefruğu” (سنفرغ) kelimesi, “seyefruğu” (سيفرغ) diye de okunmuştur. Ebû Ubeyd şöyle dedi: “Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’ndan ister”[42] meâlindeki âyette geçen “yes’elu” (يسأل) fiili gaip sîgasıyla olduğu gibi burada da muzari gaip sîgasıyla “seyefruğu” diye okuruz. Zeccâc şöyle dedi: Buradaki “senefruğu” (سنفرغ) fiili sizin için meşguliyetimizi bitireceğiz anlamına gelmez, senin işine başlayacağım anlamına gelir[43]. Arap dilinde bu-

---

42 er-Rahmân, 55/29.

43 Zeccâc şöyle dedi: Ferâğ kelimesi iki mânaya gelir; biri meşguliyeti son bulmak, diğeri de bir şeye başlamak demektir: “Kad ferağtü mimmâ küntü fîhi” (قد فرغت مما كنت فيه) dediğinde, yaptığım işi bitirdim, meşguliyetim sona erdi, demiş olursun. “Seeteferrağu li-fulânin” (سَأَتَفَرَّغُ لفلان) deyince de, falancının işine başlayacağım, demiş olursun (Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, V, 99; Semerkandî, *Bahru’l-‘ulûm*, III, 308).

nun tehdit anlamına geldiğini söyleyenler de vardır; tehdit anlamına gelmek üzere bir insan diğerine, işim bitti senin işine başlayacağım der. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: "Ferâğ" (الفراغ) kelimesi, özellikle meşguliyeti sona ermek anlamında kullanılmaz, vâdettiği veya akıbetinden uyardığı işleri yapmak mânasına gelir. Allah sanki şunu söylemektedir: Sizi uyardığımız yasaklanmış fiiller konusunda işinizi bitireceğiz **Ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!**

[§]Bize göre "ferâğ" kelimesi, meşguliyeti sona ermek değil, işini bitirmek 271
ve tamamlamak mânasına gelir. İnsan evinin inşaatını bitirip işini tamamladığında "fulânun ferağa min şuğlihî" (فلان فرغ من شغله), yani falan meşguliyetini bitirdi denilir. Görmez misin ki o, her ne kadar evinin inşaatını bitirdi ise de başka bir işle meşgul olacaktır. Dolayısıyla bu fiil, meşguliyetten tamamen boşalmak anlamına gelmez. Meşguliyetten boşalmak mânasına gelseydi böyle denilmezdi, çünkü biri bitince başka bir şeyle meşgul olmaktadır. Dolayısıyla bu kelime tamamlamak, bitirmek anlamına gelir. Fakat insanların bir şey için çalışmaları ancak onunla meşgul olmaları ile mümkün olduğundan dolayı birbirlerinden duyarak bunu meşguliyetten boşalmak diye anladılar, bu da onların yaptığı işlerden anlaşıldı. Fakat her türlü noksanlıktan münezzeh ve şanı yüce olan Allah'ı hiçbir fiil ve hiçbir iş meşgul edemez, dolayısıyla buradaki "ferâğ" kelimesini meşguliyetten boşalmak diye anlamak mümkün değildir. Hatalardan korunma ve başarıya ulaşma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ اَقْطَارِ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ اِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾ فَبِاَيِّ
اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾

33. "Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirseniz haydi geçin! Ama (tarafımızdan verilmiş) ***bir güç olmadıkça geçemezsiniz."***

34. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bu ilâhî beyan, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Eğer size göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçme imkânı verilseydi, ötelere gider ve orada peygamberleri inkâr edenleri bulur ve inkâr

etmeleri yüzünden başlarına gelenleri görürdünüz. Ama hemen sonra Allah, **Ama (tarafımızdan verilmiş) bir güç olmadıkça geçemezsiniz** buyurmaktadır. Yani size ötelere geçme imkânı verilse bile geçemezdiniz, ancak geçecek olsanız bile, orada helâk edilenlerin delillerini açıkça görür ve neden helâk
272 edildiklerini anlardınız. [§]Bu beyanın mânası, şuna benzemektedir: "De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) inkâr edenlerin sonunun nasıl olduğuna bakın!"[44] Cenâb-ı Hak insanlara yeryüzünü dolaşmalarını, helâk edilenlerin kalıntılarına bakmalarını, helâk edilenin neden helâk edildiğini, kurtulanın da ne ile kurtulduğunu düşünmelerini emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, insanların ötelere geçmekten aciz oldukları mânasına gelir. Yani bu âlemden çıkmaya yahut göklerin ve yerin sınırlarını aşıp ötelere geçmeye sizin gücünüz yetmez. Şayet bu âlemin sınırlarını aşıp ötelere geçme imkânı size verilse, orada benim hükümranlığımın, delillerimin ve saltanatımın varlığını görürdünüz. Yani nerede olursanız olun benim hükümranlığımdan ve mülkümden çıkmaya sizin kudretiniz yetmez. Aksine nereye giderseniz gidin, nasıl olursanız olun, yine benim hükümranlığım ve mülküm içinde kalırsınız, ölümden ve helâk olmaktan kurtulamazsınız. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara!"[45]

İbn Mesûd'un (r.a.) bu âyetle ilgili rivayeti hakkında Dahhâk şöyle dedi: Eceliniz geldi, haydi göklerin ve yerin sınırlarını aşıp ötelere geçin! **Ama (tarafımızdan verilmiş) bir güç olmadıkça geçemezsiniz.** Yani sizi hiç kimse ölümden kurtaramaz, mutlaka öleceksiniz. Yani göklerin ve yerin sınırlarının ötesine geçemezsiniz, geçseniz bile orada da Allah'ın hükümranlığını ve saltanatını görürsünüz. Yani Allah Teâlâ şunu söylemektedir: Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçseniz bile ölümden kaçıp kurtulamazsınız, asla benim hükümranlığımın dışına çıkamazsınız, nerede olursanız olun, yine de sizi ölümle çekip alırım. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: " Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!"[46]
273 Bazıları şöyle dedi: Allah Teâlâ haşir sırasında melekleri gönderir, [§]onlar da dünyayı kuşatırlar, insanlar da dünyanın farklı köşelerindedirler; köşesinden çıkmaya ne şeytanın, ne insanın ve ne de cinlerin gücü yeter! Çıkacak olsalar bile yine Allah'ın hükümranlığı içinde olurlar. **(Tarafımızdan verilmiş) bir**

44 el-En'âm, 6/11.

45 "Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki, onlara bir mûcize getiresin!" (el-En'âm, 6/35).

46 en-Nisâ, 4/78.

güç olmadıkça sözünün, bir delil olmadıkça mânasına geldiği söylenmiştir. Katâde, bir hükümranlık olmadıkça diye mâna verdi[47]. Bazıları da Allah Teâlâ'nın kudreti olmadıkça dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾

35. "Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir de kurtulmak için birbirinizle yardımlaşamazsınız."

36. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Buradaki "şuvâz" (شواظ) kelimesi "şivâz" (شِواظ) diye de okunmuştur[48]. Hasan-ı Basrî'den ve Mücâhid'den "şivâz" diye rivayet edildi. "Nuhâs" (نحاس) kelimesi de "nuhâsün" (نحاسٌ) ve "nuhâsin" (نحاسٍ) diye okunmuştur[49]. "Nuhâsun" diye okuyan, "şuvâzun" kelimesine atfetmiş olur. "Nuhâsin" diye okuyan da "nârin" (نارٍ) kelimesine atfetmiş olur. Sonra "şuvâz" ve "nuhâs" kelimelerinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre "nuhâs", duman demektir[50]. Şöyle de denilmiştir: "Şuvâz", ateşin dumansız olan alevi demektir, "nuhâs" da onun dumanıdır. Kelbî şöyle dedi: "Şuvâz", ateşin alevidir, "nuhâs" da bakır eriyiğidir, günahkârlara onunla azap edilir. Şöyle de söylenmiştir: "Şuvâz", dumanlı ateştir, "nuhâs" da bilinen bakırdır, eritilir ve insanların başları üzerinden dökülür. Dahhâk şöyle dedi: "Şuvâz", odunun dumanı değil alevden çıkan dumandır[51]. "Nuhâs" da tunçtur. Bunu "nuhâsin"
diye okuyanlara göre [§]âyetin mânası şöyle olur: Ateşten ve dumandan bir 274
alev. "Nuhâsun" diye okuyanlara göre de bakır mânasına gelir. **Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir,** yani ateşte erimiş bakır dökülür. Şöyle de denildi: "Nuhâs" kelimesi her iki okuyuş şekline göre de duman mânasına geldiği gibi bakır mânasına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Birbirinizle yardımlaşamazsınız.** Yani bundan kurtulamazsınız. Dünyadaki gibi burada yardım edecek kimse olmayacak mânasına da gelebilir.

---

47 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 701.

48 İbn Kesîr "şivâz" (شِواظ) diye, diğer kırâat imamları ise "şuvâz" (شُواظ) diye okudular (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 285).

49 İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ravh, "nuhâsin" (نحاسٍ) diye okudular. Diğer kırâat imamları ise "nuhâsun" (نحاسٌ) diye okudular (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 285).

50 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 182.

51 Dahhâk, *Tefsîr*, II, 820.

Şöyle bir soru sorulursa: Allah Teâlâ ilk âyetlerde bazı nimetlerden söz etti, hemen arkasından da **Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** buyurdu. Bu âyetlerde ise nimetlerin anılması bitti, tehdit ifadeleri başladı. Bu tehditlerin arkasından **Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** buyurmasının ne faydası var?

Buna şu cevap verilir: Vâdetmekte özendirmek, tehdit etmekte sakındırmak gayesi vardır. İnsan vâdlere arzu duyar, tehditlerden ise korkar, endişe duyar ve tehdit edildiği işlerden sakınmaya gayret gösterir. İşte bu sakınmayı sağlamak da büyük bir nimettir. Vâd ve tehdit ile imtihan tamamlanır, imtihanla da nimetler tamamlanmış olur. İşte bundan dolayı Allah, tehdit ifade eden âyetlerin arkasından da şunu söylemiştir: **Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?**

فَاِذَا انْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴿٣٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾

37. "Gök yarılıp gül kırmızısı bir yağ gibi olduğu zaman!"

38. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Cenâb-ı Hak o günün korkunç halini ifade için bu âlemin değişeceğini söylemektedir. Nitekim başka âyetlerde de göklerin ve yerin tamamen değişeceğini beyan etmektedir: "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[52], "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz"[53]. Bu konuda başka âyetler de vardır. İlâhî beyanlarda ayrıca dağların da değişeceği belirtilmektedir: "Dağlar parçalanıp toz duman haline gelir"[54], "Dağlar savrulan kum yığınları halini alır"[55], "Dağlar atılmış renkli yüne dönüşür"[56].

275 **[§] Gök gül kırmızısı bir yağ gibi olur.** Bazıları şöyle der: Allah çok renkli hale geleceğinden dolayı gökyüzünü gül bahçesine benzetti; baharda renklenir, sonra farklı bir renge dönüşür, daha sonra daha farklı bir renge girer.

52 İbrâhim, 14/48.
53 el-Enbiyâ, 21/104.
54 el-Vâkıa, 56/5-6.
55 el-Müzzemmil, 73/14.
56 el-Kāria, 101/5.

Buna göre Allah burada gökyüzünün değişeceğinden ve farklı renklere gireceğinden söz etmektedir. Bazıları da şöyle dedi: Allah burada göğü, yumuşak ve zayıf bir hale geldiğinden dolayı erimiş yağa benzetmektedir, nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: “O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur”[57]. Buradaki “mühl” (المهل) kelimesi, zeytinyağının tortusu anlamına gelir. Ancak gökyüzünün erimiş yağa benzetilmesi, yumuşak oluşundan değil, çok renkli hale gelmesinden dolayıdır. Bu yoruma göre âyet, gökyüzünün yarılma şekline işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle de denildi: Gökyüzü yağ gibi kızarır ve erir. Dünya semasının demirden olduğu rivayet edilmiştir, kıyâmet koptuğunda cehennem ateşinin hararetiyle yeşilden kırmızıya döner, tıpkı ateşte ısıtılan demirin kızarması gibi. Bazıları “dihân” (الدهان) kelimesinin, yağ anlamındaki “dühn” (الدهْن) kelimesinin çoğulu olduğunu söyler. “Dihân”ın kırmızıya çalan esmer mânasına geldiği de belirtilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِهٖٓ اِنْسٌ وَلَا جَآنٌّ ﴿٣٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾

39. “İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz (çünkü her şey apaçık ortadadır)***.”***

40. “Artık Rabb’inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”

Bu âyetin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Hiçbir cin ve insana başkasının günahı sorulmayacak, herkese ancak kendi günahı sorulacaktır. Başkasını saptıran birine de onun sapmasının hesabı sorulmayacak, ancak saptırana saptırmasının hesabı, sapana da sapmasının hesabı sorulacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Rabbimiz! Bizi saptıran şu cinleri ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım!”[58] Bazıları şöyle dedi: Kimseye başkasının hesabı sorulmaz, yani cinlere insanların günahı, insanlara da cinlerin günahı sorulmaz. Şöyle mâna verenler de vardır: Öğrenmek ve bilgi sahibi olmak için kimseye soru sorulmaz, yaptıkları işi nasıl[59] yaptıkları
sorulmaz, ama niçin yaptıkları sorulur. [§]Yani işin kendisini değil delilini so- 276
rarlar. Çünkü her din ve mezhebe göre yapılan iş, bir delile dayanır. Bazıları

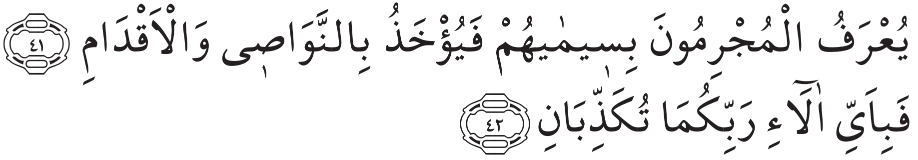
---

57 el-Meâric, 70/8.

58 Fussılet, 41/29.

59 Arapça metinde “limâzâ” (لماذا) yazılmakla birlikte mânasının tekrar olmaması ve anlamlı olması için “keyfe” (كيف) şeklinde düzeltilmesi gerekir.

şöyle dedi: Belli bir zamanda sorulmazlar, ama başka zamanda sorulurlar. Bazıları da şöyle demiştir: Kâfirlerin yüzlerinde birtakım alâmetler olacağı için onlara günahları sorulmaz, nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerin yüzlerinin kararması, gözlerinin mavileşmesi gibi birtakım alâmetlerin olacağı ifade edilmektedir, tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüştür"[60], "Bir gün ki nice yüzler de kararacaktır"[61]. Müminlerin alâmetleri de yine âyetlerde şöyle belirtilmektedir: "O gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[62], "Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır"[63]. Nihayet bazıları da şöyle demiştir: Günaha batmış olanlar hakkında meleklere sorulmaz, çünkü onlar simalarıyla bilinirler.

41. "Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar."

42. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

[Bohçalanıp Cehenneme Akıtan Günahkârlar]

Günahkârlar simalarından tanınır. Allah Teâlâ yüce kitabında âhirette günahkârların bazı alâmetleri olacağını ve bunlarla tanınacaklarını söylemektedir. Onların yüzlerinin kara olacağını daha önce söylemiştik. Allah Teâlâ başka âyetlerde meâlen şöyle söylemektedir: "İşte o gün korkudan yürekler ağıza gelir. (İnsanların) gözlerine korku çöker"[64], "Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çeviririz"[65]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, ilk anda onların yüzlerinde korku vardı, sonra toza toprağa bulanmış hale gelir, sonra kararır, sonra da dümdüz hale getirilir. Bu türlü hallerden Allah'a sığınırız.

60 Abese, 80/40.
61 Âl-i İmrân, 3/106.
62 el-Kıyâme, 75/22-23.
63 Âl-i İmrân, 3/107.
64 en-Nâziât, 79/8-9.
65 "Ey Ehl-i Kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi yasaklarını çiğneyen kimseleri lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin" (en-Nisâ, 4/47).

[§]**Perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.** Denildi ki: Kemikleri ve belleri kırılır, ayaklarından ve perçemlerinden tutularak bohçalanır, sonra da cehenneme atılır. Bazıları şöyle dedi: Elleri boyunlarına zincirlenir, sonra perçemlerinden ve ayaklarından bohçalanır, sonra da cehenneme atılırlar. 277

هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّت۪ي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَۢ ﴿٤٣﴾

43. "Günahkârların yalan saydıkları cehennem işte bu!"

Yani az önce söylediğimiz şekilde cehenneme atıldıkları zaman kendilerine şöyle denilir: Dünyada iken yalan saydığınız cehennem işte bu!

يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَم۪يمٍ اٰنٍ ﴿٤٤﴾

44. "Onun ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler."

Yani cehennem ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler. Buradaki cehennem kelimesinin, onların yedikleri yemekten, yani ateşten, kaynar suyun da içtikleri içecekten kinâye olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Onlar yiyecekleri ve içecekleri malzemeler arasında gidip gelirler, ne yediklerinden doyarlar, ne de içtiklerinden kanarlar. Aksine her yediklerinde açlıkları daha da artar, her içtiklerinde de susuzlukları artar. "Hamîm" (حميم), onlar için hazırlanan içecektir. "Ân" (آن) kelimesi de sıcaklığı son hadde varan şey demektir.

فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

45. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bu ilâhî beyanın, tehdit âyetinin arkasından gelmesine, bazıları âhirette onlara şöyle denileceğini söylemiştir: Dünyada iken Rabb'inizin nimetlerinden hangilerini inkâr ediyordunuz? [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek; nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak; bekçileri onlara, 'İçinizden, size Rabb'inizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?' diye soracak"[66]. 278

66 ez-Zümer, 39/71.

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٧﴾

46. “Rabb’inin huzurundan korkan kimse için çifte cennet vardır.”

47. “Artık Rabb’inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”

Allah Teâlâ, Rabb’inin huzurunda durmaktan insanın korkacağını söylemekte, fakat kimden korkacağını ve korktuğu zaman oradan ayrılıp ayrılmayacağını açıklamamaktadır. Bu korkunun, başka bir âyette belirtildiği gibi Rabb’inin huzurunda bulunmaktan duyulması mümkündür: “Rabb’inin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı cennetin tâ kendisidir”[67]. Buradaki “Nefsine kötü arzuları yasaklayan” sözü, iki mânaya gelir. Birincisi, nefsinin arzu ettiklerini ona vermeye engel olan demektir. İkincisi, nefsinin yasaklanan şeyleri arzu etmesini engelleyen mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetin, Rabb’inin huzurunda bulunmanın doğurduğu korku halini açıklamış olması mümkündür. Yani Rabb’inin huzurundan korkan ve bu sebeple günah işleme niyetini terkeden yahut nefsinin arzularını yerine getirmeyen kişi.

Burada ona üç veya dört değil de neden iki cennetin verildiğini, bunun ne gibi faydası olduğunu bilmiyoruz. Müfessirler şöyle dedi: Allah burada iki cennetten söz etmiştir, çünkü cennetler dört tanedir: Adn, firdevs, me’vâ ve naîm cenneti. Adn ve naîm cennetleri Allah’a yakın olan kişiler, şehitler ve sıddıklar içindir. Diğer iki cennet ise onların altındaki müminlere, kitapları sağdan veri-
279 lenlere aittir. Bunun şu iki mânaya gelmesi de mümkündür. Birincisi, **[§]**insan sağına soluna baktığında sadece kendi cennetini görür, başkalarının cennetini görmez. Yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya baktığında da sadece kendi sahip olduğu yeri görür, başkasını görmez. Dolayısıyla bu âyet, gerçek mânada iki cennet anlamına değil, baktığı zaman gözlerinin sadece kendi mülkünü ve cennetini göreceği mânasına gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, biri kötülükleri terkettiği için, diğeri de güzel işler yaptığı için olmak üzere onun iki cenneti olacaktır,

Bu âyet hakkında İbn Kuteybe, Ferrâ’dan şunu nakleder: Araplar bazan sözün başlarında yahut sözü kestikleri yerlerde, kestiklerine muvafık düşsün diye bir yere iki isim verirler. Buna göre âyetin bittiğine uygun düşmesi için **iki cennet** denilmiştir, ama maksat tek cennettir. Fakat İbn Kuteybe bu görüşü

---

[67] en-Nâziât, 79/40-41.

beğenmedi ve şöyle dedi: Böyle bir söz ancak sözün bittiği yerde söylenir, söz henüz bitmeyince böyle bir söz söylenmez[68]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Allah, ölümden sonra dirilmeye Rabb'inin huzurunda durmak anlamında "mukām" (المُقام) ismini verdi. Aynı zamanda O'na dönmek (rücû'), varmak (masîr), huzura çıkmak (burûz)[69] gibi isimler de verdi. Bunun iki mânası vardır. Birincisi, Allah bu ismi, ölümden sonra dirilmenin bu âlemin sonu olduğu için vermiştir. İkincisi, o gün her şeyin Allah'ın emrine bağlı olduğu, dünya ve âhirette her şey O'nun tedbir ve yönetiminde bulunduğu ve O'ndan başka hiç kimsede yönetim yetkisi olmadığı herkes tarafından açıkça görüldüğü için bu ismi vermiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"[70] Bu âyette geçen iki cennetin, bazı müfessirlerin söylediği gibi önde gidenler ve şehitler için, "Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır"[71] meâlindeki âyette geçen iki cennetin de amel defterleri sağdan verilenler için olması da mümkündür.

ذَوَاتَٓا اَفْنَانٍۚ ﴿٤٨﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ
تَجْرِيَانِۚ ﴿٥٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾

[§]*48. "İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunur."* 280

49. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

50. "İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır."

51. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Allah Teâlâ sonra her zümreye ait cennetin niteliğini de belirtmektedir; hayırda önde gidenler, sıddıklar ve şehitler için **İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunan** iki cennet olduğunu söylemektedir. Müfessirlerin geneli buradaki "zevâtâ efnân" (ذواتا افنان) ibaresine "zevâtâ ağsân" (ذواتا اغصان), yani çeşit çeşit ağaçlar bulunan cennetler diye tefsir ettiler. Ancak böyle olmasında

---

68 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 118; İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 439.

69 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki…" (İbrâhim, 14/21); "İnsanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

70 el-Mü'min, 40/16.

71 er-Rahmân, 55/62.

büyük bir hikmet söz konusu değildir. Fakat bu beyanın fenler, yani sanatlar ve çeşitler mânasına gelmesi mümkündür, yani o iki cennette her çeşit sanat ve fen vardır. Mukātil[72] şöyle dedi: Amel defterleri sağdan verilenler için olan iki cennetin "İkisi de yemyeşildir"[73]. Buradaki "müdhâm" (المدهام) kelimesi, yeşilliği çok kuvvetli olduğu için siyaha benzeyen koyu yeşil mânasına gelir. Bu iki cennet, önceki iki cennetten daha düşüktür, çünkü Allah bunları tek bir vasıfla nitelemekte, önceki iki cenneti ise fenler ile nitelemekte, ayrıca o iki cennet hakkında, **İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır** buyurmaktadır. Amel defterleri sağdan verilenler hakkında da "İkisinde de akan iki su kaynağı bulunur"[74] demektedir. "Nâdıh" (ناضخ) kelimesi, akışı belli olmayan su demektir. Önceki âyette akıp giden iki kaynak deniyordu, bu âyetteki "nadh" (النضخ) kelimesi ise akıp giden sudan daha düşük bir akışı ifade eder.

İbn Kuteybe şöyle dedi: "Naddâhatân" (نضّاختان) kelimesi, yerden damla damla çıkan su demektir[75]. Cenâb-ı Hak önceki iki cennet hakkında ise meâlen şöyle buyurdu: "İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur"[76]. Yani ikisinde de her türlü üründen yahut hangisi olursa olsun her renkten farklı türler
281 vardır. [§]Amel defterleri sağdan verilenler hakkında da meâlen şöyle buyurdu: "Her ikisinde türlü meyveler, hurma ve nar var"[77]. Burada Allah sınırlı mahiyette gıdaların bulunduğunu, öncekinde ise bu iki cennetin diğerinden daha üstün olduğunun bilinmesi için "İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur"[78] buyurarak genellikle her şeyin bulunduğunu söylemektedir. **İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunan iki cennet** meâlindeki âyetin tanımına göre her birinde tek başına bir hikmet bulunması da mümkündür. Çünkü söylediğimiz gibi ikisinde de her türlü sanat ve her türden nimetler vardır. Bu iki kaynaktan biri, bilinen ve vâdolunan kaynaktır, diğeri de bilmedikleri ve kendilerine vâdedilmeyen kaynaktır.

فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾

52. "İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur."

---

72 bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 308-310.
73 er-Rahmân, 55/64.
74 er-Rahmân, 55/66.
75 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 443.
76 er-Rahmân, 55/52.
77 er-Rahmân, 55/68.
78 er-Rahmân, 55/52.

53. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Yani bozulmayan ve tadı değişmeyen farklı tür ve renkte meyveler vardır. Dünyadaki meyvelerin rengi ancak bozulunca değişir, fakat bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak, hiç bozulmadan renklerinin değiştiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Allah Teâlâ buradaki "zevcân" (زوجان) kelimesinin, meyvelerden çift mânasında zikretmiştir, çünkü insanların kalpleri çiftlerden birini hatırlar, Allah da onların nefislerine ikincisini temenni ettirir, diğeri de Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan lütfu ve ikramıdır; insanların hiç akıllarına gelmediği, gözleriyle görmediği ve hayalleri bile ulaşmadığı halde, Allah kendisinin lütfu olarak onlara ikram eder. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyetlerde gaye, cennet ehlinin cennetteki durumunu açıklamak değildir, fakat "sâbikûn" (السابقون) zümresinden olanların, amel defterleri sağdan verilenlere olan üstünlüklerini göstermektir; bunlara verilen nimetlerin iki katı onlara verilecek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُتَّكِـِٔينَ عَلٰى فُرُشٍ بَطَآئِنُهَا مِنْ اِسْتَبْرَقٍ وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ ﴿٥٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾

54. "**(Cennettekiler) **içleri atlasla dokunmuş sergiler üzerine kurulmuşlardır. Bu iki cennetin de meyveleri kolayca erişilebilecek yakınlıktadır."

55. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Ferrâ şöyle dedi: "Bitâne" (البطانة) ve "zıhâra" (الظهارة) (iç ve dış) kelimelerinin aynı şeyden ve aynı cihetten olmaları mümkündür, ancak burada insanların bedenlerine temas eden cihete [§]"bitâne", diğerine de "zıhâra" dedi. 282
Tıpkı gökyüzü gibi; meleklerin devamındaki cihet, onların için "bitâne", bizim için "zıhâra"dır. Bizim devamımızdaki cihet de onlar için "zıhâra" bizim için "bitâne"dir. Aynı şekilde insanın hemen bitişiğinde olan her şey onun için "bitâne", bitişiğinde olmayan şey de "zıhâra"dır. Meselâ, gökyüzünün bizim gördüğümüz tarafı için, bu göğün sırtı mânasında "zahru's-semâ" (ظهر السماء) denilir, diğer tarafa da göğün içi anlamında "batnü's-semâ" (بطن السماء) denilir[79]. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe buna karşı çıkar ve der ki: Allah burada "bitâne"yi zikretti ve onun atlasla dokunduğunu söyledi, fakat "zıhâra"yı zikretmedi. İnsanlar arasında yaygın olan ise döşeklerinin dışının (zıhâranın)

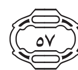
---

79 bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 118.

içinden (bitâneden) daha nefis, içinin ise dışından daha düşük olmasıdır. Buna göre burada "bitâne"nin belirtilmesi ve onun atlastan yapıldığından söz edilmesi, onun dış yüzünün (zıhârasının) içinden (bitâneden) daha değerli ve daha nefis olduğuna işaret eder[80]. Ancak Ferrâ'nın söylediği doğrudur, İbn Kuteybe'nin söylediği ise insanların dünyada nesnelerin dış görünüşünü iç taraftan daha güzel yaptıklarının ifadesidir, çünkü insanların güçleri içini ve dışını aynı mükemmellikte ve aynı nefâsette yapmaya yetmemektedir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın ise hazineleri tükenmez, dolayısıyla istediği her şeyi istediği şekilde yapar. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Size onların iç tarafları haber verildi, ya dış tarafları nasıldır acaba?[81]

Âyetteki "istebrak" (إستبرق) kelimesi hakkında da farklı görüşler vardır; kalın ipek anlamına gelir dendiği gibi ipeğin ince olanıdır da denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Biz ise onun ne olduğu ve nasıl olduğu konusunda yorum yapmıyoruz, ancak şunu biliyoruz: O, müminlere Rab'leri tarafından vâdedilen bir giysidir ve insanların canlarının çok istediği bir giysidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu iki cennetin de meyveleri kolayca erişilebilecek yakınlıktadır. Cenâb-ı Hakk'ın bunu, hayırlarda önde gidenler, yaptıkları itaat ve hayırları önemsiz gördüklerinden dolayı kendilerini Rab'lerinin vâdinden uzak görenler, Allah için yapmaları gereken amellerde, O'nun emir ve yasaklarına uymakta kusur işledikleri korkusu yüreklerine sinmiş olanlar için söylemiş olması mümkündür. Size vâdedilen **Bu iki cennetin de meyveleri kolayca erişile-**
283 **bilecek yakınlıktadır.** [§]Müfessirler şöyle dedi: Yani o meyvelerin ağaçları size yakındır, insan elini uzatarak istediği gibi ondan alır. Ancak *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu, o iki cennet uzak olsalar da meyveleri yakındır mânasında söylemiştir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Cenâ" (جَنى) fiili taşıdı anlamına gelir, ağaç meyvelerden yükünü aldığı ve yükü olgunlaştığı zaman bu fiil kullanılır.

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

80 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 442.
81 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 193; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 709.

56. "Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır ki onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur."

57. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır; yani gözleri eşlerinden başkasını görmeyen ve onları arzulamayan kadınlar vardır. Başka bir âyette de "Otağlarına kapanmış hûriler var"[82] buyurmuştur. Allah Teâlâ bunu, dindarların kıskanç olduklarından, eşlerinin kendilerinden başkasına bakmalarını ve başkalarının da onlara bakmasını istemediklerinden dolayı söylemektedir. Bu iki âyette Allah o kadınların, kocalarından başkasına bakmadıklarını, başkalarının da onlara bakmadıklarını haber vermektedir, onları otağlarına kapanmış olmakla nitelemektedir.

Daha önce onlara ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur. Buradaki "yetmishunne" kelimesi, "yetmushunne" diye de okunmuştur[83]. Ferrâ bu kelimeye dokunmak diye mâna verdi; tamese fiili, nikâh yoluyla yaklaşmak demektir[84]. Müfessirler şöyle dedi: [§]Daha önce onlarla ne bir cin ve ne de bir **284**
insan ilişkide bulunmuştur. Bu kelimeye Ebû Avsece, onlara kimse dokunmamıştır diye mâna verdi. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Lem yetmishunne" (لم يطمثهّن) kelimesi bize göre çocukların yetiştirildiği gibi onları kimse yetiştirmedi, cinlerin çocuklara dokunup hallerini ifsat ettikleri gibi onlara bir cin de dokunmadı demektir[85]. Aksine onlar Allah Teâlâ'nın nitelediği gibidir: "Şüphesiz biz onları yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. Onları bâkire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır. Bütün bunlar, hakkın ve erdemin yanında olanlar içindir"[86].

كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾

58. "Sanki onlar yakut ve mercandır."

59. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

---

82 er-Rahmân, 55/72.

83 Kisâî hariç kırâat imamları bu kelimeyi bu âyette de bu sûrenin 74. âyetinde "yetmishunne" diye okudular. Yalnız Kisâî, birinde "yetmishunne", diğerinde "yetmushunne" diye okudu. Ebû Hamdûn, Kisâî'nin şöyle dediğini nakleder: İlk âyet "yetmushunne" diye, ikinci âyet ise "yetmishunne" diye okunur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 424).

84 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 442; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 119.

85 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 245; İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 442.

86 el-Vâkıa, 56/35-38.

Müfessirler şöyle der: Allah onları saf ve temiz olmalarıyla yakuta, beyaz tenli olmalarıyla da mercana benzetmektedir. Bu husus, onların dediği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ ﴿٦٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾

60. "İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir."

61. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Denildi ki: Onların dünyada iken yaptıkları **iyiliğin karşılığı** olarak kendilerine âhirette **öyle bir iyilik verilecektir.** Yani insanın dünyada iken yaptığı güzel bir işin karşılığı olarak kendisine âhirette güzel bir lütufta bulunulacaktır, ondan maksat da cennettir. Ancak bunun diğer bir yorumu daha doğru gibidir; yani Allah Teâlâ'nın dünyada insanlara verdiği nimetlerle yaptığı iyiliğin karşılığı, ancak O'na şükretmekle ve bunların O'ndan geldiğini kabul etmekle Allah'a ihsanda bulunmaktır, yani güzel işler yapmaktır; bundan maksat da Allah'a şükretmek ve verdiklerini güzelce kabul etmektir. Çünkü hiç kimse, Allah Teâlâ'nın dünyadaki iyiliklerinin karşılığını âhirette almayı hak etmiş değildir, insanlara verilen mükâfat onların hak etmeleri sayesinde değil, Allah'ın lütfu ve ihsanı sayesindedir. **İyiliğin karşılığı** sözü, Allah'ın verdiği nimetlere dünyada iyilikle sahip çıkanın karşılığı mânasına da gelebilir, işte bunun karşılığı **ancak işte böyle iyiliktir.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Yûsuf ve Muhammed [b. Hasan] (Allah ikisine de rahmet etsin), cinlerin de insanlar gibi sevap kazandıklarına bu âyetle istidlâlde bulunurlar. Çünkü sûrenin başından sonuna kadar hitap cinlerle insanlara yapılmaktadır: "Ey
285 cin ve insan toplulukları!"[87], **[§]**"Onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur"[88]. Bu âyetlere göre cinlerle insanlar vâd ve uyarıda müşterek konumdadırlar. Ancak Ebû Hanîfe (r.h.), cinler için sevap yoktur der. O, âyetlerde sözü edilen meyveler ve bayraklı gemiler[89] gibi nimetlerin ekserisinin insanlar için olduğuna, bunlarda cinlerin nasibi bulunmadığına dayanarak bu kanaate varmıştır. Buna göre bahsedilen sevap, insanlar için hakkıyla sevap, cinler için ise göz hakkı anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu konuyu başka yerde açıklamıştık.

---

87 er-Rahmân, 55/33.

88 er-Rahmân, 55/74.

89 er-Rahmân, 55/24 âyete işaret etmektedir.

وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾

62. "Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır."

63. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Daha önce geçen iki cennet[90], eğer hayırda önde gidenler ve sıddıklar için ise buradaki iki cennet de bazı müfessirlerin söyledikleri gibi amel defterleri sağ taraflarından verilenler (ashâbü'l-yemîn), yani hakkın ve erdemin yanında olanlar içindir. **Bu ikisinden başka** ifadesinin, fazilette, değerde ve konumu itibariyle "ashâbü'l-yemîn"den daha üstün olanlar için iki cennet daha vardır mânasına gelmesi de mümkündür. Her ne kadar her zümre için iki cennetin var olduğu belirtiliyorsa da **Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır** meâlindeki âyet, fazilet ve değer itibariyle değil, yeri ve mekânı itibariyle iki cennet daha vardır mânasına da gelir. Allah Teâlâ sanki şunu söylemektedir: Hangi taraftan bakarlarsa baksınlar, gözleri kendi cennetlerini görecektir; ister üstten ister alttan, ister sağdan ister soldan baksınlar, hep cennetlerin ortasında olacaklar, yerlerini değiştirmeye ihtiyaç duymayacaklar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Oradan hiç ayrılmak istemezler"[91].

مُدْهَٓامَّتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾

[§]*64. "İkisi de yemyeşil."* 286

65. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

"Müdhâmmetân" (مُدْهامّتان) kelimesinin, siyaha çalan koyu yeşil anlamına geldiğini daha önce söylemiştik[92]. Cenâb-ı Hak yukarıda "İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunur"[93] diye nitelediği o iki cennetten farklı olarak burada bu nitelemeyi yapmaktadır.

فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾

66. "İkisinde de gürül gürül akan iki su kaynağı bulunur."

67. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

---

90 er-Rahmân, 55/46.

91 el-Kehf, 18/106.

92 bk. er-Rahmân, 55/50 nolu âyetin tefsiri.

93 er-Rahmân, 55/48.

Bu iki nehrin hızlı akan nehirler olmadığını daha önce söylemiştik[94]. Aynı konu Berâ b. Âzib'ten (r.a.) de rivayet edilmiştir: "Aynâni tecriyân" (عينان تجريان) "Akıp giden iki kaynak" sözüyle ifade edilen nehir, "Aynâni naddâhatân" (عينان نضاختان) "Gürül gürül akan iki su kaynağı" cümlesiyle ifade edilen nehirden daha üstündür[95]. Denildi ki: Bu âyette "naddâhatân" (نضّاختان) diye tesniye kullanılmıştır, çünkü onlar cennet ehli için hayır ve bereket getirirler. Su ve çeşitli meyveler getirdiği için böyle denildiği de söylenmiştir. Enes b. Mâlik'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Nehirler ahirette misk ve anber taşırlar, tıpkı su kuşu dünyada, ev sahiplerinin evlerine su taşıdığı gibi[96].

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾

68. "Her ikisinde türlü meyveler, hurma ve nar var."

69. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bazı insanlar, Ebû Hanîfe'nin (r.h.), meyve yemeyeceğine yemin eden birinin nar yemesi halinde yemininin bozulmayacağı görüşüne bu âyeti delil
287 gösterirler. Ebû Hanîfe bu âyete dayanarak narın [§]ve taze hurmanın meyve olmadıklarını, çünkü bu ikisinin âyette "meyveler" anlamına gelen "fâkihe" (فاكهة) kelimesine atfedildiğini söylemektedir. Hiçbir kelime kendine atfedilmez, ancak başka bir kelimeye atfedilir. Bu, âyetin zâhirî ifadesidir. Ancak her ne kadar meyve cinsinin bir türü ise de onun ayrıca belirtilmesi tâzim amacıyla da olabilir. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cibrîl'e ve Mîkâil'e düşman ise bilsin ki Allah da inkârcıların düşmanıdır"[97].

فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾

70. "Oralarda, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var."

71. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Denildi ki: Bu âyetten maksat, onların huylarının ve yüzlerinin güzel olduğunu belirtmektir. Buradaki "hayrât" (خيرات) kelimesinin tekili "hayyeratun"

---

94 bk. er-Rahmân, 55/50 nolu âyetin tefsiri.

95 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 3327; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 716.

96 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 3328; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 716.

97 el-Bakara, 2/98.

(خيرة) ve "hayratun" (خَيْرَة) gelir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Her mümin için huyu ve yüzü güzel bir kadın vardır ve her kadın için de bir saray vardır[98].

حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾

72. "Otağlarına kapanmış hûriler var."

73. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Denildi ki: Otağında bekleyen ve dışarı çıkmayan hûriler. Yukarıda söylediğimiz gibi bunun aslı, onların otağlarında saklanmaları ve eşlerinden başka kimsenin kendilerini görememesidir. "Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır"[99] meâlindeki âyet de gözlerini kaldırıp kocalarından başkasına bakmazlar ve başka birini arzulamazlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَٓانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾ مُتَّكِئِينَ عَلٰى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾

74. "Onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur."

75. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

76. "Hârikulâde döşemeler üzerinde yeşil yastıklara yaslanmışlardır."

77. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Hârikulâde güzel döşemeler üzerinde yeşil yastıklara yaslanmışlardır. Kırâat imamları buradaki refref kelimesini elifsiz olarak bu şekilde okudular. [§]Âsım el-Cahderî'nin buradaki iki kelimeyi "rafârife" (رَفَارِفَ) ve "abākıriyye" 288
(عَبَاقِرِىّ) diye okuduğu rivayet edilir[100]. "Refref" (الرفرف) kelimesinin oturulan

[98] İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Her mümin için huyu ve yüzü güzel bir kadın vardır ve her kadın için de bir saray vardır. Her sarayın da dört kapısı vardır. Oraya her gün, daha önce olmayan kıymetli bir bağış, bir ikram ve bir hediye girer. O kadınlar gururlanmazlar, kocalarından kaçmazlar, güzel kokuları tükenmez ve kötü kokmazlar. Ceylan gözlüdürler. Sanki saklı yumurtalar gibidirler" (İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 483; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 720.

[99] er-Rahmân, 55/56.

[100] bk. Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, IX, 283-284.

yer veya yerler mânasına geldiği söylenmiştir[101]. Yeşil bahçe, çadır ve yaygının, döşeğin sarkan kısmı mânalarına geldiği de söylenmiştir. "Abkarî" (العبقرى) kelimesinin de değerli halı anlamına geldiği söylenmiştir[102]. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Abkarî", sık dokunmuş yaygılar demektir[103]. Yere serilen her yaygıya "abkarî" dendiği de söylenmiştir[104]. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece de şöyle dediler: "Abkarî" kelimesi Kur'ân dışında ipekten yapılan elbise anlamında kullanılır, "Abkar" (عَبْقَر) bir yer adıdır ve oraya nispet edilir[105].

78. "Azamet ve kerem sahibi Rabb'inin adı ne yücedir!"

Ebû Bekir el-Esam bu âyete şöyle mâna verdi: Rabb'inin ismi, başkasının bu isme lâyık olmayacak derecede yücedir. **Azamet sahibi;** yani yaratılanların kendisini yüceltmelerine lâyık olan ve O'dan başkasına bu ismi veremeyecekleri derecede ulu olandır. **Kerem sahibi;** yani kendisine çocuk, ortak ve benzeri şeylerin isnat edilmesine lâyık olmayan demektir.

Bu sûrede **Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** meâlindeki âyetin sıkça tekrar edilmesinin faydası konusunda şunlar söylenmiştir: Allah'ın birliğine işaret konusunda göklerde ve yerde bulunan nimetlerden hangisini inkâr edebilirsiniz? Kendilerini Allah'ın yarattığına, peygamberleri O'nun gönderdiğine ve onların Allah'tan getirdiklerine gökler de yer de şahitlik etmektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi bu, göklerde ve yerde olan her nesnenin, maldan, yiyecek ve içecekten daha faydalı olduğu mânasına
289 gelir. [§]Bu, bir insanın başka birini kınamasına ve azarlamasına benzemektedir: Sen aç değil miydin, seni ben doyurdum, bunu inkâr mı ediyorsun? Sen susamış değil miydin, sana ben su verdim, bunu inkâr mı ediyorsun? Sen çıplak değil miydin, seni ben giydirdim, bunu inkâr mı ediyorsun? Bu ve buna benzer sözleri söylemesi gibidir. Bu âyetin tekrar edilmesinde bundan başka faydaların olması da mümkündür. Meselâ âyet öğüt ve nasihat anlamına gelir, öğüt ve nasihatta esas olan da kalplere daha iyi yerleşsin ve daha çabuk kabul edilsin diye tekrar edilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

101 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 273.

102 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 273.

103 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 444.

104 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 246.

105 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 444.

[§]VÂKIA SÛRESİ 291

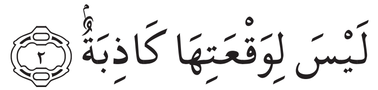
Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Büyük olay gerçekleştiği zaman;"

[Vâkıa Kelimesinin Anlamı]

Doğrudan böyle bir hitapla söze başlanması uygun değildir, buna göre âyet, belirtilmeyen bir soru ve hitabın cevabıdır. Muhtemelen müminler kendi aralarında âhirette verileceği vâdedilen güzellikleri konuşuyorlardı, o sırada kâfirler onlara soruyor: Bu güzellikler size ne zaman verilecek? Onlar da **Büyük olay gerçekleştiği zaman** cevabını veriyorlar. Nitekim insan birine, şu iş ne zaman olacak, diye sorduğunda, karşısındaki ona, şu iş olduğunda diye cevap verir. Dolayısıyla bu ifade, sorulan sorunun cevabıdır. Kur'ân'da bu şekilde geçen bütün âyetler böyle yorumlanır. Meselâ "Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığı zaman"[1] meâlindeki âyet de böyledir. Buradaki "vâkıa" (الواقعة) kelimesini şöyle yorumlamak mümkündür: Sevap ve ceza günü geldiğinde; dolayısıyla buradaki "vâkıa" kelimesi sevap ve cezadan kinâyedir. "Vâkıa" kelimesinin, kıyâmet, saat ve benzerleri gibi ölümden sonra dirilme gününün ismi olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

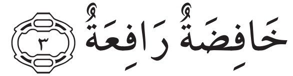
[§]*2. "Artık onun vukuunu yalan sayacak kimse kalmayacaktır."* 292

Bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: O, dönüşü ve geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gündür. "Ona yükledi, o da yalanlamadı" denilince, dönmedi mânasına gelir. Bazıları da şöyle mâna verdi: O haktır, yalan değildir. Bazıları ise şöyle dedi: Onun vukuunu kimse yalanlayamaz, o insanların dünya-

---

1 ez-Zilzâl, 99/1.

da gözleriyle gördükleri ve mûcize olduğunu bildikleri halde yalanladıkları mûcizeler gibi değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler"[2]. Buna benzer âyetlerde buyurulduğu üzere onlar, mûcize olduğunu bildikleri halde onu inkâr ediyorlardı. Allah Teâlâ şunu söylemektedir: Onlar kıyâmeti gördükleri zaman onu ikrar ve tasdik ederler, inkâr etmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım, diye feryat ederler"[3]. Bunun gibi başka ilâhî beyanlar da vardır. **Artık onun vukuunu yalan sayacak kimse kalmayacaktır** cümlesinin, onun vukuunu ve mutlaka gerçekleşeceğini bildiren haberler yalan değildir, aksine doğrudur mânasına gelmesi de muhtemeldir.

3. "O, alçaltır, yükseltir."

[Hâfida ve Râfia Kelimelerinin Anlamı]

Bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: **O alçaltır**, yani yakını işittirir; **yükseltir**, yani uzağı işittirir. Bu yorumun sahibi şunu ilave eder: "Vâkıa" kelimesi sayha anlamına gelir, o sayha da "hâfida" (خافضة) ve "râfia"dır (رافعة). Bazıları da şöyle dedi: "Hâfida", cehennemdeki insanları alçaltır, "râfia" (رافعة) da cennetteki insanları yüceltir mânasına gelir. "Hâfida" kelimesinin, halka karşı büyüklenenleri, ululuk taslayanları ve onları reddedenleri alçaltır, râfia kelimesinin de halka mütevazi davrananları, onlara rehberlik yapanları ve onları kabul edenleri yüceltir mânasına gelmesi de mümkündür. Şöyle de denilmiştir: Hâfida, cehennemlikleri cehennemde alçaltır demektir, nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler"[4]. "Râfia" da cennetlikleri yükseltir demektir, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar doğruluğun hâkim olduğu bir ortamdadırlar"[5], "İman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele!"[6]

---

2 el-Hicr, 15/14-15.

3 Fâtır, 35/37.

4 "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!" (el-Kamer, 54/48.

5 "Takvâ sahipleri cennetlerde ve ırmak kenarlarındadır. Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar" (el-Kamer, 54/54-55).

6 Yûnus, 10/2.

إِذَا رُجَّتِ الْاَرْضُ رَجًّا ﴿٤﴾

[§]*4. “Yer şiddetle sarsıldığı zaman;”* **293**

Bu ilâhî beyan da bir soru üzerine söylenmiştir. Sanki kâfirler kıyâmetin vasfını ve onun mutlaka vuku bulacağını müminlerden duyduklarında “ne zaman vuku bulacak” diye sormuşlar, işte bunun üzerine de **Yer şiddetle sarsıldığı zaman** cevabı gelmişti. Bu, “Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığı zaman”[7] meâlindeki âyet gibidir; yer şiddetle sarsılır ve içindekileri dışarı atar.

وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ﴿٥﴾

5. “Dağlar parçalandığı;”

Denildi ki: Dağlar paramparça olur, saçılmış toz haline gelir. “Besse” (بسّ) fiili Araplar’da un yahut unu yağ ile karıştırarak sevîk bulamacı haline getirmek mânasında kullanılır. Hasan-ı Basrî bu âyete, dağlar yürütülür diye mâna verdi[8].

فَكَانَتْ هَبَٓاءً مُنْبَثًّا ﴿٦﴾

6. “Toz duman haline geldiği;”

Denildi ki: “Hebâ” (هباء) kelimesi, ateş söndüğü zaman kor parçalarının üzerinde biriken toz zerrelerine denir. “Münbessen” (منبثّا) de dağılmış demektir. Bu âyete, dağılıp uçuşan toz parçaları diye mâna verilmiştir. Atın tırnaklarından yayılan tozlar mânasına geldiği de söylenmiştir. Tahtaların arasından
sızan güneşte görülen toz zerrecikleri anlamı da verilmiştir. [§]Hâsılı bu âyet, **294**
o günün ne kadar zorlu ve korkunç olduğunu haber vermektedir. Son derece sağlam olmalarına ve Allah Teâlâ’ya itaat etmelerine rağmen dağlara böyle yapılırsa, dağlardan daha zayıf olan ve üstelik Allah’ı inkâr edip O’na isyan eden sizin haliniz ne olur ey âdemoğlu?! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

7 ez-Zilzâl, 99/1.

8 Bu ifade Muhammed b. Kâb’tan rivayet edilmiştir (Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, V, 446; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 197).

وَكُنْتُمْ اَزْوَاجًا ثَلٰثَةً ﴿٧﴾ فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿٨﴾ وَاَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ ﴿٩﴾ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾

7. "Sizler de üç gruba ayrıldığınız zaman:"

8. "Biri, amel defteri sağından verilenlerdir; ne mutlu o sağından verilenlere!"

9. "Diğeri amel defteri solundan verilenlerdir; ne bedbaht o solundan verilenler!"

10. "Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) ***önde olanlar;"***

[Ashâb-ı Yemîn ve Ashâb-ı Şimâl]

Sizler üç gruba ayrıldığınız zaman; bu üç grubun kimler olduğu hemen devamındaki âyetlerde açıklanmaktadır. **Biri, amel defteri sağından verilenlerdir; ne mutlu o sağından verilenlere! Diğeri amel defteri solundan verilenlerdir; ne bedbaht o solundan verilenler! Öbürü de önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar.** Âyette sözü edilen üç sınıfın, inkâr edenler, güzel davrananlar ve hayırda önde gidenler olduğu da söylenmiştir.

Amel defteri sağından verilenlerdir; ne mutlu o sağından verilenlere! Amel defteri solundan verilenlerdir; ne bedbaht o solundan verilenler! Bu âyet iki şekilde açıklanır. Birincisi, "meymene" (الميمنة) kelimesi hayır ve bereket mânasına gelir, "meş'eme" (المشئمة) de uğursuz ve hayırsız mânasına gelir. Dolaysıyla amel defterleri sağdan verilenler hayırlı insanlar, soldan verilenler de hayırsız insanlardır demektir. İkincisi, temiz insanlar oldukları için onlara sağcılar diye isim verilmiştir, çünkü "meymene" kelimesi temiz olanlar mânasında da kullanılır. Kâfirlere de solcular denilmiştir, çünkü onlar kirlidirler, sol el de pis işler için kullanılır. Buna göre "Kitabı sağ tarafından verilenler"[9] meâlindeki âyette, onların hesabının kolay olacağı ifade edilmektedir, çünkü onların kitaplarında temiz ve hayırlı işler bulunmaktadır. Kâfirlerin kitaplarında ise çirkin işler bulunduğu için sol taraflarından verilecektir. Şöyle de söylenmiştir: Sağcılar ve solcular ismi, şu âyetlerden dolayı verilmiştir:

[9] el-Hâkka, 69/19; el-İnşikāk, 84/7.

"Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir"[10], "Kime de kitabı arkasından verilirse…"[11] Böylece kime kitabı sağ tarafından verilirse o sağcılardan olur, kitabı sol taraftan verilen de solculardan olur. **[§]Önde** 295
olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar meâlindeki âyet de yine iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, hayırda önde olanlar, her türlü hayırda insanların önüne geçenler demektir. İkincisi, Allah'ın ve resûlünün davetlerini hemen ve herkesten önce kabul edenler anlamına gelir.

[İnsanların Üç Gruba Ayrılması]

Muhtemeldir ki buradaki hitap, öncekiler ve sonrakiler de dâhil olmak üzere bütün insanlara yapılmıştır. Böylece bütün insanların üç gruba ayrıldığı ifade edilmiş olmaktadır: Hayırda öne geçenler, sağcılar ve solcular (amel defterleri sağdan ve soldan verilenler). Bu âyet-i kerîmenin özellikle Muhammed (s.a.) ümmetine hitap etmiş olması da mümkündür; bu ümmetin içerisinde hayırda öne geçenler vardır, sağcılar vardır, onlar deliller ve âyetler üzerinde düşünen insanlardır. Ayrıca solcular da vardır, onlar da inkâr edenlerdir.

Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere! Bu ilâhî beyan, onlara ikram edilen nimetlerden dolayı Resûlullah (s.a.) için taaccüb anlamına gelir. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın onlara verdiği nimetlerin büyüklüğünden dolayı onlar için tâzim anlamına gelir. **Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!** meâlindeki âyet de yine aynı şekilde onların başına gelen hallerden dolayı taaccüb veya tâzim mânasına gelir. **Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar** meâlindeki âyet de aynıdır. Meselâ şöyle denilir: Falan adam, onun işi de ne iştir! Hâline ve durumuna tâzim için de şöyle denir: Falan var ya, falan! İşte bu âyet de öyledir.

[Küfür Tek Millettir]

Sizler üç grup idiniz. Bu beyan, küfrü tek millet kabul eden [Hanefî] âlimlerimizin görüşüne delildir. Çünkü Allah Teâlâ, aralarındaki mezhep ve din farklılığına rağmen kâfirleri tek bir grup saymış, müslümanları ise iki gruba ayırmıştır. Böylece hepsini üç grupta toplamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]*11. "İşte onlar Allah'a en yakın olanlardır."* 296

---

10 el-İnşikāk, 84/7-8.
11 el-İnşikāk, 84/10.

Onların Allah'a yakın olmakla nitelenmesi, muhtemelen dünyada iken hayırda önde gidenlerden oldukları içindir. Hayırda veya ilâhî daveti kabulde önde olduklarından dolayı âhirette makamlar ve ikramlarla Allah'a yakın olanlar anlamına da gelebilir. Öne geçmek onların fiili, Allah'a yakın olmak ise Cenâb-ı Hak'tan gelen bir lütuf ve ikramdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿١٢﴾

12. "Onlar nimetlerle dolu cennetlerdedirler."

Bütün cennetler nimettir, çünkü içi nimetlerle doludur. Allah Teâlâ neye, nasıl isterse öyle isim verme hakkına sahip olduğu için cennetlerden birine naîm cenneti, diğerine adn cenneti, öbürüne firdevs, ötekine de me'vâ cenneti adını vermiştir.

ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَقَلِيلٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ ﴿١٤﴾

13. "Çoğu önce gelip geçmişlerden;"

14. "Birazı da sonrakilerdendir."

Bu beyanın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Çoğu önce gelip geçmişlerden** sözü ile Resûlullah'ı (s.a.) gören ve ona yakın olan insanlar kastedilmiştir. **Birazı da sonrakilerden** cümlesi ile de bu ümmetten Resûlullah'ı (s.a.) görmeyen, onunla sohbet edemeyen ve onun zamanına yetişemeyen insanlar kastedilmiştir. Allah'a yakın olanlardan **birazı sonrakilerdendir**. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların en hayırlısı benim çağdaşlarımdır, sonra onların arkasından gelenler, sonra da onların arkasından gelenlerdir"[12]. Ayrıca "İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir"[13] meâlindeki âyet de bunu teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: **Çoğu önce gelip geçmişlerden.** Yani önceki ümmetler arasında iman edenlerden bir grup. **Birazı da sonrakilerden** sözü de bu ümmetten olanlar anlamına gelir. Buna göre bu ümmetten iman edenler ile önceki ümmetlerden iman edenler bir araya gelse, bunlar on-
297 lardan daha az olurlar. [§]Aynı şekilde önceki ümmetlerden hayırda önde giderek Allah'a yakın olanlar da bu ümmetin hayırda önde giderek Allah'a yakın

12 Buhârî, "Şehâdât", 9; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 212.
13 el-Hadîd, 57/10.

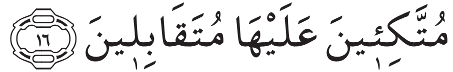
olanlarından daha çok olması da muhtemeldir. Çünkü bütün peygamberler, önceki ümmetler arasından çıkmıştır.

Müfessirler şöyle derler: Bu iki âyet geldiği zaman Resûlullah'ın (s.a.) ashabı, bizden çok az kişi cennete girecek diyerek çok üzüldüler. Bunun üzerine "Onların bir kısmı öncekilerdendir, bir kısmı da sonrakilerdendir"[14] meâlindeki âyetler geldi. Fakat böyle bir ihtimal olmaz, çünkü bu bir haberdir, haberlerde ise nesih caiz değildir, halbuki onların yaptıkları bu açıklama neshe işaret etmektedir. Dolayısıyla âyetin yorumu bizim söylediğimiz gibidir. "Onların bir kısmı öncekilerdendir, bir kısmı da sonrakilerdendir"[15] meâlindeki âyetlerin, öncekilerden ve sonrakilerden ashâb-ı yemîn olanların hepsi için söylenmiş olması mümkündür; yani öncekilerden büyük bir cemaat, sonrakilerden de büyük bir cemaat. Âyette geçen öncekilerin ve sonrakilerin, hepsinin bu ümmetten olmaları da muhtemeldir. Öncekilerin geçmiş ümmetlerden, sonrakilerin ise bu ümmetten olmaları da mümkündür, bunlardan maksat da mümin olanlardır. **Çoğu öncekilerden, birazı da sonrakilerden** meâlindeki âyetlerin, özellikle Allah'a yakın olanlar (mukarrebûn) hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

15. "Mücevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedirler."

Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Onlar, sıra sıra dizilmiş koltuklar üzerindedirler"[16]. Koltuklar dünyada da sıra sıra dizilirler, fakat mücevheratla işlenmezler. Cenâb-ı Hak, âhirette koltukların dünyadaki gibi birbirinden ayrı ve parçalı olmadığını, aksine birbirine bağlı olduğunu haber vermektedir.

[§]***16. "Karşılıklı olarak üstüne oturup kurulmuşlardır."*** 298

Yani onlar mücevheratla işlenmiş ve sıra sıra dizilmiş koltuklara kurulurlar. **Karşılıklı otururlar.** Yani birbirlerinin ensesine değil yüzüne bakarlar,

---

[14] el-Vâkıa, 56/39-40.

[15] el-Vâkıa, 56/39-40.

[16] et-Tûr, 52/20.

dünyadaki meclislerde olduğu gibi birbirlerine yüz çevirmezler ve birbirlerini horlamazlar. Allah, onların âhirette dünyadaki durumlarından farklı halde olacaklarını, hiçbir şekilde birbirlerini üzmeyeceklerini haber vermektedir.

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾

17. "Çevrelerinde sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır."

Bu âyette cennetliklere, saygın olma ve çevrelerinde genç hizmetçilerin dolaşması gibi dünyada iken arzu ettikleri her şeyin verileceği ifade edilmektedir. Aynı şekilde koltuklar, ipek döşekler ve benzeri dünyada iken canlarının istediği ev eşyası da verilecektir. Sonra cennette doğum olayı olmadığı halde âyet "vildân"dan (ولدان), yani gençlerden söz etmektedir. Bu kelime iki mânada yorumlanır. Birincisi, o gençler cennette doğmamışlar ise de sonsuza dek genç hüviyetinde olacaklar. [İkincisi,] onlar cennette değil dünyada doğdukları için kendilerine "vildân" denilmiştir, doğma olayı dünyada gerçekleşmiştir, ama sonsuza dek kalacaklardır, çünkü cennet ehli de sonsuza dek hayatta kalacaktır. "Muhalled" (مخلّد) kelimesine bazıları zînetlerle süslenmiş diye mâna verdi. "Halede" (الخَلَدة) küpe demektir, çoğulu "hılede" (الخِلَدَة) gelir. Bazıları da sonsuza dek kalmak fiilinden geldiğini söyler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Orada ebedî kalacaklar"[17]. Bu kelimeye bileziklerle süslenmişlerdir mânası da verilmiştir.

بِاَكْوَابٍ وَاَبَارِيقَ وَكَاْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿١٨﴾

18. "Kaynaktan doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle."

"Ekvâb" (اكواب) kelimesi, kulpu olmayan baş tarafı yuvarlak testiler demektir. "Ebârik" (أباريق) de kulpu ve ucunda suyun çıkış hortumu olan ibrikler anlamına gelir. "Ekvâb" kelimesinden maksadın insanların içmek için kullan-
299 dıkları kadehler olması da caizdir. [§]Çünkü dünyada içkicilerin ibrikleri ve kadehleri olur, ibriklerden kadehlere boşaltırlar, içeceklerini ibriklerden değil kadehlerden içerler. İşte onlara cennette de bunlar vâdedilmiştir. **Kaynaktan doldurulmuş kâseler.** Âyetin metninde geçen "ke's" (كأس) kelimesi, içecek dolu kadeh anlamına gelir. "Maîn" (مَعِين) kelimesine gelince, bazıları şöyle dedi: O, suyun açıktan akması ve gözle de görülmesi halidir. Çünkü dünya ehli, göz-

---

17 el-Bakara, 2/162; Âl-i İmrân, 3/15, 88.

leriyle gördükleri içecekleri içmekten hoşlanır, işte cennet ehline de aynı şey vâdedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ ﴿١٩﴾

19. “Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar.”

Buradaki “yunzifûn” (ينزفون) kelimesi “yunzefûn” diye de okunmuştur[18]. Yani şarap dünyada insanların başlarını ağrıttığı gibi cennet şarabı onların başlarını ağrıtmaz. “Yunzifûn” diye okunduğunda şarapları bitmez anlamına gelir. “Yunzefûn” okunduğunda ise sarhoş olmazlar demektir. Dünyada insanın şaraptan aklını kaybetmesi, başının ağrıması ve şarabının bitmesi gibi âfetlerden hiçbirine cennet ehli mâruz kalmaz.

وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ ﴿٢٠﴾

20. “Beğendikleri meyvelerle,”

Cennetin bütün meyveleri beğenilir, ama burada bu kelimenin iki anlamı olabilir. Birincisi, cennetin bütün meyveleri insanların beğenecekleri şekildedir. İkincisi, meyveler tek bir tür ve tek bir renkte değil, muhtelif tür ve renktedirler, insanlar hangi tür ve rengi beğenirler, canları ister ve severlerse onu alırlar.

وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢١﴾

[§]*21. “Ve canlarının çektiği kuş etleriyle.”* 300

Cennet ehli yedikleri yiyecekleri, ihtiyaçtan dolayı değil arzu ettikleri, canları istediği için yerler. Arzu ve istekle yenilen yiyecek de insana lezzet verir. İhtiyaçtan dolayı yenilen şey ise ihtiyacı karşılar ve açlığı giderir. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: “Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır”[19].

---

18 Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef “yunzifûn” (ينزفون) diye okumuş, A‘meş de onlara uymuştur. Diğer kırâat imamları ise “yunzefûn” diye okudular (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi’l-kırââti’l-erba‘ ‘aşere*, s. 535).

19 ez-Zuhruf, 43/71.

22. "Güzel gözlü hûriler;"

23. "Saklı inciler misali."

[Hûriler]

Güzel gözlü hûrilerin incilere benzetilmesi, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, inci ve yakuttan daha saf hiçbir nesne yoktur; güzel gözlü hûriler de saf, temiz ve beyaz tenli olduklarından dolayı incilere benzetilmiş olabilir. Yoksa cennette vâdedilen hûrilerin incilere benzetilmesinin ne anlamı olur? İkincisi, inci ve yakutun Araplar'da fazla bir değeri ve önemi vardı, hemen akla gelecek o ölçüde değerli başka bir nesne yoktur; işte o değere sahip başka bir nesne akla gelmediğinden dolayı onları incilere benzetmiştir. Bu husus, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı nesnelerden farksızdır"[20]. Allah'a ortak koşmak çok daha büyük bir suç olduğu halde Cenâb-ı Hak onu gökten düşüp parçalanan nesnelere benzetmektedir. Fakat onların gözünde yedinci kat gökten düşmekten daha büyük ve daha imkânsız bir olay yoktu. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

24. "Yaptıklarının karşılığı olarak."

[İnsanın Kendisi İçin Yaptığını Allah Kendine Yapılmış Gibi Ödüllendirmektedir]

Allah Teâlâ, kulların her yaptığının bir karşılığı olduğunu söylemektedir. İnsanlar her işi hakikatte kendileri için yapmış olsalar da sanki yaptıkları işleri Allah için yapmışlar gibi Cenâb-ı Hak kullarına lütfunu ve keremini sergilemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz"[21]. Cenâb-ı Hak, kendi canlarını ve mallarını
301 satın almaları konusunda da[22], [§]"Allah'a güzel bir ödünç verenlere bu fazla-

---

20 el-Hac, 22/31.

21 el-İsrâ, 17/7.

22 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir" (et-Tevbe, 9/111).

sıyla ödenecektir"[23] meâlindeki âyette de aynı hususu vurgulamaktadır. Her ne kadar insanların canları ve malları Allah'ın mülkü olsa da Cenâb-ı Hak onların yaptıklarını kendisi için yapılmış saymaktadır. Allah Teâlâ, kullarının canları ve malları sanki kendisinin değilmiş gibi onlara lütufta ve ikramda bulunmaktadır. Buna göre insanlar kendileri için çalışıyor olsalar ve yaptıklarının faydasını kendileri görseler de Cenâb-ı Hak sanki bunları kendisi için yapıyorlarmış gibi her yaptıklarının bir karşılığı olduğunu söylemekte, lütfu ve keremiyle onları güzelliklerle mükâfatlandıracağını ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ﴿٢٥﴾

25. "Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey."

[Cennet Şarabı]

Bu âyet de cennet ehlinin şaraplarının niteliği ile ilgilidir. Yani cennette, dünyadaki şaraplar gibi aklını kaybetmek, boş konuşmak, hezeyanda bulunmak ve benzeri âfetler yoktur. İnsanlar dünyada içki içtikleri zaman bu türlü sözleri dillerine dolarlar ve kendilerini günaha sokacak davranışlarda bulunurlar. İnsanlar dünyada içecek maddelerini arzu ettiklerinden dolayı Allah Teâlâ onlara cennette her türlü içeceğin bulunduğunu söylemekte ve arzu ettikleri içecekleri onlara vâdetmektedir, ancak bunun için dünyada iken haram kılınan içeceklerden kaçınmalarını emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾

26. "Sadece şu söz: Size esenlikler, size mutluluklar!"

[Selâm]

Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, sadece yukarıda sözü edilen her türlü âfetlerden sâlim olduklarına dair bir söz işitirler. İkincisi, orada birbirlerini Allah'ın selâmı ile selâmlarlar. Cenâb-ı Hak başka bir âyette bunu ifade etmektedir: "Orada selâmla karşılanacaklardır"[24].

---

[23] el-Hadîd, 57/18.

[24] İbrâhim, 14/23.

وَاَصْحَابُ الْيَمِينِ مَٓا اَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فِى سِدْرٍ مَخْضُودٍ
﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾

302 [§]***27. "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere!"***

28-29. "Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında;"

Buradaki "ashâbü'l-yemîn" (اصحاب اليمين) daha önce söylediğimiz gibi müminlerdir. Burada "sidr" (سدر) ve "muz" ağacından niçin bahsedildiğine dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle der: Cenâb-ı Hak, Allah'a yakın olanların "ashâbü'l-yemîn"den daha faziletli olduklarını göstermek için bundan söz etmiştir, çünkü Allah'a yakın olanlar konusunda şöyle buyurmuştur: "Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar; işte onlar nimetlerle dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır"[25]. Sonra burada "ashâbü'l-yemîn"in, Allah'a yakın olanlardan daha düşük konumda olduklarının bilinmesi için onları belirtmiştir. Bazıları da şöyle dedi: Bir Arap kavmi bunlardan faydalanıyordu, çünkü onların meyveleri vardı, ancak dikenli olduğu için sevilmiyordu. Bunun üzerine Allah onlar için cennette dikensiz ve eziyetsiz elde edebilecekleri, arzu edilen meyveli ağaçların bulunduğunu haber vermiştir. Cenâb-ı Hak onlara cennet şarabını ve şarabın dünyadaki âfetlerinden salim olacaklarını vâdettiği gibi "sidr" ağacından eziyetsiz yararlanacaklarını söylemesi de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meyve yüklü muz ağaçları… Bazıları şöyle dedi: "Salkım salkım meyvesiyle göğe uzanan hurma ağaçları"[26] meâlindeki âyette buyurduğu gibi bu âyette de meyveleri salkım salkım olmuş muz ağaçlarını murat etmektedir. Allah burada aynı kelimeyi bir yerde faîl vezninde "nadîd" (نضيد), diğerinde mef'ûl vezninde "mendûd" (منضود) belirtmiştir, dilde bu türlü kullanımlar caizdir. "Talh" (طلح) kelimesi de muz demektir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (r.a.), bir adamın bu âyeti "talhin mendûd" (طَلْح مَنْضود) diye okuduğunu işitmiş, bunun üzerine, talh da ne oluyor, o "tal'in mendûd"dur (طَلْع مَنْضود) demiş. Kendisine, onu değiştirelim mi? diye sorulunca şöyle demiş: Bugün mushaf değiştirilmez[27]. Bu rivayet de yukarıdaki yorumu teyit etmektedir. Ebû Muâz şöyle dedi: "Talh", Araplar'da çok fazla dalları olan büyük bir ağacın adıdır, te-

---

25 el-Vâkıa, 56/10-12.

26 Kāf, 50/10.

27 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 234.

kili “talha” (طلحة) gelir. Âyetteki “mahdûd” (مخضود) kelimesi, dikenleri kesilmiş anlamına gelir, cennette böyle dikensiz olarak yaratılmıştır. Hz. Peygamber de aynı fiili kullanarak Harem bölgesindeki ağaçlar için şöyle demiştir: “Harem’in dikeni kesilmez, ağacı budanmaz”[28].

303

[§]*30. “Kesintisiz gölgeler altında;”*

Allah Teâlâ cenneti, sıcaklığı rahatsız eden güneş ve sıkıntı verici soğuk olmamakla, aksine gölgelik olmakla nitelemektedir. Gölge latîf bir özellik taşır, rahatsız edici değildir, insan vücuduna da ağır gelen bir özelliği yoktur, aksine vücudun hararetine uygun ve hafif bir niteliktedir. Denildi ki: “Memdûd” (ممدود) kelimesi kesintisiz anlamına gelir, çünkü orada güneş yoktur ki gölgeyi ortadan kaldırsın. Bu dünyada gölgenin varlığı güneşle bilinmektedir, âhirette ise gölge kesintisiz bir şekilde devam etmektedir.

31. “Çağlayanların kenarında;”

Bu beyana, kesilmeden akan su mânası verilmiştir. Bu, İbn Kuteybe’nin sözüdür[29]. Ebû Avsece buna dökülen su anlamı verdi. Sanki ilk mâna daha doğru gibidir, yani o sürekli akmaktadır, dünya suları gibi değildir. Ancak dökmek mânasıyla yukarıdan aşağıya düşmesi kastedilir, bu hal ise dünyada hoşa giden manzaralardandır. Bu âyetin, ashâbü’l-yemîn hakkında söylenmiş olması mümkündür. “Bir su kaynağı ki Allah’ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler”[30] ilâhî beyanı ve “O içkinin karışımı tesnîmden, yani Allah’a yakın olanların içecekleri bir kaynaktandır”[31] meâlindeki âyet Allah’a yakın olanlar hakkındadır. Aynı şekilde “Zemininden ırmaklar akan cennetler”[32] meâlindeki âyet de yine Allah’a yakın olanlarla ilgilidir. Onlar illiyyîn makamındadırlar, ırmaklar ise altlarından akar. Ashâbü’l-yemîn için ise ırmaklar yukarıdan dökülmez, çünkü onlar makam itibariyle öbürlerinden aşağı seviyededir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

28 Buhârî, “İlim”, 39.

29 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 448.

30 el-İnsân, 76/6.

31 el-Mutaffifîn, 83/27.

32 el-Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/15, 136.

32-33. "Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasında;"

[Cennetin Meyveleri]

Cennetin meyveleri, dünya meyveleri gibi bitip tükenmez. Allah cennette meyvelerin hiçbir zaman tükenmeyeceğini haber vermektedir, her koparılıp
304 kesildiğinde, hemen yenisi gelir, [§]hem de olgunlaşmak için zamana ihtiyaç duymadan yemeye uygun kıvamda gelir. Dünyadaki gibi meyve çıktığı zamandan olgunlaşacağı zamana kadar beklemeye; olgunlaşıp alındıktan sonra da yeni bir ürünün oluşmasına kadar ara vermeye ihtiyaç duyulmaz. "Lâ memnûatin" (لا ممنوعة) kelimesi, hiçbir âfete uğramaz mânasına gelir; dünyadaki meyveler gibi yenmesi engellenmez, çünkü âfet gelecek olursa yenmesi de engellenmiş olur. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dediler: "Lâ maktûatin" (لا مقطوعة) ibaresi, dünyada insanların birbirlerine mani oldukları gibi kimseye engel konulmaz mânasına gelir.

34. "Kabartılmış döşekler üzerinde (olacaklar)***."***

Yani değeri ve kıymeti yüksek döşekler yahut kendileri kabartılıp kalınlaştırılmış döşekler üzerinde olacaklar. Bu ifade, "Göğü O yükseltti"[33] meâlindeki âyet hakkında söylediğimiz mânada kullanılmıştır. **Kabartılmış döşekler üzerinde** meâlindeki âyetten maksat kadınlardır. Şöyle denilir: "İmraetün ferîşun" (إمرأة فريس), "nisâun furuşun" (نساء فرش).

35. "Şüphesiz biz onları (eşlerini) ***yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır."***

[Cennetliklerin Eşleri]

Ebû Bekir el-Esam ve diğerleri şöyle dediler: Bu âyet, "Güzel gözlü hûriler; saklı inciler misali"[34] meâlindeki âyetin sılasıdır. Allah Teâlâ sanki bunu, o âyetlerin hemen peşinde söylemiş gibidir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Cenâb-ı

---

33 er-Rahmân, 55/7-8.

34 el-Vâkıa, 56/22-23.

Hakk'ın, "Kabartılmış döşekler üzerinde"[35] meâlindeki âyetten sonra **Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır** meâlindeki âyeti getirmesi, kabartılmış döşekler ifadesinin kadınlardan kinâye olduğunu gösterir, çünkü onlar yatakları kabartırlar. [§]Âyetteki "furuş" (فُروش) kelimesinin 305
tekili "ferîş" (فَرش) gelir. Deve çiftleşmeyi arzu ettiği zaman "istefreşeti'n-nâle" (إسْتَفْرَشَتِ النّاقةُ) denilir. Bu âyetin, "Güzel gözlü hûriler; saklı inciler misali"[36] meâlindeki âyetin sılası olması daha doğru gibidir. Çünkü Allah, güzel gözlü hûriler cümlesini, oturdukları koltuklar ve zevcelerden bahseden âyetten sonra getirmiştir, öyle olmasaydı onları burada belirtmesinin bir mânası olmazdı. **Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır.** Yani onlar dünya kadınları gibi değildirler, onları başlangıçta kendilerinden istifade edilecek hüviyette yarattık. Bu aynen meyvelerin niteliği ile ilgili olarak hakkında, onlar bitip tükenmez ve yasaklanmaz dediğimiz gibidir; yani o meyveler dünya meyveleri gibi değildir, ilk çıktığı anda da yenilebilecek özelliktedir.

فَجَعَلْنَاهُنَّ اَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا اَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ لِاَصْحَابِ الْيَمِينِ
﴿٣٨﴾ ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ ﴿٣٩﴾ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ ﴿٤٠﴾

36-37. "Onları bâkire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır."

38. "Bütün bunlar, hakkın ve erdemin yanında olanlar içindir."

39. "Onların bir kısmı öncekilerdendir;"

40. "Bir kısmı da sonrakilerdendir."

Onları bâkire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır. Denildi ki: Onları böyle yarattık ve ebediyen bu halde olacaklar. Bekâretleri gittiğinde tekrar gelecek ve sonsuza kadar aynı çekicilik özelliğinde olacaklar, çünkü onlar böyle yaratılmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* "Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. Onları bâkire kılmışızdır"[37] meâlindeki âyete müfessirlerin geneli şöyle bir mâna verdiler: Biz dul ve bâkirelerden meydana gelen dünya kadınlarını, dünyadaki yaratılıştan farklı olarak yeniden yaratacağız, dünyada onlar ihtiyar ve dul iken **Biz onları bâkire kılacağız.** Eğer rivayet sahih ise Hz. Peygamber'in "Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepye-

---

[35] el-Vâkıa, 56/34.

[36] el-Vâkıa, 56/22-23.

[37] el-Vâkıa, 56/35-36.

ni bir yaratılışla yaratmışızdır"[38] meâlindeki âyet hakkında, "Yani dulları ve bâkireleri yepyeni bir yaratılışla yaratacağız" dediği rivayet edilmiştir. Bazı rivayetlere göre de Resûlullah (s.a.) "İhtiyar cennete giremez" buyurmuş, sonra da şu âyeti okumuştur: "Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. Onları bâkire kılmışızdır"[39]. Bu âyetin, "Güzel gözlü hûriler"[40] meâlindeki âyetin sılası olduğunu söyleyenlere göre de onlar dünya kadınları değildirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

306 **[§]Onları eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kıldık.** Âyetin metninde geçen "uruben" (عُرُباً) kelimesi "urben" diye de okunmuştur. Ebû Ubeyd şöyle dedi: Biz onu, iki sebepten dolayı "uruben" diye okuruz. Birincisi, büyük ve kıymetli mânasına geldiği için; ikincisi de Arapça dil kuralına daha uygun düştüğü için. Çünkü bunun tekili "arûb" (العَرُوب) gelir; "sabûr" (صَبُور) ve "subur" (صُبُر), "şekûr" (شَكُور) ve "şükür" (شُكُر) örneklerinde olduğu gibi. Diğer bir kırâat da "râ" harfinin cezimli okunmasıdır. Bu kelimeye, kocalarına âşık kadınlar mânası da verilmiştir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Arûb", güler yüzlü demektir. İbn Kuteybe de kocasına sevgiyle bağlı mânasını verdi[41]. Kocasına güzellikle ve tatlı sözle yaklaşan kadınlar anlamı da verilmiştir. Ona Mekkeliler'in "aribe" (العَرِبَة), Medineliler'in "ğanice" (غَنِجَة), Iraklılar'ın da "şekile" (شَكِلَة) dedikleri rivayet edilmiştir. Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "Uruben" kelimesi, "dabe'ât" (الضَّبَعَات) arzulu kadınlar mânasına gelir, yani kocasına şehvetle yaklaşan kadın demektir. Eşleşmeyi arzulayan dişi deveye de "dabia" (ضَبِعَة) denilir. Âyetteki "etrâb" (أتراب) kelimesi ise akran, aynı yaşta olanlar mânasına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Tirb" (التِرب) ve "lide" (اللِدة) kelimeleri aynı mânaya gelir; bunun Farsça'sı "hemzâd"dır (هَمْزاد) ve aynı yaşta olanlar demektir. Bunun aslı şudur: Onlar yeniden yaratılmışlardır, doğum söz konusu değildir, bundan dolayı büyüklük küçüklük de yoktur, dünyada yaşça büyük küçük oldukları gibi değildirler. Onlar âhirette birbirlerine denk yaştadırlar.

Onların bir kısmı sonrakilerdendir. Bu âyetin iki mânaya geldiğini daha önce söylemiştik. İbn Abbâs'tan (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilir: "Onların ikisi de (öncekiler de sonrakiler de) benim ümmetimdendir"[42], "Çoğu önce gelip geçmişlerden; birazı da sonrakilerdendir"[43] meâlindeki âyet de aynı anlama gelir.

---

38 el-Vâkıa, 56/35-36.

39 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 9; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 15.

40 el-Vâkıa, 56/22.

41 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 449.

42 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 249; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 19.

43 el-Vâkıa, 56/13-14.

وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ مَٓا اَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾

[§]*41. "Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!"* 307

[Ashâb-ı Şimâl]

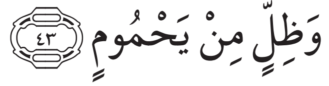
Allah Teâlâ daha önce ashâb-ı yemîni de bunun gibi taaccüb ifadesiyle belirtmişti; onlara yaptığı ikramları ve verdiği çeşit çeşit nimetleri haber vermişti. Bunun arkasından ashâb-ı şimâli de anıyor ve "İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler"[44] meâlindeki âyetle onlara azabı ve horlanmayı hazırladığını bildiriyor. Ayrıca sûrenin baş tarafında da "ashâbü'l-meymene" ile "ashâbü'l-meş'eme"yi zikretmiş, fakat onların sevabından ve azabından söz etmemişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şudur: "Meymene" (الميمنة) ve "meş'eme" (المشئمة) kelimeleri, onların hallerine delâlet etmektedir, çünkü "meymenet" sözcüğü hayırlı, mübarek ve uğurlu olmak mânasına gelen "yümn" (اليُمْنُ) kelimesinden gelmektedir. "Meş'emet" sözcüğü de hayırsız ve uğursuz olmak anlamına gelen "şü'm" (الشُؤْمُ) kökünden gelmektedir. Dolayısıyla sözü edilen bu iki kelime, bunların sahip oldukları güzelliklerle onların uğradıkları felâketler mânasını da içermektedir. Ancak "yemîn" (اليمين) ve "şimâl" (الشمال) (sağ ve sol) kelimeleri aynı mânayı ifade etmediklerinden dolayı Cenâb-ı Hak burada her zümrenin aldığı karşılığı ayrıca belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فٖى سَمُومٍ وَحَمٖيمٍ ﴿٤٢﴾

42. "İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler."

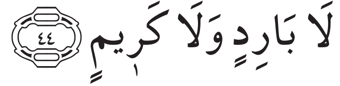
Denildi ki: "Semûm" (سموم) kelimesi, cehennemin kaynaması, "hamîm" (حميم) kelimesi de sıcaklığın son hadde varması mânasına gelir. "Semûm" kelimesine cehennemin harareti, soğuk rüzgâr ve sıcak rüzgâr mânası da verilmiştir. Bunun aslı şudur: Cehennem ehline "semûm" dokunduğunda, onların susuzluğu şiddetlenir, bunun üzerine susuzluklarını dindirip gidereceği ümidiyle "hamîm"den içerler, fakat bu onların duydukları susuzluklarını daha çok arttırmaktan başka bir işe yaramaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

44 Sonraki âyet.

43. "Kapkara bir duman gölgesindedirler."

"Yahmûm" (يحموم) kelimesinin simsiyah duman anlamına geldiği söylenmiştir. Bazıları "yahmûm", "hamîm" kökünden gelir dedi. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Onlar buhardan bir gölgenin içindedirler, dumanı buhar haline getirmiştir. Sonra burada sözü edilen ve gölge anlamına gelen "zıl" (ظِلّ) kelime-
308 si, [§]muhtemelen şu âyetlerde belirtilen gölgedir: "Şu üç bölüklü bir gölgeye doğru yol alın"[45], "Onların üstünde ateşten gölgeler olacak"[46]. Onun ateşten duvarlar mânasına geldiği de söylenmiştir.

44. "O gölge ne serindir ne de rahatlatıcı!"

Serin değildir, çünkü cehennem ateşinden gelmektedir; rahatlatıcı da değildir, çünkü onları rahatlatmak için değil hor ve hakir kılmak için gönderilmiştir. Hasan-ı Basrî ve Katâde şöyle bir mâna verdiler: Konakladıkları yer serin değildir, görüntüsü de rahatlatıcı değildir[47].

45. "Çünkü daha önce onlar hazlarına tutsak olmuşlardı."

Yani onlara böyle bir ceza verilmiştir, çünkü onlar dünyada iken şöyle diyorlardı: "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız"[48]. Bu sözü onların halkı ve alt kesimi değil, sefahate dalmış şımarıkları söylemişti, çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz"[49].

---

45 el-Mürselât, 77/30.

46 ez-Zümer, 39/16.

47 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 251; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 15.

48 Sebe, 34/35.

49 Sebe, 34/34.

وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ

46. "O en büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı."

[Günahta Israr Etmek]

Bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Onlar o en büyük günahta ısrar ediyorlardı, o da şirk inancını benimsemektir. Buradaki **en büyük günah**ın şirk dışındaki büyük günahlarda ısrar etmek, onları yapmaya devam etmek mânasına geldiği de söylenmiştir. Bazıları da şöyle dedi: **Israr ediyorlardı,** yani yemin ediyorlar, sonra yeminleri boşa çıkıyordu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vâdidir, fakat insanların çoğu bilmez"[50]. Yani onlar, Allah'ın insanları tekrar diriltmeyeceğine dair yemin ediyorlardı, fakat Allah Teâlâ dirilteceğini haber veriyor ve onların bu yeminleri boşa çıkıyordu. İnkârcıların yeminlerinin şu âyet-i kerîmede ifade edilen sözlerine ilişkin olması da mümkündür: "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler"[51]. [§]Şu âyette ifade edilen yemin de olabilir: **309**
"Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[52]. Uyarıcı geldi, fakat onlar yine doğru yola gelmediler. Mûcizeler de geldi, onlara da inanmadılar. Dolayısıyla yeminleri hep boşa çıkmıştır. Onlar tekrar diriltilmeyeceklerine dair yemin ettiklerinde, daha yeminlerini tamamladıkları sırada "hânis" olmuşlar, yani yeminlerini bozmuşlardı, çünkü ondan ümitlerini kesmişlerdi. Bu âyet Hanefî mezhebine mensup âlimlerimizin, mutlaka gökyüzüne dokunacağına dair yemin eden birinin, yeminini bitirdiğinde hânis olacağına, yani yeminini bozmuş sayılacağına dair görüşlerinin doğruluğuna işaret etmektedir.

وَكَانُوا يَقُولُونَ اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ اَوَ اٰبَاؤُنَا الْاَوَّلُونَ

---

50 en-Nahl, 16/38.

51 el-En'âm, 6/109.

52 Fâtır, 35/42.

47. "Şöyle diyorlardı: Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken yeniden mi diriltilecekmişiz?"

48. "Üstelik gelip geçmiş atalarımız da mı?"

Onlar bu sözü alay etmek ve tekrar dirilmenin imkânsız olduğunu belirtmek amacıyla söylüyorlardı. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak onlara şu cevabı vermektedir:

قُلْ اِنَّ الْاَوَّل۪ينَ وَالْاٰخِر۪ينَ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ اِلٰى م۪يقَاتِ يَوْمٍ
مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾

49. "De ki: Hem öncekiler hem sonrakiler;"

50. "Bilinen bir günün belirlenmiş bir vaktinde mutlaka bir araya getirilecekler!"

Hem öncekiler, hem sonrakiler ifadesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, yaratılışta önce olanlarla sonra olanları bir araya getirir. Yani önce yaratılanlarla sonra yaratılanların arasını birleştirir, çünkü sonrakileri öncekilerin arkasından yaratmıştır, yoksa **bir araya getirilecekler** dediği vakitte yaratılmış değildirler, çünkü sonrakiler daha sonra yaratılmışlardır. İkincisi, onlar **bilinen bir günün belli bir vaktinde** toplanmak üzere yeryüzünde, yani kabirlerde bir araya getirilirler.

ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾

310 [§]***51. "Sonra siz ey yoldan sapmış inkârcılar!"***

Yani, ey yoldan sapan ve Allah'ın birliğine, peygamberlerine ve ölümden sonra dirilmeye işaret eden âyetlerini inkâr edenler!

لَاٰكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾

52. "Mutlaka zakkum ağacından yiyeceksiniz."

[Zakkum Ağacı]

Allah Teâlâ, inkârcıların mutlaka zakkum ağacından yiyeceklerini haber vermektedir, O'nun verdiği haber aynen gerçekleşecektir. Sonra zakkum ağacı

hakkında da şöyle buyurmuştur: “O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir”[53]. Bu âyetin tefsirini ilgili yerde yapmıştık.

فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾

53. “Karınlarınızı onunla dolduracaksınız.”

Cenâb-ı Hak, onların yedikleri ve içtikleri şeylerle mutlaka karınlarını dolduracaklarını, ama zakkum ve benzeri yiyeceklerden yemelerinin açlıklarını gidermeyeceğini haber vermektedir. İçtikleri kaynar su da onların susuzluklarını gidermeyecek, aksine açlıkları ve susuzlukları daha da artacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ ﴿٥٥﴾

54. “Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz.”

55. “Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle.”

Denildi ki: “Hîm” (الهيم) kelimesi hasta deve anlamına gelir; deve karnını dolduruncaya kadar su içer, fakat hasta olduğundan dolayı asla suya kanmaz. İşte cehennem ehli de böyledirler, midelerini dolduruncaya kadar yerler içerler, fakat bu onların ne açlıklarını ne de susuzluklarını giderir! *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle de söylenmiştir: “Hîm” kelimesi, yeryüzünde başıboş dolaşan ve günlerce su bulamayan deve demektir, sonra suyu bulur, onunla midesini doldurur, nerdeyse çatlayacak hale gelir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm’ın sözüdür.

هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٥٦﴾

[§]*56. “İşte hesap gününde onların ağırlanması böyle olacak!”* 311

Yani hesap günü onların gıdaları ve rızıkları, sözü edilen bu yiyecek ve içeceklerdir.

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾

57. “Sizi biz yarattık; artık inansanıza!”

---

53 es-Sâffât, 37/64-65.

Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Başlangıçta sizleri bizim yarattığımıza dair benim ve peygamberlerimin söylediklerini tasdik ediyorsunuz da sizi yeniden yaratacağımıza dair benim ve peygamberlerimin söylediklerini neden tasdik etmiyorsunuz? Çünkü ilk defa yaratmak, onu tekrar yaratmaktan daha büyük bir hayreti gerektirir. Nitekim Allah "Bu O'nun için pek kolaydır"[54] buyurmaktadır. İkincisi, sizi annelerinizin karnında üç karanlığın içinde yaratan[55], sonra sizi bir halden başka bir hale çeviren Allah'ı ve ayrıca peygamberlerini tasdik ettiğinize göre Cenâb-ı Hakk'ın sizi boş yere ve nihaî akıbeti olmayan bir amaçla yaratmasının ihtimal dâhilinde olmadığını anlarsınız. İşte bu, tekrar yaratmanın delilidir. Eğer böyle olmasaydı, sizi yaratması ve halden hale çevirmesi abes olurdu. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[56] *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَرَاَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُٓ اَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾

58. "Akıttığınız meniyi düşündünüz mü?"

59. "Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan?"

Onlar, akıttıkları spermi ve kendilerini kendilerinin yaratmadığını biliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Akıttığınız spermi, kendinizi ve sahip olduğunuz varlıkları kendinizin yaratmadığını ikrar ediyor, sizi ve bütün bunları yaratanın Allah olduğunu,
312 O'nun her şeyin gerçek mâliki olduğunu biliyorsunuz; [§]bütün bunları bildiğinize, temyiz gücüne sahip olduğunuza ve aklınızın da diğer yaratıklardan daha kâmil olduğuna göre siz kendi nefsinizi yaratma gücüne sahip değilseniz, sizden daha alt seviyede olanların kendilerini yaratmaya ve belirtilen varlıkları yaratma gücüne sahip olmamaları daha mantıklıdır. İşte bu durum, Allah Teâlâ'nın bütün bunların yaratıcısı olduğunu gösterir. Öyleyse nasıl olur da O'ndan başkasına ibadet eder ve ulûhiyet vasfını O'ndan başkasına verirsiniz?

---

54 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

55 Müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

56 el-Mü'minûn, 23/115.

نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلٰٓى اَنْ
نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فٖى مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

60-61. "Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden varetmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez."

[Ölüm, Dünya Hayatının Değişmez Gerçeğidir]

Aranızda ölümü biz takdir ettik. Bu beyan farklı mânalara gelir. Birincisi, sizi ve sözünü ettiği varlıkları Allah yarattığına, sonra aranızda ölümü takdir ettiğine ve siz de Allah'a dost ve düşman konumunda olduğunuza, Allah'ın da dünyada dost ile düşmanı eşit tuttuğuna, halbuki onların ayırtedilmesi gerektiğine göre bu durum, onların ayırtedileceği başka bir âlemin var olduğuna işaret eder.

İkincisi, Allah ölümü hemen ve gelecekte olacak şekilde takdir etti, yani hepinizin ölümünü tek bir vakitte takdir etmedi, aksine bazınız için hemen, bazınız için daha sonra olacak şekilde takdir etti. Ayrıca şunun ömrünü diğerinden daha uzun takdir etmiştir. Şöyle de denilmiştir: **Aranızda ölümü biz takdir ettik,** yani aziz olanınızla zelil olanınız, üstün olanınızla alt seviyede olanınız hakkında ölüm olayını eşit kıldık, hiç kimse kendisini ondan kurtaramaz.

Bundan başka ve daha uygun olan bir ihtimal da şudur: Cenâb-ı Hak aranızda ölümü takdir ettiğine ve hiçbirinizin de ölümden hoşlanmadığı halde ondan yakanızı kurtaramadığınıza göre bu durum başka bir gücün varlığına işaret eder, Kahhâr ve Kādir olan bir gücün varlığına! Öyleyse O'nun var olduğunu kabul etmek, O'nun emir ve yasaklarına boyun eğmek gerekir.

[Öldürülen İnsan Kendi Eceliyle Mi Ölmüştür?]

Aranızda ölümü biz takdir ettik. Bu beyan, öldürülen kişi kendi eceliyle ölmemiştir diyen Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, insanlar arasında ölümü kendisinin takdir ettiğini söylemektedir. Onlara göre ise başkası tarafından öldürülen biri Allah'ın takdiriyle ve kendi eceliyle öl-
memiştir. [§]Halbuki Allah ölümü kendisinin takdir ettiğini haber veriyor, 313
bu konuda asla Allah'ın önüne geçilmez: **Bizim önümüze asla geçilemez!** Eğer Mûtezile'nin, öldürülen kişi eceli gelmeden ölmüştür iddiası doğru kabul

edilirse, onlar şunu demek istiyorlar: Onun için ölüm takdir edilmedi, katil o takdirin önüne geçti, Allah’ın tayin etmiş olduğu ecelin yerine gelmesine, belirlenen o vakte ulaşmasına engel oldu. Böylece onlar, herkesin belirlenen eceline ulaşacağına dair verdiği haberde Cenâb-ı Hakk’ı yalancılıkla itham etmiş olmaktadırlar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Sizi benzerlerinizle değiştirmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez! Yani sizi emsallerinizle değiştirme işinde bize asla galip gelinemez. Yahut Allah şunu söylemektedir: Sizi emsallerinizle değiştirmekte hiçbir varlık bizi acze düşüremez. **Ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden varetmemiz hususunda.** Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Sizi maymun, domuz ve benzeri kötü ve çirkin suretlere çevirme (mesh) kudretimizin önüne asla geçilemez. Şöyle de denmiştir: Hangi şekilde dilerse öyle yaratır. Bu, ilk yoruma yakın bir ifadedir. **Bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden varetmemiz** cümlesi, beşerî ilmin ve filozofların görüşlerinin ulaşamadığı üç karanlık içinde sizi varetmemiz[57] mânasına da gelebilir. İşte bu güce sahip olan Allah’ın ölüleri diriltmekten ve daha başka dilediği işleri yapmaktan aciz olması muhtemel değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْاَةَ الْاُو۫لٰى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

62. “Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza!”

Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz. Daha önce söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hakk’ın sizi ilk defa örneğiniz olmadan yarattığını biliyorsunuz,
314 O’nun sizi tekrar yaratmaktan aciz olma ihtimali yoktur, [§]çünkü ikinci defa
yaratması ilk yaratması gibidir, hatta sizin kanaatinize göre de ikincisi daha basit ve daha kolaydır. Öyleyse **düşünüp ibret alsanıza!** Bu cümle de daha önce söylediğimiz mânaya gelir: Allah’ın birliğini ve rablığını düşünüp ibret alsanıza! Yahut O’nun yeniden yaratmaya kādir olduğunu düşünsenize! Veyahut size vermiş olduğu bunca nimetlere karşı şükredilmeye lâyık olanın Allah olduğunu düşünsenize! Veyahut da Allah’ın nimetlerini ve ihsanını düşünüp ibret alsanıza! Bazıları şöyle der: Buradaki ilk yaratılıştan maksat Âdem’in ya-

---

[57] Müellif burada şu âyete işaret etmektedir: “O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb’iniz Allah’tır. Hükümranlık O’nundur; O’dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?” (ez-Zümer, 39/6).

ratılmasıdır. Yani siz, onun bir aslı ve örneği olmadan yaratıldığını biliyorsunuz, bunu yapmaya kādir olan diğerini yaratmaya da kādirdir. Sizin vehminizi takdire ise daha çok kādirdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾

63. "Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü?"

64. "Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren?"

Bu ilâhî beyan iki mânaya gelebilir. Birincisi, az önce geçen "Akıttığınız menîyi düşündünüz mü?"[58] meâlindeki âyetin sılası olması mümkündür. Allah sanki şunu söylemektedir: **Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü?** Onun ekinini siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz mi yaratıyoruz? Dolayısıyla yukarıdaki âyette zikrettiğimizle aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü?** Yani ürünün yetişmesini sağlayan o bitirme işini siz mi yarattınız, yoksa onu yetiştiren biz miyiz?

Bu âyete müfessirler şöyle mâna verdiler: O tohumun ekinini siz mi yetiştiriyorsunuz, yoksa biz mi yetiştiriyoruz? Bunun aslı bizim söylediğimiz gibidir.

لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız."

Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik. Yani kupkuru bir ota dönüş-
türürdük. Ebû Avsece, onu paramparça yapardık diye mâna verdi. Cenâb-ı
Hak burada, onlara vermiş olduğu nimetleri belirtiyor ve şöyle buyuruyor:
Onu sağlam bırakıp faydalanılacak hale getiren Allah'tır. Eğer dileseydi onu
[§]yararlanılması mümkün olmayan hale getirirdi. Yahut Allah burada kud- 315
retini haber vermekte, onları yetiştirmeye de helâk etmeye de kādir olduğunu
söylemektedir. Böyle olunca da yaratmaya da yeniden yaratmaya da kādirdir
anlamına gelir.

Şaşırır kalırdınız. Buna hayret ederdiniz anlamı da pişman olurdunuz mânası da verilmiştir. Bu kelime Ukl (عُكْل) kabilesinde kullanılır[59]. Ebû Be-

58 el-Vâkıa, 56/58.

59 Ukl, Teym ve Adî, Ribâb kabilelerindendir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* "عكل" md.). Sâleb şöyle dedi: Ribâb, beş kabileden meydana gelmiştir: Dabbe, Sevr, Ukl, Teym ve Adî kabileleri (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* "ربب" md.).

kir el-Esam şöyle dedi: Yani nimetlenir ve lezzet alırsınız, demektir. Nitekim bir adam diğerine şöyle der: Senin malını alsam ya da ele geçirsem, zengin olurdum yahut ihtiyaçtan kurtulurdum. Ancak bu söylenir mi söylenmez mi bilmiyoruz. Eğer söyleniyor olsaydı, o zaman şöyle takdir edilir: Sanki bahsettiği şeyi her zaman hatırlatmaktan haz duyuyor. Çünkü insanın malı gidince, haz duyan ve nimetlenen biri gibi devamlı onu anar. **Şaşırır kalırdınız** sözüne, İbn Abbâs'ın (r.a.) birbirinizi kınardınız mânasını verdiği rivayet edilir[60]. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında buradaki "fezaltüm" (فظلتم) kelimesi "fezıltüm" şeklindedir. Bu kelime geceler değil, sadece gündüzler için kullanılır.

إِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾

66. "Doğrusu çok zarara uğradık!"

67. "Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık (derdiniz)."

Çok zarara uğradık derdiniz. Âyetteki "muğramûn" (مغرمون) kelimesinin işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. "O'nun azabı bitip tükenme bilmez"[61] meâlindeki âyete dayanarak bunun azap edildik anlamına geldiği söylenmiş-
316 tir. Biz kötülüğe düşerek yerildik anlamı da verilmiştir. [§]Ancak "ğurm" (غُرْم) kelimesinin mânası açıktır; malında hüsrana uğrayan veya malını kaybeden insan, başkasına muhtaç olduğu için "ğurm" konumuna düşmüştür, yani zarara uğramış ve mahvolmuştur. İşin aslı şudur: *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Eğer Allah ektiğiniz tohumu çer çöp haline getirip ondan yararlanamasaydınız şöyle derdiniz: **Biz çok zarara uğradık.** Sonra **Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık (derdiniz)** meâlindeki âyette geçen "mahrûm" (محروم) kelimesine, kendisinden mal engellenen yahut yararlanmasına mani olunan anlamı verilmiştir. Bazıları da sınırlandık diye mâna verdi. Kendilerinden esirgendi anlamı da verilmiştir. Ancak "mahrum" kelimesinin mânası açıktır, yoruma ihtiyacı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ
الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا
فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾

---

60 Bu sözü Taberî, İkrime'ye nispet etmektedir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 219).

61 "Ey Rabb'imiz! derler; bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez" (el-Furkān, 25/65).

68. "İçtiğiniz suyu düşündünüz mü?"

69. "Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren?"

70. "Dileseydik onu tuzlu yapardık. O halde şükretmeli değil misiniz?"

İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren? Allah Teâlâ, içmeleri için tatlı su indirdiğini söyleyerek insanlara verdiği nimetleri hatırlatıyor, dileseydi onu canları helâk eden ve kimseyi ayakta bırakmayan acı ve tuzlu bir su haline getirebileceğini haber veriyor. Başka bir âyette de [toprağa ekilen tohum için] "Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız"[62] buyuruyor. Böylece su, insanlara gıda olmaktan çıkardı. Ancak Allah lütfuyla ve rahmetiyle suyu gıda ve içecek hale getirdi, bundan dolayı âyetin sonunda **Şükretmeli değil misiniz?** buyuruyor. Yani Allah'ın vermiş olduğu nimetlere şükretsenize!

[**Mûtezile ve Kulların Fiiline Dair İddiası**]

Sonra bu âyetler, Mûtezile'nin, kulların fiillerine dair iddiasını reddetmektedir. Çünkü Allah "Akıttığınız menîyi düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan?"[63] buyurmaktadır. Menî getirmek, kulun fiilidir, çünkü menîyi fışkırtan kuldur. Fakat Allah "Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz mi?" buyurarak menîyi kendisinin yarattığını haber vermektedir. Toprağı sürmek ve tohum ekmek de kulların fiilidir, fakat Allah onları yaratanın kendisi olduğunu bildirmektedir.

[**Mûtezile ve Aslah İddiası**]

[§]"Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik"[64] meâlindeki âyetle, **Dile-** 317
seydik onu tuzlu yapardık ilâhî kelâmı da Mûtezile'nin en uygun (aslah) olanı yaratmak Allah'a vaciptir iddiasını reddetmektedir. Çünkü Allah "Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik" ve **Dileseydik onu tuzlu yapardık** buyurmaktadır. Bu durumda bahsettiği işi yapmaması, ya kullar için en uygun (aslah) olanı yapmadı anlamına gelir, çünkü dileseydi onu şöyle yapardı buyuruyor, ama öyle yapmıyor, bu durumda aslah olanı yapmadı demektir. Yahut da suyun böyle yaratılması kulları için aslah olandır. Bu durumda sanki şöyle söylemektedir: Allah dileseydi hak ve âdil olanı zulme çevirirdi. Cenâb-ı Hak zulmetmeyi dileseydi mutlaka zulmederdi demek ise asla caiz değildir. Hangi mâna verilirse verilsin bu âyetler Mûtezile'nin iddiasını çürütmektedir. **Onu buluttan**

62 el-Vâkıa, 56/65.

63 el-Vâkıa, 56/58-59.

64 el-Vâkıa, 56/65.

siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren? cümlesinde geçen “müzn” (المزن) kelimesinin mânasında ihtilaf edilmiştir. Müfessirlerin geneli ve edebiyatçılar, bunun bulut anlamına geldiğini söylediler. Ebû Bekir el-Esam, “müzn” tatlı sudur dedi. Buna göre âyetteki “min” harf-i cerri sıladır, sanki şunu söylemektedir: Tatlı suyu siz mi indirdiniz? Fakat zâhir olan, müfessirlerin ve edebiyatçıların söyledikleridir, çünkü su buluttan inmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَرَاَيْتُمُ النَّارَ الَّت۪ي تُورُونَ ﴿٧١﴾

71. “Tutuşturmakta olduğunuz ateşi düşündünüz mü?”

Âyetin metninde geçen “tûrûn” (تورون) fiiline bazıları ateşi parlatmak, bazıları da yakmak mânasını verdiler. Bu fiil, ateş çıkarmak ve aydınlatmak mânasında da kullanılır.

ءَاَنْتُمْ اَنْشَاْتُمْ شَجَرَتَهَٓا اَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُ۫نَ ﴿٧٢﴾

318 **[§]*72. “Onun ağacını siz mi yarattınız yoksa yaratan biz miyiz?”***

Denildi ki: Buradaki ağaçtan maksat, ateş için kullanılan ve yakılan odundur. Ondan maksadın, ucunda ateş bulunan meşale olduğu da söylenmiştir. İlk yorum daha doğrudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِلْمُقْو۪ينَ ﴿٧٣﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظ۪يمِ ﴿٧٤﴾

73. “Biz onu çöl yolcularına ve açlık çekenlere bir işaret ve nimet kıldık.”

74. “Öyleyse ulu Rabb’inin ismini tesbih et.”

Biz onu işaret kıldık. Bazı müfessirler şöyle mâna verdi: Biz onu büyük ateş için, yani âhiretteki ateş için bir işaret kıldık. Şöyle mâna verilmesi de mümkündür: Biz bu mevcut nimetleri, vâdedilen nimetler için bir işaret kıldık. Yahut dünyada çekilen bu zorlukları ve belâları, uyarılmış oldukları âhiretteki zorluklar için işaret kıldık. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çöl yolcularına nimet kıldık.** Bazı müfessirler buna yolculara nimet yaptık anlamı verdiler. Yolcular ıssız yerlerden geçtikleri için âyette geçen “mukvîn” (المقوين) kelimesini özellik-

le ıssız çöllerden geçen yolculara tahsis ettiler. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[65]. "Mukvîn" kelimesine, faydalananlar mânası da verilmiştir. Ebû Avsece buna, azığı olmayan kimse mânasını verdi. Kimsenin yaşamadığı ıssız yere düşen kimse mânası da verilmiştir. Ebû Ubeyd şöyle dedi: Yanında azığı olmayan kişinin ateşe, azığı olandan daha çok ihtiyacı olduğu kanaatinde değilim, aksine azığı olan kişinin ateşe daha çok ihtiyacı vardır. Güçlü ve sağlam biniti olan kişi için de "raculun mukvin" (رَجُلٌ مُقْوٍ) denilir.

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾

[§]***75. "Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim,"*** 319

76. "Ki bilseniz, bu gerçekten pek büyük bir yemindir."

İbn Mesûd (r.a.) ve İbrahim en-Nehaî'nin[66] bu âyeti tekil sîgasıyla "bi-mevkıi'n-nücûm" (بِمَوْقِعِ النجوم) diye okudukları rivayet edilmiştir[67]. Hasan-ı Basrî, "mevâkıi" (مَوَاقِع) diye çoğul sîgasıyla okudu[68], Ebû Ubeyd de bunu benimsedi. Bazı müfessirler bunu Kur'ân'ın iniş yerleri, bazıları da yıldızların batma ve düşme yerleri diye yorumladılar. Hangi yorum olursa olsun, âyeti çoğul sîgasıyla okumak daha uygundur. Sonra "felâ uksimu" (فلا اقسم) kelimesi hakkında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: "Lâ" edatı burada sıladır, sanki şöyle denilmektedir: "Uksimu bi-mevâkı'i'n-nücûm" (أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجوم), yani yıldızların yerlerine yemin ederim. Böyle ifadeler dilde caizdir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Seni secde etmekten alıkoyan nedir?"[69] (Buradaki ibare "ألاَّ تَسْجُدُ", yani secde etmemekten şeklindedir.) Dolayısıyla bu "lâ" (لا) edatı tekit mânasına gelmek üzere sıladır ve zâittir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "lâ" edatı zâit değildir, Allah onu, kâfirler tarafından söylenen bir sözü reddetmek ve onların tartışmalarını defetmek için koymuştur. Fakat onun ne olduğu kendi aralarında mâruf olduğu için belirtmemekte, "felâ" (فلا) sözüyle onu reddetmekte, sonra **yemin ederim** diye söze başlamaktadır. Sanki şöyle demektedir: Yıldızların yerlerine yemin ederek başlıyorum.

---

65 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 451.

66 O, Ebû İmrân (Ebû Ammâr) İbrahim b. Yezîd b. el-Esved el-Kûfî en-Nehaî'dir. Fakih imamlardandır, tâbiîdir. 96/714 yılında vefat etti (bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 25-26).

67 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 337; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 224.

68 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 224.

69 el-A'râf, 7/12.

Sonra yıldızların yerleri konusunda yukarıda sözünü ettiğimiz iki yorum hakkında da ihtilaf edilmiştir. [Birincisi,] bazıları şöyle dedi: **Yıldızların yerleri** sözünden maksat, Kur'ân'ın parçalar halinde indirilmiş olduğu yerlerdir, bunun delili de hemen arkasından gelen âyettir: "Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır. (Aslı) korunmuş bir kitaptadır"[70]. İkincisi, buradaki yıldızlardan maksat bazılarının söylediği gibi belli yıldızlardır. Sonra gerçekten maksat bilinen şekliyle yıldızlar ise o zaman âyet farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, kalplerde ve insanlar nazarında yıldızların ve bulundukları yerin azametinden ve değerinin büyüklüğünden dolayı bu kelime kullanılmıştır, hatta bazı mülhitler âlemi yıldızların idare ettiği inancındadırlar. [İkincisi,] yol bulmak, yağmurun ve suyun bol olacağını anlamak, zamanı ve vakti bilmek gibi halka sa-
320 yılamayacak derecede çok faydası olduğundan dolayı belirtilmiştir. **[§]**[Üçüncüsü,] **yıldızların yerleri** sözünden maksat, yıldızların düştükleri yerlerdir. Bu da yıldızların Allah'a ne kadar kuvvetle itaat ettiklerini ve Cenâb-ı Hakk'ın onları yaratılanların istifadesine sunduğunu ifade eder; çünkü yıldızlar bir gün veya bir gecede beşyüz yıllık yol katetme gücüne sahiptirler, böyle bir güce, mesafeleri en çabuk kateden ve hedefine en çabuk ulaşan kanatlılardan ve canlılardan herhangi birinin sahip olması düşünülemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bütün müfessirler, yıldızlar adına Allah tarafından yemin edildiğini söylemektedirler. Bu yeminin peygamber aleyhisselâm tarafından yapılmış olması da mümkündür, Cenâb-ı Hak da bu gibi nesnelerin Rabb'i adına yemin etmesi gerektiğini peygamberine öğretmek için o yemini kendi zatına nispet etmiştir. Aynı şekilde peygamberlerden başkalarına da bu gibi nesnelerin Rabb'i adına yemin etmelerini öğretmektedir. Çünkü onlarla Allah arasında yemin etmeyi gerektirecek herhangi bir tartışma geçmiş değildir. Dolayısıyla buradaki yemin, inkâr edenlere ve tartışanlara, haberi teyit etmek için yapılmıştır, ancak bu tartışma insanlarla peygamberler arasında geçmiştir. "Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim ki"[71] meâlindeki âyet de böyledir; doğuların ve batıların Rabb'ine yemin edilmesi caizdir, ancak bu yemin Allah tarafından değil peygamber (s.a.) tarafından yapılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bizzat kendisinin yemin ederek "Doğuların Rabb'i adına yemin ederim" demesi ihtimal dâhilinde değildir, âyetin zâhiri yemin edenin peygamber (s.a.) olduğunu göstermektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

70 Sonraki âyetler.

71 el-Meâric, 70/40.

[§]Bazıları şöyle der: Kur'ân'da belirtilen birtakım nesneler adına yapılan 321
yeminler, aslında o yemin yapılmasa bile o nesnelerin kendileri yemindeki tekit ve teyit etme mânasını ifade ederler. Çünkü yeminlerin çoğu, ancak ölümden sonra dirilmek, tevhit, peygamberliği ispat ve benzeri hususları ifade etmek için yapılmaktadır. İşte bahsi geçen nesneler adına yemin yapılmasa bile, yemin etmeyi gerektiren mânayı ifade ederler, çünkü o nesnelerde ölümden sonra dirilmeye, tevhide ve risâletin ispatına işaret eden özellikler vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

إِنَّهُ لَقُرْاٰنٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾

77. "Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır."

Bu âyetin Kur'ân üzerine yemin etmek anlamına geldiğini söyleyenlere göre bu mâna gayet açıktır. Cenâb-ı Hak, **Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır** buyurmaktadır, yani Kur'ân'a ve onu âyetler halinde ve değişik zamanlarda indirene yemin ederim ki, o çok yücedir. Bilinen yıldızlar adına yemin mânasında yorumlayanlara göre **Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır** meâlindeki âyet, sözün başlangıcını ifade eder. Sonra Kur'ân'ın "kerîm" (كريم), yani yüce olarak nitelenmesi, farklı mânalarda yorumlanır. Birincisi, dünyevî ve uhrevî ihtiyaçlara cevap vermesi açısından yüce olmakla nitelenmiştir. "Kerîm" kelimesi örfte, kendini halkın ihtiyaçlarını karşılamaya adayan adam mânasına gelir. [İkincisi,] Kur'ân'a tâbi olan yüce ve şerefli olacağı için Allah onu yüce olmakla nitelemiştir. [Üçüncüsü,] Allah katında yücedir ve üstündür, bundan dolayı Allah onu kerîm olmakla nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ ﴿٧٨﴾

78. "(Aslı) ***korunmuş bir kitaptadır."***

Müfessirler bu âyeti, levh-i mahfûzdadır diye yorumladılar. Allah burada Kur'ân'a gizlenmiş demektedir, çünkü Kur'ân Allah katındadır ve yaratılanlardan gizlenmiştir.

لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾

79. "Ona ancak tertemiz olanlar (melekler) ***dokunabilir."***

80. "O, âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir."

Bazıları burada meleklerin kastedildiğini, çünkü Kur'ân'ın onlar marifetiyle indirildiğini söyler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Seçkin ve
322 erdemli elçilerin aracılığıyla"[72]. [§]Onlar, hatalardan ve günahlardan temizlenmişlerdir. Allah Teâlâ, Kur'ân değiştirmeye ve tahrife uğramadığından insanların emin olmaları için böyle söylemektedir. Hemen arkasından da **O, âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir** buyurmaktadır. Yani Kur'ân, onu değiştirecek, tebdil ve tahrife uğratacak kimselerden gizlenmiştir ve Ona ancak (günahlardan) tertemiz olanlar dokunabilir. Çünkü tahrif günahtır, Kur'ân ise âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Bu husus şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibidir: "Onu, senin kalbine Rûhulemîn indirmiştir"[73], "Onu, çok güçlü biri (Cibrîl) öğretti"[74]. Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı gökten güvenilir birinin indirdiğini haber vermektedir, dolayısıyla onu değiştirip tahrif etmesi söz konusu olamaz. Üstelik onu indiren Cibrîl çok güçlüdür, ne insanların ve ne de cinlerin Kur'ân'ı onun elinden alıp tahrif etmeye güçleri yetmez. Sonra Allah Teâlâ, "Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz"[75] meâlindeki âyetle bu konuyu tamamlamakta, onun korunmasını yaratılanlardan birine bırakmamakta, kendi uhdesine almaktadır. Böylece Kur'ân, her türlü değiştirme ve tahrife uğramaktan korunmuş olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَبِهٰذَا الْحَدِيثِ اَنْتُمْ مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

81. "Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz?"

82. "Size verilen rızka inkâr etmekle mı karşılık veriyorsunuz?"

Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz? Bazıları bu âyete, siz Kur'ân'ı mı inkâr ediyorsunuz diye mâna vermiştir.

[Rızık Şükretmeyi Gerektirir]

Size verilen rızka inkâr etmekle mı karşılık veriyorsunuz? Yani siz, bu Kur'ân'ı dinin hayatı ve dayanağı, bedenlerin ve ruhların gıdası ve dayanağı kılan Allah Teâlâ'yı mı inkâr ediyorsunuz? Onlar her ikisini de yani dinin ve

---

72 Abese, 80/16-17.

73 eş-Şuarâ, 26/193-194.

74 en-Necm, 53/5.

75 el-Hicr, 15/9.

bedenlerin hayatını birlikte inkâr etmişlerdir. Sonra Allah burada rızkı inkâr ettiklerini söylemesi, birkaç mânaya gelir. Birincisi, bazı müfessirlerin söylediklerine göre onlar, bizi falan yıldız rızıklandırdı, diyorlar ve rızıklarını o
yıldıza bağlıyorlardı. Ancak [§]onlar, bizi falan yıldız rızıklandırdı sözleriy- 323
le, rızık verme fiilini bizzat o yıldıza bağlamayı kastediyorlarsa, o zaman müneccimlerin "Yıldızlar, âlemi yöneten ve rızıklarını verendir" sözleriyle aynı anlama gelir. Onlar bu sözleriyle Allah'a âlemi yönetme hakkı tanımıyorlardı. Fakat rızkı Allah Teâlâ'ya nispet edenler şöyle diyorlardı: Allah bizi şu yıldız sayesinde rızıklandırdı. Bu sözde ise Allah'ı inkâr söz konusu değildir. O yıldızı ancak, Allah'ın rızıklandırma vesilelerinden biri olarak belirtmişlerdir. Rızkı özel bir sebebe bağlayan da böyledir. Allah şu şu vesilerle bizi rızıklandırdı demek ise caizdir. Bazıları şöyle dedi: **Size verilen rızka yalanlamayla mı karşılık veriyorsunuz?** Yani inkâr etmeyi nimetin şükrü mü sayıyorsunuz? Bunu Ebû Ubeyde söyledi[76]. Onların rızkı inkâr etmesi, ulûhiyeti kendilerine rızkı verenden başkasına, ibadeti de buna lâyık olandan başkasına yöneltmeleri anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Müdahene ve Müdârât**]

Size verilen rızka inkâr etmekle mi karşılık veriyorsunuz? ilâhî buyruğuna Hasan-ı Basrî şöyle mâna verdi: Allah'ın kitabından, inkâr etmekten başka bir rızık kazanamayan millet ne kötü pay almıştır![77] O, sizin Kur'ân'dan nasibiniz sadece inkâr etmektir diyor ve bu âyeti, **Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz?** meâlindeki önceki âyete bağlıyor. Ebû Bekir el-Esam, **Size verilen rızka inkâr etmekle mi karşılık veriyorsunuz?** meâlindeki âyeti şöyle yorumladı: Bu, Allah Teâlâ'nın babalarınıza değil size tahsis ettiği ve kendisiyle babalarınızı değil sizi rızıklandırdığı Kur'ân'dır. Ama siz, Allah'ın özellikle size tahsis ettiği ve lütfettiği bu rızkı inkâr ediyorsunuz. Bu mânaya benzer bir âyette Allah meâlen şöyle buyurdu: "Sizin de atalarınızın da bilemediğiniz bilgiler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir"[78]. Önceki âyette geçen "müdhin" (مدهن) kelimesine de şöyle mâna verdi: Bu kelime, muvafık görünüp gerekli olan delili defetmek için çare arıyor ve onu reddediyor demektir. Yahut buna benzer
bir mânaya gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Ebû Muâz şöyle dedi: 324
"Müdâhene" (المداهنة) kelimesi hile yapmak anlamına gelir, "if'âl" ve "mufâale" bâbından kullanıldığında da aynı mânaya gelir. "Müdâhene" (المداهنة) ve "müdârât" (المداراة) kelimeleri arasındaki fark şudur: "Müdâhene", canının is-

---

76 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 452.

77 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 30.

78 el-En'âm, 6/91.

tediği bir şeye ulaşmak için hile yapmak demektir. "Müdârât" da hakkının kendisine verilmesi ve dinine dokunulmaması için yumuşak davranmak, idare etmek anlamına gelir. Yoksa bu iki kelime zâhirde aynı mânaya gelirler. İkisi de yumuşak davranmak, kanatlarını indirmek demektir. Ancak aralarında, az önce bahsettiğimiz mâna farkı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَوْلَٓا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾ وَاَنْتُمْ حٖينَئِذٍ تَنْظُرُونَ ﴿٨٤﴾

83. "Ama can boğaza gelip dayandığında;"

84. "İşte o zaman siz (çaresiz) ***bakar durursunuz."***

Bu ilâhî beyanların daha önce geçen âyetlerle hiç alakası yoktur. Ancak kâfirlerin sözlerini belirten "Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi"[79] meâlindeki âyetin sılası gibidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin iddianıza göre onlar sizin yanınızda olsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi, öyle mi? Peki, sizin yanınızda oldukları zaman can boğaza gelip dayandığında onu geri çevirsenize! "Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" diyerek ileri sürdüğünüz iddianızda eğer doğru söylüyorsanız, onların canlarını bedenlerine döndürsenize! Bu âyetin böyle tefsir edilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

O zaman siz (çaresiz) bakar durursunuz. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, **bakarsınız,** yani ruhunun ne zaman çıkacağını beklersiniz. Ruhunu geri döndürmeye gücünüz yetmez, sadece çıkacağı zamanı beklersiniz. İkincisi, buradaki fiil, gerçekten bakmak mânasına gelir, yani siz o zaman benim hükümranlığıma bakar, kudretimi görürsünüz. Şöyle de denilmiştir. Bu kelime, beklemek fiilinden gelmektedir, yani size ölümün gelmesini beklersiniz demektir. Bu, bizim söylediğimiz gibidir. Bu âyetin şöyle tefsir edilmesi
325 de mümkündür: [§]Onlar, sıkıntıya düştüklerinde kendilerine yardım ederler ümidiyle putlara tapıyorlardı. Ancak kendilerine ölüm geldiği zaman sıkıntıya düşüp çaresiz kalıyorlardı, çünkü onlara göre ölümden sonra dirilmek yoktu. Allah şöyle demektedir: Can boğaza dayandığı zaman taptığınız putlar size yardım etseler ve ruhları bulundukları yere tekrar geri döndürseler ya! Eğer bunu yapmaya güçleri yetmiyorsa, onlara nasıl tapıyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

79 "Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' diyen inkârcılar gibi olmayın" (Âl-i İmrân, 3/156).

وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾

85. "Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz."

Bazı müfessirler şöyle dedi: **Biz ona sizden yakınız,** yani o sırada meleklerim ve elçilerim ona sizden daha yakındırlar, ama siz melekleri göremezsiniz. Meleklerin gelip onun başına musallat olmalarından ve yapmaları gerekeni Allah'ın emriyle yaptıklarından dolayı Cenâb-ı Hak bu işi kendi zatına nispet etmektedir. Şöyle de söylenmiştir: Yani o sırada biz, ona karşı sizden daha yakınız ve onu azaba uğratmaya lâyığız, çünkü o sırada insan hatasını görmekte ve hak ile bâtıl ortaya çıkmaktadır. **Fakat siz göremezsiniz**, yani siz bilemezsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَوْلَٓا اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدٖينٖينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٨٧﴾

86. "Mademki kimsenin hâkimiyeti altında değilmişsiniz;"

87. "Haydi onu (hayatı) ***geri döndürün, sözünüzde doğruysanız!"***

Bazıları şöyle dedi: **Mademki kimsenin hâkimiyeti altında değilsiniz,** yani iddia ettiğiniz gibi eğer Allah'ın hâkimiyeti altında değilseniz ruhları geri çevirin de görelim! Eğer kimsenin hâkimiyeti altında olmadığınız iddianızda doğru söylüyorsanız, ruhları ait oldukları bedenlere döndürün! Eğer kimsenin
hâkimiyeti altında değilseniz, hâkimiyet sizin elinizde demektir. **[§]**Çünkü in- 326
san ya kendisi kendine mâliktir, ya da başkasının hâkimiyeti altındadır; eğer başkasının hâkimiyetinde değilseniz kendiniz kendinize mâliksiniz, dolayısıyla ruhları geri çevirmeye de kādirsiniz demektir. Bunu yapamıyorsanız, o zaman başkasının hâkimiyeti altındasınız demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: "Ğayra medînîn" (غيرَ مدينين) sözü, hesaba çekilmeyecekler, ceza görmeyecekler, yeniden diriltilmeyecekler demektir. Nitekim, inandığın dine göre karşılık görürsün, denilir. Din kelimesi hesap mânasında da kullanılır. Bu âyet iki açıdan onların akılsızlığı ve beyinsizliklerinin gerçekleştiği mânasına gelir. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer hesaba çekilmeyecek ve ceza görmeyecekseniz, ilk yaratılışınıza dönün, ilk yaratılışınızdaki hikmetin ortaya çıkması için kendinizi ona

döndürün. Ama ruhları bedenlere (enfüs) döndürmeye sizin gücünüz yetmez. [İkincisi,] ilk yaratılıştaki hikmetin görülmesi için ilk yaratılışı ikinci yaratılışın dışında başka bir yaratılış haline getirin, tâ ki ilk yaratılışın hikmeti ortaya çıksın. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّب۪ينَۙ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَع۪يمٍ
﴿٨٩﴾ وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَم۪ينِۙ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ
اَصْحَابِ الْيَم۪ينِۜ ﴿٩١﴾ وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّب۪ينَ الضَّٓالّ۪ينَۙ
﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَم۪يمٍۙ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ جَح۪يمٍ ﴿٩٤﴾

88. "Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise;"

89. "Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır."

90-91. "Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) ***Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!"***

92. "Ama yoldan sapmış inkârcılardan ise;"

93-94. "Onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir!"

[Allah'a Yakın Olanların Mükâfatı]

Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise; ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi! Burada sözü edilen bu durumların zamanı ve onların kimler hakkında söylendiğine dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bu onlara ölüm sırasında söylene-
327 cektir, bu sözlerle [§]onlar için cennetin hazırlandığı müjdesi verilmektedir. Bazıları şöyle dedi: Bu sözler, ancak müminler cennete, kâfirler de cehenneme girdikleri sırada söylenecektir. Nitekim âyetin devamında da şöyle buyurulmaktadır: **Eğer yoldan sapmış inkârcılardan ise; onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir!** Bunun müminlere cennette, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda söylenmesi de mümkündür. Müminler dünyada iken Resûlullah'ın (s.a.) yanında oldukları gibi Cenâb-ı Hak onları cennette de Resûlullah'ın (s.a.) yanında ve yakınında olmakla nitelemektedir.

Dünyada iken hayırda önde gidenler de onun yanında ve kendisine diğer müminlerden daha yakın olacaklar. Buna göre dünyada iken hakkı kabulde önde gidenler, âhirette ona daha yakın olacaklar. **Ona huzur ve güzel nasip vardır;** yani bu onlarla, onlar da bununla haşir neşir olur, yalnızlıklarını giderirler, dünyada oldukları gibi burada da birbirlerinden ayrılmazlar. Diğer müminlere ise tıpkı dünyada yaptıkları gibi çeşitli zamanlarda selâm verilir: **Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!** O, bahsettiğimiz iki cihetten dolayı daha yakın konumdadır. Yukarıda söylendiği gibi müminlerin ve kâfirlerin ölüm anında bu sözlerle müjdelenmeleri de mümkündür. Müminler hakkındaki müjde şudur: **Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise; ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!** Kâfirler hakkındaki müjde de şöyledir: **Eğer yoldan sapmış inkârcılardan ise; onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir!** Bu sözlerin onlara, cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girdikten sonra söylenmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır meâlindeki âyetin kırâatinde ve yorumunda ihtilaf edilmiştir. Kırâatindeki ihtilaftan maksat şudur: Rivayet edildiğine göre Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) bu âyeti "ferûhun ve rayhânun" (فَرُوحٌ وريحان) diye okurdu[80]. Hasan-ı Basrî'nin de böyle okuduğu rivayet edilir[81]. [§]Dahhâk'ın ise "ravh" (فَرَوْحٌ) diye okudu- 328
ğu rivayet edilir[82]. Bütün kırâat imamları da böyle okudular. Ebû Ubeyd şöyle dedi: Eğer ümmetin ihtilafı nahoş bir şey olmasaydı, ben de "ferûhun" diye okurdum, ama kırâat imamlarından böyle okuyan birini bilmiyorum. İnsanlardan ayrılıp tek başına kalmaktan da hoşlanmıyorum. Kaldı ki, Allah Teâlâ da Muhammed (s.a.) ümmetini dalâlette birleştirmez[83]. Âyetin tefsirine gelince; "ferûhun" diye ötreli okunduğunda Hasan-ı Basrî şu mânayı verir: "Rûh" (الرّوح) rahmet demektir, "rayhân" da iki rahmet mânasına gelir[84]. Ebû

---

80 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 64; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 36; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 286.

81 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXVII, 275; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 428.

82 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXVII, 275; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 428.

83 Hz. Peygamber'den "Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez" meâlinde merfû bir hadis rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 396; İbn Mâce, "Fiten", 8; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 488).

84 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 37.

Ubeyde de ötreli okunduğunda hayat ve beka mânasına gelir dedi[85]. Dahhâk ise "feravhun" diye üstünlü okunduğunda; "ravh" istirahat, "rayhân" da rızık mânasına gelir dedi[86]. Bazıları şöyle dedi: "Ravh" (الرَّوْح) kelimesi, nimetin sürekliliğinden ve bolluktan kinâyedir; "falan ravh içindedir" denince, bolluk ve nimetler içindedir anlaşılır. "Rayhân" da şereften ve üstün konumda olmaktan kinâyedir. Allah katındaki üstün değerinden ve şerefinden dolayı, "falan reyhânîdir" denilir. Bazıları, "ravh" rahatlıktır, "rayhân" da cennetteki rızıktır dedi. Bazıları da şöyle söyledi: Ötreli olarak "rûh" diye okunduğunda rahmet mânasına, "ravh" diye üstünlü okununca da rahatlık mânasına gelir. Biz deriz ki: Her ikisi de caizdir, üstünlü ve ötreli (ravh ve rûh) okunduğunda da rahmet mânasına gelir, çünkü Allah başka bir âyette bu kelimeyi "ravh" diye üstünlü getirerek şöyle buyurdu: "İnkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[87] Buradaki "ravh" kelimesi, rahmet kökünden gelmektedir. Başka bir yerde de "rûh" diye ötreli getirerek şöyle buyurdu: "Allah onları katından bir rûh ile desteklemiştir"[88]. Yani bir rahmet ile desteklemiştir. Cenâb-ı Hak bu âyetlerde mukarrebûndan (Allah'a yakın) olanların cennette Allah'ın rahmeti ve nimeti içinde olacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi! Yukarıda söylediğimiz gibi amel defterleri sağdan verilenler muhtemelen Resûlullah'a (s.a.) selâm verecek-
329 ler ve birbirlerini de selâmlayacaklar. **[§]Selâm sana!** Yani her türlü âfetlerden ve eziyetlerden selâmete erdin. İbn Mesûd'un (r.a.) kıraatine göre bu âyet şöyledir: "Fe selâmun inneke min ashabi'l-yemîn" (فَسَلامٌ إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِين); Selâm sana! Sen amel defteri sağdan verilenlerdensin. Eğer bu rivayet sahih ise o zaman bu müjde onlara ölüm sırasında verilecek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Melekler onlara selâm verirler de denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾

95. "Şüphesiz bu kesin gerçeğin tâ kendisidir."

Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Şüphesiz ki Allah'a yakın olanlar, amel defterleri sağdan verilenler ve inkârcılar için bu söylediklerimizin hepsi gerçeğin tâ kendisidir. Yani bunların mutlaka gerçekleşeceğinde şüphe yoktur. Böy-

---

85 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 253.

86 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 276; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 37.

87 Yûsuf, 12/87.

88 el-Mücâdile, 58/22.

le bir söz, belirtilen ve tavsif edilen olayların mutlaka gerçekleşeceğini tekit etmek mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٩٦﴾

96. "Öyleyse ulu Rabb'inin ismini tesbih et."

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Rabb'ini, başkasına verilmesi caiz olmayan bir isimle tesbih et! Yani Allah'ın çocuk sahibi olduğu, ortağı bulunduğu ve kendisinden başka tanrıların var olduğu gibi dinsizlerin söyledikleri bütün sözlerden Allah Teâlâ'yı tenzih et! Doğruya ulaşmaya muvaffak kılan sadece Allah'tır, sadece O'ndan yardım dileriz.

[§]HADÎD SÛRESİ 331

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

1. "Göklerde ve yerde bulunanlar Allah'ı tesbih etmektedir. O üstündür, her yaptığında hikmet vardır."

[Tesbih kelimesinin Anlamı]

Göklerde ve yerde bulunanlar Allah'ı tesbih etmektedir. Bu âyetin "sebbeha lillâhi ve sebbehallâhe" (سبّح لله وسبّح الله) diye okunması caizdir. Nitekim "şekera lillâhi ve şekerallâhe" (شكر لله وشكر الله), "nesaha lillâhi ve nesahallâhe" (نصح لله ونصح الله) diye de söylenir. Bu iki farklı okunuşun mânası da zâhirde farklı, ama bâtında aynı olur. Çünkü tesbih kelimesi, bir şeyi birine tahsis etmek, tenzih etmek ve aklamak mânasına gelir. Ne zaman bu fiil Allah Teâlâ'ya nispet edilirse, "sebbehallâhe" (سبّح الله) denilir ve fiil tamamen Allah'a ait kılınır, mânası da şöyle olur: Yaratılanlara ait bütün vasıflardan Allah'ı tenzih etti ve akladı, O'nu mahlûkata benzemekten halâs eyledi. "Sebbeha lillâhi" (سبّح لله) denilince de fiil yaratılan nesnelere ait kılınır ve şöyle mâna verilir: Bütün nesneleri Allah'a has kıldı ve nesneleri O'ndan başkasına ait kılmaktan akladı. İnsan, her şeyin Allah'a ait olduğunu söylediği zaman, her şeyin mâliki Allah'tır, herkes O'nun kuludur, O'nun hâkimiyeti altında bulunanlar kendisine itaatle boyun eğmişlerdir, demiş olur. Böylece Allah'ı zengin olmakla, hiçbir şeye muhtaç olmamakla nitelemiş ve O'nu hâkimiyeti altında bulunanlara ve mahlûkata benzemekten aklamış olur. Bu açıdan bakıldığında, her iki okuyuş, zâhirde farklı
olsa da aynı mânaya gelirler. [§]Nitekim İslâm ve iman lafızlarının da zâhirde 332
farklı, fakat bâtında aynı mânaya geldiklerini daha önce söylemiştik. İslâm, bütün yaratıkların eksiksiz olarak ve samimi bir şekilde Allah'a ait olduğunun benimsenmesidir; iman da her konuda Cenâb-ı Hakk'ın rablığını tasdik etmek demektir. İnsan, yaratmak ve emir vermekte rablığın Allah Teâlâ'ya ait olduğunu tasdik ettiği zaman yaratıkların da bütünüyle O'na ait olduğunu benim-

semiş olur. Mahlûkatın tamamen Allah'a ait olduğunu benimsediği zaman da O'nun rablığını tasdik etmiş olur. Böylece zâhirde bu iki kelimenin anlamları farklı olsa da aynı mânada birleşmiş olurlar. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Burada sözü edilen tesbih kelimesi, muhtemelen yaratılış itibariyle tesbih anlamına gelir. Yani her şey yaratılışı itibariyle Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine şahitlik ederler demektir. Bu mâna, mümin olsun kâfir olsun herkesi ve diğer varlıkların hilkatini de içine alır. Bu lafzın göklerde ve yerde imtihan edilenlere mahsus kılınması da muhtemeldir, o zaman özel tesbih anlamına gelir, yani isteyerek dille tesbih edenler demek olur. Bunun, can taşıyan her varlıkla ilgili olması da muhtemeldir, o zaman da Allah o varlıklarda, ne onun ve ne de başkasının bilemeyeceği tarzda gizli bir tesbih şekli yaratmıştır anlamına gelir. Bu da sadece Allah'ın bildirmesiyle bilinir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Azîz ve Hakîm Kelimelerinin Anlamı]

O üstündür, her yaptığında hikmet vardır. Bu ilâhî beyan, farklı mânalara yorumlanır. Birincisi, **O Azîz'dir,** yani yaratıkları fakir ve kendisine muhtaç yaratmıştır. **Hakîm'dir,** yani her şeyi sağlam ve mükemmel olarak yaratandır. [İkincisi,] **O Azîz'dir,** yani Kahhâr'dır ve mutlak galiptir; **Hakîm'dir,** yani her şeyi hakikatine göre bilmektedir. [Üçüncüsü,] **O Azîz'dir,** yani her şeyin sahibi ve hükümdarânıdır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah, mülkün gerçek sahibidir"[1]. **Hakîm'dir,** yani her şeyi yerli yerinde yapmıştır.

لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٢﴾

333 **[§] *2. "Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur. Hem hayat verir hem öldürür. O'nun her şeye gücü yeter."***

Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur. Bu ilâhî beyanın, "O üstündür, her yaptığında hikmet vardır"[2] meâlindeki âyetin sılası olması mümkündür. **Hem hayat verir hem öldürür** sözü de şuna hayat vermek öbürünü öldürmek yahut dilediğine hayat vermek dilediğini öldürmek gücüne sa-

---

[1] "De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kādirsin" (Âl-i İmrân, 3/26).

[2] Önceki âyet.

hiptir anlamına gelir. Çünkü O, dilediğini yaşatmaya ve dilediğini öldürmeye muktedirdir. **O'nun her şeye gücü yeter.** Yani öldürmeye, diriltmeye ve başka her şeye kādirdir.

هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٣﴾

3. "O, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır. O her şeyi bilir."

[Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın Kelimelerinin Anlamı ve Bâtıniyye İddiaları]

O, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır. Bâtıniyye mensupları şöyle der: **O Evvel'dir,** ilk var edilendir; **Âhir'dir,** ikinci var edilendir anlamına gelir. **O Zâhir'dir,** yani konuşandır, ondan maksat da Resûlullah'tır (s.a.). **O Bâtın'dır,** yani tefsir edendir. Onlar şunu söylüyorlar: İlk varedilen ikinci varedilene destek olur ve onun yardımıyla ikinci varedilen bu âlemi ve insanları yaratır. Çünkü onlar ikinci varedilenin bu âlemi ilk varedilenin yardımıyla idare ettiğini ve onun yardımıyla insanları yarattığını söylüyorlar. **Zâhir olan,** yani konuşan da şeriatleri uygulayandır. **Bâtın olan** da tefsir edendir, yani nâtık olanın (konuşanın), yani Resûlullah'ın (s.a.) uyguladığı şeriatleri açıklayandır. Onlar Allah Teâlâ'yı **evvel, âhir, zâhir ve bâtın** olmakla nitelemiyorlar, bu türlü niteliklerle Allah'ı nitelemenin caiz olmadığını söylüyorlar, çünkü onlara göre evvel olmak âhir olmayı, zâhir olmak da bâtın olmayı ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla bu dünyada bu vasıflardan her biri diğerini iptal etmektedir.

Bizim cevabımız şudur: Sizin ilk ve ikinci yaratılan, nâtık olan ve bâtın olana dair söylediğiniz sözlerin, daha önce ilgili olan yerde söylediğimiz gibi[3] hiçbirinin aslı ve anlamı yoktur. Bize göre **O, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır** meâlindeki âyet, tevhidi ifade etmektedir: Yani Allah zatıyla evveldir, zatıyla âhirdir, zatıyla zâhirdir ve zatıyla bâtındır. Allah Teâlâ bunu, [§]kendisinin **334**
evvel olmasının başkasının evvel olması gibi kendisinin âhir olmasının başkasının âhir olması gibi anlaşılmaması için söylemektedir. Aynı şekilde O'nun zâhir olması başkasının zâhir olması gibi O'nun bâtın olması da başkasının bâtın olması gibi anlaşılmamalıdır. Çünkü duyusal âlemde evvel olanın âhiri, âhir olanın da evveli olmaz; aynı şekilde zâhir olanın bâtını, bâtın olanın da zâhiri yoktur. Çünkü bu vasıflardan her biri duyusal âlemde diğeriyle çelişir ve onu iptal eder. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu nitelikleri ancak kendi zatına ait olarak belirtmiştir; bu da kendisinin evvel olmasının nesnelerin evveliyatı

3 bk. el-A'râf, 7/54 nolu âyetin tefsiri.

gibi kendisinin âhir olmasının da nesnelerin âhir olmaları gibi anlaşılmasın diyedir. Zâhir ve bâtın oluşu da aynıdır. Nitekim Allah kendisinin "Azîm"[4] ve Latîf"[5] olduğunu söylemektedir. Dünyada bu niteliklerden her biri diğeriyle çelişir ve onu iptal eder; azîm olan latîf olmaz, latîf olan da azîm olmaz. Bu da Allah'ın azametinin (yüceliğinin) diğerlerinin azameti gibi O'nun latîf olmasının da diğerlerinin latîf olmaları gibi anlaşılmaması içindir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bu kelimelere bazıları şöyle bir mâna verdiler: **O Evvel'dir,** yani başlangıcı yoktur; **Âhir'dir,** yani sonu yoktur; **Zâhir'dir,** yani galiptir ve Kahhâr'dır, hiçbir şey O'nu mağlup edemez; **Bâtın'dır,** yani hiç kimse O'nu zihinlerde canlandıramaz. Bazıları da şöyle bir mâna verdi: **O Evvel'dir,** yani nesnelerden önce var olandır; **Âhir'dir,** yani nesnelerden sonra da var olacak olandır; **Zâhir'dir,** yani varlığı deliller ve alâmetlerle açıktır; **Bâtın'dır,** yani zihinler O'nu canlandıramaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ
مِنَ السَّمَاۤءِ وَمَا يَعْرُجُ ف۪يهَا وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللّٰهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٤﴾

4. "Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. Toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir."

[Âlemin Altı Günde Yaratılması]

Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. Eğer gökleri, yeri ve aralarındaki her şeyi altı günde yarattı cümlesinden maksat bugün dünyada yaşadığımız altı gün ise o zaman yaratma işi cuma günü tamamlanmış demektir. Ancak bu, ebediyete kadar gelecek olan her şeyi o günlerde yarattı mânasına gelmez, o günlerde nesnelerin özlerini ve asıllarını yarattı de-
335 mektir. Bu yoruma göre **Sonra arşa istivâ etti** cümlesi, **[§]**Allah'ın emri tam olarak hâkim oldu ve imtihan edilen varlıkları, yani insanı yarattı mânasına gelir. Çünkü bütün varlıkların yaratılmasından maksat insandır, âlemde var

4 Meselâ bk. el-Bakara, 2/255.

5 Meselâ bk. el-En'âm, 6/103; Yûsuf, 12/100.

olan nesnelerin hepsi insanlar için yaratılmıştır. **Gökleri, yeri ve aralarındaki her şeyi altı günde yarattı** cümlesi ile, başka bir âyette ifade buyurduğu gibi[6] eğer dünya günleriyle her biri bin sene olan gün kastedilmişse, o zaman gökleri, yeri ve aralarında bulunan varlıkları yarattı ifadesi, nesneleri, onların varlığını ve onlardan doğacak olanları yarattı mânasına gelir, yani bütününü ifade eder. Bu yoruma göre de **Sonra arşa istivâ etti** cümlesi, ölümden sonra dirilmek mânasına gelir. Âlemde yarattığını yaratma ve varetme işi ölüleri diriltmekle tamam oldu. Şayet ölüleri diriltmek olmasaydı bu ilk âlemi yaratmanın hikmeti de olmazdı. Dolayısıyla bu âlemi yaratmaktan maksat, ölümden sonra insanları diriltmektir, ancak bu yolla âlemin yaratılmasının hikmeti ortaya çıkar. Böylece iş de tamam olur.

Sonra buradaki arş kelimesinin yorumunun mülk olması muhtemeldir; yani imtihan edilecek olanları yaratmasıyla yahut da az önce söylediğimiz gibi ölümden sonra insanları diriltmekle Allah'ın mülkü tamam olur. Veyahut **Sonra arşa istivâ etti** sözü ile Cenâb-ı Hakk'ın kastettiği mânayı tefsir etmeyiz. Çünkü "O'nu bilen birine (yine kendisine) sor"[7] meâlindeki âyette buyurduğu gibi Cenâb-ı Hakk'ın bu sözle kastettiği mâna bilinemez. Zira burada, onu bilen birine sorduğunu değil, bilen birine sormasını emretmektedir. Dolayısıyla bunun tefsiri hakkında da bir şey duyulmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, toprağa giren yağmuru ve diğer ekilenleri, onun çokça inmesini ve bu sayede topraktan çıkan nebatları ve diğer bitkileri, gökten inen ve oraya yükselen pek çok şeyi daha bildiğini söylemektedir. Yani bunların çokluğu ve yoğunluğu Allah'a karışık gelmez ve hiçbir şey O'ndan gizlenemez. İkincisi, ağırlıklarına ve yoğunluklarına rağmen göklere yükselen ve onlardan inen, yere giren ve ondan çıkan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz, Allah onlara giren çıkan her şeyi kuşatır. Bu da hiçbir şeyin Allah'tan gizlenemediği, saklanamadığı ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamadığı bilinsin diyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Bu ilâhî beyan de iki şe- **336**
kilde yorumlanır. Birincisi, **Sizinle beraberdir,** yani sizi ve yaptıklarınızı bilmektedir, sizi kuşatmıştır ve korumaktadır. İkincisi, **Sizinle beraberdir** sözü-

---

6 "O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar" (es-Secde, 32/5).

7 "Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. O Rahmân'dır. O'nu bilen birine (yine kendisine) sor" (el-Furkān, 25/59).

ne, durumun değişimine göre farklı mânalar verilir, yani Allah şunu söylüyor: Eğer Allah'ı sever ve O'na boyun eğip itaat ederseniz, Allah yardımıyla ve düşmanlarınıza karşı desteğiyle sizin yanınızda olur. Ama eğer O'ndan yüz çevirir ve inatla karşı durursanız, hükümranlığı ile ve intikam almasıyla yanınızda olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah yaptıklarınızı görmektedir. Bazı müfessirler buna şu anlamı verdi: Nerede olursanız olun Allah'ın ilmi, hükümranlığı ve kudreti sizin yanınızdadır. Daha önce de söylediğimiz gibi bunun aslı şudur: Şanı yüce olan Allah, kendisiyle beraber yaratılan biri anılmadan ve yanına başka kimse eklenmeden ezelî sıfatlarla anılınca şöyle denilir: Herhangi bir zamanla, mekânla kayıtlı olmadan ve hiçbir şeyle sınırlamadan, Allah her zaman ve mekânda âlimdir, kādirdir ve hâliktır. Fakat Allah, yaratılanlardan bir şeyle birlikte anıldığı zaman, yaratılanların hallerinden olan zaman ve mekân kayıtlarıyla birlikte zikredilir. Burada belirtilen zaman, mekân ve haller, Allah'ın değil yaratılanların vasfı olur ve mahlûkun ezelî olduğu vehminden sakınmak için şöyle denilir: Yaratılanları, var oldukları zaman bilmektedir, âlemi var olduğu zaman yaratmıştır. Buna göre "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri ve zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım"[8], "Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarması için"[9], "Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır"[10], "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız"[11] ve "Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir"[12] meâlindeki âyetlerle bu mânada sayılamayacak kadar çok olan âyetler de yaratılanların durumlarına göre anlaşılması gerektiğini ifade ederler. İşte **Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir** sözü de bu mânaya gelir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٥﴾

5. "Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur ve bütün işlerin dönüp varacağı merci ancak Allah'tır."

---

8 Muhammed, 47/31.
9 el-Mâide, 5/94.
10 el-Hadîd, 57/25.
11 el-Bakara, 2/155.
12 el-Ankebût, 29/11.

Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur. Birine bir mülkün nispet edilmesi, ancak onda meşîetinin, emrinin ve egemenliğinin geçerli olmasıyla mümkün olur. Buna göre **Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur** meâlindeki âyete, Allah'ın meşîeti ve egemenliği göklerde, yerde ve her ikisinde yaşayanlar üzerinde hâkimdir, onlar üzerinde hükümranlık Allah'a aittir mânasını vermek de mümkün olur. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bu âyetin, göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir, diledi- 337
ğini mahrum bırakır diye yorumlanması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bütün işlerin dönüp varacağı merci ancak Allah'tır;** yani işlerin idaresi, ihdas etmek, varetmek, vermek, bol bol ikram etmek, vermemek ve mahrum bırakmak, bütün bunların yönetim ve idaresi yaratılanların elinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bütün işlerin dönüp varacağı merci ancak Allah'tır** cümlesinin, imtihan edilenlerin işlerine ait âhiretteki hesap, sual, sevap, ceza ve benzeri her işlemin varacağı merci ancak Allah'tır mânasına gelmesi de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

6. "Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar. O kalplerde olanı çok iyi bilir."

[Geceyi Gündüze, Gündüzü Geceye Çevirmek]

Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar. Bir şeyi bir şeye katmak, onun içine sokmak ve sokulduğu yerde bırakmaktır. Bu, bilinen bir husustur. Ancak burada sözü edilen "bunu ötekine, ötekini buna katmak" ifadesi, Allah gecenin sınırını gündüz halinin ortaya çıkması, gündüzün sınırını da gece halinin ortaya çıkması şeklinde belirlediğinden birini sokulduğu yerde bırakmak değil, birini öbürüyle yok etmek mânasına gelir. Buna göre âyet farklı hususlara işaret eder. Birincisi, bu, her şeyi bilen bir zatın işi olduğunu gösterir, bunların idaresi sadece O'na aittir. Bunlar, çok kişinin fiili ve yönetimi değildir. Eğer çok kişinin fiili olsaydı, var olduğu andan itibaren ebediyetlere kadar aynı kanun ve tek bir yönetim tarzında devam etmezdi, aksine tıpkı yeryüzündeki hükümdarların yönetimlerinde görüldüğü gibi birbirini engellemeler ve birbirine üstün gelmeler olurdu, her biri diğerinin yaptığına engel olur, onun yaptığını değiştirir [§]ve onun yönetim tarzına uymazdı. Nitekim 338

Allah Teâlâ da şöyle buyurmaktadır: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu"[13], "O takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı"[14]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bu âyet, aynı zamanda ölümden sonra dirilmeye de işaret etmektedir; bu da gündüzün izleri kaybolduktan sonra hemen peşinden geceyi getirmesi ve gecenin izleri kaybolduğunda da hemen arkasından gündüzü getirmesidir.

O kalplerde olanı çok iyi bilir. Müfessirler şöyle mâna verdi: Allah kalplerde olan her şeyi bilir. Bu cümlenin, kalbi olanların, yani kalp ve yönetim gücüne sahip olan insanların içinde olanları bilir mânasına gelmesi de mümkündür. Çünkü "sudûr" (صدور) kelimesi, ancak yönetim ve temyiz gücüne sahip olanlar için kullanılır, bundan maksat da insandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

آمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ
اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾

7. "Allah'a ve resûlüne iman edin; O'nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayın. İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat vardır."

[Allah'a ve Resûlüne İman]

Allah'a ve resûlüne iman edin. Allah'a iman, O'nu her şeyin Rabb'i olarak kabul etmek, yaratmak ve emretmenin O'na ait olduğuna inanmaktır. Resûlüne iman da onun Allah'tan getirdiği her bilgiyi tasdik etmek, her sözü ve her fiili doğrulamak, onun doğruyu ve hakkı söylediğine inanmak ve onun kendisi tarafından değil Allah'ın emir ve yasaklamasıyla emredip yasak koyduğunu bilmektir. İşte Allah'a ve resûlüne iman budur. **O'nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayın.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Allah'ın, öncekilerden alıp size emanet olarak verdiği mallardan infak edin. Çünkü insanlar bu mallar konusunda birbirlerine halef-selef durumundadırlar. Allah Teâlâ sanki şunu söylüyor: Cenâb-ı Hakk'ın sizi halef kıldığı öncekilerin malından, sonrakiler size halef

---

13 el-Enbiyâ, 21/22.

14 "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi taktirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı" (el-Mü'minûn, 23/91).

olmadan ve gecikmeden infak edin. Sizden öncekilerin infakı terkettikleri gibi siz de öncekilere halef olarak sahip olduğunuz mallardan infakı terketmeyin. Çünkü bu mal, sizin yaptığınız gibi infakı terketmek için değil, aksine sadece infak etmek ve ondan yararlanmak için yaratılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Allah Yolunda İnfak**]

[§]İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat 339
vardır. Yani Allah'a iman edip malını infak edenlere büyük mükâfat vardır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın vâdetmiş olduğu büyük mükâfat, insanların hak ederek aldıkları karşılık değildir, Allah'ın lütfu ve ihsanıdır. Çünkü mal Allah'ındır, insanlar da O'nun kullarıdır. Kulun, efendisi üzerinde ücret alma hakkı yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ
اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

8. "Peygamber Rabb'inize iman etmeniz için çağrıda bulunup dururken, O da sizden kesin söz almışken -bir şeye inanmaktaysanız- ne diye O'na iman etmezsiniz?"

Peygamber Rabb'inize iman etmeniz için size çağrıda bulunup dururken ne diye O'na iman etmezsiniz? Lafzî anlamı itibariyle bu âyette bir çelişki vardır. Çünkü Allah, **Peygamber sizi çağırıp dururken neden Allah'a iman etmiyorsunuz** buyurmaktadır. Eğer onlar Allah'a iman etmemiş iseler, Allah'ı ve peygamberi nasıl ikrar ediyorlar ve onun Allah'ın elçisi olduğunu nasıl tasdik ediyorlar? Çünkü elçiyi tasdik, onu göndereni de tasdik etmek demektir. Halbuki onlar Allah'a iman etmemişler, öyleyse peygamberi nasıl tasdik ediyorlar? Bu durumda bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, **Neden Allah'a iman etmiyorsunuz,** yani Allah'ın kudretine, tekrar yaratmasına, ölümden sonra diriltmesine neden inanmıyorsunuz? Üstelik size peygamber de gelmiş ve sizi çağırıp duruyor, size Allah'ın kudretini ve tekrar diriltme gücüne sahip olduğunu gösteren deliller de getirmiş; böyleyken neden Allah'ın kudretine inanmıyorsunuz? Âyetin bu mânaya gelmesi mümkündür, çünkü Mekkeliler farklı gruplar halinde idiler; kimisi Dehriyye'den idi, kimisi müşrikti, bir kısmı da tevhidi ikrar ediyor, fakat tekrar dirilmeyi inkâr ediyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Allah şunu söylüyor: Peygamber, sizi davet edip dururken ve size mazeretinizi ortadan kaldıran, şüphelerinizi gideren deliller ve mûcizeler getirdiği halde Allah'a imanı terketmek konusunda başka hangi mazeretiniz var? İmandan yüz çevirmenizde mazeretiniz nedir? Size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz?

[**Allah'ın İnsanlardan Söz Alması**]

340 **[§]O da sizden kesin söz almıştı.** Daha önce söylediğimiz gibi Allah tarafından alınan sözün mahiyeti farklı mânalara gelir. Birincisi, Allah, o sözü peygamberlerin diliyle almıştır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah İsrâiloğulları'ndan söz almış ve onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım"[15]. Bu mânada başka âyetler de vardır.

İkincisi, söz almaktan maksat, Allah Teâlâ'nın onların hilkatinde varetmiş olduğu vahdâniyeti kabul etme temayülüdür.

Üçüncüsü, Allah insanlara akıl ve anlayış verdiğinde, lehlerinde ve aleyhlerinde olan şeyleri temyiz etme gücünü lütfettiğinde, bu nitelikteki yaratıkları ihmal edeceğinin ve onları başıboş bırakacağının ihtimal dâhilinde olmadığına dair sözleşme yapmıştı.

[Dördüncüsü,] bazı müfessirlerin söylediği gibi Âdem aleyhisselâmın dölünden onları çıkarıp kendilerinden söz almasıdır. İlk yorum, doğruya daha yakındır.

Peygamber Rabb'inize iman etmeniz için çağrıda bulunup dururken ne diye O'na iman etmezsiniz? Bu âyetin Allah'a inanan ve Hz. Muhammed (s.a.) gelmeden önce onun peygamberliğine de inanan Ehl-i Kitap hakkında gelmiş olması mümkündür. Fakat onlar Muhammed aleyhisselâm gelince onu inkâr ettiler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Allah'ın sizden söz almışken ve sizin de inandığınız peygamber Rabb'inize iman etmeniz için çağrıda bulunup dururken ne diye O'na iman etmezsiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyetin münafıklar hakkında gelmiş olması da muhtemeldir; onlar ilk bakışta inanmış görünüyorlar, fakat hakikatte inanmıyorlardı. Allah buyuruyor ki: Peygamber sizi Rabb'inize hakiki bir imanla inanmaya çağırıp durur-

---

15 el-Mâide, 5/12.

ken, sizler neden Allah'a gerçekten inanmıyorsunuz? Bu husus, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: [§]"Size Allah'ın âyetleri okunup dururken, üstelik 341
Resûlullah da aranızda bulunurken nasıl inkâra saparsınız?"[16] Yani Allah'ı ve resûlünü inkâr ederek onlara imanı terketmenizde mazeretiniz yoktur. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir şeye inanmaktaysanız; bu cümle eğer âyetlere ve delillere inanıyorsanız mânasına gelir. Yahut Cenâb-ı Hak bunu şart mânasında değil, tekit mânasında söylemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Boşanan kadınlar Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"[17]. Çünkü o kadınlar mümin olduklarını ilan etmişlerdi, artık rahimlerinde olanı gizlemeleri onlara helâl değildir.

هُوَ الَّذٖى يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهٖٓ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ
اِلَى النُّورِ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَحٖيمٌ ﴿٩﴾

9. "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere kuluna apaçık âyetler indiren O'dur. Kuşkusuz Allah size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."

Kuluna apaçık âyetler indiren O'dur. Buradaki "âyât" (آيات) kelimesi hakikatte alâmetler demektir, fakat deliller diye tefsir edilmiştir. Çünkü âyetler, Allah'tan gelen delillerdir, yaratılanların uydurdukları sözler değildir. Âyetteki "beyyinât" (بيّنات) kelimesi apaçık anlamına gelir; yani onların insanlardan değil Allah tarafından geldiği apaçıktır. Yahut "beyyinât" kelimesi, Allah'ın emri ve yasağı, insanların lehlerinde ve aleyhlerinde olan işler ile yapmaları ve yapmamaları gereken işler mânasına gelir, bunlar apaçık belirtilmiştir.

Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için; burada Allah'ın aydınlığa çıkarma işini kendi zatına nispet etmesinin iki mânası vardır. Birincisi, buradaki fiil gerçekten çıkarmak mânasına gelmektedir, bundan maksat da onları iman etmeye muvaffak kılması, günahtan koruması ve kendilerine yardım etmesidir; bu sayede onlar bahsedilen küfürden çıkıp imana girmişlerdir. İkincisi, bu fiil gerçekten çıkarmak mânasına değil, onlara iman etmeyi emretmek ve imana davet etmek anlamına gelir. Nitekim Allah burada, **Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için** buyurmaktadır. Gerçekten çıkarmak mânasının bir

---

16 Âl-i İmrân, 3/101.

17 el-Bakara, 2/228.

benzeri de Bakara sûresinde geçmektedir: “Allah iman edenlerin velisidir; on-
342 ları karanlıklardan aydınlığa çıkarır”[18]. [§]Buna göre çıkarma fiilinin Allah’a nispet edilmesinin iki mânası vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hakk’ın onları hidâyete ulaşmaya muvaffak kılması ve onlar için hidâyet fiilini yaratmasıdır. İkincisi, onları hidâyete çağırması ve onu beyan etmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Allah size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir. Bu cümleye şöyle mâna verilmesi mümkündür: Karanlıklardan aydınlığa çıkanlara Allah çok şefkatli ve çok merhametlidir. Buna göre âyet, özellikle müminlere hitap etmektedir. Ancak buradaki şefkat ve rahmetin herkese yönelik olması da mümkündür, çünkü Allah, **Size (hepinize) karşı çok şefkatli, çok merhametlidir** buyurmaktadır. Her ne kadar peygamber ve kitap göndermese bile Allah Teâlâ’nın birliğini ve rablığını anlamaya dair aklınızda yeterli deliller olsa da size karşı çok şefkatli ve çok merhametli olduğu için yine de peygamber ve kitap göndermiştir. Davet edildikleri imana daha çabuk ulaşmaları, içlerindeki şüpheleri ve mazeretleri daha kolay defetmeleri için Cenâb-ı Hak lütfuyla ve rahmetiyle onlara peygamberler ve kitaplar göndermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا لَكُمْ اَلَّا تُنْفِقُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلِلّٰهِ مٖيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا يَسْتَوٖى مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ اُولٰٓئِكَ اَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذٖينَ اَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿١٠﴾

10. “Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vâdetmiştir. Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.”

[Allah Yolunda Harcama Yapmak]

Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, müfessirler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak “Yeryüzü ve onun üzerindekiler

[18] el-Bakara, 2/257.

sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler"[19] buyurduğu gibi bütün yaratılanlar yok olacak, sadece Allah bâki kalacak mânasına gelir. Buna göre **Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz** cümlesi, mülkünüz elinizden gitmeden, her şey miras olarak Allah'a kalmadan neden Allah yolunda infak etmiyorsunuz? demektir. **Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a aittir** cümlesinde, insanların birbirlerine vâris olmalarının Allah'a nispet edilmesi, herkesin Allah'ın kölesi ve câriyesi olduğu anlamındadır, çünkü kölenin malı da efendisinindir. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Malınız miras olarak başkasının eline geçmeden neden kendiniz için, menfaatini sizin kazanmanız için infak etmiyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mekke'nin Fethinden Önce İman Edenlerle Sonrakilerin Durumu]

[§]İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değil- 343
dir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bazıları, **bunlar ötekilerle bir değildir** ifadesine, içinizden fetihten önce iman edenler diğerleriyle bir değildir anlamına gelir, çünkü fetihten önce iman edenler için helâk olmak ve çeşitli işkencelere mâruz kalmak korkusu vardı. O tarihte kâfirler galip durumda olduğundan Mekke'nin fethinden önce iman edenlerle fetihten sonra iman edenler eşit değildirler. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu meâldeki hadis de bu mânayı doğrulamaktadır: "Eğer Ebû Bekir'in imanı onların imanıyla tartılacak olsa, Ebû Bekir'in imanı ağır gelirdi"[20]. Çünkü Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) imanı, müslüman olanlar üzerinde korkunun hâkim olduğu bir zamanda gerçekleşmişti. Yahut onun iman etmesiyle pek çok kişi imana geldiği içindir, çünkü Ebû Bekir (r.a.) onların reisi idi. Fetihten önce Allah yolunda yapılan infak da fetihten sonra yapılandan daha değerli ve sevabı daha büyüktür, çünkü o infak Resûlullah'a (s.a.) ve ona tâbi olanlara güç veriyordu. Yahut fetihten sonra yapılan infak, zekât ve ganimet gibi birtakım menfaatler elde etmek amacıyla yapıldığından, fetihten önceki infak daha önemliydi; fetihten önce yapılan infakta bu düşüncelerin hiçbiri yoktu, hiçbir karşılık beklemeden ihlasla yapılmıştı, bir menfaat arzusu da taşımıyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle de söylenmiştir: Bu âyete göre hicret edenle etmeyen de aynı değildir, fetihten sonra hicret de yoktur, çünkü Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "O günden sonra hicret yoktur, ancak cihat ve niyet vardır"[21].

---

19 Meryem, 19/40.

20 İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 335. Bu ifadeyi Beyhakî, *Şuabü'l-îman*'da Hz. Ömer'in sözü olarak rivayet eder (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 234).

21 Buhârî, "Cihâd", 27; Müslim, "Hac", 445.

Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vâdetmiştir. Yani Allah
her iki gruba da şunu vâdetmiştir: Fetihten önce ve sonra infak edene cenneti
ve güzel mükâfatı vâdetmiştir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Bu âyet, Hudey-
344 biye fethi hakkında gelmiştir. [§]Hz. Peygamber’e soruldu: O fetih midir, yâ
Resûlallah? “Evet, hem de büyük fetihtir” buyurdu[22]. Katâde ise âyette Mekke
fethi kastedilmektedir, dedi[23]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.** Bu cümlede hem korkutma, hem de sevindirme mânası vardır; yani Allah yaptıklarınızdan korkmanız gereken şeyleri de sevinmeniz gereken şeyleri de bilir.

مَنْ ذَا الَّذٖى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ اَجْرٌ كَرٖيمٌ ﴿١١﴾

11. “Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır.”

[Allah’a Borç Vermek]

Şanı yüce olan Allah’ın, mülklerinin, mallarının ve canlarının hakikati kendisine ait olan birinin muamelesi gibi değil, keremiyle ve cömertliğiyle kullarına, hiç hakkı olmayan, canları ve malları üzerinde hiçbir mülkiyeti bulunmayan birinin muâmelesi gibi muâmele ettiğini, meselâ kullarından borç aldığını[24], onların canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldığını[25] ve yaptıkları amellere karşı ücret (mükâfat) verdiğini daha önce söylemiştik. İnsanlar Allah’ın kullarıdır, kendileri için çalışıyorlar, ama sanki Allah için çalışıyor gibidirler. Kendileri için ihtiyaç anında kullanmak üzere yaptıkları birikimlere Allah borç adını vermektedir. Ebedî hayatı ve bitip tükenmeyen nimetleri kazanıyorlar, bunlardan da bizzat kendileri yararlanıyorlar. Dünyada hiç kimse, kendi malını bir bedel karşılığında başkasından borç alması ve sonra da buna mukabil ona ücret (mükâfat) vermesi söz konusu değildir.

---

22 Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 144.

23 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XXII, 393.

24 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Kim Allah’a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz” (el-Bakara, 2/245).

25 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır” (et-Tevbe, 9/111).

Yaratılanların âdetlerinde, tabiatlarında ve birbirleriyle davranışlarında böyle uygulamalar yoktur. Ama Allah kullarına, kendi keremine ve cömertliğine yakışır şekilde muamele etmekte ve onların kendileri için kazandıklarına da kat kat mükâfat vereceğini vâdetmektedir. İnsanların ihtiyaç anında kendileri için kullanmak üzere yaptıkları birikimlere Cenâb-ı Hakk'ın borç adını vermesi, fakirlere ve cennet ehline verdiklerini başlarına kakmamaları gerektiğinden
dolayı olabilir; [§]çünkü yüce Allah, insanların tabiatında başa kakma hu- 345
yunun bulunduğunu bilmektedir. Yahut ihtiyaç zamanına kadar hırsızlıktan, gasptan ve benzeri sebeplerle telef olma korkusundan onları korumak külfetinden kurtarmak için bu ismi vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır** meâlindeki âyete müfessirler, pek güzel bir ödül vardır mânasını verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın o ödüle "kerîm" (كريم) adını vermesi, muhtemelen ona sahip olan kişinin kerîm olduğundan yahut insanlara karşı böyle olması beklendiği ve umulduğundan dolayıdır. Dünyada kerîm, kendisinden her türlü hayır ve iyiliğin beklendiği kişiye denir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ
وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

12. "O gün mümin erkeklerin ve mümin kadınların nurlarının (kendileriyle beraber) ***önlerinde ve sağ yanlarında yürümekte olduğunu görürsün. 'Bugün size müjde var; altından ırmaklar akan cennetlerde ebedî kalacaksınız'*** (denir)***. İşte en büyük murada ermek budur."***

[Mahşerde Müminlerin Nurları]

O gün mümin erkeklerin ve mümin kadınların nurlarının (kendileriyle beraber) önlerinde ve sağ yanlarında yürümekte olduğunu görürsün. Buradaki **nurları ile yürür** sözünün, âhirette kendilerine verilen kitaplarıyla beraber yürürler mânasına gelmesi mümkündür. Çünkü Allah'a yakın olanların ve hayırda önde gidenlerin kitapları ön taraflarından kendilerine verilir, diğer müminlerin kitapları ise sağ taraflarından verilir. Müşriklerin kitapları da arka taraflarından verilir. Hafsa'nın (r.a.) mushafında "bi eymânihim" (بايمانهم) kelimesinin "fî eymânihim" diye okunması da bu mânayı teyit etmektedir.

Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Kitabı sağ tarafından verilen kimse”[26]. Âyette kastedilenin, dünyada iken sahip oldukları imanlarının ve dinlerinin nuru olması da mümkündür. Nurlarının, gittikleri yoldan kinâye olması da muhtemeldir: Hayırda önde gidenler önlerini görürler, kitapları sağdan verilenler de dünyada iken gittikleri yol üzeredirler. Müşriklere sol taraflarından, münafıklara da arka taraflarından kitapları verilir. Âyetteki “bi eymânihim” ifadesinin, hayır ve bereketten kinâye olması da muhtemeldir, çünkü “eymân” (ايمان) kelimesi hayır ve berekete ulaşmak mânasına da gelir, bundan dolayı böyle söylemiştir. Müfessirlerin söyledikleri gibi nurları yükseltilir ve onun aydınlığında yürürler mânasına da gelebilir.

346 **[§]Bugün size müjde var; altından ırmaklar akan cennetlerde ebedî kalacaksınız (denir).** Bu söz onlara ancak cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girmeden önce söylenir. Âyette sözü edilen müminlerin yanlarında nur bulunduğu ifadesi, bunun cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girmeden önce olduğuna işaret eder. **İşte en büyük murada ermek budur.** Çünkü ondan sonra artık helâk olmak, yorulmak ve nimetlerin son bulması söz konusu değildir.

O gün mümin erkekleri ve mümin kadınları görürsün. Bu beyan, sadece o görecek, ondan başka kimse görmeyecek anlamında değildir, aksine onu bütün müminler görürler. Böylece tahsise işaret eden bir ifadeyi sadece bir olayla sınırlandıran ve diğerleri hakkında hükmü yok sayan kişinin iddiası boşa çıkar. Katâde şöyle dedi: Bize, Hz. Peygamber’in şöyle söylediği rivayet edildi: “Müminlerden bazılarının nurları, Medine’den Aden’e ve San’a’ya kadar olan bölgeyi aydınlatır. Bazılarının nuru ise daha kısadır, ancak ayaklarının bulunduğu yeri aydınlatır. Müminlerin amellerine göre makamları vardır”[27].

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre de Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: “Çocuğu bülûğa ermeden ölenlerin nurları önlerindedir”[28].

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ
مِنْ نُورِكُمْ قٖيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ
بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فٖيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾

26 el-Hâkka, 69/19; el-İnşikāk, 84/7.

27 Abdürrezzâk es-San‘ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II, 57; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXVII, 289; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XIV, 267.

28 et-Tahrîm, 66/8.

13. "O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım. Şöyle denecek: 'Geriye dönün de başka bir nur arayın!' Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır."

[Âhirette Nur Arayacak Olan Münafıklar]

O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım. Bazıları bu âyetteki "unzurûnâ" (أنْظُرُونَا) fiilindeki elif harfini vaslederek okumuş, bazıları da elif-i maktûa olarak "enzırûnâ" (أَنْظِرُونَا) diye okumuştur. **Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım** cümlesini bütün olarak okumuş, bazıları ise "unzurnâ" fiilinden sonrasını keserek okumuşlardır[29]. [§]Ebû Ubeyd 347
şöyle dedi: Bu fiilin vasıl hemzesi ile okunması bizim daha çok hoşumuza gider. *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyetteki "unzurnâ" fiiline, bizi bekleyin, diye mâna verilir. "Nazartu fulânen enzuruhû" (نَظَرْتُ فلانا أنْظُرُهُ), yani falana baktım ve onu bekliyorum denilir. Diğer kırâat ise geri bırakmak mânasına gelir: İnsan birini geri bıraktığı zaman, "enzartü fulânen unzıruhû" (أَنْظَرْتُ فلانا أُنْظِرُهُ), yani falancıyı geri bıraktım, ona bakıyorum der. Burada geri bırakmak mânasını vermenin bir anlamı olduğunu bilmiyorum. Ebû Avsece şöyle dedi: "Nazara" (نظر) fiili hem sülasî kökünde, hem de "if'âl" bâbında beklemek mânasına gelir. Bu âyet-i kerîme, münafıkların müminlerden uzak olacaklarına ve onların nurundan yararlanamayacaklarına, fakat o nuru uzaktan göreceklerine işaret etmektedir. Çünkü şöyle diyecekler: **Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.** Eğer onlara yakın olsalardı yahut nurlarından yararlanmaları mümkün olsaydı, beklemelerini ve nurlarından bir parça almayı istemezlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle denecek: Geriye dönün de başka bir nur arayın! Cenâb-ı Hakk'ın, "Asıl onlarla alay eden Allah'tır"[30] meâlindeki âyete dayanarak, bazıları bu âyetin, müminlerin onlarla alay edecekleri mânasına geldiğini söyler. İşte âyette ifade edilen alay etmekten maksat, **Geriye dönün de başka bir nur arayın!** sözüdür. "Asıl onlarla alay eden Allah'tır" meâlindeki âyet hakkında biz şöyle deriz: Allah, onların Resûlullah (s.a.) ve müminlerle alay etmelerinin

---

29 Sadece Hamza, katı' elifi ile enzırûnâ diye okumuş, diğer kırâat imamları ise vasıl elifi olarak okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 429; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 287).

30 el-Bakara, 2/15.

cezasını kendilerine verecektir. **Geriye dönün** ifadesinin, arkaya dönüp nur aramak mânasına gelen bir emir değil, kınama ve ayıplama anlamına gelmesi de mümkündür. Yani nur, ancak bundan başka bir günde ve bu günden önce aranmalıydı, bu gün aranmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır. Aralarına çekildiği söylenen duvarın A‘râf sûresinde sözü edilen perdeler olması mümkündür:
348 [§]“İki taraf arasında bir perde ve a‘râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır”[31]. Duvar, cehennem ehli ile cennet ehli arasındaki perdelerdir, cehennemliklerin müminlerin nurlarından faydalanmamaları için aralarına bu perdeler çekilir.

Duvarın bir kapısı vardır, onun iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır. Buradaki kapı lafzının gerçek anlamda kapı değil, yol ve geçitten kinâye olması mümkündür. Allah şöyle buyuruyor: O, gidiş yoludur, o yola giren rahmete ulaşır, dışında kalan da azaba varır. Onun cehennemden cennete açılan bir kapı olması da mümkündür, cennettekiler cehennem ehlinin başlarına gelen azabı görürler, cehennemdekiler de cennet ehlinin sahip oldukları nimetleri görürler, böylece hasretleri ve pişmanlıkları daha da artar. Yahut kapıdan değil de perdelerden ve duvardan söz edilen a‘râftan birbirlerine muttali olurlar. Bu şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: “Sonra dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür”[32]. Muttali olmak zâhirde, üstten ve yukarıdaki bir mekândan aşağıya bakmak demektir.

يُنَادُونَهُمْ اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ
وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْاَمَانِيُّ حَتّٰى جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ وَغَرَّكُمْ
بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾

14. “Münafıklar onlara, ‘Sizinle beraber değil miydik?’ diye seslenirler. Onlar, ‘Evet öyleydi’ derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah’ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu.”

---

31 el-A‘râf, 7/46.

32 es-Sâffât, 36/55.

Sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler. Yani münafıklar müminlere, **Biz de sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler.** Onlar da **Evet öyleydi, derler.** Onların, **Biz sizinle beraber değil miydik?** demeleri, muhtemelen dünyada iken müslümanları aldattıkları gibi o gün de aldatacakları arzusunun ifadesidir. Allah Teâlâ, "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler"[33] meâlindeki âyette, onların dünyada iken de âhireti inkâr ettiklerini haber vermekte, sonra da onların yeminlerinde yalan söylediklerini bildirmektedir. İşte buna göre onların **Biz de sizinle beraber değil miydik?** diye seslenmeleri, münafıkların müminleri aldatma gayretinden başka bir şey değildir. [§]Buradaki mesele, müminlerin 349
Evet öyleydi demeleridir. Müminler onların kendileriyle beraber olmadıklarını bildikleri halde nasıl olur da **Evet öyleydi,** diyebilirler? Biz deriz ki: Müminlerin cevabı, onların hitabını ve muradını bilip anladıkları mânasına gelebilir, bundan dolayı öyle cevap vermişlerdir. Yahut onların **Evet öyleydi** demeleri, evet siz bizimle beraber olduğunuzu söylüyordunuz, fakat bizimle beraber değildiniz mânasına gelir. Veyahut onlar hakikatte değil zâhirde kendilerini öyle gösterdiklerinden dolayı bu cevabı vermişlerdir.

Ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz. Bu ilâhî beyan, farklı mânalara gelir. Birincisi, size menfaat verene dönme işinde kendinizi kendiniz sıkıntıya soktunuz. Yani kendinizi sıkıntıya soktunuz da menfaatin ve elde edilecek hedefin bulunduğu yere kendinizi yönelttiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir"[34]. İbn Kuteybe, **Başınızı belâya kendiniz soktunuz** meâlindeki âyete, kendinizi günaha soktunuz mânasını verdi[35].

Fırsat kolladınız. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, işlerin sonunu beklediniz ve ona göre tavır takındınız. İkincisi, Resûlullah (s.a.) yakında ölecek yahut İslâm'dan tekrar kâfirlerin dinine dönecek diye beklediniz. **Hep şüphe içinde oldunuz,** yani şüphenizi ve tereddüdünüzü giderecek deliller getirse bile sürekli kuşku duydunuz. **Kuruntularınız sizi oyaladı;** burada kuruntu anlamına gelen "emânî" (الأمانى) kelimesi iki şekilde yorumlanmıştır.

---

33 "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir" (el-Mücâdile, 58/18).

34 el-Hac, 22/11.

35 İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, s. 473.

Birincisi, söylediğimiz gibi onlar kazanacakları menfaatlerin peşine düşüyorlar anlamına gelir, nasıl oluyor da gayelerini buna tâbi kılıyorlar? İkincisi, onların,
350 Resûlullah'ın (s.a.) ölümünü [§]veya helâkini yahut kendi dinlerine dönmesini temenni etmeleri anlamındadır. **Nihayet Allah'ın emri gelip çattı;** yani helâk emri yahut kıyâmet günü gelip çattı. **O aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu;** yani şeytan sizi aldatıp Allah'ın dininden çevirdi.

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوٰيكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلٰيكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

15. "Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş!"

Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Bu âyetteki "yu'hazü" (يُؤْخَذ) fiili, "tu'hazü" (تؤخذ) diye de okunmuştur, kırâat imamlarının çoğu "yu'hazü" diye okudular[36], her ikisi de aynı mânaya gelir. Yani o gün onlar için fidye kabul edilmez, onlar için fidye olması ve onun kabul edilmesi asla söz konusu değildir. Yahut Allah bunu temsil olarak söylemiştir: Yani faraza onların verecek fidyesi olsa bile kabul edilmez. Böylece Allah, âhiret şartlarının dünyadakinden farklı olduğunu haber vermektedir. Çünkü dünyada belâyı defetmek için çare olarak bazan fidye verilir, bazan da aracılar kullanılır. **Varacağınız yer ateştir;** yani cehenneme gideceksiniz. **Size yaraşan odur;** yani sizin için uygun ve lâyık olan yer cehennemdir. **Ne kötü bir gidiş!** Yani oraya gitmek ne kötü bir akıbettir!

[Mûtezile ve Büyük Günah Meselesi]

Bu âyet, Mûtezile'nin, büyük günah işleyenler ebedî olarak cehennemdedir iddiasını çürütmektedir. Çünkü Allah insanları üç gruba ayırdı ve onlar için üç menzil yarattı: Münafıklar, açıkça kâfir olanlar ve müminler; cehennemi kâfirlerin ve münafıkların yeri kıldı ve orayı o ikisinden başkasının menzili yapmadı. Büyük günah işleyen mümin, onlara göre de ne münafıktır, ne de kâfir! Aynı şekilde Allah insanları bir başka açıdan üç kısma ayırmıştır: Ha-
351 yırda önde gidenler, ashâb-ı yemîn ve ashâb-ı şimâl. [§]Ashâb-ı şimâl, inkâr eden kâfirlerdir. Büyük günah işleyenler ise onlara göre de inkâr edenler sını-

---

36 Ebû Câfer, İbn Âmir ve Yâkup "tu'hazü" (تؤخذ) diye, diğer kırâat imamları ise "yu'hazü" diye okudular (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 287).

fında değildirler. Görmez misin ki Allah Teâlâ Vâkıa sûresinin sonunda şöyle buyurmaktadır: "Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise; ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi! Ama yoldan sapmış inkârcılardan ise onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir!"[37] Cenâb-ı Hak cenneti Allah'a yakın olanlar ile ashâb-ı yemîn için yarattı, cehennemi de başkalarına değil sadece inkâr edenlere has kıldı. Cehennemi inkâr edenlerden başkaları için de varettiğini düşünenler, bahsettiğimiz âyetlerin zâhirine muhalefet etmektedirler.

اَلَمْ يَاْنِ لِلَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

16. "İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır."

İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Bu âyetteki "nezele" (نزل) kelimesi şeddeli olarak "nezzele" (نزّل) diye de okunmuştur[38]. Fiili şeddeli okuyanlar daha önceden geçen **Allah'ı anmak** sözüne, şeddesiz okuyanlar da daha sonraki "hak" (الحق) kelimesine bağlamış olurlar. Sonra bu âyet farklı şekilde yorumlanabilir. Birincisi, müfessirler şöyle dediler: Bu âyet iman ettiğini açıklayan fakat içinde küfrü gizleyen münafıklar hakkında gelmiştir. **Zamanı gelmedi mi?** Yani iman ettiğini açıklayanların ve müminlere uyduklarını söyleyenlerin zamanı geldi. **Allah'ı anmaktan dolayı kalpleri heyecanla ürperir;** yani Allah'ı andıkları zaman kalpleri ürperir. **Vahyedilen gerçeği düşünürler;** yani kendilerine Kur'ân okunduğu zaman üzerinde düşünürler. Yani bunlardan dolayı kalpleri yumuşayıp Allah'a iman etmelerinin zamanı hâlâ gelmedi mi? Çünkü onlar Resûlullah'ın (s.a.) başına belâların gelmesini bekliyorlar

37 el-Vâkıa, 56/88-94.

38 Nâfiʿ ve Hafs şeddesiz olarak nezele diye, diğer kırâat imamları ise şeddeli olarak nezzele diye okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 430).

ve onun helâk olmasını arzu ediyorlardı. Allah Teâlâ müminleri bu korkudan
352 emin kılmış [§]ve onların, Resûlullah'ın (s.a.) başına gelmesini bekledikleri belâlardan ümitlerini kestirmiş ve şöyle buyurmuştur: Zâhiren **İman edenlerin, Allah'ı anmaktan dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?** Kur'ân'ı okuyup üzerinde düşünmekten dolayı kalplerinin yumuşayıp Allah'a gerçekten iman etmeleri zamanı gelmedi mi? *En doğrusunu Allah bilir.* Hemen bunun devamında gelen, **Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar** meâlindeki âyet de bu yorumu teyit etmektedir. Yani aradan uzun zaman geçtiği için kitaplara bakmayı terketmiş, kalpleri katılaşmış ve hayatlarını dalâlet içinde sürdürmüş olan öncekiler gibi olmayın.

İkincisi, âyetin, Resûlullah (s.a.) henüz peygamber gönderilmeden önce ona inanan Ehl-i Kitap hakkında olması da muhtemeldir. Allah şöyle buyuruyor: Muhammed aleyhisselâm peygamber gönderilmeden önce ona **İman edenlerin Allah'ı anmaktan,** yani kendi kitaplarını okumaktan **ve vahyedilen gerçeği,** yani Kur'ân'ı **düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürpererek** kendi kitaplarında niteliklerini buldukları için iman ettikleri peygamber geldiğinde ona inanmalarının **zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilen kimseler gibi olmasınlar.** Yani siz, daha önce kendilerine kitap verilen, **üzerlerinden uzun zaman geçtiği,** yani kitaplarına hiç bakmadan aradan uzun zaman geçtiği için **kalpleri katılaşmış olan kimseler gibi olmayın!** *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, bu âyetin, Allah'a ve resûlüne hakkıyla iman etmiş olan müminlerle ilgili olması da muhtemeldir. Buna göre âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, **İman edenlerin kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?** Yani düşünmek ve tefekkürde bulunmak suretiyle Allah'ı anmak zamanı gelmiştir, bu davranışları onların kalplerini heyecanla ürpertmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler"[39]. Cenâb-ı Hak mü-
353 minleri [§]Allah anıldığında yürekleri titremekle, imanları artmakla, düşünmekle, tefekkürde bulunmakla ve Allah'ın buyruklarını tam olarak anlamak ve bilmekle nitelemektedir. İkincisi, iman edenlerin, şehevî arzularına ve dünyevî beklentilerine son verip Allah'ı anmaktan **kalplerinin heyecanla ürpermek zamanı gelmedi mi?** Yani zamanı gelmiştir. **Onlar daha önce kendilerine**

39 el-Enfâl, 8/2.

kitap verilen kimseler gibi olmasınlar. Yani Allah'ın kitabından ve O'nu anmaktan gafil olmayın, daha önce kendilerine kitap verilenlerin kitapları üzerinde düşünüp tefekkürde bulunmayı terkettikleri gibi siz de Allah'ın kitabı üzerinde düşünüp tefekkürde bulunmayı terketmeyin! Onlar bu sebeple gaflete düştüler ve **kalpleri katılaştı.** Siz de onlar gibi yapmayın ki, sizin kalpleriniz de onlarınki gibi katılaşmasın!

Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır. Yani kendilerine kitap verilenlerden birçoğu, kitapları üzerinde düşünmeyi terkettikleri için yoldan çıktılar. **Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır** cümlesi, onların çoğu inatçıdırlar, az kısmı da mukallittir mânasına da gelebilir. Allah Teâlâ başka bir âyette "Onların çoğu gerçeği sevmiyorlar"[40], yani onlar inatçıdırlar buyurmaktadır. Bunlar da halkın reisleri ve yöneticileridir, Allah'ın elçilerine karşı büyüklenmişler ve inatla kendilerine karşı çıkmışlardı. Ancak onlardan az bir kısmı da peygamberlere tâbi olmuştu ve onları taklit ediyorlardı.

اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

17. "Bilin ki Allah, ölmüş toprağa yeniden hayat verir. Şüphesiz biz, düşünesiniz diye delilleri bir bir açıklamışızdır."

Bilin ki Allah, ölmüş toprağa yeniden hayat verir. Cenâb-ı Hak bunu, ölmüş toprağa yeniden hayat verdiğini onlar bilmedikleri için söylemiş değildir, aksine bunu onlar da biliyorlardı. Fakat Allah Teâlâ bunu, tıpkı Resûlullah'a (s.a.) "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur"[41], yani Azîz ve Celîl olan Allah'ın rablığını ve birliğini her saat ve her an kalbine hissettir düsturunu hatırlattığı gibi onlara da bu gerçeği hatırlatmaktadır. Buna göre **Bilin ki Allah, ölmüş toprağa yeniden hayat verir** ilâhî kelâmı, Allah'ın ulûhiyetini ve rablığını her
an ve her saat kalplerinize hissettirin, [§]sadece O'na ibadet edin, lâyık olma- 354
dığı niteliklerden ve yaratılanlara ait vasıflardan O'nu tenzih edin ve aklayın mânasına gelir. Çünkü O'nun ölmüş toprağa bile yeniden hayat verdiğini biliyorsunuz, sizleri çeşitli yollarla imtihan edeceğini de bilin! Çünkü sözünü ettiği varlıklara boş ve faydasız yere hayat vermesi ve sizi tamamen başıboş bı-

40 "Bilakis o, kendilerine gerçeği getirmiştir, ama onların çoğu gerçeği sevmiyorlar" (el-Mü'minûn, 23/70).

41 Muhammed, 47/19.

rakmış olması ihtimali yoktur. Yahut şöyle deriz: Allah Teâlâ'nın ölmüş toprağa yeniden hayat verdiğini siz de biliyorsunuz ve O'nun yeniden hayat verdiği topraktan faydalanmayı arzu ediyorsunuz, o nimetleri elde etmeye çalışıyorsunuz; öyleyse ebedî hayatta sürekli nimetlere ve bereketlere kavuşmak için de çalışın. Veyahut şöyle söyleriz: Allah Teâlâ'nın ölmüş toprağa yeniden hayat vermeye kādir olduğunu bildiğiniz gibi sizleri de ölümden sonra yeniden diriltmeye kādir olduğunu da bilin!

Şüphesiz biz, düşünesiniz diye delilleri bir bir açıklamışızdır. Belki anlamına gelen "lealle" (لعلّ) edatının, Allah Teâlâ tarafından kullanıldığında gereklilik mânasına geldiğini daha önce söylemiştik. Ancak burada ummak, olmasını beklemek anlamına gelir; akıl yoluyla âyetleri bilip üzerinde düşündükleri ve tefekkür ettikleri zaman onların Allah'ın âyetleri olduğunu anlamalarını beklemek, ümit etmek demektir. Yahut "lealle" kelimesi, beklemek ve ummak değil de gereklilik anlamına geldiğini düşünürsek, o zaman özel olarak bazı kişileri işaret ettiği mânasına gelir. Bu kişiler de akıllarını kullanarak bunların Allah'ın âyetleri olduğunu anlayacaklarını ve onlara iman edeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği kimselerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾

18. "Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) ***güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır."***

Muhtaçlara yardım eden erkekler ve muhtaçlara yardım eden kadınlar; bu cümledeki "sad" (ص) ve "dal" (د) harfleri şeddeli de okunmuş, sadece "sad" harfi şeddesiz olarak da okunmuştur[42]. Şeddeli okuyan, kelimenin "tasadduk" (التصدّق) kelimesinden geldiğini düşünmektedir; yani bunun aslı "mutesaddikīn" (المتصدّقين) ve "mutesaddikāt" (المتصدّقات) şeklindedir, fakat "ta" harfi "sad" harfine idğam edildiği için, tıpkı "müzzemmil" (المزّمّل) ve "müddessir" (المدّثّر) kelimelerinde olduğu gibi "mussaddikīn" ve "mussaddikāt" olmuş-
355 tur. Übey b. Kâb'ın (r.a.) rivayeti de bunu teyit etmektedir, [§]nitekim Übey

42 İbn Kesîr ve Âsım'dan naklen Ebû Bekir, musaddikīn ve musaddikāt diye "sad" harfini şeddesiz okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise mussaddikīn ve mussaddikāt diye şeddeli okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 430).

bunu “ta” harfi ile “mutesaddikīn” ve “mutesaddikāt” diye okumuştur[43]. Bu kelimeleri şeddesiz okuyanlar da “tasdîk” (التصديق) kökünden geldiğini ve iman anlamında olduğunu düşünürler. **Allah’a (O’nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır** meâlindeki âyetin tefsirini daha önce yapmıştık[44].

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصِّدّ۪يقُونَۗ وَالشُّهَدَٓاءُ عِنْدَ
رَبِّهِمْ لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿١٩﴾

19. “Allah’a ve peygamberlerine (böyle) ***iman edenler, var ya, işte onlar sıddıklar ve şahitlerdir ve Rableri katındadırlar. Mükâfatları ve nurları*** (âhirette) ***onları beklemektedir. İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktirler.”***

[Sıddıkın Mahiyeti]

Allah’a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler, var ya, işte onlar sıddıktırlar. Cenâb-ı Hak burada müminlere sıddık adını vermektedir. Sıddık, ancak çok tasdik eden biri için söylenir. Her ne kadar yaptığı tasdik tek bir esastan ibaret isi de her mümin bu esas altında çok şeyi tasdik eder. Meselâ insan Allah’ı tasdik ettiği zaman peygamberlerini ve onların Allah Teâlâ’dan haber verdikleri haberleri de onların davet ettikleri inanç ve hükümlerin doğruluğunu ve Allah’tan insanlara tebliğ ettikleri vahiyleri de tasdik etmiş olur. Bütün yaratıklar yaratılışlarında var olan özellikleriyle, müminler de kendi iradeleriyle, müşahede ettikleri vahiyleri, Allah’ın birliğine ve ulûhiyetine şahit olduğunu tasdik ederler. Dolayısıyla her ne kadar az söz dile getirilse bile, müminin tasdik ettiği esaslar çok fazladır. Nitekim biz, Ebû Hanîfe’nin (r.h.), tesbih veya tehlil ile hutbenin caiz olduğu görüşünü söyleriz; çünkü tesbih veya tehlil, küçük bir kelâmdır, fakat bunlar tefsir edilse ve açıklansa çok uzun bir hutbe olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

43 İbn Zencele, *Huccetü’l-kırâât*, s. 701.

44 Meselâ bk. el-Hadîd, 56/11 nolu âyetin tefsiri.

Şöyle bir itiraz ileri sürülürse: Ebû Bekir (radıyallahu anh), sıddık ismiyle İslâm ümmetinin diğer fertlerinden üstün kılındı, bu durumda müminlerden herhangi biri bu ismi almaya lâyık olduğu zaman bu fazilet sadece ona mahsus kalmaz.

Buna şu cevap verilir: Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) sıddık diye isimlendirilmesi ve bu özelliğiyle diğer sahâbîlerden ve müminlerden ayrı özel bir konumda olması, bu niteliğiyle diğerlerinden farklı olduğu anlamındadır. Diğer müminlerin sıddîk diye isimlendirilmeleri ise onların yeryüzündeki diğer insanlardan farklı olduğu mânasına gelir. Ancak bir karşılaştırma yapılınca Hz. Ebû Bekir, Resûlullah (s.a.) ve diğer peygamberlerle karşılaştırılması hariç olmak üzere,
356 bu niteliğiyle diğer müminlerden ayrı özel bir konuma sahiptir. [§]İşte onun fazileti bu mânadadır, fazileti karşılaştırma yapılınca ortaya çıkar. Bu vasfın özel olarak Hz. Ebû Bekir'e verilmesi, hem itikat ve hem de muamelât açısından olabilir, diğer müminler ise sadece itikat açısından sıddık diye isimlendirilir. Bu iki niteliğe birlikte sahip olan da sadece birine sahip olandan daha faziletlidir.

[Şahitler Kimlerdir]

Şahitler Rableri katındadırlar. İnsanlardan bazıları bu ifadeyi, **Onlar sıddıktırlar** sözünden ayırıp farklı bir cümle başı yaparlar, bazıları da her ikisini aynı cümle içinde görürler. Bu ikisini ayıranlara göre buradaki "şühedâ" (الشهداء) kelimesinden maksat peygamberlerdir, delil olarak da şu âyeti gösterirler: "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[45] Sonra Allah onlara mükâfatlarını ve nurlarını vereceğini haber vermektedir. Her ikisini, yani sıddıkları ve şehitleri aynı cümleye bağlayanlar ise insanlara müminlerin şahitlik edeceklerini belirtirler. Onların delili de şu meâldeki âyettir: "Siz insanlara şahit olun, peygamber de size şahit olsun"[46]. Onlar, müminlerin diğer ümmetlere karşı şahitlik edeceklerini dile getirirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mûtezile mensupları bu âyetin zâhirine dayanarak zorlama bir yorum yapar ve şöyle derler: Allah Teâlâ mutlak olarak müminleri belirttiğinde hemen arkasından onlara vâdettiği cömertlikleri ve büyük mükâfatı da zikreder. Ancak onları günahlarıyla birlikte andığı zaman, hemen arkasından tehdit ifadelerini de kullanır. İşte Mûtezile, günah işleyen müminlerin peşinden tehdit

---

45 en-Nisâ, 4/41.

46 "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık" (el-Bakara, 2/143).

ifadesini kullanmasını, onun imandan çıkmış olduğuna delil gösterir. Ancak buradan onlara böyle bir delil çıkmaz, çünkü Allah müminler için bahsettiği cömertliklere mukabil kâfirler için de cehennemi zikretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِعْلَمُٓوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ
وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ
ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ
شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ
الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾

20. "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri kâfirleri [çiftçileri] imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir."

[Dünya Hayatı Oyun ve Eğlencedir]

Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Bu ve benzeri âyetlerin zâhirinde, sapkınlara büyük bir eleştiri vardır. Çünkü onlar şöyle di-
yorlar: [§]Eğer dünya hayatı oyun ve eğlence ise ve mademki O'ndan başka 357
yaratıcı yok, öyleyse neden Allah onu oyun ve eğlence olarak yarattı? Bu yorumda onların eleştirisi ve aşağıdaki bazı âyetlerle de çelişki iddiası karşımıza çıkmaktadır: "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri oynayıp eğlenmek için yaratmadık"[47], "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[48]. Burada da **dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir** buyurmaktadır.

---

[47] ed-Duhân, 44/38.

[48] Sâd, 38/27.

[Âhiret Hayatı Gereklidir]

Biz deriz ki: Bu âyet, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, âyette gizli bir kelime ile birlikte takdim ve tehir de vardır. Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: Bilin ki dünya hayatının, gösterişinin, övüncünün, mal ve evlat çokluğunun, oyununun ve eğlencesinin misali, yani insanların dünyada gösteriş için süslenmeleri, mal ve evlat ile övünmeleri, oynayıp eğlenmeleri, tıpkı kâfirlerin/çiftçilerin hoşuna giden nebatatı yetiştiren yağmur gibidir. Sonra sözü edilen bu işlerin hiçbirinden yararlanılmaz. İşte dünya hayatı da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, sizin zannınıza ve anlayışınıza göre dünya hayatından sonra başka bir hayat yoktur, ölümden sonra dirilmek de yoktur, dünya boş yere ve anlamsız olarak yaratılmıştır. Çünkü onların zannına göre dünya sadece ve özellikle yok olması için yaratılmıştır. Sadece yıkmak için muhkem bir bina yapmak hikmet değildir, abestir ve anlamsız bir gayrettir. Cenâb-ı Hak bu hususu meâlen şöyle beyan etmiştir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[49]. Onların zanları, ölümden sonra dirilmek ve dünya hayatından sonra başka bir hayat olmadığıdır. Onların bu zanlarına göre dünyanın yaratılması da oyun ve eğlenceden başka bir anlam taşımaz. Tevhit ehline göre ise dünya hayatı hikmettir, haktır ve doğrudur. Sapkınlara göre de anlamsız bir gayrettir ve boştur. Allah Teâlâ onların iddialarını şöyle reddetmektedir: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[50]

358 **[§]**[Üçüncüsü,] **Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir** meâlindeki âyetin, dünya hayatı şayet âhiret hayatı ile karşılaştırılacak olsa bir oyun ve eğlenceden ibarettir mânasına gelmesi de mümkündür. Çünkü dünya yakında yok olacak, sona erecek ve zeval bulacaktır, âhiret ise sürekli ve ebedîdir: "Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır"[51]. Çünkü âhiret bâki, dünya fânidir. **Dünya hayatı**, özellikle dünya için **oyun ve eğlenceden ibarettir;** yani dünya hayatını sadece ve özellikle dünya için yaşayana göre oyun ve eğlencedir, fakat dünya hayatını âhiret için bir azık ve oraya ulaşmaya vesile sayanlara göre oyun değildir. O, Allah'ın dediği gibidir: "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine

---

49 Sâd, 38/27.

50 el-Mü'minûn, 23/115.

51 en-Nisâ, 4/77.

zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır"[52]. Allah Teâlâ, dünya için yapılan harcamaların kavurucu bir rüzgârın savurduğu toz zerreleri gibi olduğunu haber vermektedir. Fakat dünyada âhiret için yapılan harcamalar için de şunu söylemektedir: "Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir"[53]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri kâfirleri imrendirir. Burada şöyle bir mesele vardır: Bitkilerin yetişmesi iman ehlinin de hoşuna gittiği halde Cenâb-ı Hak burada neden sadece kâfirleri imrendirdiğini söylemektedir? Cevaben deriz ki: O bitkilerin dış görünüşü ve onların güzel görüntüleri kâfirlerin hoşuna gider, çünkü onlar o bitkilerin neleri içerdiğini, nihaî hedefte onda ne gibi menfaatler yaratıldığını düşünmezler, sadece dış görüntüsüne bakarlar. Müminler ise nihaî hedefte onlarda yaratılan faydaları düşünerek imrenirler, onlar bitkilerin sadece dış görüntüsüne bakmazlar. Bu aynen, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlerin yaptıkları harcamanın, halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgâra benzetmesi gibidir, [§]çünkü onlar yaptıkları harcama- 359
dan başka hiçbir şeyi gaye edinmediler. Allah, iman ehlinin harcamasını da toprağa atılan bir tohum tanesine benzetmektedir: "Her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir"[54]. Çünkü onlar yaptıkları harcamayı, sadece harcamak için yapmıyorlar, nihaî akıbeti de düşünerek yapıyorlar.

Âyetteki kâfirler anlamına gelen "küffâr" (الكفّار) kelimesi ile çiftçilerin kastedilmiş olması da muhtemeldir, nitekim bazı edebiyatçılar "Çiftçileri sevindirmek için"[55] meâlindeki âyete dayanarak bu âyeti de öyle tefsir ettiler. Bu yoruma göre âyet sadece kâfirleri değil herkesi içine alır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âhirette ise çetin bir azap vardır. Yani dünyayı oyun ve eğlence zannederek, mal ve evlat çokluğunu âhiret için azık değil övünme vesilesi sayan kişiler için âhirette çetin bir azap vardır. **Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır.** Yani dünya hayatını âhiret için basamak yapan, aklını kullanarak Allah'ın beyan ettiği âyetler üzerinde düşünüp tefekkür eden ve her şeyi bulunması gere-

---

52 Âl-i İmrân, 3/117.

53 el-Bakara, 2/261.

54 el-Bakara, 2/261.

55 "Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (müminler) yüzünden kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye (böyle olmuştur)" (el-Feth, 48/29).

ken yere koyan müminler için de Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.** Bu cümle de yukarıda **Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir** meâlindeki kaydettiğimiz yorumlarla aynı mânaya gelir.

[**Dünya Sevgisi Nasıl Olmalıdır?**]

Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir meâlindeki âyetin yorumu şöyledir: Dünya hayatı ve onu kendisi için sevmek, ona yaratılış gayesine göre yaklaşmak hikmettir, haktır, mutluluktur, aldatıcı bir iş değildir. Fakat dünyayı başkası için sevmek, ona yaratılış amacından başka bir amaçla yaklaşmak aldatıcıdır, oyundur ve eğlencedir. Çünkü bir şeyi çok seven insan, ona sahip olmak, onu saklamak, kaybetmekten sakınmak, ihtiyaç anında ve fakir düştüğünde kullanmak üzere onu korumak ister. Buna göre dünyayı kendisi için toplayan, onu kendisi için seven ve onu kendisine izin verildiği ve emrolunduğu şekilde kullanan insan, dünyayı âhiret için azık edinmiş ve ebediyete ulaşmak için onu vasıta kılmış olur. Bunu bildiği zaman da Allah katında muhtaç düştüğü günde kullanmak üzere ondan çok yararlanmaya çalışır. İşte dünyayı bu amaçla seven ve ona sarılan için dünya aldatıcı
360 bir meta değildir, [§]oyun ve eğlence de değildir, aksine sevinç ve mutluluk vesilesidir. Fakat dünyayı başkası için isteyen, onu yaratılış gayesinin aksine kullanan biri için dünya aldatıcıdır, oyundur ve eğlencedir. Buna göre **Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir** meâlindeki âyet, dünyayı tercih eden ve ona sarılanlar hakkındadır. Allah Teâlâ dünyadaki bütün nimetleri bizim için yaratmıştır. Şöyle buyurmaktadır: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur"[56], "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak sizin emrinize vermiştir"[57]. Dolayısıyla bütün bunlara, hafife almak ve önemsememek gözüyle değil, saygı ve önemle bakmak gerekir. Görmez misin ki, dünyadaki sultanlardan herhangi biri, birine ikramda bulunsa ve bir hediye verse, sonra onun verdiği hediyeyi küçümsediğini bilse, hediyesini hemen geri alır ve onu tahkir eder. İşte Allah Teâlâ'nın nimetlerini de hor görmek ve küçümsemekle değil, saygı ve yüceltmekle kabul etmek gerekir.

İnsanlar iki çeşittir: Biri dünya nimetlerine özenir, onları Allah katında azık yapmak ve ihtiyaç duyduğu günde kullanmak üzere toplar. Diğeri de Allah'a ibadette kusur işlerim, dünya ile meşgul olarak Allah'ın hakkını yerine

---

56 el-Bakara, 2/29.

57 el-Câsiye, 45/13.

getiremem, dünya benim yapmam gerekeni gerçekleştirmeme engel olur, benim için en güzel örnek olan Resûlullah'ın (s.a.) emrettiklerine riayet etmemi engeller korkusuyla dünya nimetlerine ilgi duymaz ve dünyayı terkeder.

Dünyayı ve Cenâb-ı Hakk'ın orada yarattığı nimetleri küçümseyerek ve önemsiz görerek terkeden insan cahilin tekidir, Allah Teâlâ'nın nimetlerini küçümsemektedir, dünyanın ve içindeki nimetlerin kendisi için yaratıldığından gafildir. Bu şekilde dünyayı dünya için talep etmek yerilmiştir. Dünyayı kendisi için ve âhirete azık olsun diye talep etmek ve bundan dolayı dünyaya sarılmamak ise övülmüştür. *En doğrusunu Allah bilir.* "Dünya sevgisi her hatanın başıdır"[58] meâlindeki hadis de bu mânadadır. Dünyayı başkası için ve yaratılış gayesinin dışında seven biri için dünya her hatanın başıdır. Fakat onu kendisi için ve âhirete azık olsun diye seven kişi için dünya her iyilik ve itaatin başıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَابِقُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ
وَالْاَرْضِ اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ
مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾

[§]*21. "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberle-* 361
rine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."

[Hayırda Yarışmak]

Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Allah Teâlâ şunu söylemektedir: Rabb'inizin bağışlamasına nail olmak ve cennetine erişebilmek için aranızda yarışın, mal toplamaya ve çocuklarınızı çoğaltmaya değil! Küfür ehli dünyada mal toplamak, servet ve evlat çokluğuyla övünmekte yarışıyorlar, iman ehline de siz de Allah'ın bağışlamasına nail olmak ve cennetine erişebilmek için yarışın diyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, Rabb'iniz tarafından bağışlanmanızı gerektiren amellerinizle ecelinizi geçmeye çalışın, eceliniz bağışlanmanızı gerektiren amellerinizi geçmesin mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

58 İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, IV, 506; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, X, 245; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 412.

[Cennetin Genişliği]

Genişliği gökle yerin genişliği gibi olan cennete koşun. Burada Allah, cennetin genişliğini belirtmektedir, çünkü bir şeyin eni, ancak o şeyin genişliğini gösterir. Allah Teâlâ başka âyetlerde de cennetin genişliğini ifade buyurmaktadır: "Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasında…"[59], "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır"[60]. Bu meâldeki âyetlerde de Cenâb-ı Hak cennetin genişliğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra cennetin eninin göklerle yerin genişliği gibi olduğunun belirtilmesi, sınırlama anlamında değildir, gerçekten cennetin eninin göklerle yerin eni kadar olduğu mânasına gelmez. İnsanların hayal dünyalarında ondan daha geniş bir yer olmadığı için böyle söylenmektedir. Bu husus, şu ilâhî beyan gibidir: "Onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır… Gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütuf olarak ebedî kalacaklardır"[61]. Bu âyetlerde Allah göklerle yerin devamlılığına işaret etmektedir, çünkü zihinlerde onlardan daha kalıcı ve daha sürekli bir şey yoktur; halbuki hakikatte gökler
362 de yer de fânidir. **Genişliği gökle yerin genişliği gibidir** cümlesi, [§]gökle yer bütün olarak onlar için cennet olur mânasına da gelebilir. Sonra Allah cenneti geniş olmakla, cehennemi de dar olmakla niteledi ve meâlen şöyle buyurdu: "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler"[62]. Azap yeri yapılan cehennemin geniş olması, azap edilene fayda vermez, bu yüzden cehennem daraltıldı, her türlü ihtiyacın karşılandığı cennetin geniş olması ise insana zevk verir, onu mutlu eder ve fayda sağlar, bundan dolayı da cennet geniş yapıldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cennet, Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmıştır. Allah Teâlâ'ya iman etmek, O'nun birliğine ve ulûhiyetine şahitlik eden her delili tasdik etmektir. Peygamberlerine iman ise onların Allah'tan getirdikleri haberleri tasdik etmektir. Bunları tasdik ettiği halde büyük günah işleyen herkes, yine de mümindir. Buna Mûtezile karşı çıkmaktadır.

Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın kuluna vermiş olduğu sevabın, kendisinin lütfu olduğuna işaret etmektedir. Allah'ın insanlara yaptığı lütuf ve verdiği nimetlere karşı, insan kulluk fiillerini çok yapsa bile bu, Allah'ın verdiği en küçük bir nimetin şükrüne dahi

---

59 el-Vâkıa, 56/32-33.

60 ez-Zuhruf, 43/71.

61 Hûd, 11/107-108.

62 el-Furkān, 25/13.

karşılık olmaz. Hele bir de insan uzun yaşarsa, sadece amelleriyle mükâfata ve sevaba nasıl hak kazanır? Ancak Allah Teâlâ, lütfu ve merhametiyle o ameller için sevap ve mükâfat takdir buyurmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

مَٓا اَصَابَ مِنْ مُصٖيبَةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فٖٓى اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فٖى كِتَابٍ
مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ

22. "Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır."

[Olayların Vuku Bulmadan Yazılması]

Cenâb-ı Hak bütün vukuatı kitapta yazdığını söylemektedir, hem de o olaylar olmadan, yani onları yaratmadan önce yazdı. Çünkü yaratılmadan önce o olayların bizzat kendilerinin kitapta olması ihtimali yoktur. Âyet, o olayların gerçekleşeceğine dair bilginin kitapta bulunduğuna işaret etmektedir. Meselâ Allah "Kur'ân'da lânetlenen ağaç"[63] buyurmaktadır, bu, o ağacın kendisinin Kur'ân'da yer aldığı anlamına gelmez, [§]ancak onun adını Kur'ân'da belirttiği 363
mânasına gelir. Bu mânada rivayet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.), düşman toprağına Kur'ân'la gidilmesini yasakladı[64]. Yani Hz. Peygamber, Kur'ân âyetlerinin yazıldığı sayfalarla düşman toprağına gidilmesini yasakladı, yoksa sayfalarda yazılı olan Kur'ân'ın bizzat kendisini yasaklamış değildir. İşte âyette belirtilen vukuat da bu mânadadır, dolayısıyla bu ifade hakikat değil mecazdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onu yaratmadan önce** sözünün işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna o olayları yaratmadan önce, anlamını vermiş; bazıları da o insanları ve o yeri yaratmadan önce mânasını vermiştir. İlk mâna daha doğrudur.

Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanların mallarına ve canlarına çok fazla musibet getirmek Allah için kolaydır, O'na zor gelmez. Allah yeryüzü hükümdarları gibi değildir; yeryüzü yöneticilerinin ordularına ve hizmetçilerine gelen musibetler, reislerine de ağır gelir, çünkü onlar orduları ve hizmetçileriyle ayakta durmaktadırlar, onların kendilerine faydaları vardır. Allah Teâlâ burada, bütün mahlûkatın

---

63 "Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lânetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik" (el-İsrâ, 17/60).

64 Buhârî, "Cihâd", 129; Müslim, "İmâret", 92-94.

varlığını devam ettirmesinde kendisine yönelik bir fayda olmadığı gibi hepsinin yok olup gitmesinde de bundan kendisine gelecek bir zarar olmadığını haber vermektedir. İşte bundan dolayı her şey kendisine kolay gelmektedir.

İkincisi, henüz var olmayanı, sonradan yaratılacak olanı yazmak ve var olmayan bir şeyi bilmek Allah için kolaydır ve basittir. Buna göre de Allah, vakti geldiğinde var olacak olan olayları ezelde bildiğini, bunun kendisi için zor olmadığını, bir şeyi henüz var olmadan ve ortaya çıkmadan önce bilmek yaratılanlar için zor olduğu halde bunun kendisi için hiçbir zorluk teşkil etmediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Kullara Ait Fiillerin Yaratılmış Olması Meselesi**]

Âyet-i kerîme, kullara ait fiillerin yaratıldığına işaret etmektedir. Çünkü âyette geçen "musibet" (مصيبة) kelimesi, yaratılanların başına gelen ve kendilerinin etkisi bulunan fiiller için kullanıldığı gibi kendilerinin hiç etkisi olmadan başlarına gelen olaylar için de kullanılır. Sonra Allah Teâlâ onları yaratmayı mutlak bir ifadeyle kendi zatına nispet etmektedir: **Biz onu yaratmadan önce.** İşte bu, kulların fiillerini Allah'ın yarattığını ifade eder. Görmez misin ki Allah Teâlâ, yaratılanların eliyle gerçekleşen fiillere de musibet adını vermektedir: "Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun (bize göre) iki güzellikten biridir. Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah ya katından bir
364 musibet gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir"[65]. [§]Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın"[66]. Mûtezile âlimleri ise şöyle der: Yaratılanların hiç etkisi olmayan işlerde, başımıza şöyle bir musibet geldi denilir, fakat yaratılanların dahli bulunan işler için musibete uğratıldık denilir. Ancak bu ifade yanlıştır, çünkü başına gelen her musibet için, sen musibete uğratıldın denilmesi mümkündür. Musibete sen düşsen de gene sana isabet etmiştir. Çünkü sana bir musibet geldiğinde, sen musibete uğratılmışsın demektir. Bu dilde türlü ifadelerin kullanılması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِكَيْلَا تَاْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَٓا اٰتٰيكُمْ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

65 et-Tevbe, 9/52.

66 et-Tevbe, 9/14.

23. "Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye (böyle yapmıştır)***. Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez."***

[Kaybettiğine Üzülmek, Bulduğuna Sevinmek]

Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Cenâb-ı Hak insanların yaratılışına, kaybettiği nimetler ve mâruz kaldığı zorluk ve belâ için üzülmek ve hayıflanmak, elde ettiği nimetler için de rahatlamak, sevinmek ve mutlu olmak tabiatını koymuştur. Bunlar, insanların tabiatlarına yerleştirilmiştir.

Buna göre âyet-i kerîmenin, insanın kaybettiği nimetlere üzülmesini ve elde ettiği bir kazançla da sevinip şımarmasını yasaklaması farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, O, şunu söylemektedir: Kaybettiklerinize fazlaca üzülüp kederlenmeyin, çünkü bu sizi Allah'tan şikâyetçi olmaya götürür. **O'nun size verdikleriyle şımarmayın;** yani fazlaca sevinip şımarıklık yapmayın, çünkü bu sizi isyana ve düşmanlığa sevkeder. Buna benzer bir ifade rivayet edilen bir hadiste de geçmektedir: "Unutturan fakirlikten ve azdıran zenginlikten Allah'a sığınırım"[67]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İkincisi, kaybettiğiniz nimetlere üzülüp kederlenerek kendinizi meş- 365
gul etmeyin, çünkü kat kat fazlasını da kaybedebilirsiniz, yani sabrettikleri takdirde Cenâb-ı Hakk'ın vereceğini vâdettiği sevabı kaybedebilirsiniz. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[68] "İşte Rab'lerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır"[69]. Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Musibetlere karşı göstereceğiniz feryat ve sabırsızlık, Allah'ın vâdettiği lütuflardan, rahmetten ve doğru yola ulaşmaktan sizi alıkoymasın! Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Musibet sırasında feryat etmek, iki belâdan daha büyüktür. Allah Teâlâ aynı zamanda şunu da söylemektedir: Allah'ın verdiği nimetlerden dolayı aşırı sevinç ve

---

67 Enes (r.a.) anlatıyor: Resûlullah'ın (s.a.) bize namaz kıldırdığı her seferinde mutlaka bize dönüp şunu söylemiştir: "Allahım! Beni rezil edecek her türlü işten sana sığınırım. Bana üzüntü verecek arkadaştan sana sığınırım. Beni oyalayacak her türlü emelden sana sığınırım. Bana seni unutturacak her nevi fakirlikten sana sığınırım. Beni azgınlığa sevkedecek her türlü zenginlikten de sana sığınırım" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 145. Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 282).

68 "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!" (el-Bakara, 2/155).

69 el-Bakara, 2/157.

mutluluk, sizi şükürden alıkoymasın ki daha fazlasını kaybetmeyesiniz! Çünkü Cenâb-ı Hak, şükrettiği takdirde kuluna daha fazla vereceğini vâdetmiştir: "Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim"[70]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kaybettiklerinize üzülmeyiniz, fakat neden kaybettiğinizi anlamak için işlediğiniz günahlara bakınız. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[71]. İşte bundan dolayı **Kaybettiklerinize üzülmeyin,** fakat Allah'ın huzurunda yaptığınız aşırılıklara bakın ve onlardan vazgeçin. Bundan dolayı Allah aynı zamanda **O'nun size verdikleriyle şımarmayın,** fakat Allah'ın size olan lütfuna ve ihsanına bakın buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah Teâlâ'nın **Kaybettiklerinize üzülmeyin ve O'nun size verdikleriyle şımarmayın** buyurması, O'nun sizi imtihan ettiği ve denediği olaylara bakın mânasına da gelebilir. Çünkü Allah insanları bazan zorluklarla ve belâlarla sınamakta ve onlara bütün bunlara sabretmelerini emretmektedir. Bazan da bolluk ve rahatlıkla sınamakta ve onlara şükretmelerini emretmektedir. Dolayısıyla eğer nimetleri kaybeder ve belâya düşerseniz feryat etmeyin, sabır gösterin; şayet nimetler elde ederseniz O'na şükredin ve şımarmayın, çünkü şımarıklık insanı azgınlığa ve taşkınlığa götürür.

366 **[§]** Yahut Allah şunu söylemektedir: **Kaybettiklerinize üzülmeyin,** çünkü sizden alınan servet hakikatte sizin değil başkasınındı; elinde başkasının malı bulunan biri, sahibi gelip onu aldığı zaman, bundan dolayı üzülmesi gerekmez. **O'nun size verdikleriyle şımarmayın,** çünkü Allah'ın size vermiş olduğu mal ve imkânlar hakikatte size değil başkasına ait olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun size verdikleriyle şımarmayın. Buradaki "âtâküm" (آتاكم) fiili "etâküm" (أتاكم) diye de okunmuştur[72]. "Âtâküm" diye okuyanlar, fiilin fâili olarak Allah'ı göstermiş, "etâküm" diye okuyanlar da fâil olarak o şeyi göstermiş olmaktadırlar. İkinci grup delil olarak **kaybettikleriniz** ifadesini gösterirler; Cenâb-ı Hak burada Allah'ın size kaybettirdikleri "efâteküm" (أَفَّاتَكُمْ) fiilini değil, sizin kaybettikleriniz "fâteküm" (فَاتَكُمْ) fiilini kullanmıştır.

---

70 İbrâhim, 14/7.

71 eş-Şûrâ, 42/30.

72 Sadece Ebû Amr buradaki fiili etâküm diye, diğer kırâat imamları ise âtâküm diye okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 430).

Sonra, **Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz diye** cümlesi farklı şekillerde tefsir edilir. Birincisi, belâlar çoğu kere insanların elinden gelir, Allah da **kaybettiklerinize üzülmeyin** buyuruyor. Belâların insanların elinden gelmiş olmasını, insanlar düşmanlığa ve kindarlığa hamletmesinler, bu halin Allah tarafından onların kaderlerine yazıldığını düşünsünler diye bunu söylemektedir. Aynı şekilde insanların eliyle verdiği nimetlerin de insanların lütfu olduğunu düşünmesinler, çünkü bu onları Allah'a şükür borcunu ödemekten alıkoyar, fakat bu nimetlerin Allah Teâlâ'nın lütfu ve ihsanı olduğunu düşünsünler ve O'na şükretsinler.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın üzülmeyi yasaklaması, sevinmeyi emretmesi anlamına da gelir. Yani kaybettiklerinize üzülmeyin, fakat kaybetmiş olabileceğinize sevinin, çünkü insanlar hiç kaybetmeselerdi, bu onları Allah'ın hukukunu ödemekten ve üzerlerindeki farzları yerine getirmekten alıkordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şımarmayın! Bu ifade de üzülmeyi emretmek anlamına gelir. Cenâb-ı Hak bazan bir şeyi belirtir, fakat onun aksini murat eder. Meselâ, "Onların ticaretleri kâr etmedi"[73] buyurmaktadır, burada maksat, onların ticaretlerinin kaybetmiş olduğunu belirtmektir. Allah'ın nimetlerini almak konusu da iki
şekilde yorumlanır. [§]Birincisi, bu nimetleri güzel bir kabul ile almak, yani 367
nimetleri verene saygı göstermek ve şükretmek. Çünkü böylece Allah onu, insanların ellerindeki nimetlere göz dikmekten müstağni kılmış, başkalarına muhtaç olmaktan korumuştur. Bu ise nimetlerin en büyüğüdür.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bu nimetleri imtihan ve istidraç olarak vermiş olabileceğinden korkar. Çünkü varlık, çoğu kez fitne ve belâya sebep olur yahut insanı üzerine düşeni yapmaktan alıkor. İnsanın kaybettiği nimetler de yine aynı iki mânaya gelir; kaybettikleri de imtihan ve denemek amacıyla elinden alınmış olabilir yahut üzerindeki farzları ve ibadetleri yerine getirsin diye alınmış olabilir, çünkü bu nimetler ona mani oluyordu. Üzülmesi de yine iki yönlüdür. Birincisi, kaybettiği şey belki de onu insanların elindekine muhtaç kılar, çünkü o insanlardan daha zengindi. Diğeri de belki bu, onun aşırılığının cezalandırılmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[74]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

73 el-Bakara, 2/16.

74 eş-Şûrâ, 42/30.

Sonra Allah Teâlâ **O'nun size verdikleriyle şımarmayın** buyurarak, insanların sahip oldukları nimetleri kendi zatına nispet etmekte, fakat kaybettiklerini kendine nispet etmemektedir. Bu husus, başka bir ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir"[75]. Daha önce de söylediğimiz gibi onların kaybettikleri nimetler, kendi yaptıkları günahlar ve kendilerinden kaynaklanan sebepler yüzündendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Allah Kibirlenenleri ve Nankörleri Sevmez]

Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez. Fakat bunun aksini sever. **Kendini beğenen,** kibirlenen kişi demektir, Allah ise kibirliyi değil mütevazi olanları sever. **Böbürlenen** ise Allah'ın vermiş olduğu nimetler-
368 le insanlara karşı övünen kişi demektir. [§]Allah ise şükreden kulunu sever, kendisine insanlara verdiğinden daha fazla nimet verilmesine şükredenleri sever. Bütün bunların nankörlerin niteliği olması mümkündür. Allah sanki şunu söylemektedir: Cenâb-ı Hak hiçbir nankörü sevmez. Tıpkı çok sabreden ve çok şükredenleri sevdiğini söylemesi gibi[76]. Yani Allah mümini sever, çünkü mümin belâlara karşı çok sabreden, Allah'ın verdiği nimetlere karşı da çok şükreden insandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾

24. "Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır."

[Mal ve İlimde Cimrilik]

Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler. Bu âyet-i kerîmenin, "Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez"[77] meâlindeki âyetin sılası olması muhtemeldir, onun tefsiri mahiyetindedir. Bunun bağımsız bir âyet olması da mümkündür, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Böylece (kavminden) inkâra sapanlar hakkında Rabb'inin

75 en-Nisâ, 4/79.

76 Burada şu âyetlere işaret edilmiştir: İbrâhim, 14/5, Lokman, 31/31; Sebe, 34/19.

77 el-Hadîd, 56/23.

verdiği, ‘Onlar artık cehennemliktir’ şeklindeki hüküm gerçekleşmiş olacak. Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab’lerini hamd ile tesbih ederler”[78]. Buradaki “Arşı yüklenenler” ifadesi, önceki cümleden bağımsızdır. İşte buradaki âyet de böyledir. **Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler** meâlindeki âyette geçen cimrilikten maksat, muhtemelen başka bir âyette işaret edilen cimriliktir: “Onlara, ‘Allah’ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın’ dendiğinde, inkârcılar müminlere derler ki: Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz!”[79] Onlar, müminlere infak etmekte yahut büyüklük ve liderlik kendilerinde kalsın diye halka infak etmekte cimrilik yaptılar. Bazı müfessirlerin söylediği gibi bu âyetin Ehl-i Kitab’ın reisleri hakkında gelmiş olması da mümkündür; onlar kitaplarında yer alan Muhammed aleyhisselâmın niteliklerini açıklamakta cimrilik yapmışlar, kendi emsallerinden de bunu gizlemelerini istemişlerdi.

[§]Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O 369
her türlü övgüye lâyıktır. Yani kim bundan yüz çevirirse bilsin ki, Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve O her türlü övgüye lâyıktır. Buradaki “ğaniyyun” kelimesi, Allah’ın sizin ibadetinize ve sizi davet etmiş olduğu işleri yapmanıza ihtiyacı yoktur anlamına gelir, çünkü Allah sizi davet etmiş olduğu işleri yapmanıza kendisinin ihtiyacı olduğu için sizi davet etmemiştir, çünkü O zatından dolayı zengindir, O’nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. “Hamîd” (حميد) kelimesi de yaptıklarıyla övgüye lâyıktır mânasına gelir; yani sizin Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini reddeceğinizi bilmesi, O’nun fiilini övgüye lâyık olmaktan çıkarmaz. Düşmanlarına karşı olan fiilleri de övgüye lâyık olmanın dışına çıkmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمٖيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَاَنْزَلْنَا الْحَدٖيدَ فٖيهِ بَاْسٌ شَدٖيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزٖيزٌ ﴿٢٥﴾

78 el-Mü’min, 40/6-7.

79 Yâsîn, 36/47.

25. "Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür."

Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik. Bu âyet iki mânaya gelir. Birincisi, biz onları, kendilerinin Allah'ın elçileri olduklarını açıklayan delillerle ve getirdikleri açık kanıtların da Allah tarafından gönderildiğini, bunların kendi uydurmaları olmadığını, çünkü Kur'ân'a benzer bir uydurma yapmanın insanın gücü dâhilinde olmadığını gösteren kanıtlarla gönderdik. İkincisi, peygamberlerin verdikleri haberlerde doğru söylediklerini ve hükümlerinde âdil olduklarını beyan eden kanıtlarla yahut insanların lehlerinde ve aleyhlerinde olan şeyleri açıklamak üzere gönderdik.

[Mîzan]

Beraberlerinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Allah başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır"[80]. Buradaki "mîzân" (الميزان) kelimesi, bilinen terazidir; onunla insanlar arasındaki haklar tam olarak verilir, insanlar arasında malların hukuku ve sınırları onunla korunur. Eğer âyetteki "mîzân" kelimesinden maksat bu ise o zaman Allah Teâlâ sanki şunu söylemektedir: **Beraberlerinde kitap indirdik,** yani dinin ve sınırlarının sayesinde korunduğu kitabı indirdik. **Mîzanı indirdik,** yani malların hukukunu koruyan, kimseye hakkını fazla ve az olarak
370 vermeyen teraziyi indirdik. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Mîzan ile hikmetin kastedilmiş olması da mümkündür, çünkü Allah hikmeti hemen kitabın arkasında belirtmektedir, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabb'in ona kitabı ve hikmeti öğretecek"[81]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, O, sanki şunu söylemektedir: Biz onların beraberinde kitabı ve hikmeti indirdik. Hikmetle de fiillerin ve sözlerin sınırları korunur, hikmet insanların âdil davranmalarını sağlayan unsurdur. Yahut hikmet, Cenâb-ı Hakk'ın kitabına tevdi ettiği bilgiler ve anlamlardır. "Rabb'in ona kitabı ve hikmeti öğretecek"[82] meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî, ikisi birbirinin aynıdır (Kur'ân hikmettir, hikmet Kur'ân'dır) dedi.

---

80 eş-Şûrâ, 42/17.

81 Âl-i İmrân, 3/48.

82 Âl-i İmrân, 3/48.

[Adalet]

İnsanlar hakkaniyete uygun davransınlar cümlesi de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, söylediği gibi kitabı ve mîzanı, insanlar adalete uygun davransınlar diye indirdi. Kitabı ve mîzanı indirip her şeyin sınırını belirleyerek insanları âdil davranmaya zorladı. İkincisi, dünyada adaleti hâkim kılmak için onları indirdi. Eğer âyette adaleti hâkim kılmak kastedilmişse, o zaman âyet insanların özel bir kesimine hitap ediyor demektir. Şayet zorlamak mânası kastedilmişse, o zaman herkese hitap ediyor demektir. Bu husus, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım”[83]. Burada eğer ibadetin kendisi kastedilmişse, âyet sadece insanların bir kesimine hitap ediyor demektir. Fakat “Sırf bana kulluk etsinler” sözü, onlara emredeyim ve bazı işleri yapmaya zorlayayım mânası kastedilmişse, o zaman âyet insanların bütününe hitap eder. Çünkü Allah onlara emirler vermek ve bazı işleri yapmaya zorlamak için yaratmıştır, gerçekten de emirler vermiş ve bazı şeyleri yapmalarını da istemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Demir]

Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Allah Teâlâ burada, diğer nesnelere göre daha güçlü bir madde olduğu için özellikle demirden bahsetmiştir. Eziyet ve zarar konusunda diğer maddelerde ona benzer özellikler olsa da demir saplanır, onunla delinir, dövülür ve savaşta kullanılır. Bu bakımdan iki sebeple onlardan ayrılır. **[§]**Birincisi, başka 371
maddeler de benzeri neticeler vermiş olsa bile demir, zafere ulaşmak, iş bitirmek ve kesip yaralamakta (bir silâh olarak) en yeterli bir maddedir. Bundan dolayıdır ki insanlar onu savaş aleti olarak kullanırlar, çünkü demir çok güçlü bir maddedir. İkincisi, düşmandan korunmak için zırh yapmaya da son derece uygundur, zira Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: “Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun”[84]. İşte bundan dolayı Allah özellikle demirden bahsetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onda insanlar için yararlar vardır. Allah Teâlâ başka maddelerde olmayan faydaları demirde yaratmıştır; onunla korunaklar yapılır, başka maddelerle yapılması muhtemel olmayan mestler ve diğer nesneler dikilir. Aynı şekilde çeşitli mesleklerde, ticarette, ziraatte ve bina yapımı gibi işlerde de insanlar ancak demirle ihtiyaçlarını karşılarlar. Cenâb-ı Hakk’ın “Onlara savaş farz kılınınca

---

83 ez-Zâriyât, 51/56.

84 el-Enbiyâ, 21/80.

bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar"[85] meâlindeki âyette ve benzerlerinde ifade buyurduğu gibi insanları imtihan etmekte de demirin kullanılmaya müsait bir özelliği vardır; savaş farz kılındığında kimin gerçek imana sahip olduğu, kimin şüphe ve nifak halinde olduğu onunla ortaya çıkar. Doğru söyleyenle yalan konuşan savaşta belli olur, bu da ancak demir sayesinde ortaya çıkar. İmtihan konusunda da maişetle ilgili faydalarda da ancak onunla netice alınır, bundan dolayı Allah özellikle ondan bahsetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirler şöyle dedi: Allah gökten örs, sağlam taş ile kerpeten ve çekiç indirdi. Bize göre ise bu gibi nesnelerin gerçek anlamda gökten inmesi söz konusu değildir. Allah Teâlâ'nın **biz demiri indirdik** buyurması, onu biz yarattık anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Hayvanlardan sizin için sekiz eş indirdi"[86]. Burada da indirdi sizin için yarattı demektir. "Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise indirdik"[87] meâlindeki âyet de bu mânadadır. Cenâb-ı Hakk'ın gökten elbise indirmediği bilinen bir gerçektir, dolayısıyla bu âyet de sizin için elbise yarattı mânasına gelir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

[Allah'a Yardım Etmenin Anlamı]

372 **[§]Böylece Allah, kendisine ve peygamberlerine yardım edenleri ortaya çıkaracaktır.** Buradaki **kendisine yardım eden** sözünden maksat, muhtemelen dinine yardım edendir. Yahut Cenâb-ı Hak Muhammed aleyhisselâma ve diğer peygamberlere yapılan yardımı kendine yapılmış saymaktadır. Sonra peygamberlere yardımdan maksat da onların kavimlerine tebliğ etmekle emrolundukları vahiyleri tebliğde kendilerine yardım etmeleri ve destek olmalarıdır. Allah'ın dinine yardım da onu insanlara göstermek, inananları müdafaa etmek ve onlara yardımcı olmaktır. Bu, muhtemel bir mânadır. "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[88] meâlindeki âyet de bunu teyit eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın, yardımı kendi zatına yapılmış saymasından maksat da muhtemelen insanların bizzat kendilerine ve dinlerine yardım etmesidir, çünkü insanlar bundan faydalanmaktadırlar, onlar için bu fayda ve o yardım hâsıl olmaktadır. Fakat Allah, lütfu ve keremiyle buna kendine yardım ismini vermiş ve onu kendi zatına yapılan yardım diye kabul etmiş-

---

85 en-Nisâ, 4/77.

86 ez-Zümer, 39/6.

87 el-A'râf, 7/26.

88 Muhammed, 47/7.

tir. İnsanlar, yaptıklarını kendileri için ve sevap kazanmak amacıyla yapıyor, Allah da onlara mükâfat vereceğini söylüyor, böylece onlar kendileri faydalandıkları ve verilen mükâfata kendilerinin ihtiyacı olduğu halde, sanki onu Allah için yapmış olmaktadırlar. Buna göre O, insanların kendileri için yaptıklarına "Allah'a yardım" adını verebilir. Hakikatte ise bu, onların kendilerine yaptıkları yardımdır; "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur"[89] meâlindeki âyette buyurulduğu üzere onlara ve herkese yardım eden sadece Allah'tır. Nitekim bu âyette, Allah onlara yardım ederse kendisinden başka hiç kimsenin onları yenemeyeceğini haber vermektedir. Allah onları perişan edecek olursa, yine O'ndan başka kimse onlara yardım edemez. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah, kendisine ve peygamberlerine yardım edenleri ortaya çıkaracaktır.** Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, yardım edeceğini bildiği kişinin yardım ettiğini görmesi için, gıyaben bildiğinin gerçekleştiğini bilmesi için mânasına gelir. Çünkü Allah görülenleri (şehâdet âlemini) de görülmeyenleri (gayp âlemini) de bilmektedir. O'nun ilmi görünür hale geldiği zaman, buradaki değişiklik ilme değil mâluma ait olur. İkincisi, Allah burada bilmek fiili ile bilinen olayı murat etmiştir, böyle kullanımlar dilde mümkündür; Allah ilmi ve fiili belirtmiş, bilineni ve yapılanı kastetmiştir. Meselâ, namaz Allah'ın emridir, denilir. Yani Allah'ın emri ile kılınır, çünkü bizâtihî namazın kendisi O'nun emri olmaz.

[§]Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür. Allah Teâlâ bunu, savaşı ve yar- **373**
dımı kendi ihtiyacı için emretmediğinin bilinmesi için söylemektedir. İnsanların yardım ve destek konusunda gayret göstermelerini istemesi de kendisi için değildir. İnsanların bunları yapmaları ile Allah güç ve kudret kazanmaz. Çünkü O, zatından dolayı güçlü ve zatından dolayı üstün olduğunu haber vermektedir. Fakat Allah'ın bunları emretmesi ve insanların gayret göstermelerini istemesi, ancak onların bizzat kendilerine yardım etmeleri ve güç kazanmaları içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا وَاِبْرٰهِيمَ وَجَعَلْنَا ف۪ي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ
وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَث۪يرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

[89] "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir?" (Âl-i İmrân, 3/160).

26. "Andolsun Nuh'u ve İbrahim'i elçi olarak gönderdik, onların soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitap verdik. Onlardan doğru yolu bulanlar olduğu gibi birçoğu da yoldan çıkmış kimselerdir."

Andolsun Nuh'u ve İbrahim'i elçi olarak gönderdik, onların soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitap verdik. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada Nuh'u ve İbrahim'i, peygamberliği ve kitabı onların soyuna lütfettiğini haber vermek için anmıştır. Yoksa Cenâb-ı Hak, "Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik"[90] meâlindeki âyette bütün peygamberlerden söz etmiştir. "Biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik" cümlesine Nuh ve İbrahim aleyhisselâm da girerler. Sonra onlardan, yani onların kavminden bazılarının doğru yolu bulduklarını, ama çoğunun yoldan çıktıklarını söylemektedir: **Onlardan doğru yolu bulanlar olduğu gibi birçoğu da yoldan çıkmış kimselerdir.** Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e, onların kavminde peygamberine tâbi olup doğru yolu bulanlar olduğu gibi peygamberine tâbi olmayıp Allah'ın emrinden çıkan ve doğru yoldan sapan kişilerin de bulunduğunu haber vermektedir. Bununla da tıpkı senin kavmin gibi önceki ümmetlerden peygamberlerine uyanların da karşı çıkanların da bulunduğunu söyleyerek Resûlullah'a (s.a.) sabrı telkin etmekte ve kalbine sükûnet vermektedir. Yani ilk inkâr edilen ve inatla sözleri ilk reddedilen peygamber sen değilsin. *Doğru yola ulaştıran sadece Allah'tır.*

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فٖى قُلُوبِ الَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةًۨ ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَاٰتَيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik, ona İncil'i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu

---

[90] el-Hadîd, 56/25.

kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır."

Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Burada Allah, Nuh ve İbrahim aleyhisselâmın soyuna peygamberliği ve kitabı koyduğunu ve onların soyundan peygamberler gönderdiğini haber vermektedir. Önceki âyette sadece peygamberliği ve kitabı onların soyuna tevdi ettiğini söylemiş, onların soylarından peygamberler gönderdiğini söylememişti. [§]Burada 374
ise onların soyuna peygamberlik verdiğini de söylemektedir. Yani biz, bir peygamberin izinden başka bir peygamberi gönderdik ve onları birbirine tâbi kıldık. Sonra Allah onların arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdiğini söylemektedir, çünkü Hz. Îsâ, İshak aleyhisselâmın soyundandır. Onun arkasından da Hz. İsmail'in soyundan gelen Muhammed aleyhisselâmı gönderdi. Müfessirler, "kaffeynâ" (قفّيْنا) fiiline tâbi kıldık mânasını verdiler; "kaffeytü fulânen" (قَفّيْتُ فُلانًا) denilince, onu tayin ettim ve ona isim verdim denilmiş olur. Bu fiil sülâsî, if'âl ve iftiâl bâblarından kullanıldığında "ona uydum" mânasına gelir.

Îsâ'ya uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Allah Teâlâ peygamberlere tâbi olanları ve onlara iman edenleri kendi aralarında şefkatli ve merhametli olmakla nitelemektedir. Bu husus başka bir beyanda belirtildiği gibidir: "Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[91], "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır"[92]. Diğer bazı beyanlarda da şöyle buyuruyor: "Muhammed ile beraber olanlar kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler"[93], "Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar"[94]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. Bunun sebebi de onları tek bir şeyin bir araya getirmesidir, o da tevhit inancı ve İslâm dinidir.

Şöyle bir soru sorulursa: Müslümanları bir arada toplayan sebepler ortada iken aralarındaki bu düşmanlık ve kindarlık nasıl meydana geldi? Hatta Hâricîler ve Mûtezile gibi kesimler birbirlerinin kanını dökmeyi nasıl helâl görmeye başladılar?

---

91 Âl-i İmrân, 3/103.
92 Meryem, 19/96.
93 el-Feth, 48/29.
94 el-Mâide, 5/54.

Buna şu cevap verilir: Müslümanları bir arada toplayan sebepler ortada olduğu halde, aralarındaki bu durumla ilgili olarak ancak şu söylenebilir: Kur'ân'da bahsedilen o şefkat ve merhamet, Allah Teâlâ'nın lütfu ile vücut bulmuştu. Fakat bilâhare o lütuf kalktı ve müslümanlar arasında olan oldu. Yahut şöyle deriz: İşledikleri büyük günahlar yüzünden müslümanları kâfir göstermek için Hâricîler kendi kafalarından birtakım fikirler uydurdular ve onlarla savaşı ve kıtali meşru gördüler. Mûtezile de büyük günah işleyenlere fâsık ve
375 fâcir dedi [§]ve onları imanla küfür arasında bir yere konumlandırdı. Başkalarına kâfir veya fâsık diyen, hiç şüphesiz onların arasına düşmanlık ve kindarlık sokmuş olur. Her ne kadar bizi bir arada tutan sebepler var olsa da aramızda meydana gelen düşmanlık, büyük günah yüzünden onların bizi fâsık, fâcir ve kâfir ilan etmeleri yüzündendir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[**Ruhbanlık**]

Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik. Rivayet edildiğine göre Hz. Îsâ ile Muhammed aleyhisselâm arasındaki fetret döneminde İsrâiloğulları'nın başındaki krallar Tevrat'ı ve İncil'i tahrif edip değiştirmişlerdi, fakat Hz. Îsâ'ya iman eden ve kitaplardaki hükümlerle amel eden bir grup insan kalmıştı. Krallar, insanların onlara uymalarını önlemek ve kendi mezheplerine döndürmek için onları öldürmeye azmetmişlerdi. Bunun üzerine onlar insanların bulunduğu ortamdan kaçtılar ve bunlardan kendilerini kurtarmak ümidiyle manastırlarda ibadete çekildiler. İşte **onların icat ettikleri ruhbanlığı biz emretmemiştik** meâlindeki âyet bunu ifade etmektedir. Yani onlara ruhbanlığı biz farz kılmadık ve ruhbanlık yapmalarını biz emretmedik. Fakat Allah'ın rızasının ruhbanlıkta olduğunu düşünerek Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmak arzusuyla ruhbanlığı kendileri uydurdular, bu yüzden hepsine farz kılındı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat buna hakkıyla riayet etmediler. Cenâb-ı Hak onların, kendilerine farz kılınmayan bir şey uydurduklarını haber vermekte, ama sonra buna da hakkıyla riayet etmediklerini söylemekte, kendilerinin uydurdukları ruhbanlığa kendileri riayet etmedikleri için onları kınamaktadır. Bu âyet, kendilerine farz kılınmayan namaz, oruç ve benzeri ibadetlerle Allah'a yaklaşma yolunu açan, ama sonra buna vefa göstermeyen ve devam ettirmeyen birinin de aynı kınamaya mâruz olacağına işaret etmektedir.

Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır. Allah Teâlâ, iman eden ve imanlarında sebat gösterenlere mükâfatlarını vereceğini haber vermekte, **ama çoklarının yoldan çıktıkları-**

nı, yani kâfir olduklarını da söylemektedir. İbn Mesûd'un kırâatinde de âyet bu şekildedir: Onların çoğu kâfir olmuştur. Rivayet edildiğine göre onlardan bir kısmı manastırlarda ibadete çekildikten sonra ruhbanlık kendilerine ağır gelmiş, bu yüzden vazgeçmişler ve geri dönüp kralların dinine girmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İbn Kuteybe şöyle dedi: Âyette geçen "rahbâniyye" (رهبانيّة) kelimesi, 376
korktukları için ibadete çekilmek mânasına gelir. "İbtedeûhâ" (ابتدعوها) fiili de daha önce yapılmamış olan bir şeyi yapmak demektir. Bidat kökünden gelen bu fiil, if'âl, tef'îl ve iftiâl bâbından da aynı mânada kullanılır. "Rahbâniyye" kelimesinin, rehbet kökünden mebni bir isim olduğu da söylenmiştir, ibadette aşırılık mânasına gelir. Cenâb-ı Hak, "Dininizde aşırı gitmeyin"[95] meâlindeki âyetle bunu yasaklamıştır. Allah'ın dini, aşırı gitmekle geri kalmak arasında orta yerdedir, denilmiştir. **Onlara bunu biz yazmadık,** yani böyle yapmalarını biz emretmedik. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِه۪ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِه۪ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِه۪ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ

28. "Ey iman edenler! Allah'a saygısızlıktan sakının ve resûlüne iman edin ki size rahmetinden iki kat versin, aydınlığında yürüyeceğiniz bir nur lütfetsin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."

Ey iman edenler! Allah'a saygısızlıktan sakının ve resûlüne iman edin. Bazı müfessirler bu âyete şöyle mâna verdi: Ey Meryem oğlu Îsâ'ya iman edenler! Muhammed aleyhisselâma da iman edin! Ancak bu görüş zayıftır, çünkü Hz. Îsâ'ya iman eden, Muhammed aleyhisselâma da diğer peygamberlere de iman etmiştir, çünkü peygamberlerden birine iman etmek hepsine iman etmeyi gerektirir[96]. **Ey iman edenler** meâlindeki âyetin yorumu şöyledir: Her-

95 en-Nisâ, 4/171.

96 Muhtemelen müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Meryem oğlu Îsâ şöyle demişti: Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim. Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, 'Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!' dediler" (es-Saf, 61/6).

hangi bir işarette bulunmadan ve açıklama yapmadan bütün peygamberlere iman edenler. Allah'ın elçisi Muhammed aleyhisselâma iman edin diye tefsir edilmesi ise ona işaret edilmesi esasına dayanır. Herhangi birine işarette bulunmaksızın bütün peygamberlere iman etmek kolay bir yoldur. Ancak buna Muhammed aleyhisselâma iman mânasını vermek ve peygamberlerden birine işarette bulunmak işi zorlaştırır. Çünkü kendisine işaret edilene iman edilince, onun emrine ve yasağına uymak da gerekli hale gelir, onun dost olduklarına dost olması ve onun düşman olduklarına düşman olması, kendi oğlu, babası ve dedesi olsa bile onun emir ve yasaklarına muhalefet eden ve ona tâbi olmaktan yüz çeviren herkese karşı olması da şart olur. Artık o, kendisi için insanların en sevgilisi, en yakını ve en çok itaat edilmesi gerekeni olur. Bu, kendisine işaret edilmesi durumunda Hz. Peygamber'e iman edenin davranış tarzıdır ki
377 yapılması hayli zor ve ağırdır. [§]Fakat âyetin bütün peygamberleri işaret ettiği düşünüldüğünde, bu iş kolaydır, çünkü o zaman ancak her doğru söyleyeni tasdik ve her yalan söyleyeni reddetmek gerektiği mânasına gelir. Aslında bütün insanlar da doğru söyleyeni tasdik ve yalan söyleyeni reddetmek gerektiğine inanırlar. İşte âyeti bütün peygamberlere hamletmenin bundan başka bir mânası yoktur. Fakat belli biri tayin edilince, imtihan edilmeyi gerektirir, münafıkların nifakı ile hakiki müminlerin gerçekliği o zaman ortaya çıkar. Şu âyet-i kerîme de bunu ifade etmektedir: "Yoksa kalplerinde bozukluk bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar? İstersek şüphesiz onları sana gösteririz"[97]. İşte kendisine işaret edildiği üzere Hz. Peygamber'le birlikte sefere çıkmakla ve cihada gitmekle emrolundukları zaman onların münafıklıkları ortaya çıktı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı"[98]. Onlar bütünüyle eğer Allah, lütfundan kendilerine şunu verirlerse mutlaka hayır yolunda harcayacaklarına söz vermişlerdi. Ama istedikleri kendilerine verilip hayır için harcamaları emredilince, işaret edilen o şeyi yapmaktan yüz çevirdiler.

---

97 "Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar? İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir" (Muhammed, 47/29-30).

98 et-Tevbe, 9/75-76.

Buna göre **Ey iman edenler** sözünün, bütün peygamberlere iman edenler mânasına gelmesi mümkündür. En yakınları olsa bile kendisine muhalefet eden ve yüz çevirenlere düşman olmak gerektiğinden ve bunun da zor olduğundan dolayı, ey bütün peygamberlere iman edenler, kendisine işaret edilen peygambere de iman edin denilmiştir. Ashâb-ı kirâm, Resûlullah'a (s.a.) iman ettikleri zaman kendi yakınlarına ve akrabalarına böyle davrandılar. Onların nazarında Resûlullah (s.a.) kendi canlarından, babalarından ve çocuklarından daha sevgili idi. Resûlullah'a (s.a.) muhalefet eden ve ona uymaktan kaçınanları düşman bildiler. Bunda ise büyük bir işaret vardır. Resûlullah (s.a.) ilk ortaya çıktığında kendisine iman edenlerin imanı, bundan dolayı daha sonra iman edenlerden çok daha üstün ve değerlidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[**Amellere Verilen İki Kat Mükâfat**]

Size rahmetinden iki kat verecektir. Yani sizin için iki kat mükâfat gereklidir: Biri bütün peygamberlere toptan iman ettiğiniz için, diğeri de işaret edilen ve ismi verilen peygambere iman ettiğiniz için. Cenâb-ı Hak burada **rahmetinden iki kat** buyurmakta, başka bir âyette ise "Sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir"[99] demektedir. [§]Buradaki "kifleyni" 378
(كفليْن), yani iki kat ifadesi, iki defa demektir; "iki defa" sözü de iki kat anlamına gelir, bu iki kelimeden biri diğerinin tefsiri gibidir. Sonra Allah burada onlara "kendi rahmetinden mükâfat" vereceğini söylemekte, diğer âyette ise mutlak olarak "mükâfat vereceğini" bildirmektedir. Daha önce söylediğimiz gibi bu da onların yaptıkları ameller için bahsedilen mükâfatın, kendilerinin hakkı olduğu değil, Allah'ın lütfunun ve rahmetinin eseri olduğu bilinsin diyedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra âyette belirtilen iki kere mükâfattan maksat, biri dünyada verilen, diğeri de âhirette verilecek olan mükâfat olması da muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır. Âhiret yurdu daha da hayırlıdır"[100], "Onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun!"[101] *En doğrusunu Allah bilir.* "İki kere mükâfat" sözünün, âhirette verilecek olan mükâfat anlamına gelmesi de mümkündür; buna göre "iki kere" veya "iki kat" sözü, iki misli mükâfat verilecek demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlara fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır"[102]. **İki kat** sözüne müfessirler de iki misli mükâfat diye mâna verdiler. Bazıları iki hisse,

---

99 el-Kasas, 28/54.

100 en-Nahl, 16/30.

101 Yûnus, 10/64.

102 el-Hadîd, 56/18.

iki pay dedi. Allah Teâlâ'nın ona "kifl" (الكفل) adını vermesi, onu taahhüt ettiğinden dolayı olabilir. Görmez misin ki, falanı tekeffül edene "zelkifl" (ذا الكفل) adı verilmiştir. Buna göre ona kifl denmesi de caizdir, çünkü onu Allah tekeffül etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Size, aydınlığında yürüyeceğiniz bir nur lütfedecek. Bu âyet iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, nur kelimesi, görülmekten ve açık olmaktan kinâyedir. Yürümek de emirlerden kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah size yolu gösterecek ve emirleri açıklayacak, bu sayede sizden şüpheleri giderecektir. Böylece yürümek emirlerden, nur da görmekten kinâye olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ölü iken diriltiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?"[103] Yani onun gibi olamaz. Dolayısıyla söylediğimiz gibi bu âyet, sarih olmayan bir kinâyedir. İkincisi, gerçekten yürüme iradesi ve hakiki nur kastedilmiştir, bu da âhirette olacaktır. Tıpkı şu âyet-i
379 kerîmede ifade buyurulduğu gibi: **[§]**"Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: Rabb'imiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla"[104]. Müfessirler, buradaki nurdan maksadın Kur'ân olduğunu söylemişlerdir. Yani Allah size, doğru yola götürecek olan Kur'ân'ı vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sizi bağışlayacak.** "Ğufrân" (غفران) kelimesi örtmek anlamına gelir. Allah sanki şunu söylemektedir: Allah yaptığınız kötülükleri örtecek ve size onu unutturacak. Çünkü kötülüklerin belirtilmesi, nimetlerin zevkini bulandırır ve insanları Rab'lerinden utanmaya sevkeder. **Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.** Yani müminlere merhametle muamele buyurur ve onları ebedî olarak cennetinde tutar.

لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَلَّا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

29. "Böylece Ehl-i Kitap'tan olanlar, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir."

---

103 el-En'âm, 6/122.

104 et-Tahrîm, 66/8.

Ehl-i Kitap'tan olanlar bilsinler. Müfessirler ile dilciler, buradaki "lâ" harfinin zâit ve sıla olduğunda görüş birliğindedirler, yani Ehl-i Kitap'tan olanların bilmesi için… "Lâ" (لا) harfinin cümlede zâit olmasının ve düşürülmesinin sıla mânasına geldiğini hikmet ehli ve fukaha bilir. Meselâ Allah şöyle buyurmuştur: "Senden fetva isterler. De ki: 'Yanılmanız için Allah size açıklama yapıyor'"[105]. Halbuki Allah bize yanılmamız için açıklama yapmaz, aksine doğruyu bilmemiz ve doğru yolu bulmamız için bize açıklama yapar. Hikmet ehli ve fukaha, burada "lâ" harfinin düştüğünü ve âyetin "yanılmamanız için…" mânasına geldiğini bilir. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyetteki "li-ellâ ya'leme" (لِئَلَّا يَعْلَم) ibaresindeki "lâ" harfi zâittir; bilmesinler değil, bilsinler mânasına gelir, yani Ehl-i Kitap Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını bilsinler. Sonra **Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını bilsinler.** Bu beyan, onların önceden hiçbir söz söylemedikleri
ve bir şey demedikleri halde bu âyetin geldiği mânasına gelmez. [§]Fakat on- 380
ların ne dediğini bilmiyoruz, zira bu âyet onlara cevap olarak gelmiştir. Ancak verilen bu cevaptan, onların ne söylediğine yakın bazı sözler söyleyebiliriz, o da şudur: Onlar Ehl-i Kitap idi, yani kitap bilgisine sahip insanlardı, bundan dolayı kendilerini başkalarından üstün görüyor ve başkalarında olmayan bazı özelliklerin kendilerinde bulunduğunu düşünüyorlardı. Allah Teâlâ, Muhammed aleyhisselâmı onlara ve bütün insanlara peygamber olarak gönderip kendisine kitabı da indirince, Hz. Peygamber onların gözünde de güvenilir biri olduğu, ona indirdiği kitapta da kendi kitaplarında olan bilgileri yazdığı, dolayısıyla ona tâbi olmalarını, boyun eğmelerini ve itaat etmelerini emrettiği, ayrıca ona ve ona indirilen kitaba herkesin her şeyden çok muhtaç oldukları halde, Allah'ın ona olan lütfunu ve ihsanını inkâr etmişlerdi. İşte o zaman Allah şöyle buyurdu: **Ehl-i Kitap'tan olanlar, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler.** Yani lütfunu dilediğine vermek, dilediğine vermemek gücü Allah'a aittir, onların elinde değildir.

[Allah'ın Meşîeti, Lütfu ve Mûtezile]

Ehl-i Kitap'tan olanlar, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını bilsinler. Bu beyan, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir, onlar şöyle diyorlar: Allah Teâlâ her insana, bütün lütfuna ve ihsanına ulaşma gücünü vermiştir. Halbuki bu âyette Cenâb-ı Hak, insanların, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin olmadığını haber vermektedir. Mûtezile ise aksine onların buna güçleri vardır, der. Bu, âyetin açık hükmüne aykırıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

105 en-Nisâ, 4/176.

Bütün lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Bu cümle de başka bir açıdan Mûtezile'nin iddiasını geçersiz kılmaktadır: Allah, (dilemenin) kendi hakkı olan meşîette (irade) bir lütuf ve adalet olduğunu söylemekte, şöyle buyurmaktadır: **Bütün lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir.** Cenâb-ı Hak hakkı adalet ve zulüm olan meşîeti zikretmedi, aksine bu konuda sözü mutlak olarak söyledi ve şöyle buyurdu: "Senin Rabb'in kullarına asla haksız-
381 lık etmez"[106], "Allah asla kulları için zulmü istemez"[107], [§]"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez"[108], "Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece kötülük etmez"[109]. Bu meâlde benzeri başka âyetler de vardır. Bunlarda Allah Teâlâ hidâyet fiilinin, doğru yola ulaştırdığı kişilere kendisinden bir lütuf olduğunun, saptırmasının da adalet olduğunun bilinmesi için kendisinden hiç kimseye zulüm ve haksızlık yapılmayacağını söylemektedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete erdirir"[110] buyurmaktadır. Yani hidâyeti ve doğru yolu bulan, ancak Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde bulmuş, doğru yoldan sapan da Allah'ın adaleti neticesinde sapmıştır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, "Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[111] buyurmaktadır. *Hidâyete ulaştıran sadece Allah'tır, doğru yolu bulmak ve başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

106 Fussılet, 41/46.
107 el-Mü'min, 40/31.
108 en-Nisâ, 4/40.
109 Yûnus, 10/44.
110 el-Müddessir, 74/31.
111 el-Hucurât, 49/17.

BİBLİYOGRAFYA

Abdüllatîf el-Hatîb, *Muʿcemü'l-kırâât*, Dımaşk 1422/2002.

Abdürrezzâk es-Sanʿânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfiʿ, *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-Aʿzamî), Beyrut 1403/1983.

Abdürrezzâk es-Sanʿânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfiʿ, *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed el-Kalâş) Kahire, (Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah b. Mahmûd, *Rûhu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-ʿazîm ve's-sebʿi'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Mekke 1414/1994.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cuʿfî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Dahhâk, Ebü'l-Kāsım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî, *Tefsîr*, (thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâvîtî), Kahire 1419/1999.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eşʿas b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî, *el-Bahru'l-muhît*, Riyad, ts. (Mektebetü ve metâbii'n-nasr el-hadîse).

Ebû Ubeyde, Maʿmer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Kahire 1988.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Meʿâni'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Yûsuf Necâtî), Beyrut 1955.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Yaʿkūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tenvîru'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 1421/2000.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

Hasan-ı Basrî, Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî, *Tefsîr*, (nşr. Muhammed Abdürrahîm), Kahire 1992.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, (nşr. Muhammed Haccâc el-Hatîb), Beyrut 1412.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah Muhammed Dervîş), Beyrut 1414/1994.

İbn Adî, Ebû Ahmed İbn Adi Abdullah b. Adi b. Abdillah el-Cürcani, *el-Kâmil*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1997.

İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahman, *el-Muharrerü'l-vecîz*, (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed), Beyrut 1413/1993.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâh 'anhâ*, (thk. Muhammed Abdilkādir Atâ), Beyrut 1419/1998.

İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk. Arthur Jeffery), Leiden 1937.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, Beyrut 1414/1994.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1408/1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep 1406.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (nşr. Halîl Me'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1417/1996.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, İstanbul 1404/1984.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, Beyrut 1401/1981.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Sübey' Hamza Hâkimî), Beyrut 1401/1980.

İbn Sa‘d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa‘d b. Menî‘ el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakātü’l-kübrâ*, (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001.

İbn Zencele, Ebû Zür‘a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü’l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgānî), Beyrut 1422/2001.

İbnü’l-Cezerî, Ebu’l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-‘aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ‘), Beyrut, ts. (Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye).

İbnü’l-Esîr, Ebu’s-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed, Muhammed el-Cezerî, *Câmi‘u’l-usûl fî ehâdîsi’r-resûl*, (nşr. Abdülkādir el-Arnaût), Dımaşk 1390/1970.

İbnü’l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Mervezî, *Kitâbü’z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A‘zamî), Beyrut, ts., (Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye)

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân / Tefsîru’l-Kurtubî*, Beyrut, ts., (Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî).

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta’*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrut 1412/1992.

Mervezî, Ebû Abdillah Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî eş-Şâfiî, *Muhtasaru Kıyâmi’l-leyl*, (iht. Ahmed b. Ali el-Makrîzî), Faysalâbâd 1408/1988.

Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi’l-kırââti’l-erba‘ aşere*, Beyrut 1422/2001.

Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî el-Hanefî, *el-Câmi‘u’s-sağîr*, Beyrut 1406.

Mukātil b. Süleyman, Ebu’l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Ahmed Ferîd), Beyrut 2003.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâci’l-Ârifîn b. Ali, *Feydu’l-kadîr*, Beyrut 1415/1994.

Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi‘u’s-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Safedî, Ebu’s-Safâ Selâhaddin Halîl b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi’l-vefeyât*, (thk. H. Ritter v.dğr.), Stuttgart 1412/1992.

Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru’l-‘ulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Zekeriyyâ Abdülmecîd en-Nûtî), Beyrut 1413/1993.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut 1421/2001.

Süyûtî, Ebu’l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru’l-mensûr*, Beyrut 1983.

Taberânî, Ebu’l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kāmûs*, (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Küveyt 1385/1965.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1980.

DİZİN

A

Aʿrâf sûresi, 372
abdest, 67
Abdullah b. Mesûd, 20, 65, 92, 217, 221, 247, 257
Abdullah b. Ömer, 247
abes, 201, 229, 239, 289, 336
acı, 41, 43, 44, 52, 54, 55, 167, 173, 341
âciz, 115
açlık, 342
Âd, 49, 113, 169, 170, 240, 241, 242, 243, 250, 259
adalet, 85, 86, 283, 394, 406
adam öldürme, 56
Âdem, 93, 115, 280, 281, 287, 289, 338, 364
âdil olma, 78, 85
adn, 226, 304
âfet, 193, 328
ağacın meyvesi, 112
ahde vefa, 235
âhir, 357, 358
âhiret, 22, 24, 122, 151, 153, 159, 228, 231, 274, 365, 374, 382, 383, 384, 399
âhiret cezası, 231
ahlâksızlık, 66
Âişe, 72, 209, 219, 351
akan su, 155, 327
akıl, 77, 130, 131, 134, 137, 138, 148, 200, 217, 287, 364, 378
akıl yürütme, 138
aklî, 132, 249
aklî deliller, 132
akşam namazı, 140
alaka, 159
alâmet, 36, 248
alay, 87, 88, 89, 153, 154, 245, 334, 371
alay etme, 87, 88, 89, 153, 154, 245, 334, 371
alaya alma, 208
alçak gönüllü, 65, 399
aldatma, 372, 374
Ali, 84, 145, 246, 326
alîm, 163
Allah adına yemin, 147, 148
Allah dostları, 28
Allah düşmanları, 123
Allah elçisi, 186, 262
Allah izin verirse, 58
Allah korkusu, 131
Allah rızası, 364
Allah Teâlâ, 19, 30, 58, 64, 65, 66, 69, 70, 74, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 98, 99, 100, 103, 105, 106, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 173, 175, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 196, 197, 203, 204, 205, 206, 208, 211, 213, 215, 216, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 237, 238, 240, 241, 244, 248, 249, 251, 252, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 263, 266, 270, 272, 273, 275, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 293, 295, 296, 298, 299, 300, 302, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 316, 317, 319, 320, 321, 324, 325, 327, 328, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 341, 346, 347, 351, 353, 355, 357, 362, 364, 366, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 404, 405, 406
Allah yolunda, 96, 97, 98, 157, 276, 366, 367, 383
Allah yolunda (çalışanlar), 157
Allah yolunda cihat, 96, 98
Allah yolunda harcama, 366, 367
alt, 77, 332, 336, 337
altı gün, 138, 358, 359
altın, 76
amel, 306, 318, 319, 326, 331
amel defteri, 305, 307, 311, 318, 319, 350, 351, 352, 375
ana rahmi, 159
anlaşmazlık, 223

anne, 164, 194, 195, 233, 286
antlaşma, 32
Arap, 34, 41, 42, 93, 94, 103, 104, 125, 183, 188, 211, 215, 240, 279, 291, 292, 296, 304, 317, 324, 326
Arap dili, 292, 296
Arap kabileleri, 34, 41, 42
Arap yarımadası, 291
arka, 183, 369, 370
arpa, 285
arş, 182, 359
arşa istivâ, 138, 139, 358, 359
arşın sahibi, 182
asâ, 237
ashap, 32, 39, 70, 74, 104, 248, 321, 331, 374
âsi, 85
aslah, 99, 110, 341
aşırı gitme, 401
ateş, 37, 114, 191, 262, 288, 299, 317, 331, 342
av hayvanları, 268
avuç, 245
ayak, 83, 84
âyet, 23, 32, 66, 70, 74, 84, 85, 91, 95, 120, 139, 171, 189, 196, 206, 220, 228, 237, 268, 274, 275, 387, 388
ayın yarılması, 247
azap, 38, 39, 52, 54, 55, 127, 130, 137, 162, 170, 183, 184, 189, 191, 205, 207, 232, 249, 258, 260, 263, 265, 266, 269, 270, 271, 299, 340, 371, 372, 381, 383, 386
azık, 382, 383, 384, 385
aziz, 24, 337

B

baba, 79
baba bir kardeş, 79
bağışlama, 35, 64, 70
Bakara sûresi, 366
bakır, 299
bardaktan boşanırcasına, 255, 291
barış, 19, 20, 39, 47, 57, 84
baskın, 55, 362
başa kakma, 369
batı, 170
bâtıl, 23, 225, 244, 349
bâtıl ehli, 23
bâtın, 357, 358
Bâtınîler, 70, 244, 294
Bâtıniyye, 357
bayram, 71
bedbaht, 318, 319, 331
beddua, 139, 253, 254
bedel, 368
bedevî, 76
Bedir, 85, 204, 207, 271
benzetme, 64, 68, 139, 260
Berâe sûresi, 40
bereket, 59, 170, 312, 318
besmele, 57
beyan hidâyeti, 100
Beytullah, 37, 39
Beytülmakdis, 141
beyyinât, 365
bin sene, 359
Bizans, 46
bolluk, 146, 352, 390
borçlular, 157
bostan, 112
boyun eğme, 67, 95, 282, 337, 405
bozgunculuk, 37
buğday, 285
bulut, 136, 147, 170, 342
buzağı, 162, 163, 224
büyü, 191, 249, 316
büyücü, 150
büyük günah, 75, 84, 230, 231, 232, 333, 374, 386, 400
büyük mükâfat, 362, 363, 380
büyüklenme, 56, 143, 252, 254
büyüklük, 107, 264, 330, 393

C

Câbir, 20, 42
Câbir b. Abdullah, 42
Câhiliye, 56, 57, 78, 90, 231, 236
Câhiliye dönemi, 56, 78, 90, 231, 236
caiz, 21, 22, 32, 35, 53, 75, 78, 85, 91, 132, 166, 178, 179, 180, 185, 224, 233, 239, 240, 321, 341, 353, 357, 379
can, 108, 111, 113, 223, 238, 284, 348, 356
can damarı, 223
cehennem, 116, 126, 130, 131, 132, 133, 135, 141, 179, 190, 192, 193, 207, 226, 229, 230, 275, 301, 303, 332, 335, 350, 351, 370, 372, 375, 386

cehennem ateşi, 126, 190, 229, 301, 303, 332, 350, 351, 375
cehennem azabı, 126, 192, 193, 207, 226, 230, 272, 275
cehennem ehli, 133, 135, 141, 335, 351, 370, 372
cehennemin kapıları, 303
cehennemlik, 121
Cenâb-ı Hak, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 74, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 123, 124, 126, 128, 130, 132, 133, 134, 138, 139, 141, 142, 143, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 164, 168, 169, 170, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 194, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 211, 212, 218, 219, 221, 222, 225, 226, 228, 229, 232, 234, 235, 237, 239, 243, 244, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 259, 264, 266, 270, 272, 273, 277, 282, 283, 285, 287, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 300, 303, 306, 307, 308, 311, 319, 320, 321, 324, 325, 326, 328, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 352, 353, 355, 357, 359, 362, 363, 364, 365, 366, 369, 371, 375, 376, 377, 378, 379, 382, 383, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 394, 395, 396, 398, 400, 401, 403, 404, 405, 406
cennet, 67, 121, 130, 132, 133, 134, 135, 141, 219, 220, 304, 305, 306, 307, 308, 311, 312, 322, 323, 325, 326, 350, 351, 368, 369, 370, 372, 375, 386
cennet ehli, 121, 132, 133, 135, 141, 307, 312, 322, 323, 325, 351, 369, 370, 372
cennet şarabı, 323, 326
ceza, 109, 122, 123, 130, 136, 137, 143, 144, 149, 160, 166, 170, 183, 232, 237, 257, 315, 332, 349, 361
ceza günü, 123, 315
cezalandırma, 139
Cibrîl, 141, 146, 153, 154, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 242, 269, 279, 280, 312, 346
cimri, 234
cimrilik, 392, 393, 402
cinlenmiş, 175
cinsel organ, 230, 231
cuma, 358
cumartesi, 138, 295

Ç

çadır, 314
çamur, 166, 189, 288
çaresiz, 348
çekirge, 252
çıplak, 314
çiçek, 112
çirkin, 80, 81, 82, 83, 92, 174, 218, 230, 232, 241, 269, 283, 318, 338
çirkin fiil, 230, 232
çirkin iş, 174, 230, 232, 318
çirkinlik, 92
çocuk, 164, 292, 314, 353
çöl, 342
çürümüş kemik, 108

D

dağ, 103, 111, 130, 186, 189, 190, 293, 317
Dahhâk, 209, 292, 298, 299, 351, 352
dalâlet, 376
davet, 31, 42, 43, 72, 81, 85, 86, 115, 153, 174, 181, 254, 261, 364, 365, 379, 393
Dâvûd, 130
değiştirme, 338, 346
Dehriyye, 363
deli, 150, 151, 168, 176
delil, 25, 31, 36, 41, 54, 55, 61, 63, 64, 80, 87, 95, 96, 98, 106, 107, 161, 163, 177, 181, 187, 197, 202, 203, 222, 225, 243, 244, 250, 253, 261, 263, 271, 272, 274, 299, 312, 380, 381, 390
delil getirme, 41, 80
demir, 288, 395, 396
deniz, 255, 293
deve, 262, 329
deveyi kesme, 265
dışarı çıkma, 208, 209, 313
dil, 87, 93, 156, 161, 330

dil ile söyleme, 156
din, 45, 62, 63, 66, 69, 92, 108, 129, 149, 233, 301, 319
din farklılığı, 319
dinî hüküm, 78, 79, 80
direksiz, 109, 188, 283
dirilme, 122
diriltme, 239, 363
dişi deve, 263, 265, 330
diyet, 54
doğru yol, 23, 26, 62, 80, 82, 100, 149, 151, 152, 211, 212, 225, 228, 229, 253, 261, 262, 272, 275, 286, 332, 333, 389, 398, 404, 405, 406
doğru yola iletmek, 23, 100
doğu, 290
doğum, 322, 330
dokunmak, 309
domuz, 338
dosdoğru yol, 21, 22, 46
dost, 28, 163, 337, 402
dostluk, 26, 28
dört rekât, 235
dul, 329
duman, 299, 300, 317, 332
duvar, 371, 372
duyu organları, 95, 159
dünya, 22, 24, 64, 70, 76, 111, 116, 131, 151, 156, 225, 226, 228, 231, 271, 272, 274, 281, 305, 322, 327, 328, 329, 330, 359, 374, 381, 382, 383, 384, 385, 399, 403
dünya hayatı, 116, 131, 228, 271, 381, 382, 383, 384, 403
dünya işleri, 111, 274
dünya nimetleri, 384, 385
dünyanın süsü, 131
dürüst, 99
düşman, 86, 312, 337, 387, 399, 402, 403
düşmandan korunma, 395
düşmanlık, 28, 78, 399, 400

E

ebedî hayat, 122, 141, 142, 378
ebedî olarak cehennem, 374
Ebû Avsece, 56, 69, 89, 94, 107, 108, 112, 120, 121, 122, 137, 139, 146, 150, 170, 183, 187, 199, 215, 221, 223, 234, 240, 250, 252, 255, 260, 262, 266, 281, 288, 289, 292, 308, 309, 314, 327, 328, 330, 339, 343, 371
Ebû Bekir, 29, 42, 71, 73, 114, 152, 160, 164, 172, 174, 175, 177, 183, 194, 195, 196, 197, 202, 218, 221, 226, 231, 232, 247, 276, 291, 297, 314, 328, 332, 335, 338, 340, 342, 347, 367, 380
Ebû Bekir el-Esam, 29, 114, 152, 160, 164, 172, 174, 175, 177, 183, 195, 218, 221, 226, 231, 247, 276, 291, 314, 328, 332, 335, 338, 340, 342, 347
Ebû Bekir el-Keysânî, 194, 196, 197, 297
Ebû Hanîfe, 25, 54, 310, 312, 379
Ebû Hureyre, 132, 231, 245
Ebû Muâz, 256, 257, 326, 347
Ebû Yûsuf, 54, 310
eğlence, 381, 383, 384
eğrilik, 152
Ehl-i Kitap, 23, 25, 104, 364, 376, 393, 404, 405
ekin, 68, 69
el, 33, 55, 72, 83, 84, 112, 162, 223, 247, 262, 285, 313, 318
elbise, 60, 314, 396
elçi, 23, 30, 104, 105, 106, 109, 303, 398
emanet, 362
emir, 26, 58, 59, 60, 61, 72, 73, 74, 94, 110, 125, 134, 135, 147, 177, 180, 181, 188, 200, 229, 240, 259, 263, 280, 296, 308, 337, 355, 362, 372, 402
emniyet, 162
emretme yetkisi, 72
Enes b. Mâlik, 220, 247, 312
erkek, 53, 88, 89, 93, 173, 203, 221, 222, 225, 227, 238, 378
erkek çocuk, 203, 221, 222, 225
esenlik, 135, 174
esenlik yurdu, 174
Esved, 245, 257
evlat, 382, 383, 385
Evs, 83
evvel, 357
ezan, 55
eziyet, 208, 253

F

fakir, 157, 356, 384
fakirlik, 173

fal, 109
fâni, 294
Fârân dağı, 186
Farsça, 252, 330
farz, 81, 157, 395, 396, 400
fâsık, 78, 90, 400
fayda, 35, 36, 99, 118, 130, 144, 148, 170, 171, 176, 177, 178, 181, 201, 202, 226, 250, 251, 386, 388, 396
fecrin doğuşu, 209
Ferrâ, 69, 276, 304, 307, 308, 309
fesat, 126
fetih, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 368
fetret dönemi, 400
fetva, 405
fıkıh, 41
fısk, 78
fidye, 53, 77, 374
Firavun, 49, 113, 168, 169, 175, 270
fitne, 154, 391

G

gaflet, 123, 124, 152, 245
galibiyet, 202
ganimet, 36, 40, 46, 157, 367
Gatafân, 47, 49
gayp, 204
gazap, 27, 29
gece, 67, 167, 361
gece ibadeti, 67
geçim, 158
geçmiş günahlar, 97
geçmiş peygamberler, 249
geçmiş ümmetler, 58, 267, 321
gemi, 256, 257
gemi yapma, 256
genç hizmetçi, 193, 197, 322
gıda, 233, 341
göğün kapıları, 255, 291
gök, 149, 172, 188, 189, 203, 255, 282, 291, 295, 300, 314, 386
gök denizi, 291
gök ehli, 188, 295
gök haberleri, 203
gök kapıları, 255
göklere çıkma, 203
gökten düşme, 324
gökyüzü, 103, 301, 307
gökyüzünün süsü, 282
gölge, 147, 327, 332
gölgelik, 327
görevli melekler, 146
görme, 119, 216, 281
gösteriş, 381, 382
göz, 142, 143, 214, 215, 221, 231, 273, 274, 310, 391
göz kırpma, 142, 143, 231, 274
gözetleyici, 116, 120, 121, 124, 275
günah, 21, 22, 53, 75, 80, 84, 90, 91, 119, 120, 196, 230, 304, 374, 380, 400
günah işleme, 22, 84, 196, 304
günah işleyen mümin, 374, 380
günahkâr, 235, 236
gündüz, 32, 140, 167, 209, 276, 361
gündüzün aydınlığı, 160
güneş, 139, 140, 160, 327
güven, 20, 24, 27, 28, 44, 45, 56, 57, 58, 60, 162, 187
güven duygusu, 56, 57, 58
güzel davranan, 318
güzellik, 21, 68

H

haber, 19, 20, 21, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 44, 48, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 68, 77, 78, 80, 81, 82, 87, 88, 96, 98, 99, 100, 108, 110, 112, 113, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 128, 131, 132, 133, 140, 142, 147, 149, 154, 156, 161, 162, 164, 166, 170, 171, 176, 178, 181, 183, 187, 188, 190, 193, 194, 195, 196, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 214, 215, 218, 221, 222, 227, 228, 234, 235, 239, 243, 249, 250, 251, 252, 256, 261, 265, 266, 271, 272, 273, 274, 276, 284, 291, 293, 295, 307, 308, 309, 317, 321, 322, 326, 328, 331, 333, 334, 335, 337, 339, 341, 346, 352, 373, 374, 379, 380, 383, 388, 397, 398, 399, 400, 405
haber-i vâhid, 78, 87
hac, 37, 47, 60, 61, 188
hac menâsiki, 60
Hac sûresi, 224
had, 114, 230
had cezası, 230
haddi aşma, 200, 221

hadis, 22, 67, 132, 217, 218, 220, 235, 248, 367, 385
hafaza melekleri, 116, 128, 275
hafife alma, 74, 75, 384
Hafsa, 256, 260, 369
hak din, 62, 69, 225
hak etme, 87, 192, 268, 310
hak sahibi, 100
hakaret, 78, 89
hakem, 84, 223
hakîm, 26, 107
hâkim, 26, 79, 202, 276, 316, 358, 367, 395
hakir, 332
haksızlığa sapan, 83, 84, 85, 183
haksızlık, 85, 406
haktan sapma, 177
halef, 362, 363
hamd, 135, 140, 192, 207, 208, 209, 226, 282, 393
hamîm, 331, 332
Hanefî, 319, 333
Hanefî mezhebi, 333
haram, 231, 232, 325
Harem, 51, 52, 53, 55, 327
Hâricîler, 84, 399, 400
Harûrîler, 84
Hasan-ı Basrî, 37, 42, 43, 67, 71, 75, 83, 150, 160, 217, 218, 220, 245, 256, 266, 292, 293, 299, 317, 332, 343, 347, 351, 394
hasta, 67, 335
hata, 26, 56, 79, 110, 177, 231
hayat, 88, 89, 113, 131, 137, 142, 147, 159, 182, 352, 356, 377, 378, 382
hayat verme, 356, 377, 378
Hayber, 39, 40, 41, 45, 47, 48, 60, 61
hayır, 34, 36, 39, 41, 98, 153, 170, 200, 201, 202, 204, 223, 258, 262
hayırlı ümmet, 65
hayra, 126
hayvan, 266
hedy, 52, 53
helâk, 27, 37, 49, 53, 66, 114, 116, 139, 147, 157, 162, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 182, 184, 193, 199, 225, 229, 240, 241, 242, 243, 249, 250, 253, 254, 257, 260, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 274, 284, 298, 339, 341, 367, 370, 374, 376, 383
helâl, 196, 267, 268, 365, 399
hesaba çekilme, 349
hesap, 116, 149, 273, 281, 296, 304, 335, 349, 361
hesap günü, 335
hıristiyan, 285
hicret, 54, 367
hidâyet, 62, 99, 100, 212, 366, 406
hidâyet yolu, 99
hikmet, 21, 23, 26, 29, 33, 44, 107, 109, 110, 130, 137, 178, 212, 250, 287, 306, 355, 356, 382, 394, 405
hikmet sahibi, 29, 33, 44, 110
hikmetli, 107, 159
hikmetsiz, 201
hile, 284, 347, 348
hissî, 19, 249
hissî mûcize, 19, 249
hizmetçi, 239, 240
hor görme, 384
hububat, 160, 285
Hûd, 64, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 241
Hûd sûresi, 164, 165
Hudeybiye, 19, 20, 21, 32, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 51, 53, 59, 60, 61, 96, 368
Huneyn, 42
hurma, 112, 260, 284, 285, 286, 306, 312, 326
hurma ağacı, 112, 260, 284, 286, 326
hurma kütükleri, 260
hutbe, 379
Huzeyfe, 247
huzur, 24, 27, 28, 44, 45, 56, 57, 71, 73, 74, 76, 116, 118, 129, 142, 187, 219, 220, 304, 305, 350, 351, 375, 390
hüküm, 60, 72, 73, 78, 79, 80, 96, 150, 151, 246, 271, 295, 393
hükümran, 202, 305
hükümranlık, 50, 299, 305, 361
hüzün, 238

I

ışık, 281, 404

İ

iade, 195
ibadet, 68, 118, 178, 179, 180, 181, 198, 222, 240, 294, 336, 377
İblis, 192

İbn Abbâs, 20, 37, 42, 61, 120, 145, 149, 183, 209, 218, 219, 220, 223, 231, 236, 239, 245, 252, 284, 285, 292, 299, 330, 340
İbn Kuteybe, 37, 56, 89, 107, 108, 111, 120, 137, 145, 150, 169, 173, 183, 192, 199, 202, 215, 223, 231, 234, 240, 242, 250, 266, 281, 285, 304, 306, 307, 308, 314, 327, 328, 330, 343, 373, 401
İbn Mesûd, 38, 91, 119, 218, 230, 245, 247, 252, 255, 298, 308, 313, 340, 343, 352, 401
İbn Ömer, 156, 284
İbrahim, 58, 62, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 224, 235, 236, 293, 343, 398, 399
icmâ, 80
içki, 193, 325
iftira, 92, 109, 150, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 223, 242
ihram, 60
ihsan, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 134, 222, 402
ihtilaf, 53, 55, 67, 69, 86, 114, 146, 152, 157, 215, 241, 249, 256, 265, 275, 285, 291, 292, 299, 301, 320, 333, 340, 342, 343, 344, 350, 351, 387
ihtiyar, 164, 245, 329
ihtiyar koca, 164
iki deniz, 289, 290, 291
ikinci defa yaratma, 338
ikindi namazı, 140
ikram, 21, 28, 67, 72, 236, 295, 307, 319, 361
ikrar, 243, 251, 252, 316, 336, 363
İkrime, 245
ilâh, 62, 174, 180, 208, 222, 226
ilâhî azap, 176, 205
ilâhî beyan, 21, 23, 25, 26, 28, 45, 47, 52, 73, 76, 88, 90, 93, 96, 101, 115, 122, 155, 174, 193, 197, 205, 217, 244, 283, 294, 295, 297, 301, 302, 303, 305, 307, 311, 316, 317, 319, 322, 324, 325, 327, 333, 339, 343, 346, 348, 356, 359, 364, 365, 370, 372, 373, 376, 386, 387, 391, 392, 394, 395, 396, 402, 403, 404
ilâhî kitap, 187
ilhâd, 163
ilk yaratılış, 338, 349, 350
İmam Muhammed, 163
iman, 47, 66, 87, 90, 94, 95, 98, 135, 194, 249, 316, 362, 367, 375, 376, 399
iman ehli, 36, 47, 54, 234, 383, 385
imanın delilleri, 194
imanın şartı, 98
imtihan, 24, 26, 38, 60, 74, 106, 110, 118, 135, 154, 159, 160, 173, 178, 180, 181, 188, 229, 263, 280, 283, 300, 356, 358, 359, 361, 373, 377, 390, 391, 396, 402
inat, 125, 153, 169
inatçı kâfir, 125
inci, 291, 292, 324
İncil, 64, 68, 103, 187, 398, 400
inkâr, 28, 29, 80, 82, 96, 105, 107, 113, 114, 115, 119, 122, 123, 124, 125, 127, 133, 137, 142, 154, 186, 190, 200, 208, 218, 233, 235, 239, 242, 243, 250, 251, 252, 253, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 267, 268, 270, 274, 275, 281, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 334, 344, 346, 347, 363, 364, 365, 373, 374, 375, 382, 398, 405
inkâr edenler, 28, 29, 137, 190, 242, 281, 298, 318, 319, 334, 344, 374, 375, 382
inkârcı, 255
insan tabiatı, 45, 93
inşallah, 58, 59
intikal, 139
intikam, 139, 141, 360
ipek, 322
irade, 107, 179, 228, 406
iradî, 45
irtidat, 70
Îsâ, 63, 69, 164, 186, 399, 400, 401
İshak, 164, 165, 399
İslâm dini, 62, 399
İslâm ümmeti, 380
İsmail, 164, 399
ispat, 146, 177, 186, 253, 273
İsrâiloğulları, 64, 186, 364, 400
istidlâl, 87, 280
istiğfar, 156
istisna, 59, 91, 166, 230, 232, 267, 268
istivâ, 139, 358
isyan, 73, 75, 82, 84, 85, 96, 179, 317

itaat, 31, 43, 67, 68, 75, 82, 94, 96, 97, 106, 127, 131, 134, 155, 156, 159, 171, 180, 282, 308, 317, 344, 360, 402, 405
iyi niyet, 128
iyilik, 33, 34, 36, 99, 123, 150, 229, 230, 236, 310, 324, 373, 385, 392, 403
izin, 40, 42, 43, 55, 82, 96, 170, 171, 220, 226, 235, 240, 253, 254, 384
izzet, 44, 76

K

Kâbe, 19, 44, 45, 47, 50, 61, 188
kabile, 42, 78, 93
kader, 272
kadın, 27, 28, 53, 55, 87, 88, 89, 164, 165, 170, 238, 292, 309, 312, 313, 330, 365, 378
kadının suyu, 93
kâfir, 83, 84, 90, 100, 121, 125, 128, 179, 224, 232, 237, 258, 356, 374, 400, 401
kalabalık, 84, 188, 227, 241, 252, 270
kalın ipek, 155, 308
kalkan, 54
kalp, 110, 117, 130, 134, 137, 216, 217, 218, 362
kalp gözü, 110
kan, 49, 191, 268, 287, 361
kanıt, 46, 47, 203, 222, 225, 261
karanlık, 159, 295, 338
kardeş, 86, 87, 399
karşılık, 41, 43, 45, 49, 50, 66, 85, 130, 154, 159, 177, 181, 191, 198, 199, 202, 204, 206, 208, 228, 234, 251, 252, 253, 264, 275, 286, 287, 346, 347, 349, 363, 367, 387
kasırga, 49, 241, 259, 260, 267, 268
kasten, 152
Katâde, 42, 67, 71, 83, 108, 223, 252, 257, 258, 284, 292, 299, 332, 368, 370
kaynak, 138, 264, 305, 306, 312
kaynar su, 303, 331, 335, 350, 351, 375
keder, 55
kedi, 25
kefâret, 53
kelâm, 60, 141, 216, 359
Kelbî, 252, 299
kelime, 31, 56, 89, 91, 110, 111, 112, 134, 146, 162, 163, 171, 191, 193, 216, 240, 243, 245, 252, 257, 266, 267, 272, 293, 297, 312, 322, 331, 339, 340, 344, 347, 348, 382
kemik, 334
kendini temize çıkarma, 233
kerîm, 107, 345, 369
kesin bilgi, 91, 152, 158, 201, 202
kıble, 129
kıl, 104, 140
kılıç, 85, 95
kınama, 153, 372
kırâat, 252, 330, 351, 371, 374
kırmızı, 103, 173, 300
kısas, 88, 89
kıssa, 161, 262
kıyam, 118, 180
kıyâmet, 29, 122, 127, 129, 133, 153, 154, 160, 184, 189, 207, 243, 247, 248, 251, 271, 275, 301, 315, 374
kız çocuk, 203, 221, 222
kız kardeş, 93, 231
kibir, 169, 392
kifl, 404
kinâye, 32, 51, 66, 81, 103, 107, 117, 137, 228, 238, 295, 303, 329, 370, 372, 404
kitap bilgisi, 405
kitaplara iman, 68
kolaylık, 173
konak, 276
konuşma, 31, 129, 130, 131
korku, 24, 44, 47, 135, 162, 197, 207, 251, 252, 302, 304, 360, 389
korkutma, 184, 368
koruyucu melek, 124
kova, 183
koyun, 62, 266
köle, 88, 89, 157
kör, 269
kötü, 27, 28, 29, 37, 87, 89, 91, 92, 114, 116, 123, 128, 138, 234, 237, 245, 250, 259, 263, 283, 304, 338, 347, 374
kötü lakap, 89
kötü muamele, 114, 245, 259
kötülüğü emr, 116
kötülük, 28, 30, 34, 56, 66, 91, 119, 121, 123, 150, 225, 229, 232, 236, 392, 406
kudret, 20, 28, 33, 38, 50, 62, 68, 72, 101, 117, 143, 158, 289, 360, 397, 403
kulak, 137, 138, 141, 183

kulak verme, 141
kulların fiilleri, 35, 181, 256, 286, 293, 341, 388
kulluk, 106, 155, 174, 175, 178, 222, 240, 245, 286, 373, 386, 395
Kur'ân âyetleri, 387
Kur'ân-ı Kerîm, 62, 64, 70, 107, 108, 114, 116, 227, 234, 302
kurban, 52, 53, 58, 62, 71, 72
kurban kesme, 52, 53, 72
Kureyş, 188
Kureyş müşrikleri, 188
kurt, 79
kurtuluş, 270, 271
kuruntu, 373
kurutulmuş çamur, 287, 288
kusur, 32, 110, 308, 384
kuş, 323
kuş etleri, 323
kutsî hadis, 117
küçük görme, 75
küçük günah, 231
küçük hata, 177
küçümseme, 77
küffâr, 383
küfür, 77, 90, 97, 127, 130, 170, 400
külfet, 135

L

lânet, 70, 127, 138
Lât, 221, 222, 223
latîf, 147, 327, 358
levh-i mahfûz, 243, 345
lezzet, 323, 340
Lût, 64, 113, 114, 166, 167, 168, 242, 250, 267, 268, 269
Lût kavmi, 267
lütuf, 50, 59, 63, 66, 67, 68, 80, 82, 83, 100, 182, 184, 248, 267, 268, 276, 284, 320, 384, 385, 386, 400, 402, 404, 406

M

mağfiret, 35, 70, 226
mağlup, 271, 358
mahrem, 396
mal, 41, 156, 195, 235, 240, 241, 294, 340, 363, 381, 382, 383, 385, 390
mal sahibi, 195
mal toplama, 385
Mâlik, 54
mâruf, 343
mâsum, 74
Mâtürîdî, 40
maymun, 338
mazeret, 35, 128
mecîd, 107
Medine, 21, 45, 370
Mekke, 19, 37, 39, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 56, 60, 61, 114, 151, 157, 207, 367, 368
Mekke halkı, 114
Mekke kâfirleri, 151
Mekke müşrikleri, 207
Mekkeliler, 19, 37, 39, 44, 47, 49, 50, 55, 57, 137, 183, 241, 261, 262, 263, 270, 271, 274, 330, 363
mekruh, 246
melek, 106, 119, 120, 124, 125, 162, 226
Menât, 221, 222, 223
menfaat, 99, 367, 373
mercan, 291, 292
merhamet, 65, 66, 67, 87, 92, 398, 399, 400
Meryem, 46, 398, 399, 401
Meryem oğlu Îsâ, 46, 398, 399, 401
Mescid-i Haram, 52, 58, 59, 60
mesh, 338
Mesrûk, 72
meşakkat, 121
meşîet, 135
meydan okuma, 169
meyve, 112, 195, 312, 326, 328
mezhep, 45, 319
Mîkâil, 146, 312
Mina, 52, 60, 247
miras, 367
misafir, 161
mûcize, 19, 106, 147, 176, 186, 247, 249, 316, 333
mudğa, 159
muhabbet, 86
muhalefet, 26, 72, 125, 176, 199, 375, 402, 403
Muhammed, 25, 26, 28, 29, 47, 53, 54, 63, 64, 65, 69, 70, 76, 77, 84, 108, 160, 171, 181, 186, 199, 200, 203, 211, 212, 213, 216, 234, 235, 243, 245, 274, 310, 319, 351, 364, 376, 393, 396, 399, 400, 401, 402, 405

Muhammed b. İshak, 53
muhatap, 30, 103, 263
muhkem, 213, 382
Mukātil, 42, 306
mukattaa, 103, 104
Mûsâ, 64, 153, 168, 175, 186, 224, 235, 236, 250, 255, 270
mushaf, 326
musibet, 387, 388, 390, 391
Mûtezile, 25, 82, 84, 99, 100, 119, 198, 273, 293, 337, 341, 374, 380, 386, 388, 399, 400, 405, 406
mutlu olmak, 389
muzaffer, 26, 34, 50, 51, 53, 63
mübah, 21, 54, 91, 92
mücadele, 218
Mücâhid, 209, 211, 222, 252, 256, 262, 284, 299
müfessirler, 36, 37, 58, 140, 141, 152, 184, 188, 207, 209, 213, 216, 230, 266, 271, 274, 276, 304, 308, 309, 310, 321, 345, 362, 396, 399, 404, 405
mühlet, 143, 159, 162
müjde, 29, 30, 34, 41, 45, 164, 351, 352, 369, 370
mükâfat, 70, 130, 160, 195, 229, 256, 268, 310, 363, 368, 369, 387, 397, 403
mülk, 241, 294, 359
mümin, 24, 27, 47, 51, 52, 53, 54, 84, 86, 97, 98, 99, 100, 121, 170, 179, 228, 232, 233, 258, 313, 321, 350, 351, 356, 365, 369, 370, 373, 376, 379, 383, 392
mümin erkek, 27, 51, 52, 53, 54, 369, 370
mümin kadın, 24, 27, 51, 52, 53, 54, 369, 370
müminleri aldatma, 373
müminlerin kalpleri, 24, 25, 27, 28, 57, 76
münafık, 35, 37, 78, 84, 371
münafık erkekler, 371
münafık kadınlar, 371
müslüman olmak, 233
müşahede, 188, 217, 227, 243, 280, 379
müşrik, 20, 28, 37, 52, 74, 75, 76, 84, 212, 224, 271
mütevazi, 67, 316, 392
müttakî, 234

N

naîm cenneti, 304, 320
namaz, 67, 78, 112, 140, 156, 209, 235, 245, 397, 400
nankörlük, 125, 188, 287
nar, 306, 312
nasihat, 177, 314
nâzil, 20, 26, 78, 104, 157, 236
nebî, 224
nefret, 82, 83
nehir, 312
nesep, 93
nesih, 251, 321
nifak, 78, 396
nikâh, 309
nimet, 80, 82, 100, 126, 135, 136, 146, 192, 193, 222, 268, 300, 305, 306, 311, 342, 352, 389, 390, 391, 392
nimetin şükrü, 186, 347, 386
Nuh, 113, 172, 241, 242, 250, 253, 254, 255, 256, 257, 268, 398, 399
Nuh kavmi, 49, 113, 241
nur, 62, 68, 370, 371, 372, 401, 404
nutfe, 93, 159
nübüvvet, 22, 23, 64, 248
nüzûl, 104

O

onda bir, 212
organ, 161, 231
ortak, 40, 95, 127, 128, 151, 152, 205, 232, 234, 314, 324
ortak koşma, 234, 324
oruç, 72, 400
Osman, 245
oyun, 201, 381, 382, 383, 384

Ö

ödünç, 324, 378, 379
öğüt, 36, 137, 138, 144, 176, 177, 178, 198, 259, 274, 314
ölçü, 91, 93, 236, 283, 284, 394
öldükten sonra dirilme, 146
öldürme, 54, 85, 139, 152, 176, 265, 274, 356
öldürülen, 152, 337
ölü, 92, 113, 122, 337
ölüleri diriltme, 338, 359

ölüm, 121, 122, 146, 298, 337, 338, 348, 350, 351, 352
ölüm meleği, 146
ölümden sonra dirilme, 28, 29, 35, 105, 107, 109, 110, 122, 147, 149, 150, 158, 159, 173, 190, 244, 253, 274, 287, 289, 305, 315, 334, 345, 348, 359, 362, 382
ölümsüzlük, 122
Ömer, 20, 43, 71, 73, 209, 245
ön, 256, 369
önceki ümmetler, 182, 183, 184, 199, 257, 258, 259, 320, 321, 398
öpmek, 231
örtü, 152

P

perde arkası, 159
peygamber, 19, 20, 21, 23, 24, 30, 33, 34, 35, 36, 40, 42, 47, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 67, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 96, 99, 104, 108, 132, 139, 149, 150, 154, 170, 174, 175, 177, 187, 196, 199, 202, 207, 209, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 223, 224, 227, 233, 245, 248, 271, 272, 279, 327, 329, 330, 344, 363, 364, 368, 370, 387, 398, 402, 405
peygamber gönderme, 275
peygamberlere iman, 402, 403
peygamberleri inkâr, 168, 174, 250, 267, 274, 297
peygamberliğin ispatı, 187, 202, 272, 287, 345
peygamberlik, 248, 262, 264, 398, 399
pınar, 155, 156
pis, 318
pişman, 77, 79, 265, 339
put, 221, 223, 225, 348
putlara tapma, 200

R

rahatlık, 146, 352
Rahmân, 19, 57, 71, 103, 126, 130, 131, 134, 145, 180, 185, 211, 213, 247, 279, 281, 286, 315, 355, 399
Rahmân sûresi, 286
rahmet, 62, 66, 184, 279, 310, 351, 352, 371, 372
rehber, 225
rehbet, 401
rehin, 195
rekât, 209, 235
renkli yün, 190, 300
Res halkı, 114
resûl, 64, 224
Resûlullah, 19, 20, 21, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 56, 57, 59, 60, 61, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 92, 96, 98, 99, 104, 113, 114, 115, 117, 119, 132, 135, 136, 139, 150, 151, 153, 154, 163, 175, 176, 177, 178, 180, 184, 187, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 229, 231, 235, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 254, 257, 259, 261, 262, 263, 265, 271, 280, 285, 286, 319, 320, 321, 330, 350, 351, 352, 357, 365, 367, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 380, 385, 387, 398, 403
rıza, 88
rızık, 113, 172, 180, 181, 182, 233, 238, 285, 293, 296, 335, 347, 352
risâlet, 21, 22, 64, 248
risâletin ispatı, 345
ruhanî, 294
ruhsat, 91
Rûhulemîn, 259, 346
rükû, 66, 67, 118, 180
rüzgâr, 24, 145, 147, 148, 170, 171, 331

S

saat, 119, 315, 377
sabah namazı, 32, 140, 209
sabır, 113, 207, 208, 253, 390
sabırlı olma, 113, 139, 143, 175, 203, 206, 207, 208
Sâd, 219
sadaka, 228
sağ, 119, 311, 318, 319, 331, 369, 370, 404
sahâbe, 209, 247
sahâbî, 247
Saîd b. Cübeyr, 245, 330
salât, 24
saldırı, 182
salih, 114, 234, 294
Salih, 171, 263
salih amel, 294

salkım, 112, 326
salsâl, 288
saptıran, 127, 301
saray, 313
sarhoş, 196, 252, 323
satın alma, 324
savaş, 20, 23, 37, 42, 47, 50, 66, 84, 85, 251, 395, 396
savaşa çıkma, 96
savaşa hazırlık, 44
savaşma emri, 66
saygılı, 74
sebat, 70, 151, 276, 400
secde, 66, 67, 118, 140, 245, 246, 281, 282, 343
secde emri, 245
sefer, 50
sefere çıkma, 35, 40, 41, 42, 96, 402
sekiz eş, 57, 396
sekiz sınıf, 157
selâm, 24, 64, 89, 134, 135, 161, 162, 351, 352
selef, 362
Semûd, 49, 113, 168, 171, 241, 250, 261, 262
servet, 332, 385, 390
sevap, 80, 82, 83, 97, 195, 236, 310, 315, 361, 387, 397
sıcak, 189, 288, 331
sıddık, 380
sığınak, 137
sıkıntı, 135, 224, 295, 327
sıla-i rahim, 228
sınırı aşma, 291
sihir, 168, 175, 191, 198, 199, 249
sihirbaz, 168, 175, 176, 212
soğuk, 260, 327, 331
sol, 318, 319, 331, 370
soru cümlesi, 36
sorumluluk, 43, 193, 273, 296, 297
sözleşme, 33, 96, 364
su, 19, 112, 113, 155, 182, 183, 196, 221, 239, 240, 255, 264, 287, 288, 292, 306, 311, 312, 314, 327, 335, 341, 342
su içme, 264
su kaynağı, 155, 306, 311, 312, 327
sûre, 104, 157
sükûn, 57, 139
sükûnet, 57, 398
sünnet, 140
süs eşyaları, 292

Ş

Şâfiî, 54
şahit, 29, 30, 95, 118, 247, 270, 379, 380
şahitlik, 30, 31, 44, 63, 82, 120, 123, 124, 125, 130, 282, 314, 356, 380, 386
şair, 150, 151, 212
şarap, 92, 196, 323
şefaat, 22, 223, 226, 228
şefaatçi, 151, 206, 225
şefkat, 66, 67, 197, 366, 398, 399, 400
şehâdet âlemi, 397
şehevî arzu, 376
şek, 91
şekûr, 330
şer, 160, 173
şeref, 76
şeytan, 127, 128, 223, 224, 374
şımarıklık, 389, 390
şiir söyleme, 199
şirk, 74, 232, 333
şükreden, 287, 392
şükretme, 222
şükür, 50, 51, 159, 178, 180, 188, 287, 330, 391
şükür borcu, 50, 391
şükür görevi, 178, 188
şüphe, 51, 55, 61, 80, 91, 98, 115, 126, 146, 160, 176, 216, 242, 243, 248, 269, 352, 372, 373, 396

T

tafdîl, 64
tahrif, 346, 400
tahsis, 89, 100, 126, 127, 180, 279, 343, 347, 355
takdir etme, 337
taklidî iman, 194
taklit, 194, 377
takvâ, 56, 57, 75, 76, 82, 94, 134, 275
tanıklık, 63, 123
tanrı, 125, 126, 174, 205, 222, 224, 225, 226, 362, 377
tanrı edinme, 174, 226
tapmak, 57
tarih, 61, 176
tartı, 284
tartışma, 86, 128, 129, 344
tartma, 284
tasadduk, 378

tasdik, 25, 76, 95, 134, 137, 167, 168, 177, 234, 235, 252, 258, 293, 316, 336, 355, 356, 362, 363, 379, 386, 402
taş, 50, 183, 267, 396
taşkınlık, 169
tatlı, 173, 199, 291, 292, 330, 341, 342
tavaf, 19, 52, 188
taze hurma, 112, 312
tebliğ, 30, 31, 104, 143, 177, 208, 235, 264, 332, 379, 396
Tebük savaşı, 42
tedbir, 26, 50, 81, 255, 286, 305
tefekkür, 137, 146, 179, 225, 378, 383
tefsir, 25, 56, 131, 136, 140, 156, 172, 198, 201, 203, 207, 216, 217, 220, 221, 224, 226, 229, 258, 259, 267, 268, 272, 280, 286, 293, 295, 305, 319, 348, 357, 359, 365, 379, 383, 391, 402, 404
tehdit, 36, 91, 94, 101, 125, 153, 171, 174, 263, 265, 297, 300, 303, 380
tekrar yaratmak, 336, 338
Temîm, 94
temiz, 310, 318, 324
tenzih, 30, 31, 32, 139, 205, 208, 209, 353, 355, 377
terazi, 283
tercih etme, 90, 105
tesbih etme, 208, 209, 282, 355
teselli, 143
teslim olmak, 95, 116, 245
tevatür, 114, 220, 248
tevhit, 66, 153, 230, 254, 283, 345, 399
Tevrat, 64, 68, 103, 186, 187, 400
tezkiye, 233, 234
tıraş, 59, 60
ticaret, 97, 137
tilâvet, 245, 246
tohum, 112, 182, 341, 383
topluluk, 172, 176, 200, 271
toprak, 103, 105, 107, 108, 113, 244, 287, 288, 334
tövbe, 87, 90, 92, 96, 97, 208, 232
tuğyân, 200
Tûr, 185, 186, 187
tuzak, 204
tuzak kurma, 204
tuzlu, 189, 291, 292, 341
tuzlu su, 292
tür, 74, 75, 106, 166, 180, 193, 307, 323

U

Ubeyde, 56, 69, 72, 150, 187, 188, 191, 196, 211, 218, 223, 242, 255, 257, 289, 293, 309, 314, 347, 352
uğursuz, 318, 331
ulûhiyet, 62, 174, 270, 336
ululuk, 316
umre, 19, 37, 44, 50, 52, 60
uyarı, 122, 262
uyarıcı, 29, 30, 118, 243, 251, 258, 332, 333
uyarma, 258
uzak beldeler, 293
uzun boylu, 112, 260
Uzzâ, 221, 222, 223

Ü

Übey, 378, 379
ücret, 181, 204, 363, 368
ülfet, 85, 86
ümit kesme, 228, 254, 352
ümmet, 49, 65, 93
üst, 32, 205, 255
üstünlük, 93, 94, 107
üzüntü, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 208

V

vâd, 59, 110, 121, 130, 149, 180, 310
vâdi, 60, 130, 258
vahiy, 20, 61, 80, 186, 187, 213
vakit, 63, 156, 184
vâris, 367
vâris olma, 367
varlıklı, 42
vasıta, 94, 384
vasiyet, 176
vech, 295
vehim, 78
Velîd b. Muğîre, 126
Velîd b. Ukbe, 77, 78
vildân, 322

Y

yabancı, 76
yağmur, 147, 160, 170, 255, 381, 382, 383
yahudi, 285, 286
Yâkub, 79, 164

yakut, 220, 309
yalan, 35, 99, 149, 152, 171, 190, 191, 216, 242, 249, 250, 270, 303, 315, 316, 373, 379, 396, 402
yalancı, 128, 151, 200, 253, 254, 263
yalanlamak, 95, 218
yapışkan çamur, 288
yaprak, 69, 285
yaratan, 23, 25, 146, 213, 238, 240, 280, 284, 336, 341, 342, 358, 384
yaratıcı, 201, 273, 381
yaratma, 25, 57, 72, 115, 139, 143, 147, 239, 244, 295, 296, 336, 341, 355, 358, 359, 362
yardım, 23, 26, 31, 33, 34, 46, 47, 49, 69, 70, 85, 116, 117, 157, 170, 172, 185, 206, 208, 246, 258, 265, 297, 299, 348, 353, 357, 360, 365, 378, 394, 396, 397, 406
yardımcı, 37, 49, 69, 99, 117, 396
yasak, 55, 73, 74, 88, 90, 110, 159, 181, 240, 283, 362
yaşlı kadın, 164
yedi gece, 260
Yemen, 245
yemin, 20, 103, 104, 105, 107, 127, 146, 147, 148, 149, 150, 185, 186, 187, 188, 189, 211, 212, 290, 311, 312, 333, 343, 344, 345, 373
yeniden yaratma, 338, 339
yer, 53, 61, 79, 105, 110, 131, 141, 192, 211, 214, 237, 250, 259, 276, 282, 291, 295, 300, 313, 314, 317, 332, 374, 386, 387, 393
yer denizi, 291
yerin dibi, 205
yeryüzü, 186, 291, 387
yeryüzü hükümdarları, 387
yıldırım, 153, 171
yıldız, 149, 240, 347
yiyecek, 107, 314, 323, 335
yokluk, 32
yoksul, 158
yol, 25, 51, 106, 139, 163, 190, 196, 224, 225, 281, 344, 370, 372
yol gösterici, 224, 225
yolda kalmış, 157
yorgunluk, 138, 139
yumuşak, 301, 348
yumuşak davranma, 348
Yûsuf, 45, 61, 79
yücelik, 107
yüz çevirme, 177, 206, 235, 322, 364
yüzük, 108

Z

zafer, 23, 33, 51, 208, 271
zâhir, 79, 133, 342, 357
zakkum, 334, 335
zâlim, 241
zan, 27, 28, 91
zarar verme, 36, 79, 81, 170
zatî, 29
Zebûr, 103, 187
Zeccâc, 160, 172, 173, 202, 296
zekât, 78, 157, 239, 367
Zekeriyyâ, 171
zelil, 270, 337
zelle, 177
zengin, 42, 173, 239, 241, 340, 355
zenginlik, 173, 239
zerre, 406
zeval, 382
zihin, 115
zillet, 207
zina, 230, 231
ziraat, 70, 182
ziyaret tavafı, 60
zorlama, 43, 380
zorluk, 121, 147, 154, 155, 173, 276, 388, 389
zulmeden, 84, 383
zulüm, 143, 207, 406
Züfer, 54
zürriyet, 194

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla”

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye ait *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011’de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe’ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. m. 944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbu’t-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser tarafımdan Türkçeye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te’vîlât*’ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te’vîlâtü’l-Kur’ân da *Kitâbu’t-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirnin Türkçe’ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın Başkan’a teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عزّ وجلّ) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU[*]